

В. А. Белазаровіч С. А. Кудраўцава А. У. Любы

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

са старажытных часоў
да канца XVIII ст.

10

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ ў АСОБАХ

Радзів Чорны.
Заслаўе

Васіль.
Заслаўе

Коль Яцкевіч Чыртак.
Палоск

Ефрасімп.
Палоск

Юрыя Турэўскі.
Тураў

Герашым.
Ліра

Францішк Скарына.
Палоск

Мікола Гусевіч.
Мінск

Валадзь Козак Вітаўт.
Фрагмент помніка Тысячалецця
Брэст

Валадзь Козак Вітаўт.
Фрагмент помніка Тысячалецця
Брэст

Данял Гарадонскі.
Брэст

Міхал Радзів Чорны.
Фрагмент помніка Тысячалецця
Брэст, Брэст

Самой Будны.
Мінск

Лей Савель.
Ленінград

Сямён Полоск.
Палоск

Міхел Кляфас Артыом.
Мінск

Яцкевіч Чыртак.
Брэст

ГЕРБЫ БЕЛАРУСКИХ ГАРАДОЎ З МАГДЭБУРГСКІМ ПРАВАМ

В. А. Белаза́ровіч
С. А. Кудраўцава
А. У. Любы

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ са старажытных часоў да канца XVIII ст.

Вучэбны дапаможнік
для 10 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання
(з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню)

Пад рэдакцыяй В. А. Белаза́ровіча

*Датушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
Выдавецкі цэнтр БДУ
2020

Правообладатель Выдавецкі цэнтр БДУ

УДК 94(476)".../17"(075.3)

ББК 63.3(4Бел)я73

Б43

Рэцэнзенты:

кафедра гісторыі, сусветнай культуры і турызму ўстановы адукацыі
«Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт» (кандыдат гістарычных навук
дацэнт *А. Г. Цымбал*); намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце, настаўнік гісторыі
кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» дзяржаўнай установы адукацыі
«Сярэдняя школа № 1 г. Бярозы імя В. Х. Галаўко» *Г. М. Руціч*; прафесар кафедры
гісторыі Беларусі і ўсходніх славян установы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А. А. Куляшова», кандыдат гістарычных навук,
прафесар *П. Ф. Дзмітрачкоў*; настаўнік гісторыі кваліфікацыйнай катэгорыі
«настаўнік-метадыст» дзяржаўнай установы адукацыі «Сярэдняя школа № 1
г. Лагойска» *З. Я. Вінаградава*

Электронны дадатак для павышанага ўзроўню размешчаны
на нацыянальным адукацыйным партале <http://profil.adu.by>

Белазаровіч, В. А.

Б43 Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XVIII ст. : вучэб. дапам.
для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання (з электрон.
дадаткам для павышанага ўзроўню) / В. А. Белазаровіч, С. А. Кудраўцава,
А. У. Любы ; пад рэд. В. А. Белазаровіча. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2020. —
271 с. : іл.

ISBN 978-985-553-586-8.

УДК 94(476)".../17"(075.3)

ББК 63.3(4Бел)я73

ISBN 978-985-553-586-8

© Белазаровіч В. А., Кудраўцава С. А., Любы А. У., 2020
© Афармленне. РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2020

Правообладатель Выдавецкі цэнтр БДУ

Як працаваць з вучэбным дапаможнікам

Паважаныя дзесяцікласнікі!

У 10-м класе вы зноў звяртаецеся да надзвычай цікавага і складанага перыяду гісторыі Беларусі: са старажытных часоў да канца XVIII ст. Шмат падзей, якія адбыліся ў гэты перыяд, сталі прадметам навуковых спрэчак, бо не ўсё пакуль канчаткова высветлена, не на ўсе пытанні можна даць вычарпальныя адказы. Але вам неабходна дасканала вывучыць і зразумець тое, што адбывалася ў гэты час, — зразумець настолькі, каб засвоіць урокі, дадзеныя гісторыяй, і засцерагчыся ад паўтарэння зробленых памылак у будучым.

Каб вы маглі памятаць айчынную гісторыю, ведаць яе асоб, з’явы і падзеі, аўтарскі калектыў падрыхтаваў для вас вучэбны дапаможнік. Ён складаецца з шасці раздзелаў, якія ў сваю чаргу падзяляюцца на параграфы. Дапаможнік утрымлівае параграфы для базавага ўзроўню, а матэрыялы для павышанага ўзроўню абазначаны спецыяльным знакам-симвалам і размешчаны на нацыянальным адукацыйным партале (<http://profil.edu.by>). Калі ў тых, хто вывучае гісторыю Беларусі, з’явіцца жаданне ведаць больш, чым прапаноўвае дапаможнік, яны маюць магчымасць працаваць з матэрыяламі павышанага ўзроўню. Такім чынам, кожны з вас можа выбудоўваць сваю індывідуальную адукацыйную траекторыю.

На пачатку кожнага раздзела вам прапаноўваецца прааналізаваць ментальную карту і храналагічную табліцу, каб сістэматызаваць веды па дадзенай тэме, узгадаць галоўныя падзеі перыяду. Кожны параграф пачынаецца з пытанняў, якія дазваляюць актуалізаваць веды. Калі для гэтага вам спатрэбяцца іншыя вучэбныя дапаможнікі па гісторыі, памятайце, што іх можна знайсці ў школьнай бібліятэцы або скарыстацца электроннымі версіямі, размешчанымі на нацыянальным адукацыйным партале ў раздзеле «Электронная бібліятэка» (<http://www.e-padruchnik.edu.by>). Параграфы завяршаюцца пытаннямі і заданнямі розных ўзроўняў. Яны неабходныя для самакантролю і замацавання зместу вучэбнага матэрыялу.

Вучэбны матэрыял дапаможніка прадстаўлены разнастайнымі формамі падачы інфармацыі: тэкстам, схемамі, табліцамі, картасхемамі. Ілюстрацыйны матэрыял таксама выступае як арганічная частка тэкставага матэрыялу і дазволіць найбольш поўна сфарміраваць ваша ўяўленне аб гістарычнай рэчаіснасці. Кожная з формаў прадстаўленай інфармацыі з’яўляецца неабходнай для вырашэння вучэбных задач.

Тэкст параграфаў змяшчае рубрыкі «Гістарычная асоба», «Гістарычная крыніца», «Пункт гледжання», «На палях», якія дапамогуць вам удасканаліць навыкі самастойнай працы з гістарычнай інфармацыяй, больш глыбока вывучыць падзеі і з’явы айчынай гісторыі. Трэба памятаць, што да зместу гістарычных крыніц варта адносіцца крытычна, бо для іх характэрная пэўная суб’ектыўнасць.

Памяткі па рабоце з гістарычным дакументам, ілюстрацыяй вы знойдзеце ў канцы вучэбнага дапаможніка.

Гістарычны матэрыял у дапаможніку носіць навуковы характар. Навуковыя і гістарычныя тэрміны, назвы твораў мастацтва і літаратуры, азначэнні якіх неабходна ведаць, у тэксце выдзелены *паўтлустым курсівам*. Паняцці, даты падзей і прозвішчы гістарычных асоб, жыццё і дзейнасць якіх патрабуюць асэнсавання нашчадкамі, выдзяляюцца *курсівам*.

Для тых, хто не збіраецца быць прафесійным гісторыкам, дастаткова засвоіць невялікі набор ведаў (паняццяў, дат, імён, назваў) і ўсвядоміць сувязі паміж імі, якія ўтвараюць агульную карціну гістарычнага развіцця Беларусі і свету. Тым жа, каму важнае грунтоўнае веданне гісторыі, патрабуецца больш глыбокае разуменне гістарычнай карціны свету, засваенне вельмі вялікага аб'ёму дэталёвых ведаў, увесь набор якіх не можа змясціцца ў адным дапаможніку або даведніку. У такім выпадку для вас прадугледжаны пытанні і заданні, накіраваныя на пошук гістарычнай інфармацыі, яе аналіз, правядзенне гістарычнага даследавання.

Таксама вы можаце выбраць даследчы праект па тэме і пачаць працу над ім. Прыкладныя тэмы даследчых праектаў прапанаваны ў абагульненні да кожнага раздзела.

Для работы на павышаным узроўні дапаможнік змяшчае практыкумы з гістарычнымі дакументамі, навуковымі артыкуламі, літаратурнымі крыніцамі, ілюстрацыямі і картасхемамі.

Вучэбны дапаможнік утрымлівае новыя формы заданняў — напрыклад, падрыхтоўка артыкула ў фармаце Вікіпедыі. Змяшчаць падрыхтаваныя вамі артыкул у вольнай энцыклапедыі няма неабходнасці. Аднак пры рабоце з яго зместам трэба ўлічваць правілы, паводле якіх ствараюцца такія артыкулы. Або замест звычайных, ужо звыклых вам паведамленняў аб гістарычным дзеячы ці пэўнай гістарычнай з'яве вы атрымаеце наступнае заданне: «Падрыхтуйце пост-разважанне для сацыяльнай сеткі аб тым, што такое гісторыя. Падбярыце да яго ілюстрацыю і размясціце пост у сацыяльнай сетцы». Пры выкананні такога задання неабходна разумець, што не ўсе маюць магчымасць працаваць з сацыяльнымі сеткамі падчас вывучэння вучэбнага прадмета. Калі на ўроках гісторыі Беларусі вы працуеце з сацыяльнымі сеткамі, то можаце размясціць сваю работу там, падзяліцца ёю з аднакласнікамі і настаўнікамі для абмеркавання ў каментарыях. Калі магчымасці працаваць з сацыяльнымі сэрвісамі няма, то такое заданне можна выканаць з дапамогай офісных праграм (напрыклад, Microsoft Word), раздрукаваць і абмеркаваць на ўроку або запісаць у сшытку. Падобныя заданні даюць магчымасць фарміраваць тыя навыкі і ўменні, якія дапамогуць вам лёгка ўключыцца ў сучасныя рэаліі жыцця (пошук неабходнай інфармацыі ў інтэрнэце, падрыхтоўка паведамленняў ці прэзентацый, кароткіх тэзісаў, даследчых праектаў і інш.).

Умоўныя абазначэнні вучэбнага дапаможніка дазваляюць лёгка арыентавацца ў вучэбным, дадатковым, дакументальным матэрыяле:

— Успомніце

— Пункт гледжання

— Гістарычная крыніца

— Наведайце музей

— Заданне, якое патрабуе выкарыстання дадатковых крыніц інфармацыі, у тым ліку інтэрнэт-рэсурсаў

— Змест рубрыкі «На палях» распавядае пра цікавыя гістарычныя факты або ўтрымлівае пэўную даведачную інфармацыю

— Заданні, звязаныя з картай. Для выканання такіх заданняў можна выкарыстоўваць геаінфармацыйныя сэрвісы (напрыклад, Google Maps, Tour Builder, myHistro, StoryMap JS, Historypin)

— Прыкладныя тэмы даследчых работ

— Творчыя заданні

— Матэрыял, які пазначаецца такім знакам-сімвалам, датычыцца павышанага ўзроўню вывучэння гісторыі Беларусі. Вучням, якія вывучаюць айчынную гісторыю на базавым узроўні, не абавязкова знаёміцца з гэтым матэрыялам

— Гістарычная асоба

— Пытанні і заданні

УВОДЗІНЫ

§ 1. Асаблівасці гісторыі Беларусі ад старажытных часоў да канца XVIII ст.

Гісторыя Беларусі — складовая частка сусветнай гісторыі. Гісторыя (ад грэч. *historia*) — навука аб мінулым, ужо зведаным. У сучасным разуменні гісторыя — навука аб заканамернасцях разгортвання ў часе і прасторы сусветна-гістарычнага працэсу. Гістарычная навука ўяўляе сабой комплекс сацыяльна-гуманітарных навук, якія вывучаюць мінулае чалавецтва ва ўсёй яго канкрэтнасці і разнастайнасці.

Канкрэтна-гістарычны, факталагічны матэрыял з’яўляецца базай гістарычнай навукі, без якой яна проста не можа існаваць. У сілу сваёй спецыфікі гісторыя адказвае на пытанні аб тым, што адбылося, калі, дзе, чаму і пры якіх абставінах, якія этапы прайшло ў сваім развіцці і чым стала сёння з пункту гледжання гістарычнага вопыту.

У параўнанні з іншымі гуманітарнымі навукамі гісторыя выступае як комплексная навука, бо абапіраецца на лінгвістыку, этнаграфію, філасофію, антрапалогію і іншыя галіны ведаў. Кожная з гэтых навук таксама пазнае праблемы гісторыі, але праз прызму сваёй спецыфікі, сваімі метадамі. Гэта можа быць аналіз працэсаў народанасельніцтва, вывучэнне дынамікі развіцця мовы, культуры, эканамічных заканамернасцяў развіцця асобных краін ці рэгіёнаў. Тыя ж пытанні даследуе і гісторыя. Такім чынам, яна, з аднаго боку, узбагачае іншыя навукі гістарычнымі фактамі і аналізам, з другога — карыстаецца іх высновамі для больш поўнага раскрыцця гістарычнага працэсу.

Гісторыя дапамагае даведацца пра мінулае сваёй радзімы, больш дакладна вызначыць яе месца сярод іншых краін і народаў. Яна дае нам сацыяльную памяць і дазваляе зберагчы пераемнасць у жыцці пакаленняў. Кожны грамадзянін, ды ўвогуле кожны, хто вывучаў гісторыю, павінен разумець, што будучыня краіны і народа, будучыня кожнага чалавека абумоўлена мінулым, нашай гісторыяй. Ведаць гісторыю неабходна не толькі для таго, каб адчуваць повязь часоў, але і каб выкарыстоўваць гістарычны вопыт, не паўтараць памылак мінулага, а, наадварот, атрымліваць з яго ўрокі, неабходныя для вырашэння сучасных задач. Увогуле нельга ўявіць цывілізаванага чалавека, грамадзяніна той ці іншай краіны, які б не ведаў гісторыю сваёй айчыны.

Гістарычныя падзеі разгортваюцца ў прасторы і часе. Таму сусветная гісторыя падзяляецца на гісторыю вялікіх рэгіёнаў (напрыклад, гісторыя Еўропы, гісторыя Лацінскай Амерыкі) і гісторыю асобных краін і народаў (Расіі, Францыі, ЗША, Беларусі і інш.).

Айчынная гісторыя вывучае мінулае беларускага этнасу, розных бакоў яго жыццядзейнасці, узаема сувязі з іншымі народамі і краінамі.

Перыядызацыя гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст.

Вывучэнне мінулага немагчымае без яго *перыядызацыі* — падзелу на асобныя храналагічныя прамежкі часу, кожны з якіх адлюстроўвае пэўныя асаблівасці грамадскага развіцця. Традыцыйна ў сусветнай гісторыі вылучаюць пяць вялікіх храналагічных эпох: гісторыя першабытнага грамадства, гісторыя Старажытнага свету, гісторыя Сярэдніх вякоў, гісторыя Новага часу, гісторыя Навейшага часу.

Успомніце з ведаў на сусветнай гісторыі храналагічныя межы кожнай эпохі.

Перыядызацыя гісторыі Беларусі не ва ўсім супадае з агульнапрынятай для сусветнай гісторыі і на працягу развіцця гістарычнай навукі мянялася ў залежнасці ад крытэрыяў, пакладзеных у яе аснову.

У 1919 г. убачыла свет першае выданне «Кароткага нарыса гісторыі Беларусі» У. М. Ігнатоўскага. У аснову перыядызацыі айчынай гісторыі аўтар паклаў прынцып дзяржаўнасці Беларусі. Ён вылучыў пяць перыядаў: полацкі (IX—XII стст.), літоўска-беларускі (XIII — першая палова XVI ст.), польскі (другая палова XVI — XVIII ст.), расійскі (канец XVIII — пачатак XX ст.), савецкі (з 1917 г.).

Кожны перыяд суадносіўся з дзяржавамі, якія існавалі на тэрыторыі Беларусі: Полацкае княства, Вялікае Княства Літоўскае, Рэч Паспалітая, Расійская імперыя, БССР.

У. М. Ігнатоўскі

У савецкай гістарычнай навукі з 1930-х гг. панавалі *фармацыйны падыход*, заснаваны на вучэнні аб грамадска-эканамічных фармацыях. Згодна з ім гістарычны працэс падзяляўся на пяць буйных перыядаў, якія адпавядалі спосабам вытворчасці (фармацыям): першабытнаабшчынны, рабаўладальніцкі, феадальны, капіталістычны, камуністычны.

Фармацыйны падыход да гісторыі аддаваў перавагу матэрыяльнаму фактару ў развіцці грамадства і ігнараваў сферу яго духоўнага жыцця — напрыклад, дзяржаўнасць, рэлігію, культуру. Таму гісторыкі ў 1990-я гг. пачалі актыўны пошук іншых падыходаў да перыядызацыі айчынай гісторыі. Пры гэтым яны абапіраліся на напрацоўкі беларускай і замежнай гістарычнай навукі.

У канцы XX ст. перыядызацыя гісторыі Беларусі стала грунтавацца на *цывілізацыйным падыходзе*, згодна з якім вылучаліся перыяды, звязаныя з развіццём грамадства, духоўнай і матэрыяльнай культуры. У пачатку XXI ст. гісторыя Беларусі разглядаецца ў кантэксце гісторыі еўрапейскай цывілізацыі. Адначасова ажыццяўляецца пошук агульных працэсаў, характэрных для сусветнай і айчыннай гісторыі.

Цывілізацыйны падыход прадугледжвае вылучэнне наступных перыядаў: *Старажытны час, Сярэднія вякі, Новы і Навейшы час*.

Старажытны перыяд гісторыі Беларусі ўключае *каменны, бронзавы і жалезны вякі*.

На тэрыторыі Беларусі каменны век, як самы старажытны перыяд у гісторыі чалавецтва, пачаўся разам з прыходам першых людзей і працягваўся да пачатку выкарыстання металу. Ён складаецца з наступных перыядаў: *палеаліту* (старажытны каменны век), *мезаліту* (сярэдні каменны век) і *неаліту* (новы каменны век). Палеаліт, у сваю чаргу, падзяляецца на ранні (ніжні), сярэдні (*мусцье*) і позні (верхні). Ранні палеаліт у гісторыі Беларусі не вызначаецца, паколькі на тэрыторыі нашай Радзімы яшчэ адсутнічалі продкі людзей, а ў сярэднім каменным веку яны, магчыма, з'явіліся на тэрыторыі Беларусі. Эпоха Старажытнасці на беларускіх землях характарызуецца развіццём сацыяльнай арганізацыі насельніцтва, зменамі ў матэрыяльнай і духоўнай культуры. У новым каменным веку адбыўся пераход да вытворчых формаў гаспадарання, таксама ўзніклі промыслы.

Бронзавы век — перыяд у гісторыі чалавецтва, звязаны з узнікненнем і пачаткам распаўсюджвання металургіі, апрацоўкай і выкарыстаннем медзі і бронзы. У гэты перыяд на беларускія землі прыйшлі старажытныя індаеўрапейскія плямёны. На тэрыторыі нашай краіны ў гэты час з'явіліся курганы.

Жалезны век у гісторыі Еўропы лічыцца заключным перыядам першабытнай гісторыі. Выкарыстанне металу прывяло да карэнных змен у развіцці грамадства, выклікала вялікія перамены ў грамадскіх адносінах, істотна паўплывала на далейшы ход гістарычнага працэсу. У гэты час адбылося фарміраванне розных племянных і этнічных супольнасцяў, якія ў далейшым сталі асновай сярэднявечных народнасцяў.

Перыядызацыя старажытнай гісторыі Беларусі

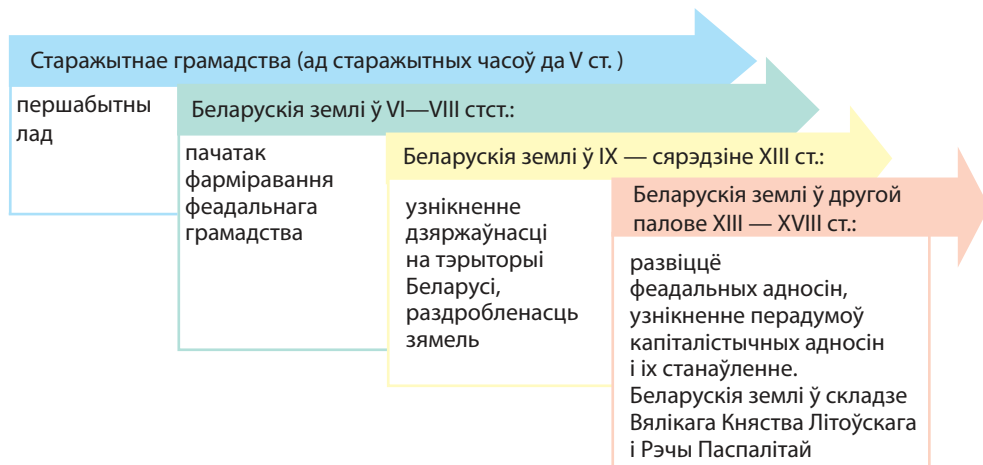
Працягласць	Назва перыяду	Формы арганізацыі чалавека
100—35 тыс. гадоў назад	Сярэдні <i>палеаліт</i>	Праабшчына
35 тыс. гадоў назад — 10 тыс. гадоў да н. э. IX—V тыс. да н. э. Канец V — канец III тыс. да н. э.	Позні палеаліт (верхні) <i>Мезаліт</i> <i>Неаліт</i>	Родавая абшчына

Працягласць	Назва перыяду	Формы арганізацыі чалавека
II тыс. да н.э. — VIII ст. да н.э.	Бронзавы век	Бацькоўская родавая абшчына
VII ст. да н.э. — V ст. н.э.	Жалезны век	Суседская абшчына

На змену старажытнаму часу прыйшла эпоха Сярэднявечча, якая падзяляецца на тры перыяды: Ранняя, Высокая і Позняя сярэднявечча. У гісторыі Беларусі гэтыя перыяды вызначаны наступным чынам: Ранняя сярэднявечча — з канца V па IX ст., Высокая — з X па XIII ст., Позняя — з XIV па XV ст. Сярэднія вякі былі часам значных змен у эканамічным, палітычным, культурным жыцці насельніцтва беларускіх зямель і Еўропы. У IX ст. на тэрыторыі Беларусі з’явіліся гарады, а затым першая дзяржаўнасць. З развіццём феадальных адносін адбыўся пераход да раздробленасці першых дзяржаў-княстваў. У гэты час змянілася рэлігія — жыхары беларускіх зямель з язычніцтва перайшлі ў хрысціянства.

З XVI ст. пачаўся перыяд Новага часу. Ён падзяляецца на два этапы: 1) XVI — канец XVIII ст.; 2) канец XVIII ст. — 1917 г. У 10 класе вы будзеце вывучаць толькі першы этап Новага часу, які характарызуецца заключэннем Люблінскай уніі і ўтварэннем Рэчы Паспалітай, першай эканамічнай рэформай, фарміраваннем беларускай народнасці, развіццём культуры.

У вучэбным дапаможніку прапанавана наступная перыядызацыя гісторыі Беларусі са старажытных часоў да канца XVIII ст.

Перыядызацыя гісторыі Беларусі

Перыяды фарміравання беларускага этнасу (народнасці). *Этнас (народ)* — устойлівая супольнасць людзей, якая гістарычна склалася на пэўнай тэрыторыі і характарызуецца агульнасцю мовы, гаспадарчага жыцця, культуры, побыту, рысаў псіхікі і самасвядомасці.

Асноўныя прыкметы этнасу:

- этнічная тэрыторыя;
- асаблівыя антрапалагічныя рысы (знешні выгляд);
- асаблівасці псіхічнага складу (характар);
- мова;
- этнічная самасвядомасць;
- саманазва (этнонім);
- своеасаблівая культура.

Навука, якая вывучае бытавыя і культурныя асаблівасці этнасаў, праблемы іх паходжання (этнагенезу), рассялення і культурнага ўзаемадзеяння, называецца **этнаграфіяй**.

Межы рассялення беларусаў

Вызначце па картасхеме, ці ўваходзіць месца вашага пражывання ў межы рассялення беларусаў паводле: а) Я. Карскага, б) М. Доўнар-Запольскага.

Якія гарады, што ўваходзілі ў арэал рассялення беларусаў, сёння з'яўляюцца буйнымі цэнтрамі суседніх дзяржаў?

У пачатку XX ст. асаблівую папулярнасць набыла карта рассялення беларусаў, апублікаваная ў якасці дадатку да працы Я. Карскага «Беларусы». Вучоны вызначыў этнаграфічныя межы Беларусі, абапіраючыся на мову, фальклор або абраднасць насельніцтва. Другі раз карта была выдадзена ў 1917 г. Яна выконвала не толькі наглядную, але і палітычную функцыю. На карце выразна адзначаны знешнія межы.

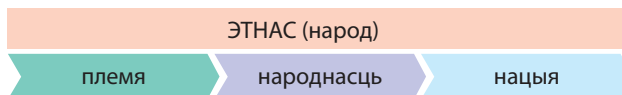
У 1918 г. урад БНР стварыў спецыяльную камісію, якая павінна была падрыхтаваць новую карту рассялення беларускага народа. Яе ўдзельнікі абапіраліся на гістарычную карту М. Доўнар-Запольскага, які ўдакладніў паўднёвую мяжу рассялення беларусаў з украінцамі.

Адной з асноўных прыкмет любога этнасу з’яўляецца тэрыторыя яго пражывання. *Этнічная тэрыторыя* — гэта тэрыторыя кампактнага рассялення пэўнага народа, з якой цесна звязаны яго паходжанне і гісторыя. Этнічная тэрыторыя характарызуецца пэўнай нязменнасцю на працягу многіх стагоддзяў, але пры гэтым практычна ніколі не супадае з дзяржаўнай тэрыторыяй.

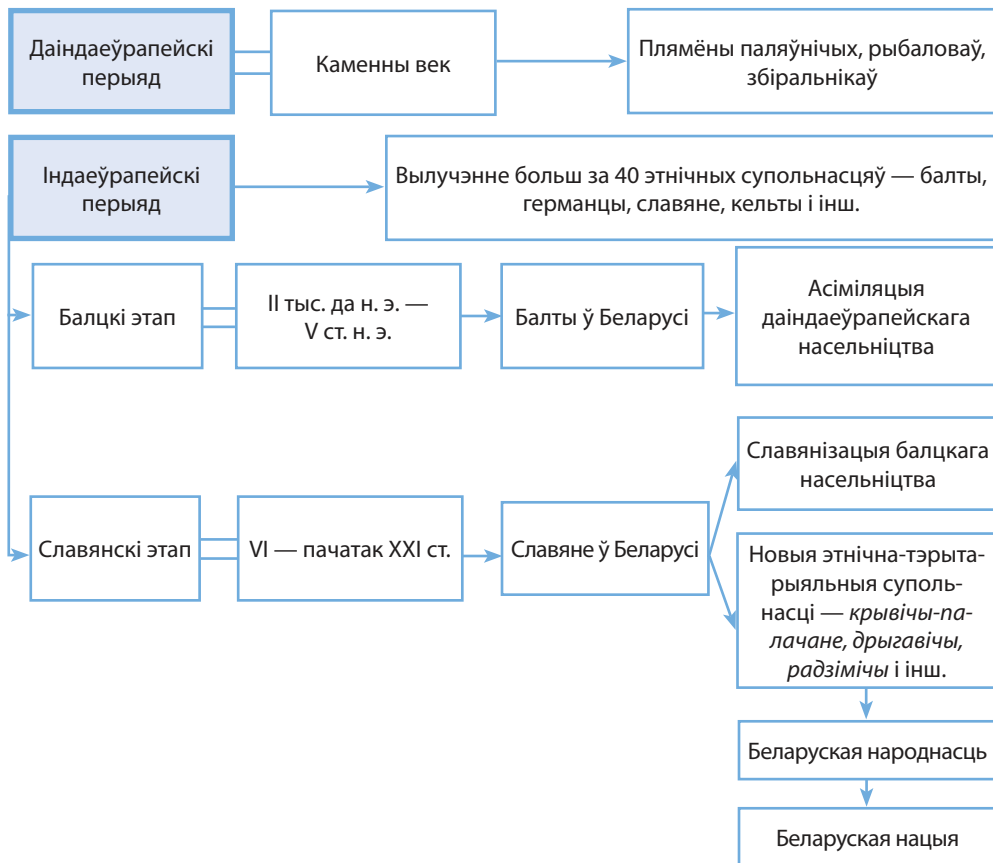
Найбольш важнай рысай этнасу з’яўляецца культура, якую падзяляюць на матэрыяльную і духоўную. Да *матэрыяльнай культуры* адносяцца прылады працы, жылло, гаспадарчыя пабудовы, зброя, адзенне, упрыгажэнні, а таксама культурныя расліны і свойская жывёла. *Духоўная культура* ўключае прадукты дзейнасці калектыўнай (індывідуальнай) свядомасці і розуму — напрыклад, літаратуру, музыку, тэатр і г.д. У фарміраванні этнічнай культуры важную ролю адыгрывае мова народа. Агульная мова аб’ядноўвае этнас, у першую чаргу дзякуючы ўзаемаразуменню паміж людзьмі. Мова фарміруе гістарычную памяць народа і перадае яе з пакалення ў пакаленне. Найважнейшым кампанентам развіцця этнасу з’яўляецца *этнічная самасвядомасць* — усведамленне людзьмі сваёй прыналежнасці да пэўнага народа.

Працэс фарміравання беларускага этнасу таксама быў складаным і разнапланавым. Складванне фізічнага аблічча беларусаў, іх мовы і культуры, ментальнасці адбывалася на працягу многіх стагоддзяў.

Для развіцця любога этнасу (народа) характэрныя наступныя перыяды (стадыі, формы).

Развіццё этнасу

Перыяды этнічнай гісторыі беларусаў

Растлумачце схему. Ці можна з дапамогай схемы вызначыць асаблівасці этнагенезу беларусаў? Чаму? Дадайце да кожнага працэсу і з'явы, адлюстраваных на схеме, храналагічныя межы ці даты.

Племя — першая этнічная супольнасць у гісторыі чалавецтва, што ўзнікла ў першабытную эпоху. Спачатку складалася з некалькіх родаў і груп, вылучалася максімальным адзінствам мовы і культуры.

Народнасць была ўласцівая рабаўладальніцкаму і феадальнаму ладу. У працэсе складвання народнасці вялікую ролю адыгрывалі адзіная дзяржаўнасць, адзінае паходжанне насельніцтва, што спрыяла фарміраванню агульнай этнічнай тэрыторыі, мовы, самасвядомасці, пэўнага культурнага і эканамічнага адзінства.

Нацыя — форма этнічнай супольнасці людзей, што гістарычна склалася ў індустрыяльную эпоху. Кожная нацыя абавязкова мае ўласны механізм перадачы этнакультурнай інфармацыі праз адукацыю, мастацкую культуру і сродкі масавай інфармацыі, якія выкарыстоўваюць літаратурную мову.

Гарантам існавання нацыі з’яўляецца нацыянальная дзяржава. Пры гэтым у нацыянальнай дзяржаве прысутнічаюць *этнічныя меншасці* (у Беларусі гэта рускія, палякі, татары, літоўцы і інш.), што ў сваю чаргу выклікае праблему між-этнічных адносін. Яе сутнасць заключаецца ў характары ўзаемаадносін тытульнай нацыі (этнос, які мае сваё дзяржаўнае ўтварэнне, што носіць яго імя) і этнічных меншасцяў.

Этнічная гісторыя Беларусі ўмоўна падзяляецца на два перыяды: даіндаеўрапейскі і індаеўрапейскі. Першы перыяд ахоплівае час ад з’яўлення чалавека на сучаснай тэрыторыі Беларусі па неаліт. Індаеўрапейскі перыяд этнічнай гісторыі Беларусі пачынаецца ў бронзавым веку з рассялення на яе тэрыторыі індаеўрапейскіх плямёнаў (сярэдзіна III тыс. да н. э.) і працягваецца па сённяшні дзень. У яго межах вылучаюцца балцкі і славянскі этапы.

Гістарычныя формы дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі. Дзяржаўнасць на беларускіх землях у IX—XVIII стст. развівалася цягам трох перыядаў.

Развіццё дзяржаўнасці на беларускіх землях у IX—XVIII стст.

Першымі дзяржаўнымі ўтварэннямі на тэрыторыі сучаснай Беларусі былі Полацкае і Тураўскае княствы. Яны сфарміраваліся з мясцовых племянных княжанняў крывічоў-палачан і дрыгавічоў, а затым увайшлі ў склад Кіеўскай Русі. Існуюць розныя навуковыя меркаванні аб тым, якой была гэтая дзяржава: ад моцнай цэнтралізаванай краіны да канфедэрацыі княстваў. Некаторыя даследчыкі нават адмаўляюць факт існавання Кіеўскай Русі як адзінай дзяржавы ўсходніх славян.

З 30-х гг. XIII ст. беларускія землі паступова ўключаліся ў склад Вялікага Княства Літоўскага. Гэтая краіна ўтварылася як *поліэтнічная* (шматнацыянальная) дзяржава. 9/10 тэрыторыі ВКЛ складалі ўсходнеславянскія землі, 8/10 яго насельніцтва былі славянамі. Сучасныя беларускія гісторыкі лічаць Вялікае Княства Літоўскае беларуска-літоўскай дзяржавай.

З 1569 па 1795 г. беларускія землі знаходзіліся ў складзе Рэчы Паспалітай, якая ўяўляла сабой дзяржаўна-прававы саюз ВКЛ і Польшчы. Рэч Паспалітая была шматнацыянальнай дзяржавай. Але працэсы паланізацыі і акаталічвання негатыўна паўплывалі на развіццё беларускага народа. Характэрныя рысы грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і духоўнага жыцця насельніцтва беларускіх зямель можна прасачыць на падставе наступнай табліцы.

§ 1, п. 5

Асаблівасці грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і духоўнага развіцця беларускіх зямель

Перыяд	Асноўныя характарыстыкі		
	грамадска-палітычнага развіцця	сацыяльна-эканамічнага развіцця	духоўнага развіцця
Старажытная гісторыя Беларусі	Праабшчына, род, племя, саюз плямёнаў	Пераход да вытворчай гаспадаркі, распад першабытнаабшчынных адносін	З'яўленне рэлігійных вераванняў, язычніцтва; узнікненне мастацтва
Беларускія землі ў IX — сярэдзіне XIII ст.	Першая дзяржаўнасць (Полацкае і Тураўскае княствы)	Шматукладная гаспадарка і станаўленне феадальных адносін	Хрысціянізацыя беларускіх зямель; уплыў візантыйскай і скандынаўскай культур
Беларусь у другой палове XIII — XVIII ст.	Аб'яднанне беларускіх зямель у складзе ВКЛ і Рэчы Паспалітай	Пераход да класічнага феадалізму	Пашырэнне каталіцтва; уплыў заходнееўрапейскай і візантыйскай культур

1. Што азначае паняцце «гісторыя»? Як вы лічыце, дзеля чаго трэба вывучаць гісторыю Беларусі?
2. Ці можна гісторыю лічыць дакладнай навукай? Чаму гісторыя лічыцца комплекснай навукай? Што гэта абазначае?
3. Як вы лічыце, чаму ў гістарычнай навуцы існуюць розныя падыходы да тых ці іншых падзей?
4. Ахарактарызуйце перыяды, на якія падзяляецца гісторыя Беларусі са старажытных часоў па XVIII ст.
5. Якія асноўныя перыяды можна вылучыць у этнічнай гісторыі Беларусі? Растлумачце свой адказ. На якія этапы падзяляецца этнічная гісторыя Беларусі? Як яны суадносяцца з храналагічнай перыядызацыяй?
6. Вызначце тыпы дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі ў IX—XVIII стст.
7. Падрыхтуйце пост-разважанне для сацыяльнай сеткі аб тым, што такое гісторыя. Падбярыце да яго ілюстрацыю. Абмяркуйце вашу работу з аднакласнікамі.

§ 1-1

Практыкум

РАЗДЗЕЛ I

ПЕРШАБЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ

Выкарыстоўваем

Гістарычную інфармацыю для характарыстыкі эвалюцыі першабытнага грамадства ў Беларусі;

гістарычную карту для лакалізацыі працэсаў развіцця першабытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі.

Развіваем уменні

Тлумачыць асаблівасці засялення беларускіх зямель першымі людзьмі, развіцця першабытнага грамадства на падставе рэчавых крыніц;

шукаць і крытычна аналізаваць гістарычную інфармацыю па пытаннях развіцця першабытнага грамадства на беларускіх землях.

Вучымся самастойна

Тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж неалітычнай рэвалюцыяй і перадумовамі ўзнікнення маёмаснай няроўнасці ў першабытным грамадстве.

Даследуем

Умовы жыцця першабытнага насельніцтва на тэрыторыі Беларусі;

асаблівасці сацыяльнага і гаспадарчага развіцця першабытнага грамадства на тэрыторыі вашага населенага пункта.

Першабытнае грамадства — гэта гістарычная эпоха ад з'яўлення першых людзей да ўзнікнення дзяржавы. Характарызуецца калектыўнай працай і калектыўным спажываннем. Развівалася першабытнае грамадства разам са станаўленнем чалавеча, удасканаленнем прылад працы, паляпшэннем спосабаў здабычы ежы.

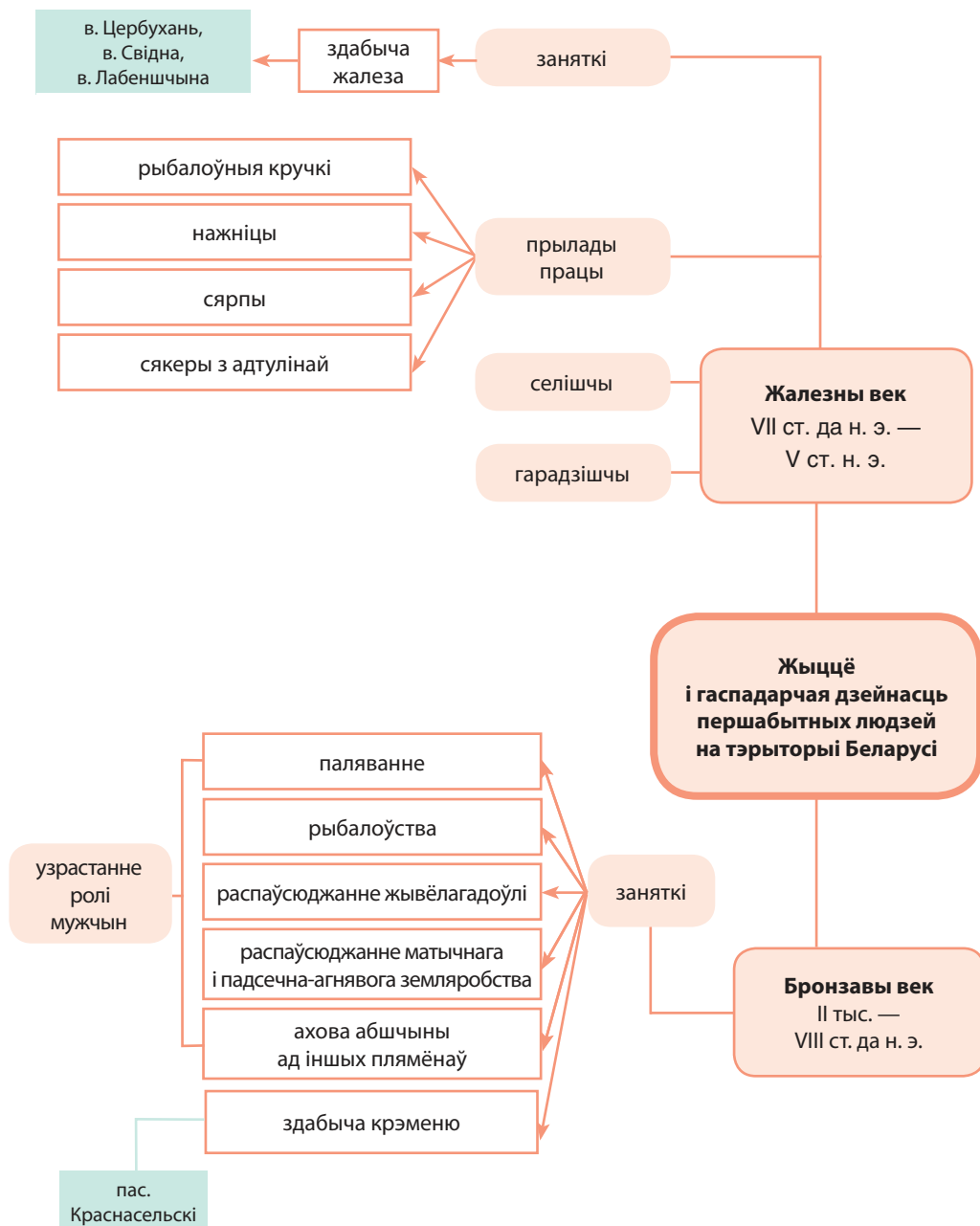
Першабытны перыяд нашай гісторыі не толькі самы працяглы, але і надзвычай важны, бо ў гэтыя часы закладваліся асновы будучага развіцця краю, што

знаходзіўся на памежжы Заходняй і Усходняй Еўропы, на водападзелах рэк Балтыйскага і Чарнаморскага басейнаў.

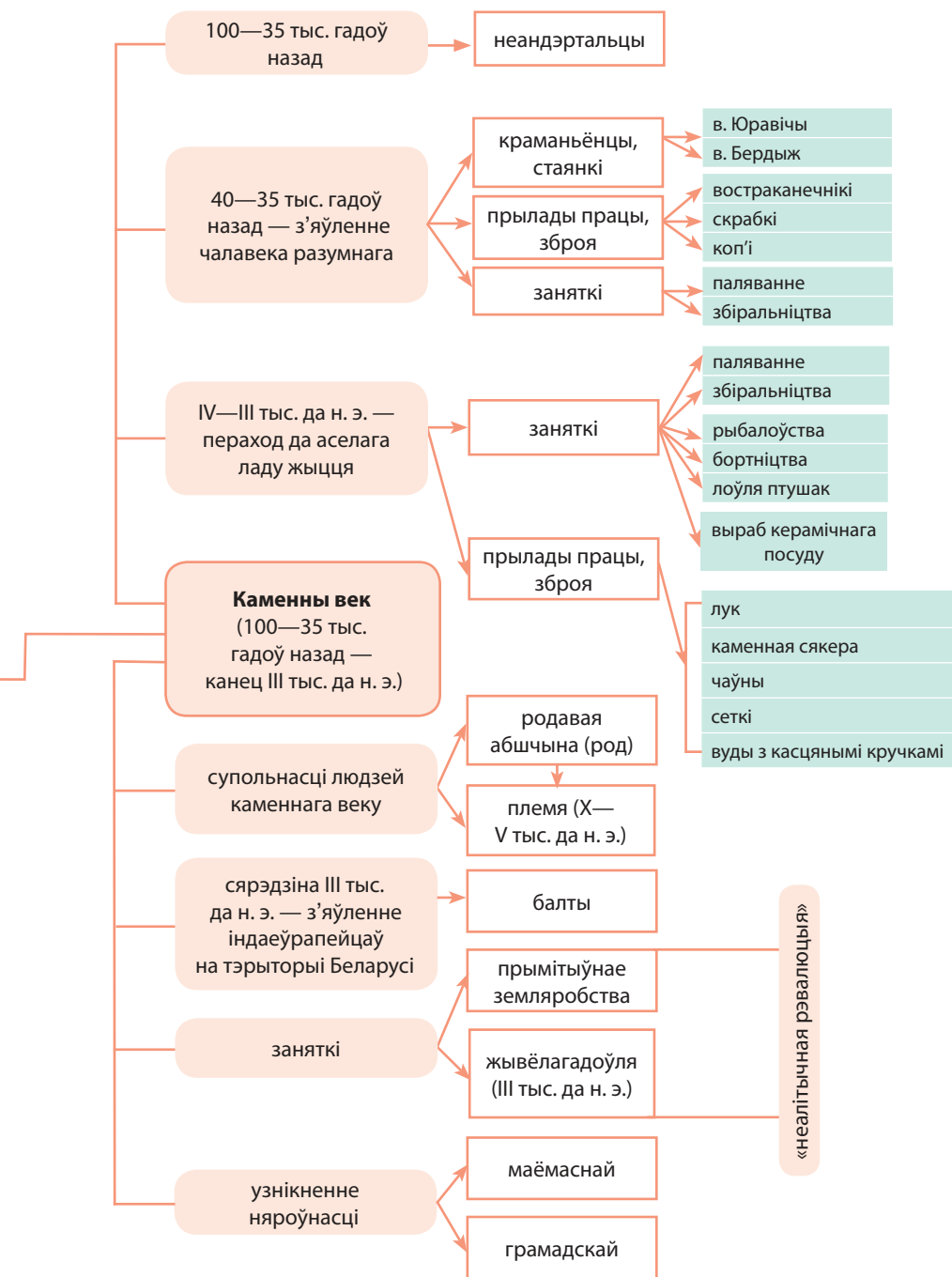
Менавіта тады адбылося засяленне тэрыторыі Беларусі чалавекам. У першабытную эпоху людзі дасягнулі вызначальных поспехаў у сваім развіцці, заклаўшы асновы для большасці адкрыццяў пазнейшых часоў (жыццё ў паселішчах і ўмацаваных гарадзішчах, узвядзенне складаных жыллёва-гаспадарчых, культавых і абарончых збудаванняў; металургія, кавальства, пачаткі шкларобства і ювелірнай справы; вынаходства посуду з абпаленай гліны, чаўноў, лыжаў і саней; пераход да вытворчай гаспадаркі з жывёлагадоўляй і земляробствам; родаплемянная абшчына).

Асноўныя падзеі гісторыі першабытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі

Дата	Падзея
100—35 тыс. гадоў назад	Першыя сведчання аб з'яўленні першабытнага чалавека на тэрыторыі Беларусі
24-е тыс. да н. э.	Час існавання познепалеалітычнай стаянкі каля в. Юравічы Калінкавіцкага раёна
22—21-е тыс. да н. э.	Час існавання познепалеалітычнай стаянкі каля в. Бердыж Чачэрскага раёна
22—18 тыс. гадоў назад	Моцнае пахаладанне на тэрыторыі Беларусі. Знікненне першых стаянак
15 тыс. гадоў назад	Ледавік адступіў з тэрыторыі Беларусі
Каля IX тыс. да н. э.	На тэрыторыі Беларусі канчаткова знік тундравы ландшафт і пашырыліся бярозава-хваёвыя лясы. Адбыўся пераход ад палеаліту да мезаліту (сярэдняга каменнага веку)
Канец V тыс. да н. э. — канец III тыс. да н. э.	Эпоха неаліту на тэрыторыі Беларусі. З'яўленне керамічнай вытворчасці і вытворчых формаў гаспадаркі
II тыс. — VIII ст. да н. э.	Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі
VII ст. да н. э. — V ст. н. э.	Пачатак жалезнага веку на тэрыторыі Беларусі. Пераход да вырабу металічных прылад з мясцовай балотнай руды

Жыццё і заняткі першабытных людзей на тэрыторыі Беларусі

Якія з пададзеных з'яў прывялі да якасных змен у жыцці грамадства? Чаму?

§ 2, п. 1

§ 2. Старажытнае насельніцтва Беларусі

1. Чаму тэрыторыя Беларусі доўгі час не магла быць заселена людзьмі?
2. Якія этапы развіцця чалавечага грамадства вы ведаеце з курса сусветнай гісторыі?

Насельніцтва Беларусі ў каменным веку. Каля 300 тыс. гадоў назад продкі сучаснага чалавека пачалі асвойваць тэрыторыю Усходняй Еўропы. Пранікненне старажытных паляўнічых і збіральнікаў на беларускія землі адбывалася, магчыма, уздоўж Дняпра і Сожа. З'яўленне старажытных людзей на тэрыторыі нашай краіны ў сярэднім палеаліце лічыцца навуковай гіпотэзай, бо археалагічныя знаходкі гэтага перыяду адзінкавыя. Вучоныя знайшлі прылады працы (востраканечнікі, скрэблы) каля вёсак Абідавічы (Быхаўскі раён Магілёўскай вобл.), Свяцілавічы (Веткаўскі раён Гомельскай вобл.) і Падлужжа (Чачэрскі раён Гомельскай вобл.).

Падчас апошняга паазерскага абледзянення першабытныя людзі адышлі ў больш спрыяльныя для жыцця паўднёвыя раёны. У гэты перыяд каля рэк Прыпяць і Сож невялікія групы людзей (краманьёнцаў) засноўвалі свае паселішчы. Гэта былі паляўнічыя на мамантаў, якія ўмелі вырабляць прылады працы з крэменю і косці, будаваць трывалыя жыллы круглай і авальнай формаў з буйных касцей маманта. Каменныя прылады працы (скрэблы, праколкі, рубілы, наканечнікі дзідаў і інш.) дапамагалі людзям больш эфектыўна выкарыстоўваць прыродныя рэсурсы.

Востраканечнік і скрэблападобная прылада працы. Сярэдні палеаліт. Знойдзены каля в. Абідавічы

Першыя сляды чалавека на тэрыторыі Беларусі

На беларускіх землях адбылося некалькі абледзяненняў. Прыкладна 110 тыс. гадоў назад скончылася Прыпяцкае абледзяненне, калі лёдам была пакрытая большая частка сучаснай Беларусі, акрамя Палесся. Ледавік, што сфарміраваў ландшафт цэнтральнай часткі краіны, пакінуў нашу тэрыторыю ненадоўга. Праз 15 тыс. гадоў пачалося апошняе паазерскае абледзяненне, якое пакрыла паўночную частку Беларусі 75-метровым ледзяным панцырам. Абледзяненні ўтваралі рэльеф, але не дазвалялі фарміравацца флоры і фаўне прылеглых тэрыторый, так неабходным для існавання старажытным людзям.

Якія змены ў жыцці старажытнага чалавека выклікаў ледавік?

Існаванне крамянёнцаў на тэрыторыі Беларусі ў познім палеаліце пацвярджаецца наяўнасцю стаянак — каля вёскі Юравічы Калінкавіцкага раёна (24-е тыс. да н. э.) і вёскі Бердыж Чачэрскага раёна (22—21-е тыс. да н. э.). На гэтых стаянках вучоныя знайшлі ўнікальныя крамянёвыя вырабы, а таксама зубы, біўні і чэрап маманта. Паляванне на буйных жывёл і пражыванне ў раёнах, блізкіх да ледавіка, патрабавалі сумеснай працы ўсіх людзей. У гэты час склалася **родавая абшчына**, узніклі разнастайныя формы першабытнага мастацтва, сфарміраваліся рэлігійныя ўяўленні.

Каля 15 тыс. гадоў назад з тэрыторыі Беларусі адступіў апошні ледавік. Клімат яшчэ заставаўся халодным, але пачала распаўсюджвацца расліннасць у выглядзе лясоў. Зніклі маманты і іншыя буйныя жывёлы. На змену ім з'явіліся паўночныя алені, а за імі прыйшлі групы паляўнічых. Найбольш эфектыўнай зброяй акрамя коп'яў і гарпуноў сталі лук і стрэлы з крамянёвымі наканечнікамі. Людзі вялі сезонна-аселы лад жыцця, які быў прыстасаваны да міграцый паўночных аленяў. Паселішчы з лёгкімі наземнымі збудаваннямі, часткова паглыбленымі ў зямлю, размяшчаліся каля вады, на ўзвышшах. У гэты час людзі асвойвалі тэрыторыю Беларусі ўздоўж рэк — Нёмана, Прыпяці, Дняпра.

З дапамогай карты вызначце, як адбывалася засяленне тэрыторыі Беларусі. Чаму сляды чалавечай дзейнасці знойдзены менавіта каля рэк?

Паступова клімат цяплеў, і ў эпоху *мезаліту* мясцовасць набыла сучасны выгляд. Чалавек пачаў займацца індывідуальным паляваннем з дапамогай лука і стрэл, рыбалоўствам і збіральніцтвам. Людзі ў гэты час жылі ў жытлах невялікіх памераў малымі сем'ямі, па 5—7 чалавек у кожнай. Сем'і аб'ядноўваліся ў родавыя абшчыны колькасцю да 30 чалавек. У канцы мезаліту зменшылася колькасць жывёл, што прывяло да крызісу паляўнічай гаспадаркі і росту аселага насельніцтва. Асноўным відам промыслаў у наступным перыядзе — *неаліце* — стала рыбалоўства.

Неаліт у Еўропе характарызуецца з'яўленнем вытворчых формаў гаспадаркі, распаўсюджваннем керамічнага посуду, каменных шліфаваных прылад працы. На тэрыторыі Беларусі неаліт меў свае асаблівасці. Пачатак гэтай эпохі супаў з найбольшым пацяпленнем за папярэднія дзесяць тысяч гадоў. Клімат спрыяў развіццю флоры і фаўны, таму чалавек мог знаходзіць сабе ежу традыцыйнымі спосабамі. Аднак пахаладненне клімату ў канцы неаліту і скарачэнне прыродных рэсурсаў абумовілі недахоп харчавання. Людзі пачалі шукаць альтэрнатыву прысвойвальнай гаспадарцы. Яе замянілі жывёлагадоўля і земляробства.

У канцы неаліту на беларускіх землях атрымалі пашырэнне прылады працы для рубкі, сярпы, матыкі, зерняцёркі. Таксама археолагі знайшлі шмат рэшткаў керамічнага посуду. З'яўленне керамікі было абумоўлена важнымі гаспадарчымі і побытавымі зменамі. Людзі пачалі спажываць ежу, прыгатаваную ў кіпячай вадзе.

Чалавек у гэты перыяд навучыўся вырабляць вастрадонны керамічны посуд. Яго ляпілі ўручную з шырокіх гліняных стужак і абпальвалі на вогнішчы. Пераважалі гаршкі яйкападобнай формы. Пасудзіны ўпрыгожвалі арнамантам з насечак, наколаў і рысак.

Памеры жылля ў канцы III — пачатку II тыс. да н. э. дасягалі 10—12 м². Наземныя або трохі паглыбленыя ў зямлю збудаванні мелі авальную ці прамавугольную форму з уваходам з паўднёвага боку. Унутры жылля або побач з ім размяшчаўся ачаг, абкладзены камянямі.

Індаеўрапейцы і іх роля ў гісторыі Беларусі. У III тыс. да н. э. у Еўропе, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі, рассяліліся старажытныя *індаеўрапейскія плямёны*, ад якіх паходзіць шмат сучасных народаў.

Тэрмін «індаеўрапейцы» прымяняецца ў адносінах да насельніцтва, якое размаўляла на мовах індаеўрапейскай сям'і. У склад гэтай моўнай сям'і ўваходзілі анаталійскія мовы (мёртвыя), грэка-фрыгійскія мовы (мёртвыя), ілірыйскія мовы (мёртвыя), тахарскія мовы (мёртвыя), італійскія мовы (мёртвыя, але з працягам у раманскіх мовах), індаарыйскія мовы, грэчаская мова, албанская мова, кельцкія мовы, раманскія мовы, германскія мовы, балцкія мовы, славянскія мовы і інш.

Лічыцца, што продкі сучасных індаеўрапейскіх народаў у неаліце і ў пачатку бронзавага веку ўваходзілі ў склад аднаго этнасу або групы блізкароднасных этнасаў з адносна падобнай мовай. Існуюць розныя канцэпцыі вызначэння прарадзімы індаеўрапейцаў (тэрыторыі, з якой пачалося іх рассяленне ў розных напрамках): палярная, паўночнаеўрапейская, прыбалтыйская, цэнтральнаеўрапейская (дунайская), паўднёваеўрапейская (балканская), прычарнаморская, уральская, усходнеанаталійская (армянская) і інш.

Старажытныя індаеўрапейцы добра ведалі жывёлагадоўлю і земляробства. Яны карысталіся каменнымі свідраванымі і шліфаванымі сякерамі, разнастайным посудам.

На тэрыторыі Беларусі першай археалагічнай культурай, якая належала індаеўрапейцам, была культура шнуравой керамікі. У навуцы гэтыя плямёны называюць яшчэ «шнуравікамі», бо посуд прадстаўнікі дадзенай культуры арнаментавалі адбіткамі шнура, прамымі і зубчастымі лініямі. На яе аснове ў працэсе ўзаемадзеяння з даіндаеўрапейскім насельніцтвам утварыліся мясцовыя археалагічныя культуры бронзавага веку.

Жылі індаеўрапейцы ў невялікіх паселішчах, якія размяшчаліся каля рэк. Павелічэнне колькасці насельніцтва, статкаў свойскай жывёлы і адначасовае пагаршэнне ўмоў для жывёлагадоўлі прымусалі індаеўрапейцаў перасяляцца на новыя землі.

У асяроддзі вучоных няма адзінства ў вызначэнні той тэрыторыі, адкуль індаеўрапейцы прыйшлі на беларускія землі. У залежнасці ад таго, дзе мовазнаўцы і археолагі бачаць індаеўрапейскую прарадзіму, яны адказваюць на пытанне пра шляхі засялення імі тых або іншых тэрыторый, у тым ліку і беларускіх. Называюць тры кірункі засялення тэрыторыі Беларусі індаеўрапейцамі: 1) з паўднёвага ўсходу і часткова з поўдня; 2) з паўднёвага захаду і часткова з поўдня; 3) з захаду. Існуе гіпотэза, паводле якой беларускія землі былі часткай прарадзімы індаеўрапейцаў, аднак яна мае няшмат прыхільнікаў.

Насельніцтва Беларусі ў бронзавым веку. Бронзавы век — адзін з найважнейшых перыядаў у гісторыі першабытнага грамадства, бо ён звязаны з узнікненнем металургіі, апрацоўкай і выкарыстаннем медзі і бронзы. У гэты час завяршыўся пераход да вытворчых формаў гаспадаркі; менавіта ў бронзавым веку сфарміраваліся шматлікія сучасныя народы.

Пераварот у першабытнай тэхніцы зрабіла новае вынаходства: у медзь сталі дадаваць волава і атрымалі больш трывалы метал — бронзу. Але для Беларусі паняцце «бронзавы век» даволі ўмоўнае, бо мясцовай сыравіны для вырабу бронзы (медзі і волава) у Беларусі не было. Усе бронзавыя прадметы, знойдзеныя археолагамі, былі або прывазныя, або створаныя з прывазной сыравіны, радовішчы якой знаходзіліся ў Карпатах ці на Каўказе. Таму бронзавыя

Як вы лічыце, чаму ў гэты перыяд бронзавыя вырабы з'яўляліся паказчыкам заможнасці іх уладальніка?

прылады працы не змаглі выцесніць каменныя. Лічыцца, што менавіта ў бронзавым веку апрацоўка каменю дасягнула свайго найвышэйшага ўзроўню. Першыя металічныя вырабы з'явіліся на тэрыторыі Беларусі ў Верхнім Падняпроўі.

Археалагі падчас раскопак знаходзяць бурштын з Прыбалтыкі, упрыгажэнні са шкла, бронзавыя вырабы з Прычарнамор'я, Каўказа, Карпат і Скандынавіі.

Пра што сведчыць гэты факт?

Рэканструкцыя жылля і гаспадарчай будыніны на слупах (в. Пустынка)

У бронзавым веку паўсюдна пашырыўся разнастайны пласкадонны посуд: міскі, друшлякі, гаршкі, кубкі. Гэта было выклікана з'яўленнем агнішчаў з роўнай паверхняй, сталоў і новых відаў ежы. Людзі жылі ў невялікіх умацаваных паселішчах, якія размяшчаліся пасярод рачных далін. Лічыцца, што іх жыллы ўяўлялі сабой невялікія прамавугольныя драўляныя збудаванні слупавой канструкцыі, зямлянкі або паўзямлянкі з адным ці двума памяшканнямі. Такія жыллы мелі двухсхільны дах. Побач з жыллом размяшчаліся гаспадарчыя пабудовы, дзе захоўвалі сена, салому, зерне. Вакол паселішча ўзводзілі агароджу.

Першабытная замкнёнасць плямёнаў паступова парушалася, далёкія плямёны пераймалі вынаходствы адно ў аднаго. У выніку ў бронзавым веку склаліся вялікія групы людзей, якія размаўлялі, знаёміліся паміж сабой, абменьваліся, выпрацоўвалі словы на агульнай, зразумелай усім мове.

Насельніцтва Беларусі ў жалезным веку. У канцы VIII — пачатку VII ст. да н. э. жыхары беларускіх зямель пачалі вырабляць жалеза. Бронзавы век змяніўся жалезным. Жалеза мела дзве перавагі перад бронзай: па-першае, яно было больш цвёрдым і трывалым, а па-другое, сустракалася на нашых землях амаль паўсюдна.

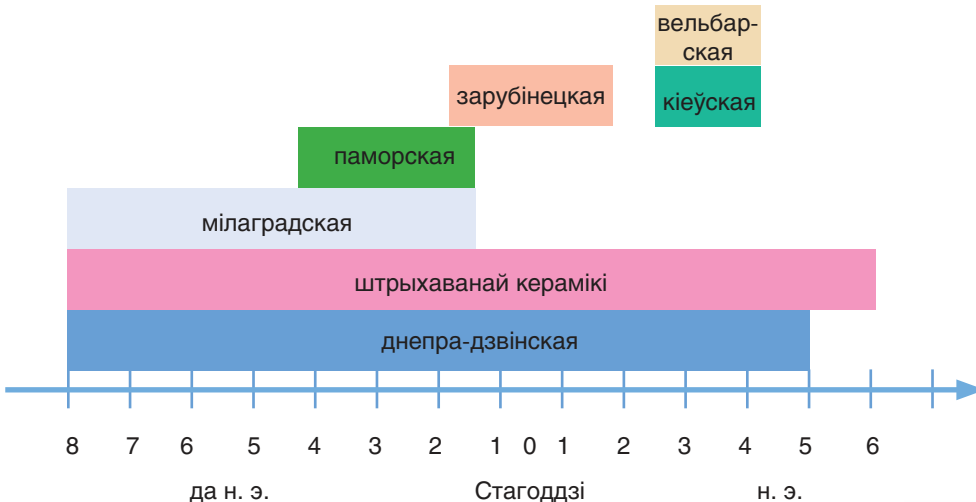
Плямёны, што насялялі паўднёвую частку Беларусі, авалодалі навыкамі вытворчасці і апрацоўкі жалеза ў другой чвэрці I тыс. да н. э. Плямёны астатняй часткі Беларусі пачалі выкарыстоўваць жалеза ў гаспадарчай дзейнасці ў другой палове I тыс. да н. э. Гэтаму садзейнічалі даступнасць сыравіны і адносна нескладаная тэхналогія выплаўкі жалеза.

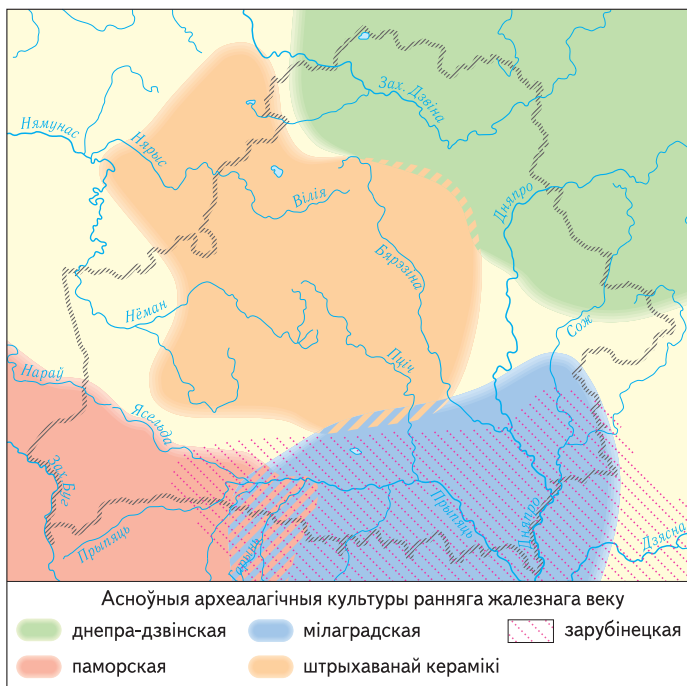
Жалеза выраблялі ў печах-домніцах з балотнай руды, якую здабывалі на берагах рэк, азёр і на балотах. Такія печы знойдзены вучонымі на стаянках Лабеншчына, Канькі і інш. Жалеза з’яўлялася асноўным матэрыялам, з якога рабілі зброю — наканечнікі стрэл і дзідаў (коп’яў), баявыя сякеры, нажы і інш.

Насельніцтва ў жалезным веку пачало асвойваць новыя мясціны для жыцця і сяліцца на ўзвышшах, якія знаходзіліся далей ад буйных рэк. Такія паселішчы маглі мець складаны абарончы збудаванні — моцныя валы і равы. Навукоўцы называюць такія месцы «гарадзішчамі». Падчас археалагічных раскопак вучоныя знайшлі сляды шматлікіх пажараў і паўторнага аднаўлення абарончых умацаванняў, што сведчыць пра ваенныя канфлікты паміж плямёнамі.

На тэрыторыі Беларусі ў раннім жалезным веку пражывалі розныя плямёны. Археалагі далі ім назвы па месцы размяшчэння (нёманская культура, днепра-данецкая культура і інш.), па месцы першых знаходак (нарвенская культура, пражская культура і інш.), па характэрных прыладах працы і прадметах побыту (культура лейкападобных кубкаў, культура шарападобных амфар, культура баявых сякер і інш.), па асаблівасцях вырабу і знешнім выглядзе керамікі (культура шнуравой керамікі, культура штрыхаванай керамікі і інш.). Кожнае з плямёнаў належала да пэўнай археалагічнай культуры. **Археалагічная культура** — гэта агульнасць блізкіх па матэрыяльнай культуры і часе існавання археалагічных помнікаў на акрэсленай тэрыторыі. Лічыцца, што наяўнасць аднатыпных помнікаў на пэўнай тэрыторыі ў вызначаны перыяд сведчыць пра тое, што на гэтых землях нейкі час жыў адносна адзіны народ-этнас, хаця такую думку падзяляюць далёка не ўсе навукоўцы. Але нават калі гэта і так, то нам усё роўна застаюцца невядомымі назвы тых народаў, бо пра іх нічога не сказана ў пісьмовых крыніцах.

Плямёны ранняга жалезнага веку (VII ст. да н. э. — V ст. н. э.)

Вызначце з дапамогай картасхемы, у арэале рассялення якіх плямёнаў знаходзіцца ваша мясцовасць. Высветліце, якія асаблівыя прыкметы былі ўласцівыя гэтым плямёнам.

1. Вызначце, у які перыяд адбылося засяленне першымі людзьмі тэрыторыі Беларусі. Ці існуе сувязь паміж геаграфічным становішчам Беларусі і засяленнем яе тэрыторыі першабытным чалавекам? Выкарыстайце веды па геаграфіі Беларусі. Якія агульныя характарыстыкі мае першабытная эпоха?
2. Раствлумачце, чаму людзі на тэрыторыі Беларусі з'явіліся адносна позна.
3. Выдзеліце агульнае і адметнае ў развіцці чалавечага грамадства на тэрыторыі Беларусі ў перыяды палеаліту, мезаліту і неаліту.
4. Якія этапы станаўлення і развіцця прайшло старажытнае грамадства на тэрыторыі Беларусі? Вызначыце агульныя тэндэнцыі ў развіцці грамадства на тэрыторыі Беларусі і ў Еўропе. Выкарыстайце веды па сусветнай гісторыі. Запоўніце табліцу.

Перыяд старажытнага грамадства	Асноўныя тэндэнцыі развіцця грамадства	
	на тэрыторыі Беларусі	на тэрыторыі Еўропы
Каменны век		
Бронзавы век		
Жалезны век		

5. Пры дапамозе гісторыка-дакументальных хронік «Памяць» правядзіце невялікае даследаванне. Прадстаўце вынікі даследавання ў выглядзе па-ведамлення (прэзентацыі, інтэрактыўнай карты) аб археалагічных помніках вашага раёна (горада, вёскі), пакінутых старажытнымі людзьмі.

§ 3. Гаспадарчая дзейнасць і сацыяльныя адносіны ў старажытны перыяд

У якія групы ці калектывы аб'ядноўваліся людзі ў старажытнасці? Чаму гэта адбывалася?

§ 3-1

§ 3-2

Асаблівасці гаспадарчай дзейнасці. «Неалітычная рэвалюцыя» і яе наступствы. Напрыканцы апошняга абледзянення на берагах рэк Прыпяць і Сож (сучасная Гомельская вобласць) групы старажытных людзей заснавалі свае пасяленні. Гэта былі збіральнікі і паляўнічыя на мамантаў. Яны ўмелі вырабляць разнастайныя прылады працы з крамянёвых пласцін (напрыклад, нажы, разцы, свердзелы, праколкі, скрабкі і інш.). Старажытныя людзі выкарыстоўвалі агонь, выраблялі адзенне і абутак са скур жывёл, будавалі прымітыўныя жыллы.

Клімат паступова цяплеў, ледавік адыходзіў на поўнач, і з'явілася магчымасць для асваення чалавекам усёй тэрыторыі Беларусі. Паколькі атрымалі распаўсюджанне шыракалістыя і хвойныя лясы, вымерлі маманты і шарсцістыя насарогі, людзі змянілі спосабы палявання на больш рухомыя. Галоўным аб'ектам палявання стаў паўночны алень, а найбольш пашыранымі прыладамі — лук і стрэлы з крамянёвымі наканечнікамі.

Утварыліся рэкі і азёры. Чалавек пачаў займацца рыбалоўствам. З пачаткам мезаліту адбыўся паступовы пераход да аселага жыцця і росквіт трох асноўных галін *прывасвойвальнай (спажывецкай) гаспадаркі* — палявання, збіральніцтва і рыбалоўства.

Прывасвойвальная гаспадарка патрабавала ўдасканаленых прылад працы і розных спосабаў здабычы прадуктаў. На якая новы ўзровень узнялася апрацоўка каменю, дрэва, косці, скуры. З'явіліся інструменты для шліфавання каменных вырабаў і свідравання ў іх адтулін. Попыт на крэмень абумовіў яго здабычу шахтавым спосабам.

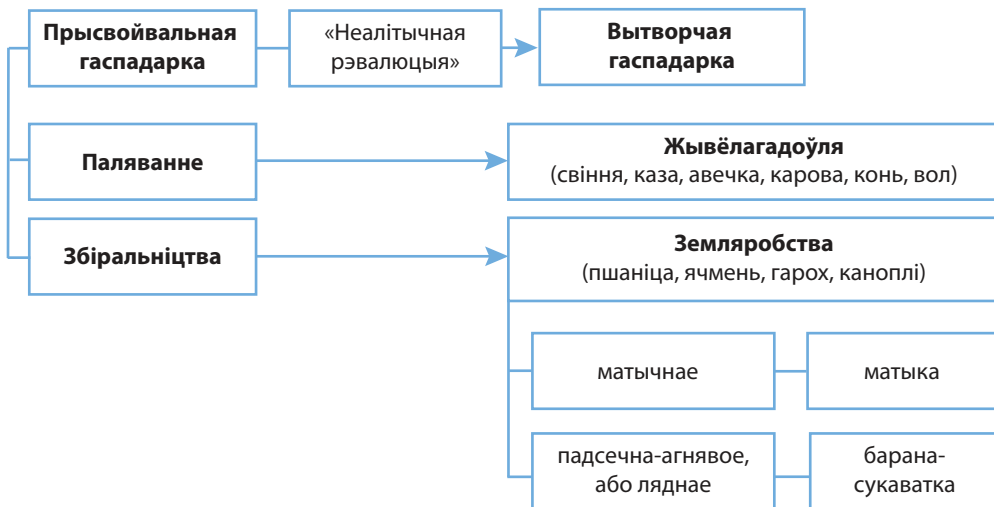

У Заходняй Еўропе неаліт характарызуецца развіццём земляробства, жывёлагадоўлі, з'яўленнем керамічнага посуду, шліфаваных і свідраваных прылад працы. Неаліт на тэрыторыі Беларусі, як і ў іншых краінах, разглядаецца большасцю навукоўцаў як час «неалітычнай рэвалюцыі». Гэты працэс на тэрыторыі нашай краіны быў даволі ўмоўным, бо пераход ад прысвойвальнай да вытворчай гаспадаркі адбываўся нераўнамерна.

Тэрмін «неалітычная рэвалюцыя» ўпершыню ўвёў у навуковае абарачэнне англійскі вучоны Г. Чайлд. Пад гэтай з'явай ён разумеў якасны пераварот, які адбыўся ў жыцці чалавека пры пераходзе ад прысвойвальнай да вытворчай гаспадаркі, г. зн. ад палявання, рыбалоўства і збіральніцтва да земляробства і жывёлагадоўлі. «Неалітычная рэвалюцыя» пачалася на Старажытным Усходзе прыблізна 10—12 тыс. гадоў назад і заняла некалькі тысячагоддзяў.

У неаліце паселішчы на тэрыторыі Беларусі па-ранейшаму размяшчаліся на берагах рэк і азёр, дзе можна было атрымліваць і выкарыстоўваць ежу ў гатовым выглядзе.

Пераход да вытворчай гаспадаркі на тэрыторыі Беларусі адбываўся пад уплывам суседніх плямёнаў. Распаўсюджанне вытворчай гаспадаркі было працяглым па часе. Зародкі земляробства на тэрыторыі сучаснай Беларусі з'явіліся на паўднёвым захадзе. Даследчыкі лічаць, што гэта адбылося ў перыяд мезаліту, а жыхары Падзвіння пазнаёміліся з земляробствам і жывёлагадоўляй толькі ў пачатку III тыс. да н. э.

Пераход да вытворчай гаспадаркі

Растлумачце, якія змены ў жыцці чалавека адбыліся ў выніку «неалітычнай рэвалюцыі».

У пачатку III тыс. да н.э. узнікла прымітыўнае (матычнае, або агароднае) земляробства. Археалагічныя даследаванні гэта пацвярджаюць: на стаянках знаходзяць сярпы, матыкі, зерняцёркі. Прагрэс у паляванні прывёў да ўзнікнення ў асобных плямёнаў новага спосабу атрымання харчовых прадуктаў — жывёлагадоўлі. Аднак у цэлым на працягу неаліту пераважала прысвойвальная гаспадарка. Новыя формы атрымання харчавання толькі дапаўнялі яе.

Паступова матычнае земляробства саступіла месца падсечна-агнявому, або ляднаму, земляробству. На выбраным участку лесу (*ляда*) дрэвы і хмызняк высякалі і спальвалі. Верхні слой глебы рабіўся больш рыхлы, а попел яе ўгнойваў. Затым сеялі зерне і загортвалі яго «сукаваткай» — драўлянай бараной. Першыя гады на такіх землях ураджаі былі добрыя. Але глеба паступова страчвала ўрадлівасць. Тады ляда пакідалі і пераходзілі на другое, папярэдне падрыхтаванае падобным спосабам. Асноўнымі культурамі былі пшаніца, ячмень, гарох.

Для высечкі лясоў патрэбны былі сякеры. Першапачаткова іх выраблялі з крэменю, які залягаў глыбока ў тоўшчы мелу. Таму здабываць яго маглі шахтавым спосабам. Старажытныя шахты археолагі знайшлі каля пасёлка Краснасельскі і вёскі Карпаўцы Ваўкавыскага раёна. Выяўлена каля 1000 шахтаў, але даследавана толькі каля 150. Гэта ўнікальныя старажытныя помнікі, адзіныя на тэрыторыі Беларусі. Побач з шахтамі размяшчаліся майстэрні для апрацоўкі крамянёвай сыравіны і вырабу прылад працы. Па выніках іх вывучэння даследчыкі зрабілі выснову аб існаванні абмену крэменем з іншымі плямёнамі.

Археалагічныя даследаванні сведчаць, што спачатку крэмень здабывалі ў невялікіх ямах і траншэях. Для гэтага ў мелавой тоўшчы спачатку выкопвалі калодзеж-ствол дыяметрам да 1,5 м і даўжынёй у залежнасці ад глыбіні залягання сыравіны каля 2—3 м. Часам шахты паглыблялі да 5—8 м. Пры здабычы крэменю выкарыстоўвалі заостраныя калы, матыкападобныя кіркі-кайлы і розныя ударныя інструменты — напрыклад, рагавыя даўбешкі, камяні, магчыма, і каменныя свідраваныя сякеры, якія часам таксама сустракаюцца ў шахтах.

Пры дапамозе ілюстрацыі і дадатковых крыніц інфармацыі складзіце схему працэсу стварэння крамянёвых прылад працы.

Шахцёры Краснасельскай шахты

З пачаткам бронзавага веку на тэрыторыі Беларусі паўсюдна замацаваліся земляробства і жывёлагадоўля. На сценках глінянага посуду, знойдзенага археолагамі, захаваліся адбіткі зярнятаў злакавых культур. Але жывёлагадоўля заставалася вядучым гаспадарчым заняткам і давала большую частку прадуктаў. Земляробства вялося ручным спосабам толькі на невялікіх участках. Там, дзе было шмат лясоў, людзі па-ранейшаму палявалі, лавілі рыбу і займаліся збіральніцтвам.

У бронзавым веку чалавек на тэрыторыі Беларусі стаў больш актыўна шліфаваць камень і высвідроўваць у ім адтуліны для рукаятак. Амаль у кожным пасе/лішчы гэтага часу можна знайсці сякеры-кліны, сякеры і матыкі з адтулінамі, булавы. Свідравальны станок стаў другім пасля лука механізмам, які вынайшаў чалавек.

Адной з самых характэрных адзнак бронзавага веку на Беларусі стала паўсюднае з'яўленне пласкадоннага глінянага посуду. Посуд стаў больш разнастайным. Вядомы гаршкі, збаны, міскі, кубкі. Гэта сведчыць аб развіцці побытавай культуры.

Земляробства і жывёлагадоўля з дапаможных заняткаў ператварыліся ў вядучыя. Больш распаўсюджанымі сталі прадзенне і ткацтва. Археолігі знайшлі гліняныя прасліцы для верацёнаў і кроснаў, адбіткі тканіны і пляцёнкі на кераміцы.

Сацыяльныя вынікі выкарыстання металаў. На тэрыторыі Беларусі першымі навучыліся здабываць жалеза плямёны, якія пражывалі на поўдні. У цэнтральных і паўночных раёнах нашай краіны самыя старажытныя жалезныя вырабы датуюцца V—IV стст. да н. э., і гэта адзінкавыя знаходкі. Ужо ў канцы I тыс. да н. э. жалеза здабывалі на ўсёй тэрыторыі Беларусі.

З'яўленне і распаўсюджанне жалезных прылад працы прывялі да іх удасканалвання. Гэта садзейнічала істотнаму росту прадукцыйнасці працы. Дзякуючы жалезным прыладам значна пашырыліся плошчы, занятыя пасевамі, стала больш прадуктаў харчавання, нават з'явіліся пэўныя запасы ежы.

У паўднёвых раёнах Беларусі пашырылася ворыўнае земляробства. Даследчыкі лічаць, што асноўнай прыладай для ворыва тады было драўлянае рала з жалезным наральнікам. Такія старажытныя ралы археолагі знайшлі каля вёсак Капланавічы Клецкага раёна Мінскай вобл. і Уваравічы Буда-Кашалёўскага раёна Гомельскай вобл. Аднак ральнае земляробства было распаўсюджана ў мясцінах з урадлівымі глебамі. Там, дзе пераважалі лясы, асноўным было падсечна-агнявое земляробства.

Выраб жалезных прылад садзейнічаў развіццю хатняга рамяства. У побыце насельніцтва з'явіліся нажніцы, абцугі, напільнікі, пілы і інш. Палепшылася дрэваапрацоўка для будаўніцтва жылля. З дапамогай жалезных сякер і цёслаў сталі ўзводзіць рубленыя з бярвення пабудовы слупавой канструкцыі. Пазней з'явіліся будынкі зрубнага тыпу.

Асаблівасці гаспадаркі ў старажытны перыяд

Каменны век	Бронзавы век	Жалезны век
Палеаліт. Панаванне прысвойвальнай гаспадаркі, паляванне на буйных жывёл. Мезаліт. Пераход да палявання на птушак і дробных звяроў, узростанне ролі рыбалоўства. Неаліт. Удаaskanаленне вырабу каменных прылад працы. Распрацоўка радовішчаў крэменю ў шахтах. Пачатак пераходу ад прысвойвальнай гаспадаркі да вытворчай. З’яўленне рамяства: выраб керамікі і ткацтва. Паступовае распаўсюджанне вытворчай гаспадаркі	Дамінуючае становішча вытворчай гаспадаркі пры захаванні прысвойвальнай гаспадаркі ў якасці промыслаў. Нешматлікасць вырабаў з бронзы. Далейшая распрацоўка радовішчаў крэменю ў шахтах. Удаaskanаленне апрацоўкі каменных прылад працы	Пачатак апрацоўкі жалеза і яго паступовае распаўсюджанне з поўдня на поўнач Беларусі. Распрацоўка балотных радовішчаў жалезнай руды. Укараненне падсечна-агнявога земляробства ў якасці асноўнага гаспадарчага занятку насельніцтва

Такім чынам, новыя прылады працы, пачатак выкарыстання металу, рост насельніцтва, збядненне прыродных рэсурсаў абумовілі пераход ад прысвойвальнай гаспадаркі да вытворчай.

Эвалюцыя першабытнай абшчыны. Першым вядомым калектывам людзей лічыцца праабшчына. Гэта невялікая група продкаў людзей, якія займаліся сумесным пошукам ежы. Паступовае ўдаaskanаленне каменных прылад працы і фарміраванне чалавека разумнага выклікалі глыбокія змяненні ў грамадскім жыцці. На змену праабшчыне прыйшла **родавая абшчына**, якая вызначала арганізацыю жыцця першабытных людзей у познім палеаліце, мезаліце і неаліце.

Верагодна, што краманьёнцы жылі родавымі абшчынамі на чале з выбраным старэйшынай. Раскопкі стаянак Бердыж і Юравічы паказалі, што ў познім палеаліце ўжо існаваў род. У ім ежа размяркоўвалася ўраўняльна паміж людзьмі. Дакладна вядома, што ў мезаліце жытлы людзей былі невялікіх памераў, у іх магло змясціцца па 5—7 чалавек. У цэлым родавая абшчына складалася з 20—40 чалавек. Яны мелі ў агульнай уласнасці тэрыторыю, на якой размяшчаліся крыніцы сыравіны і дастатковая колькасць жывёлы для палявання, а таксама месцы для збіральніцтва і рыбалоўства.

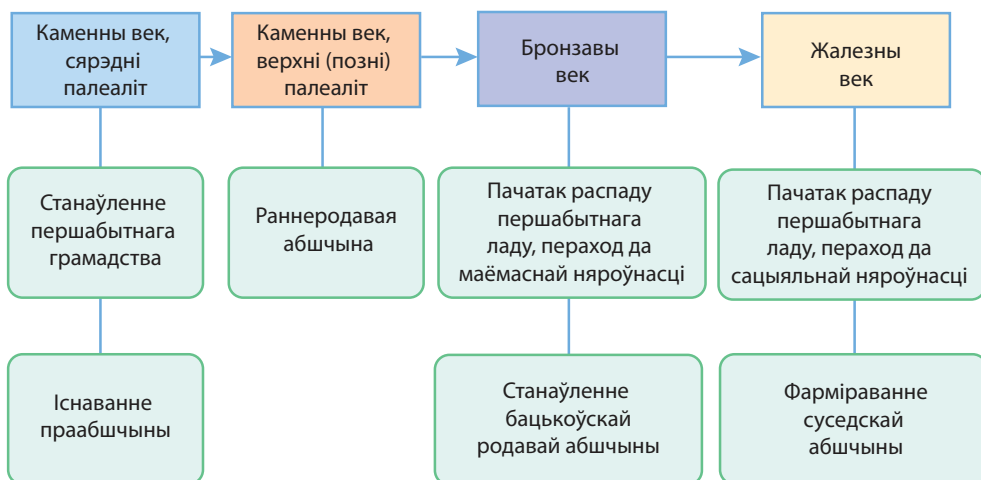
Такім чынам, аб’яднанне першабытных людзей, якія вядуць сумесную гаспадарку, пражываюць на вызначанай тэрыторыі, маюць роднасныя сувязі,

назваюць **родам**. Род аб'ядноўваў людзей аднаго паходжання і характарызаваўся агульнай (калектыўнай) маёмасцю. У такой абшчыне існавала забарона на шлюб паміж родзічамі. Члены аднаго роду мелі права і павінны былі ўступаць у шлюб толькі з прадстаўнікамі іншага роду. Дарэчы, дазвалялася мець некалькі мужоў і жонак. Але муж і жонка жылі кожны ў сваім родзе. Такі від шлюбу называецца **парным**.

З павелічэннем колькасці насельніцтва некалькі родаў аб'ядноўваліся ў **плямёны**. Племя складалі людзі, якія мелі агульнае паходжанне, мову, тэрыторыю, вераванні і абрады.

Паступова ў родавых абшчынах вылучыліся вялікія бацькоўскія сем'і. Яны ўключалі некалькі пакаленняў і налічвалі некалькі дзясяткаў чалавек. Бацькоўская сям'я мела прыватную ўласнасць на прылады працы і жылло.

Выкарыстанне жалезных прылад працы не патрабавала апрацоўкі зямлі ўсім родам, сумеснага нагляду за свойскай жывёлай, калектыўнага палявання. Асноўнай вытворчай адзінкай стала сям'я з яе адасобленай гаспадаркай. У выніку вытворчых і сацыяльных перамен паміж сем'ямі паглыблялася няроўнасць, што спрыяла распаду родавай абшчыны. Замест родавых адносін усталёўваліся эканамічныя. Адпаведна родавая абшчына канчаткова саступіла месца абшчыне суседскай, якая грунтавалася на тэрытарыяльных і эканамічных сувязях. Яна характарызуецца тым, што на адной і той жа тэрыторыі, у адным і тым жа паселішчы побач стала пражывалі прадстаўнікі розных родаў і плямёнаў.

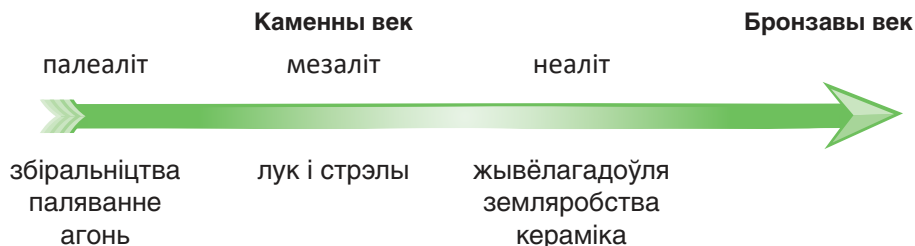

Змены ў грамадскім жыцці

З ростам прадукцыйнасці працы ў асобных родаў і плямёнаў назапашвалася маёмасць, што вяло да войнаў. Каб абараніць жыццё суродзічаў і накопленае дабро, насельніцтва пачало сяліцца ў цяжкадаступных месцах і ўмацоўваць свае паселішчы штучнымі абарончымі збудаваннямі. Так узніклі гарадзішчы.

1. Разгледзьце стужку часу і раскажыце аб зменах у жыцці старажытнага чалавека. Якія дапаўненні да стужкі часу вы можаце зрабіць?

2. Растлумачце сутнасць пераходу да вытворчай гаспадаркі. Чаму ён атрымаў назву «неалітычная рэвалюцыя»?
3. Чаму перыяд неаліту на тэрыторыі Беларусі адрозніваўся ад еўрапейскага, г. зн. яго працяканне не з'яўлялася тыповым?
4. Якія змены ў гаспадарцы і грамадстве старажытных насельнікаў Беларусі выклікала выкарыстанне металаў?
5. Абгрунтуйце тэзіс, згодна з якім з'яўленне новых прылад працы аказала значны ўплыў на вытворчыя і грамадскія адносіны ў першабытным грамадстве.
6. Складзіце схему, дзе будуць адлюстраваны прычынна-выніковыя сувязі паміж пераходам да вытворчай гаспадаркі і ўзнікненнем маёмаснай няроўнасці ў першабытным грамадстве.
7. Падрыхтуйце артыкул у фармаце Вікіпедыі аб помніках матэрыяльнай культуры першабытнага грамадства на тэрыторыі ўсёй Беларусі або вашага краю.

§ 4. Рэлігійныя ўяўленні і духоўная культура старажытнага насельніцтва Беларусі

1. Што такое рэлігія? Калі яна ўзнікла?
2. Назавіце прычыны ўзнікнення рэлігіі і яе функцыі.
3. На падставе якіх звестак вучоныя змаглі даказаць, што ў першабытных людзей існавалі рэлігійныя ўяўленні?

Формы рэлігійных уяўленняў у першабытным грамадстве. Міфалогія.

У эпоху палеаліту ўзровень інтэлектуальнага развіцця старажытных людзей дасягнуў

§ 4

такой ступені, калі ўзнікае неабходнасць у пэўных адчуваннях і поглядах, якія дазваляюць стварыць уяўленне пра карціну свету і патлумачыць месца чалавека ў ім. У гэты момант з'явіліся рэлігійныя вераванні і першабытнае мастацтва.

Жаночая статуэтка з біўна маманта. Елісеевічы

Паколькі на тэрыторыі Беларусі адсутнічаюць горы, то ў нас няма наскальных роспісаў або выяваў на сценах пяхор, як у Заходняй Еўропе. Даступнымі спосабамі адлюстравання навакольнага свету, перадачы тагачасных рэлігійных поглядаў былі выраб упрыгажэнняў, касцяных статуэтак, нанясенне выяў на косткі.

На многіх археалагічных стаянках Еўропы знойдзены касцяныя фігуркі жанчын, якіх называюць «палеалітычнымі Венерамі». Адна такая статуэтка знойдзена непадалёку ад Беларусі на стаянцы Елісеевічы ў Бранскай вобласці Расіі. Яна адрозніваецца ад падобных знаходак ва Усходняй Еўропе больш дасканалай прапорцыяй формаў. Галава ў статуэткі была, магчыма, адбітая або адсутнічала з самага пачатку.

Наконт прызначэння «палеалітычных Венер» існуе некалькі гіпотэз. Многія вучоныя лічаць, што гэта выявы мацярынскіх продкаў – сімвалы кроўнай сувязі членаў роду і ўвасабленне плоднасці. Іншыя навукоўцы сцвярджаюць, што фігуркі адлюстроўваюць веру ў паспяховае паляванне або з'яўляюцца сведчаннем ушанавання жанчын. Беларускі археолаг Э. М. Зайкоўскі лічыць «палеалітычных Венер» знакам таго, што старажытныя людзі пакланяліся нейкай звышнатуральнай усёмагутнай істоце. Погляду яе баяліся і таму паказвалі без твару. Такая істота адначасова ўвасабляла нараджэнне і смерць, спрыяла як размнажэнню дзікіх звяроў, так і паляванню на іх. Гэта першапачатковы міфалагічны вобраз будучай Вялікай багіні, якой пакланяліся многія народы.

На мезалітычных стаянках Беларусі амаль няма знаходак рогу і косці, якія маглі стаць матэрыялам для арнаментавання. Па гэтай прычыне навукоўцам цяжка што-небудзь сказаць пра рэлігію ў згаданы перыяд.

На падставе археалагічных раскопак вучоныя вызначылі, што ў перыяд неаліту ўшаноўваліся пэўныя жывёлы — напрыклад, лось, качка, чапля і інш. Лічыцца, што выявы качак маглі быць адлюстраваннем культу Сонца. У той час былі пашыраны амулеты, зробленыя з прасвідраваных зубоў мядзведзя і дзіка. Хутчэй за ўсё яны павінны былі перадаць людзям сілу і спрыт гэтых звяроў.

Пераход да земляробства садзейнічаў пашырэнню ў бронзавым веку культу сонца, паколькі менавіта ад яго залежаў рост раслін і будучы ўраджай. Таксама людзі ўшаноўвалі дождж і звязаныя з ім навальніцы і маланкі.

Рэлігія ў бронзавым веку грунтавалася на веры ў існаванне душы і духаў, якім падпарадкоўваюцца ўсе навакольныя прадметы і з’явы. Важнае месца ў такіх ўяўленнях займаў *культ продкаў*. Найбольш яскрава ён праяўляўся ў пахавальных абрадах. Пра шанаванне продкаў сведчаць выявы людзей на кераміцы, статуэткі.

Паколькі ў бронзавым веку на тэрыторыі Беларусі з’явіліся індаеўрапейскія плямёны, то тут праявіліся некаторыя агульныя рысы індаеўрапейскай міфалогіі. Адной з іх з’яўляецца ўшанаванне дзённага неба, якое лічылі вярхоўным бажаством. У гэты перыяд яшчэ захоўвалася значная роля палявання, таму важнае месца адводзілася падземнаму бажавству, якое было апекуном звяроў, вытокаў рэк і крыніц, замагільнага свету і памерлых. Пасля з’яўлення жывёлагадоўлі гэтае бажавство стала апекавацца свойскай жывёлай. Да ранейшага ўвасаблення падземнага бажавства ў выглядзе змяі, ваўка або мядзведзя дадаўся вобраз быка.

Беларускімі археолагамі каля пасёлка Краснасельскі (Ваўкавыскі раён Гродзенскай вобл.) побач са шкілетами іншых свойскіх жывёл былі знойдзены косткі дзевяці быкоў. Паміж шкілетами стаялі гліняныя пасудзіны. На валуне ляжала сквіца быка. Чалавечых костак не было.

На гарадзішчы Гарошкаў (Рэчыцкі раён Гомельскай вобл.) акрамя гліняных фігурак коней і сабакі сустракаюцца выявы буйной рагатай жывёлы. Зубы прыручанага быка знойдзены ў пахаваннях каля вёскі Дарахі (Гарадоцкі раён Віцебскай вобл.), у адным з пахаванняў — косці каня і быка.

У кургане каля вёскі Гадзілавічы (Рагачоўскі раён Гомельскай вобл.) знойдзены 4 падвескі з выявай галавы быка. Падвеска з галавой быка знойдзена каля вёскі Янушавічы (Лагойскі раён Мінскай вобл.).

Рэшткі ўшанавання быкоў захаваліся ў тапаніміі Беларусі: вядома шмат назваў населеных пунктаў з каранем «тур» — напрыклад, Тураў, Туроўля, Турыйск і інш.

Працягваў існаваць *культ жывёл*, аб чым сведчыць вядомы звычай нашэння амулетаў з прасвідраваных зубоў дзіка, мядзведзя, ваўка, лася, бабра. З’явіліся таксама скульптурныя выявы звяроў, птушак і змей. Таксама важнае значэнне ў бронзавым веку атрымаў культ агню.

У бронзавым веку істотна змяніўся пахавальны абрад — атрымаў пашырэнне звычай спальваць нябожчыкаў і насыпаць над пахаваннем курган. Сам абрад крэмацыі з’яўляўся часткай культу агню, веры ў ачышчальную моц полымя.

Як вы лічыце, чаму менавіта культ агню?

Такім чынам, гаспадарчыя заняткі, удасканаленне сацыяльных адносін, назапашванне ведаў аб навакольным свеце фарміравалі адпаведны светапогляд чалавека. Яго спробы растлумачыць сутнасць тых ці іншых прыродных і жыццёвых з’яў (маланка, сон, дыханне і інш.) ператварыліся ў першыя рэлігійныя ўяўленні: веру ў існаванне душ і духаў (*анімізм*) — фантастычных, звышнатуральных, звышпачуццёвых вобразаў, якія кіруюць усімі прадметамі і з’явамі матэрыяльнага свету, уключаючы і чалавека. Гэта значыць, што душа ёсць у кожнай жывой істотце, у кожным прадмеце, з’яве прыроды.

Праявай анімізму выступае вера ў звышнатуральныя ўласцівасці прадметаў (*фетышызм*), звышнатуральную значнасць для роду той ці іншай жывёлы ці расліны (*татэмізм*). Каб душы продкаў былі задаволены, а паляванне або лоўля рыбы атрымліваліся ўдалымі, узнікла патрэба ў правядзенні магічных абрадаў. З цягам часу функцыя іх арганізатара засяродзілася ў руках аднаго з суродзічаў — мага (вешчуна, чараўніка).

На думку даследчыкаў, у канцы бронзавага веку сфарміраваўся пантэон (група) багоў. З пераходам да суседскай абшчыны ўзрасло значэнне бога-грамавіка, распарадчыка навальніц, маланак і дажджу, апекуна ваеннай справы. Важнае месца ў пантэоне заняў бог сонца.

Міфалогія — сістэма фантастычных уяўленняў людзей пра навакольны свет, адпаведны спосаб разумення свету. Навукоўцамі адзначаецца, што насельніцтва Беларусі з мезаліту і да нашага часу застаецца аўтахтонным (карэнным). Гэта стварыла ўмовы для захавання і перадачы культуры ад аднаго пакалення да другога і фарміравання этнічнай тэрыторыі. Беларуская міфалогія ў адрозненне ад грэчаскай і скандынаўскай вывучана слаба, бо да нас дайшло вельмі мала пісьмовых звестак. Таксама ў мінулым многія даследчыкі падавалі шмат недакладных звестак пра багоў, якіх у рэальнай беларускай міфалогіі ніколі не было.

Якую ролю адыгрывалі міфы ў старажытнасці, і што яны значаць для сучаснага чалавека?

У першабытным грамадстве міфалогія з’яўлялася асноўным спосабам асэнсавання чалавекам навакольнага свету. Былі шырока распаўсюджаны міфы пра дрэвы (дуб, бярозу) і расліны (папараць-кветку), пра паходжанне асобных рэк, азёр, балот. Існавалі шматлікія паданні пра русалак, лесавікоў, дамавікоў.

Беларуская міфалогія захавалася ў традыцыйнай народнай культуры і знайшла сваё адлюстраванне ў фальклору. Элементы міфалогіі прысутнічаюць у казках, замовах, купальскіх, вясельных песнях, пахавальных галашэннях.

Скульптуры Жэўжыка, Злыдня і Еўніка, створаныя паводле ілюстрацый сучаснага беларускага графіка В. Славука. Скульптар А. Шыпіца

Вызначце, які міфалагічны персанаж прадстаўлены кожнай са скульптур. Пры неабходнасці скарыстайцеся дадатковымі крыніцамі інфармацыі.

Напрыклад, чарадзеійныя казкі ўтрымліваюць характарыстыку міфічных персанажаў, каляндарна-абрадавая паэзія адлюстроўвае міфічны змест абрадаў, да якіх яна адносіцца, а замовы даюць магільныя словы-формулы. Міфы, нават самыя фантастычныя, дапамагаюць асэнсаваць гісторыю беларускай народнай культуры.

Шмат міфаў у беларусаў прысвечаны душам памерлых продкаў — дзядам. Існуюць міфы, якія сведчаць пра існаванне старажытных вераванняў аб нашых продках у абліччы жывёл. Кіравалі светам старэйшыя багі. За імі стаяў шэраг ніжэйшых божстваў і духаў, якія былі ў старэйшых на паслугах. Кожны з багоў і божстваў меў сваё прызначэнне і пэўным чынам уплываў на жыццё чалавека. Беларусы аднолькава шанавалі і добрых, і злых багоў, але перавагу аддавалі першым за іх «людскасць», набліжанасць да людзей.

Памятная манета Нацыянальнага банка Рэспублікі Беларусь. 2009 г.

Прачытайце казку, якой прысвечана манета. Вызначце, якія формы рэлігійных уяўленняў адлюстраваны ў казцы. Падрыхтуйце комікс на матывах казкі.

Значнае месца ў міфалогіі беларусаў адведзена міфам пра чараўнікоў — людзей, якія маглі паспрачацца з духамі або прымусіць іх выконваць волю чалавека.

Міф аб нараджэнні Белбога і Чарнабога

Некалі даўно-даўно, калі Зямлі яшчэ не было, а замест яе было воблака, па абодвух баках гэтага воблака з'явіліся дзве зоркі. Адна пазірала зверху, другая — знізу, і кожны раз яны пускалі свае праменьчыкі на гэтае воблака, стараліся прабіцца святлом скрозь яго.

Аднаго разу адна з зорак скацілася і дакранулася да воблака. Ад гэтага дотыку раптам усё закруцілася, зацягло недзе зорку. І воблака стала Зямлёю, зорка перастала ззяць, ператварылася ў белае воблачка. І магло яно рабіць цуды, ператварацца ў што захоча.

Другая ж зорка таксама пакацілася да былога туману, ды не ведала яна, што там ужо цвердзь. Моцна ўдарылася, загарэлася і стала чорным дымам, які таксама мог ператварацца ў што захоча.

Так і з'явіліся Белбог і Чарнабог. Сталі яны абодва Зямлю даглядаць. Ды толькі Чорны бог пакрыўдзіўся і выбраў сабе жыллё пад зямлёй. Памятаючы зямную цвердзь, Чарнабог прыдумаў і насцяліў па зямлі балоты, якія ператваралі цвёрдае ў мяккае. Што ні рабіў Белы бог, Чарнабог заўсёды зробіць наадварот. Адзін тварыў днём, другі — ноччу. Белы даў жыццё чалавеку, а Чорны зрабіў яго век кароткім і прыдумаў смерць. Першы даў людзям ежу, а другі голад насылае. Белы зрабіў чалавека добрым, цяроплівым, працавітым, а Чорны насеяў зло, зайздрасць, ляноту.

Белы бог жыве на небе. Часам ён сыходзіць на зямлю, абарочваецца чалавекам. І ўбачыць яго можа толькі добры і працавіты чалавек.

Чарнабог жыве пад зямлёю. Ён таксама можа з'яўляцца на зямлі. Рабіць нядобрае яму дапамагаюць нядобрыя духі.

Якія ўяўленні чалавека адлюстроўвае гэты міф?

Першабытнае мастацтва. Разам з узнікненнем у чалавека рэлігійных уяўленняў з'явілася першабытнае мастацтва. Некаторыя навукоўцы лічаць, што яно паходзіць ад магічных абрадаў, звязаных з паляваннем. Верагодна, мужчыны перад паляваннем малявалі на зямлі выяву жывёлы, якую хацелі забіць, цэліліся ў яе і выконвалі вакол малюнка рытуальны танец, імітуючы ў ім рухі паляўнічага. Усе гэтыя дзеянні, на думку першабытных людзей, павінны былі забяспечыць ім удача палявання.

Самыя раннія помнікі мастацтва на тэрыторыі Беларусі вядомы з часоў палеаліту. Гэта нанясенне чалавекам арнаменту на прадметы. На стаянцы ў Юравічах археолагі знайшлі абломак біўня маманта, які быў аздаблены спалучэннем зігзагаў, шасцівугольнікаў і гарызантальных рысак. Таксама ў палеаліце чалавек пачаў вырабляць упрыгажэнні. Для іх выкарыстоўваліся зубы жывёл, ракавіны з прасвідраванымі адтулінамі, касцяныя трубачкі.

Пазней, у неаліце, мастацтва набыло больш разнастайныя формы. Ужо сталі сустракацца прымітыўныя выявы чалавека. Таксама ў Юравічах знайшлі пасудзіну з выявай мужчыны з качкай. На косці з возера Вячэра (Любанскі раён Мінскай вобл.) былі выгравіраваны схематычныя выявы мужчын, адзін з якіх трымае ў руцэ рэч, падобную да сякеры. Майстэрства старажытных скульптараў бачнае таксама ў чалавекпадобных выявах са стаянкі Асавец Бешанковіцкага раёна Віцебскай вобл. (драўляны і касцяны ідалы). Вучоныя лічаць, што для гэтага перыяду характэрныя толькі мужчынскія выявы.

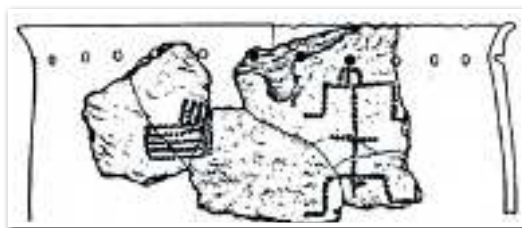
Найбольш распаўсюджанымі формамі першабытнага мастацтва на тэрыторыі Беларусі з'яўляюцца арнаменты на керамічных вырабах. Арнаменту, што ўпрыгожваў вырабы, часам надаваўся магічны характар.

Мяркуючы па археалагічных знаходках, арнамент на гліняным посудзе вядомы з часоў неаліту. Арнаментаванне керамікі дасягнула росквіту ў канцы гэтага перыяду. Узоры першапачаткова ўяўлялі сабой адбіткі канца палачкі з наматым шнуром, пальцаў, розных заостраных прадметаў. Затым з'явіліся новыя малюнкі — зігзагі, ялінкі, ромбы, трохвугольнікі, шматграннікі, якія ўтваралі адмысловыя кампазіцыі (часцей на шыйках пасудзін). На сценах гаршкоў рабілі схематычныя выявы жывёл. Удасканаленне прылад працы ў бронзавым веку дазволіла звярнуць увагу на іх знешняе афармленне. Шырока распаўсюджаныя каменныя свідраваныя сякеры шліфавалі і часам аздаблялі валікамі, выступамі і нарэзкамі.

Распаўсюджанне вытворчай гаспадаркі і з'яўленне культу Сонца ўплывалі на мастацтва. Так, заштрыхаваныя трохвугольнікі з'яўляліся сімвалам багіні неба і знакам зямлі. Арнамент у выглядзе паўкругоў з кропкамі па перыметры мог абазначаць зерне, якое арашаецца нябеснай вільгацю. Дождз сімвалізаваўся зігзагам. Сімваламі саярных божастваў былі адзінарныя або двайныя крыжападобныя фігуры. Даследчыкі адзначаюць, што некаторыя матывы арнаменту керамікі бронзавага веку захаваліся да нашага часу ў беларускай народнай вышыўцы.

Выявы на косці. Возера Вячэра Любанскага раёна

Выяўленчая кампазіцыя на неалітычным гаршку. Вёска Юравічы

У гэты час насельнікі тэрыторыі Беларусі аздаблялі сваё цела і вопратку — з’явіліся разнастайныя металічныя ўпрыгажэнні: дыядэмы, грыўні, бранзалеты, пярсцёнкі, скроневыя кольца з медзі. Гэты метал з-за сваёй малой распаўсюджанасці, колеру і бляску, хутчэй за ўсё, лічыўся каштоўным. Прыгожа выглядалі бронзавыя жаночыя падвескі, якія нагадвалі сярпок месяца. Сучасныя даследчыкі называюць іх «лунніцамі».

Таксама продкі беларусаў выраблялі акулярападобныя падвескі і скроневыя кольца з косці і бурштыну. З часам упрыгажэнні страцілі свой магічны сэнс, набыўшы эстэтычную і сацыяльную функцыі. У жалезным веку дэкор гэтых прадметаў стаў больш разнастайным. Новай рысай можна лічыць аздабленне чалавекам дэталей адзення — прадметаў, якія мелі функцыянальнае прызначэнне (фібулы, шпількі і г. д.), выраб прадметаў са шкла. Як сведчаць археалагічныя знаходкі, упрыгажэнні на тэрыторыі Беларусі былі як мясцовымі, так і прывазнымі.

1. Калі і чаму ўзніклі рэлігійныя вераванні на тэрыторыі Беларусі?
2. Якія змены ў грамадскім жыцці старажытнага чалавека выклікалі з’яўленне новых элементаў у рэлігійнай свядомасці людзей? Якімі фактамі гэта можна пацвердзіць? Выкарыстайце матэрыялы параграфа.
3. Назавіце асаблівасці міфалогіі. Якія вераванні ўтрымлівае беларуская міфалогія?
4. Вызначце, ці існуе сувязь паміж рэлігіяй і мастацтвам. Дакажыце свой пункт гледжання.
5. Прасачыце змены ў развіцці старажытнага мастацтва на тэрыторыі Беларусі.

Складзіце табліцу:

Храналагічны перыяд	Асаблівасці развіцця мастацтва	Прыклады

6. З дапамогай дадатковых крыніц інфармацыі высветліце, якія міфы, паданні і легенды захаваліся ў вашай мясцовасці і маюць дачыненне да старажытнага перыяду гісторыі. Прадстаўце вынік работы ў выглядзе інфаграфікі, плаката або прэзентацыі.

Практыкум

АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ I «ПЕРШАБЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ»

Эпоха першабытнасці на тэрыторыі нашай краіны была самым працяглым па часе гістарычным перыядам. Менавіта тады сфарміраваўся сучасны рэльеф мясцовасці і адбылося засяленне Беларусі чалавекам. У палеаліце старажытныя людзі праніклі на паўднёвы ўсход нашай краіны і паступова на працягу тысячагоддзяў асвойвалі яе абшары.

Паколькі пра першабытнае грамадства адсутнічаюць звесткі ў пісьмовых крыніцах, даследчыкам складана аднавіць сацыяльныя адносіны ў той час. Таму ў навуцы дамінуе археалагічная перыядызацыя, якая вылучае каменны, бронзавы і жалезны вякі. Кожны з іх, у сваю чаргу, мае больш дробнае дзяленне, якое паказвае іх пэўныя асаблівасці і этапы развіцця грамадства.

У першабытны перыяд чалавек дасягнуў значных поспехаў у сваіх ведах і ўменнях, тым самым заклаўшы падмурак для далейшага развіцця. Да дасягненняў чалавека адносяцца здабыванне і выкарыстанне агню; шыццё вопраткі і абутку; пабудова жылля і арганізацыя кароткачасовых стаянак, а затым паселішчаў; авалоданне керамічнай вытворчасцю; зараджэнне і развіццё вытворчай гаспадаркі бронзаліцейнай справы, а пазней знаходжанне радовішчаў жалеза і развіццё кавальскай справы; з'яўленне рэлігіі і мастацтва.

Для першабытнай эпохі на тэрыторыі нашай краіны характэрныя складаныя этнічныя працэсы. Спачатку, у мезаліце, склалася першае сталае насельніцтва. Затым пачаўся індаеўрапейскі этап этнічнай гісторыі, у якім адбылося фарміраванне першых этнічных супольнасцяў на беларускіх землях.

Працуем з вучэбным тэкстам

1. Складзіце тэзісны план адказу, ментальную карту або інфаграфіку¹ па адным з наступных пытанняў з выкарыстаннем тэрэтычнага і факталагічнага матэрыялу:

- а) фарміраванне насельніцтва на тэрыторыі Беларусі: засяленне першабытным чалавекам і індаеўрапейскімі плямёнамі;
- б) уплыў клімату на развіццё першабытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі;
- в) развіццё матэрыяльнай культуры ў час каменнага, бронзавага і жалезнага вякоў на тэрыторыі Беларусі.

Працуем з паняццямі

2. Складзіце апісанне першабытнага ладу на тэрыторыі Беларусі з выкарыстаннем «воблака слоў». Уключыце ў яго паняцці, неабходныя для больш поўнай характарыстыкі гэтай эпохі.

¹ Інфаграфіка — гэта графічны спосаб падачы інфармацыі, дадзеных і ведаў, мэта якога — хутка і выразна падаваць складаную інфармацыю (гл. памятку).

3. Падзяліце прыведзеныя ў «воблаку слоў» паняцці па групах. Прыкметы груп вызначце самастойна. Растлумачце, па якім прынцыпе вы арганізавалі групы. Складзіце ментальную карту па адной з груп.

Аналізуем, тлумачым, разважаем

4. Растлумачце прычынна-выніковую сувязь паміж з'явамі:

- пераход ад прысвойвальнай да вытворчай гаспадаркі на тэрыторыі Беларусі;
- пачатак вытворчасці жалеза і падзел грамадства па маёмаснай прыкмеце;
- рэлігійныя вераванні і развіццё першабытнага мастацтва;
- растлумачце прычынна-выніковую сувязь на падставе схемы:

5. Визначте причыны і наступствы адной з гістарычных з’яў:

- а) «неалітычная рэвалюцыя» на тэрыторыі Беларусі;
- б) узнікненне маёмаснай няроўнасці;
- в) узнікненне рэлігійных вераванняў.

Падрыхтуйце свой адказ у выглядзе схемы.

Параўноўваем

6. Суаднясіце ў табліцы храналагічныя межы перыядызацыі першабытнага грамадства ў гісторыі Беларусі і сусветнай гісторыі і зрабіце выснову аб прычынах іх адрознення.

Перыяды	Храналагічныя рамкі	
	сусветная гісторыя	гісторыя Беларусі
Каменны век		
Бронзавы век		
Жалезны век		

7. Параўнайце родавую і суседскую абшчыны. Вынікі параўнання аформіце ў выглядзе інфаграфікі, малюнка.

8. Параўнайце прывойвальную і вытворчую гаспадаркі па самастойна вызначаных прыкметах. Вынікі аформіце ў выглядзе табліцы.

Сістэматызуем веды

9. Выкарыстайце храналагічную табліцу на пачатку раздзела для вызначэння найбольш значных перыядаў у жыцці старажытнага чалавека (калі неабходна, дапоўніце храналагічную табліцу, стварыўшы новую). Растлумачце свой выбар.

10. Запоўніце табліцу, прысвечаную зменам у жыцці старажытнага чалавека.

Археалагічны перыяд	Храналагічныя рамкі	Тып гаспадаркі	Асноўныя заняткі	Прылады працы

11. Запоўніце сінхранічную табліцу найважнейшых падзей у старажытнай гісторыі Беларусі і краін Еўропы. Краіны і крытэрыі для сінхранізацыі вызначце самі. Пры неабходнасці выкарыстайце веды, атрыманыя на ўроках па сусветнай гісторыі, і дадатковыя крыніцы інфармацыі.

Падзея (крытэрыі для сінхранізацыі)	(краіна)	(краіна)	Беларусь
З'яўленне продкаў чалавека разумнага			

Якую выснову можна зрабіць на падставе гэтай табліцы?

12. Уважліва прааналізуйце табліцу. Дайце назву тром перыядам, змешчаным у слупках. Складзіце апісанне навакольнага свету і жыцця: а) краманьёнца са стаянкі Бердыж; б) старажытнага шахцёра з пасёлка Краснасельскі; в) каваля з паселішча Лабеншчына.

Сферы дзейнасці чалавека	Каменны век	Бронзавы век	Жалезны век
Гаспадарка	Прысвойвальная гаспадарка, паляванне на буйных жывёл, павелічэнне ролі рыбалоўства. Удасканаленне вырабу каменных прылад працы. Распрацоўка радовішчаў крэменю ў шахтах. Пачатак «неалітычнай рэвалюцыі». З'яўленне керамікі і ткацтва	Укараненне і дамінуючае становішча вытворчай гаспадаркі пры захаванні галін прысвойальнай гаспадаркі ў якасці промыслаў. Нешматлікасць вырабаў з бронзы. Далейшая распрацоўка радовішчаў крэменю ў шахтах. Удасканаленне апрацоўкі каменных прылад працы (свідраванне і шліфаванне)	Пачатак апрацоўкі жалеза і яе паступовае распаўсюджванне з поўдня на поўнач Беларусі. Распрацоўка балотных радовішчаў жалезнай руды. Укараненне падсечна-агнявога земляробства. Апрацоўка зямлі радам. З'яўленне лішкаў прадуктаў і пашырэнне абмену
Сацыяльныя адносіны	Родавая абшчына. Узнікненне родаў. Узнікненне плямёнаў. Роўнасць усіх людзей. З'яўленне старэйшынаў і правадыроў	Пераход да бацькоўскай абшчыны. З'яўленне маёмаснай няроўнасці	Пераход да суседскай абшчыны. З'яўленне сацыяльнай няроўнасці
Рэлігія	Распаўсюджанне першабытных рэлігійных вераванняў: татэмізму, анімізму, фетышызму, магіі	Божаствы, якія атаясамліваліся са з'явамі прыроды, — галоўныя багі старажытных індаеўрапейцаў	Пантэон багоў

13. Паглядзіце фільм аб жыцці насельнікаў беларускіх зямель у старажытныя часы з цыкла «Гісторыя Беларусі», створанага тэлеканалам «Беларусь 24» (спасылка: <https://clck.ru/H2TP8>). Вызначце, ці ўся інфармацыя ў стужцы дакладная. Чаму вы так вырашылі? Прыведзіце доказы вашага пункту гледжання. Знайдзіце не менш чым тры памылкі.

14. Уявіце, што вы — журналіст школьнага гістарычнага часопіса для вучняў 6 класа. Пры дапамозе ментальнай карты на с. 14—15 складзіце тэзісны план артыкула для гэтага часопіса па гісторыі першабытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі. Прыдумайце назву для артыкула. Вызначце, якія пункты плана вы будзеце ілюстраваць.

Працуем з гістарычнымі крыніцамі

НЕЎРЫ, «ЗМЕІ» АБО СКІФЫ?

«Атрымалася так, — пераказвае „бацька гісторыі“ пачутае, — што за адно пакаленне перад Дарыевым паходам яны зусім пакінулі сваю краіну з-за змей. Справа ў тым, што шмат змей з’явілася ў іх краіне, а яшчэ больш накіравалася да іх зверху з пустэчаў, пакуль нарэшце неўры, выціснутыя імі, не пасяліліся разам з будзінамі, пакінуўшы сваю зямлю. Гэтыя людзі, напэўна, чараўнікі. І скіфы, і эліны, што жывуць у Скіфіі, паведамляюць, як раз на год кожны неўр робіцца ваўком на некалькі дзён, а потым зноў вяртаецца ў былы стан. Расказваючы гэта, яны мяне не пераконваюць, але, тым не менш, расказваюць і, расказваючы, прысягаюць». Нягледзячы на скепсіс «бацькі гісторыі», сярод яго пазнейшых калег, гісторыкаў XIX—XX стст., усталявалася меркаванне, што ў гэтых «байках» пра неўраў адлюстраваны сапраўдныя падзеі, прычым ці не першыя з жыцця продкаў усходнеславянскіх народаў, якія трапілі на старонкі пісьмовых крыніц. «Мы не маем права не давяраць гэтаму паданню, — пісаў у канцы XIX ст. гісторык і мовазнавец Ф. Браўн. — Яно ж дадзена нам у такой пэўнай, хаця і легендарнай, форме. Калі ачысціць яго ад фантастычных прыкрас, то мы атрымаем буйны гістарычны факт, які пацвярджаюць ускосныя меркаванні». Гэтае «ачышчэнне» аказалася надзвычай складанай задачай. Змест легенд, пераказаных Герадотам, даваў багата магчымасцяў для самых розных тлумачэнняў. Напрыклад, Герадотавы звесткі аб ператварэнні неўраў у ваўкоў проста немагчыма не звязаць з беларускімі паданнямі аб ваўках-пярэваратнях, ваўкалаках. Так, у канцы XI — XII ст., напэўна, па ўсёй Русі людзі ведалі, што вялікі князь Полацкі Усяслаў Брачыславіч быццам бы ваўкалак. Вось што палічыў патрэбным сказаць пра яго невядомы аўтар бессмяротнага «Слова пра паход Ігаравы»: «...Усяслаў-князь людзям суды судзіў, гарадамі князеў надзяляў, а сам поначы ваўком гуляў. З Кіева да пеўняў дасягаў Тмутаракані², вялікаму Хорсу ваўком шлях перабягаў». Беларускі навуковец Павел Шпілеўскі, які яшчэ

²Тмутаракань — раннесярэднявечны славянскі горад на Таманскім паўвостраве.

ў сярэдзіне XIX ст. зрабіў спецыяльнае «Даследаванне аб ваўкалаках», нават убачыў падставы меркаваць, што ўвогуле ўяўленне аб пярэваратнях «атрымала зыходны свой пачатак у Беларусі і ўжо потым прышчапілася ў іншых славянскіх плямёнаў».

Гэта меркаванне, уласна, належала славутаму чэшскаму славісту Паўлу Шафарыку. Шафарык увогуле атаясамліваў неўраў антычнай эпохі і сярэднявечных нуран, жыхароў летапіснай Нурскай зямлі, што змяшчалася ў басейне ракі Нараў. У ягоных «Славянскіх старажытнасцях» сказана літаральна наступнае: «Народнае паданне, захаванае Герадотам, аб ператварэнні нуран у ваўкоў і цяпер яшчэ з’яўляецца самай звычайнай тэмай размоў у зямлі Нурскай і суседніх краінах, асабліва на Валыні і ў Беларусі. Просты народ па-ранейшаму верыць гэтаму паўсюль, як і ў тыя аддаленыя часы». Цікава, што сляды Герадотавых неўраў асобныя вучоныя нават цяпер шукаюць у фальклорных крыніцах. У прыватнасці, акадэмік Б. Рыбакоў зрабіў спасылку на тое, што менавіта на Валыні шырока распаўсюджаны казкі пра пярэваратня Івана Сучыча. Але яшчэ на пачатку XX ст. расейскі гісторык А. Пагодзін выступіў супраць вельмі папулярнай тады ідэі П. Шафарыка аб прамой пераемнасці паміж пярэваратнямі-неўрамі і ваўкалакамі ў Беларусі...

С. Рассадзін. Землі амаль невядомыя. Будучая Беларусь наводле антычных манускрыптаў

НЕЎРЫДА — КРАІНА ВАЎКАЛАКАЎ

...Большасць сучасных даследчыкаў рассяляюць іх на беларускім і ўкраінскім Палессі, адводзячы Неўрыдзе тэрыторыю, якая пачынаецца ў вярхоўях рэк Збруч і Случ і распасціраецца адтуль у паўночна-ўсходнім кірунку за Прыпяць і Дняпр, захопліваючы нізоўі Дзясны, Сожа і Бярэзіны, — менавіта там, дзе жылі плямёны, якія носяць умоўную назву «мілаградцы». Ва Украіне яны з’явіліся ў VIII—VII стст. да н. э., а на тэрыторыі паўднёвай Беларусі пачалі рассяляцца з IV ст. да н. э.

У выніку археалагічных даследаванняў было выяўлена: словы Герадота аб тым, што звычаі ў неўраў скіфскія, не пацвярджаюцца. Ды і не могуць пацвердзіцца, бо ў адрозненне ад скіфаў, што ў большасці сваёй былі стэпавымі качэўнікамі, неўры, якія жылі ў лясной глухмені, займаліся земляробствам і жывёлагадоўляй. Але не конегадоўляй, а развядзеннем кароў. Прычым кароў незвычайнай пароды.

У фрагменце невядомай працы антычнага філосафа Арыстоцеля, які дайшоў да нас толькі ў пераказе, гаворыцца, што ў краіне неўраў «быкі маюць рогі на плячах», што ў быкоў у краіне неўраў «рогі і вушы вырастаюць з аднаго месца і звязаныя паміж сабою». Мабыць, гаворка ідзе аб буйвалах, і менавіта гэтых дзіўных жывёлін настойліва «згандлёўвалі» ў неўраў візантыйцы, адмыслова дзеля гэтага пранікаючы на іх «торжышчы»...

...Цяжка вызначыць рэлігійныя погляды неўраў. Яны нам невядомы, аднак можна выказаць здагадку, што пакланяліся неўры свайму родаваму татэму — Ваўку. З палітычнай сістэмай іх грамадства разабрацца значна лягчэй. Бачна, што

знаходзіліся яны на той стадыі развіцця, калі родавыя адносіны пачыналі адміраць і паступова адбывалася вылучэнне магутнай і багатай племянной вярхушкі. Аднак да ўтварэння класаў, а тым больш дзяржавы, ім было яшчэ далёка.

Зрэшты, Герадот сцвярджаў, што ў неўраў былі цары. Хутчэй за ўсё гэтым тытулам ён, як і тыя, хто распавядаў яму аб неўрах, называў ваенных правадыроў альбо старэйшын.

А цяпер можна разгледзець і пытанне пра перасяленне неўраў са сваёй радзімы. Што ж гэта былі за «змеі», якія «выжылі» іх з родных мясцін? Большасць даследчыкаў лічыць, што неўраў выцеснілі нейкія іншыя народы, якія або абагаўлялі змей, або мелі ў сваёй назве гукаспалучэнне, якое нагадвае гэтае слова ў грэчаскай мове. А можа, неўры пакінулі радзіму з-за нейкіх прыродных катаклізмаў? Цяжка сказаць...

...Амаль усе жыхары Неўрыды — ведзьмакі і пярэваратні. Распавядалі і аб тым, што неўры змагаюцца з ворагамі ў выглядзе ваўкоў. Паданні гэтыя дайшлі нават да нашых часоў. Напрыклад, на Гарадзеншчыне існуе паданне аб сівым ваўку, паводле якога нехта з мясцовых князёў для барацьбы з крыжакамі ператвараўся менавіта ў гэтага драпежніка і ваяроў сваіх ператвараў у ваўкоў...

М. Багдзяж, І. Масляніцына. Беларусь далетапісная

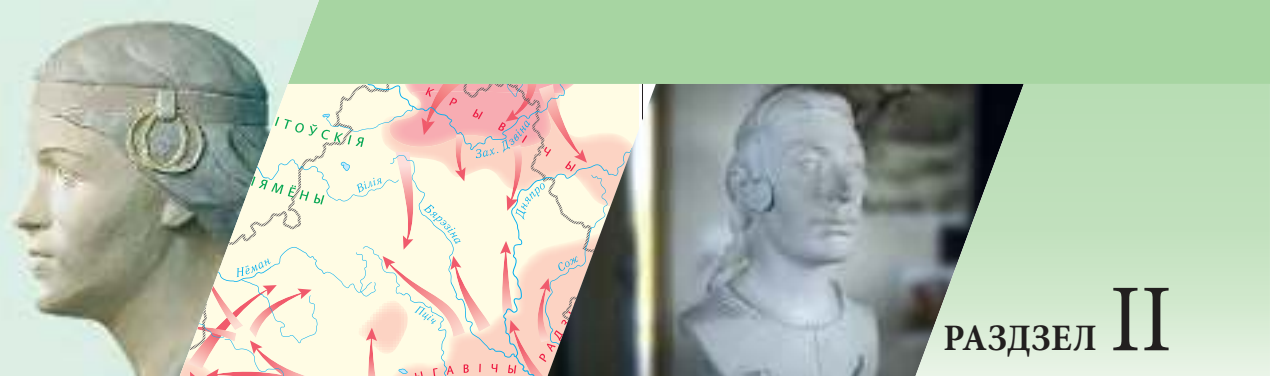

1. Параўнайце два ўрыўкі. Да якога тыпу тэкстаў яны адносяцца? Выкарыстайце свае веды па беларускай і рускай мовах. Па якіх прыкметах вы зрабілі такую выснову?
2. Аб якой падзеі з гісторыі Беларусі распавядаюць гэтыя фрагменты тэкстаў?
3. Складзіце невялікае паведамленне (2000 знакаў) для Instagram на аснове гэтых дакументаў. Падбярыце ілюстрацыю да свайго паведамлення.

Правядзіце краязнаўчыя даследаванні па адной з наступных тэм:
 «Археалагічныя помнікі на тэрыторыі _____ раёна»;
 «Паходжанне мясцовых гідронімаў»;
 «Паходжанне мясцовых тапанімічных назваў».

РАЗДЗЕЛ II

ЭТНІЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ

Выкарыстоўваем

Гістарычную інфармацыю для вызначэння асноўных прыкмет, этапаў і асаблівасцяў фарміравання беларускага этнасу;

гістарычную карту для лакалізацыі тэрыторыі фарміравання беларускай **народнасці**.

Развіваем уменні

Тлумачыць асаблівасці рассялення славянскіх плямёнаў на беларускіх землях на падставе пісьмовых і археалагічных крыніц;

шукаць і аналізаваць інфармацыю аб этнічных працэсах на беларускіх землях.

Вучымся самастойна

Тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж сацыяльна-эканамічнымі і грамадска-палітычнымі перадумовамі фарміравання беларускай народнасці.

Даследуем

Асаблівасці фарміравання беларускага народа;

асаблівасці этнічнай гісторыі на тэрыторыі вашай «малой Радзімы».

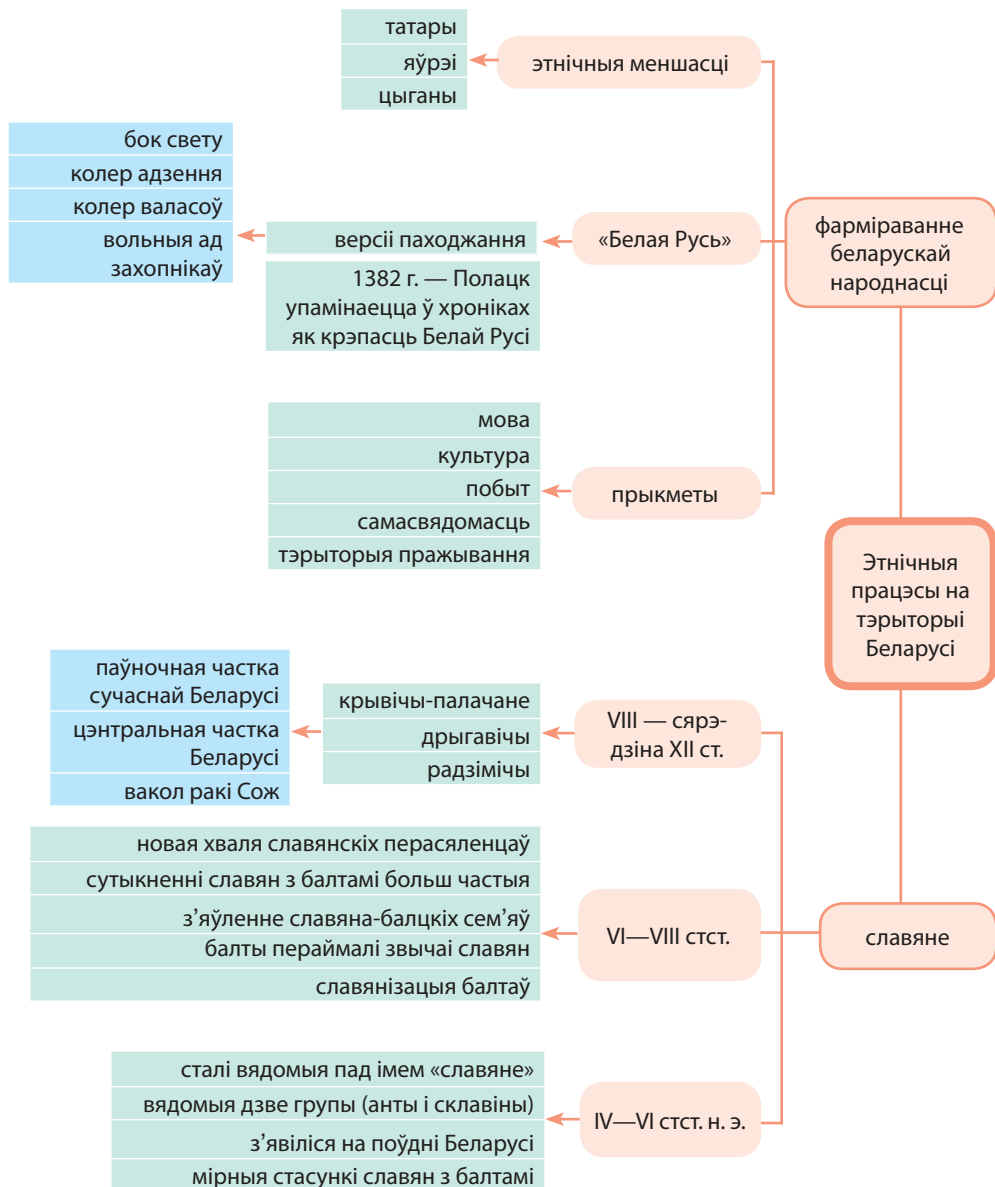
Вытокі беларускага народа звязаны з бронзавым векам, калі на тэрыторыі нашай краіны рассяліліся індаеўрапейскія плямёны. Індаеўрапейцы сутыкнуліся тут з мясцовым насельніцтвам, этнічная прыналежнасць якога невядомая. Верагодна, што абарыгены паступова былі асіміляваныя індаеўрапейцамі і перанялі іх мову.

Затым з індаеўрапейскай супольнасці вылучыліся розныя старажытныя народы. На большай частцы тэрыторыі Беларусі ў канцы бронзавага веку і ў раннім жалезным веку пражывалі балтамоўныя народы. У наш час да іх адносяцца літоўцы і латышы.

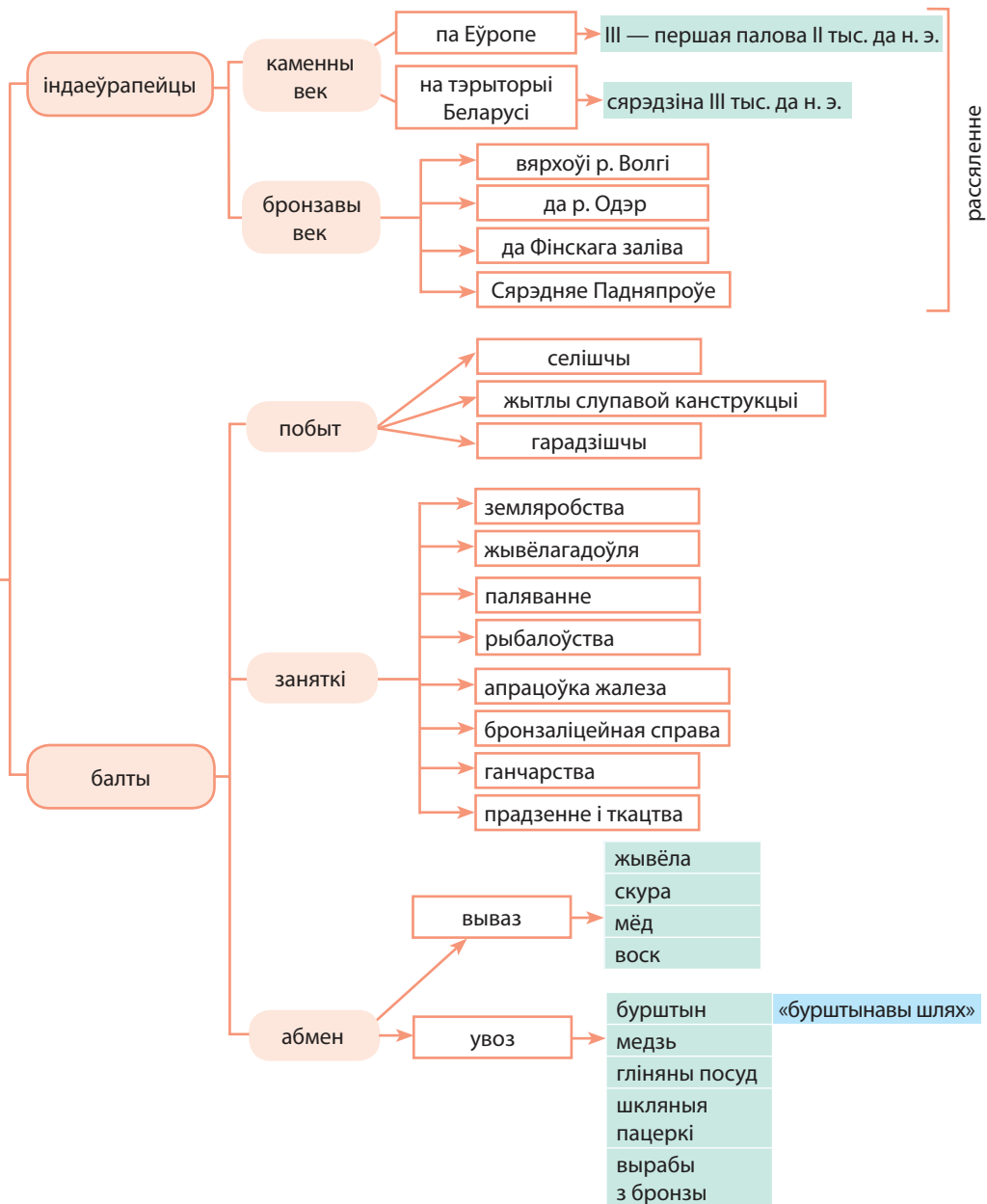
З пачаткам рассялення на тэрыторыі Беларусі славянскіх плямёнаў пачаўся славянскі этап этнічнай гісторыі. Паступова з ліку ўсходнеславянскіх плямёнаў сфарміраваліся этнічна-тэрытарыяльныя супольнасці крывічоў-палачан, дрыгавічоў і радзімічаў. Затым адбыўся складаны працэс утварэння беларускай народнасці і яе пераходу ў стадыю беларускай нацыі.

Этнічныя працэсы на беларускіх землях

Дата	Падзея
100—35 тыс. гадоў назад	З’яўленне першых людзей на тэрыторыі Беларусі
IX—V тыс. да н.э.	Фарміраванне аўтахтоннага (першага пастаяннага) насельніцтва на тэрыторыі Беларусі
Сярэдзіна III тыс. да н.э.	З’яўленне індаеўрапейцаў на тэрыторыі Беларусі
IV—VII стст.	«Вялікае перасяленне народаў»
IV ст.	З’яўленне славян на тэрыторыі Беларусі
VI—VII стст.	Распад славян на тры групы: заходніх, усходніх, паўднёвых
VIII—IX стст.	Узніклі этнічна-тэрытарыяльныя супольнасці крывічоў-палачан, дрыгавічоў, радзімічаў
Другая палова XIII ст.	Упершыню згадваецца тэрмін «Белая Русь» у Дублінскім рукапісе
XIV—XVI стст.	Фарміраванне беларускай народнасці

Этнічныя працэсы на тэрыторыі Беларусі

Як вы лічыце, якія фактары ўтварэння беларускай народнасці з'яўляліся найбольш важнымі для этнічнай кансалідацыі? Чаму?

§ 5-1

§ 5-2

§ 5. Балты і славяне на тэрыторыі Беларусі

1. Хто такія індаеўрапейцы? Калі яны з'явіліся на тэрыторыі Беларусі?
2. Што вы ведаеце пра балтаў?
3. Якія сучасныя славянскія народы вы ведаеце?

Фарміраванне балцкай супольнасці. Старажытныя балты пражывалі на вялікай тэрыторыі ад Балтыйскага мора на захадзе і вярхоўяў р. Акі на ўсходзе, паміж Дзвіной на поўначы і Прыпяццю на поўдні. Выдзеліцца з агульнага індаеўрапейскага масіву яны змаглі на пачатку I тыс. да н. э.

У перыяд жалезнага веку на тэрыторыі Беларусі ўжо існавалі асобныя супольнасці носьбітаў балцкіх моў. Яны рассяліліся ў басейнах рэк Віслы, Нёмана, Заходняй Дзвіны, у Верхнім Падняпроўі, вярхоўях Волгі і Акі. На захадзе балты межавалі са славянамі і германцамі, на поўдні — са славянамі, на поўначы — з фіна-ўгорскімі плямёнамі.

Тэрмін «балты» ў 1845 г. увёў у навуковае абарачэнне нямецкі вучоны Г. Нельсман. Плямёны балтаў падзяляліся на заходніх (прусы, яцвягі, куршы, галінды, скальвы), усходніх (літва, аўкштайты, жамойты, латгалы, земгалы), дняпроўскіх. Праўда, дняпроўскія балты зніклі, пакінуўшы толькі археалагічныя помнікі. Першым пра балтаў напісаў рымскі гісторык і пісьменнік Тацыт у I ст. н. э. Ён адзначыў, што на ўзбярэжжы Балтыйскага мора людзі збіраюць бурштын і адпраўляюць яго ў далёкія краіны на продаж. Пталемей у II ст. пералічыў назвы іх плямёнаў і суседніх тэрыторый.

Доўгі час балты займаліся жывёлагадоўляй, паляваннем, рыбалоўствам. З удасканаленнем прылад працы вядучай галіной гаспадаркі стала земляробства. Асноўным тыпам пасяленняў балтаў былі неўмацаваныя пасяленні — селішчы.

У пачатку жалезнага веку плямёны балтаў займалі частку ўзбярэжжа Балтыйскага мора і большую частку беларускіх зямель. Важным доказам з'яўляюцца дадзеныя гідраніміі. Значная частка назваў рэк і азёр на тэрыторыі Беларусі мае балцкае паходжанне. Назвы населеных пунктаў, археалагічныя знаходкі сведчаць аб пражыванні на беларускіх землях балцкіх плямёнаў літвы, латгалаў, яцвягаў.

Сярод даследчыкаў няма адзінства меркаванняў пра ролю балтаў у паходжанні беларусаў. Адно лічаць, што балты не ўдзельнічалі ў гэтым працэсе, таму беларусы з'яўляюцца выключна славянскім народам. Другая частка вучоных выказвае думку, што балты былі ўцягнуты ў этнагенез беларусаў, асабліва на тэрыторыі Панямоння. Яшчэ адна група навукоўцаў сцвярджае, што роля балтаў у фарміраванні беларускага народа вырашальная, і адметнасць беларусаў тлумачыцца тым, што яны — славянізаваныя балты.

Праблема паходжання славян і іх рассялення на тэрыторыі Беларусі. Узаемадачыненні славян і балтаў. Сведчанні аб пражыванні старажытных славян на тэрыторыі Беларусі адносяцца да IV ст. н. э. Ужо ў VI ст. славянскія плямёны пачалі актыўна засяляць беларускія землі ўздоўж рэк Прыпяць, Дняпр і іх прытокаў. На поўдні Беларусі археолагі выявілі помнікі, якія даказваюць, што Беларускае Палессе ўваходзіла ў прарадзіму славян.

У 2018 г. айчынныя археолагі даказалі, што першыя славяне з'явіліся на поўдні Беларусі ўжо ў IV—V стст. н. э. на тэрыторыі ад Брэста да Мазыра.

Вучоныя даследавалі археолагічныя помнікі Востраў, Петрыкаў-2, Снядзін-2.

Навукоўцы вызначылі, што старажытныя насельнікі будавалі жылло зрубнай канструкцыі з даўжынёю сценак, роўнай 2,5—4,5 м. Падлога была пясчаная, заглыбленая ў зямлю. Жытло абагравалі вогнішчамі і печамі, якія складаліся з камянёў, гліны, балотнай жалезнай руды. Іх размяшчалі, як правіла, у паўночным куце. На стаянцы Снядзін-2 археолагі таксама знайшлі пяць печак для выплаўкі жалеза, што сведчыць аб існаванні ўласнай металургіі ў ранніх славян на тэрыторыі Беларусі.

Добра даследавана старажытнае славянскае пасяленне ля в. Хотамель Столінскага раёна Брэсцкай вобласці. Яно складалася з умацаванай (гарадзішча) і неўмацаванай (селішча) частак. На хотамельскіх селішчах былі выяўлены рэшткі 17 жылых пабудов, гаспадарчыя ямы і асобныя печы. Жыхары гэтага пасялення жылі ў паўзямлянках прамавугольнай формы плошчай 14—25 м², большасць з якіх была арыентавана сценамі па баках свету. Гарадзішча было месцам схову для навакольнага насельніцтва, там сяліліся знатныя людзі. Простае насельніцтва, якое займалася земляробствам, жывёлагадоўляй і рыбалоўствам, жыло ў селішчы.

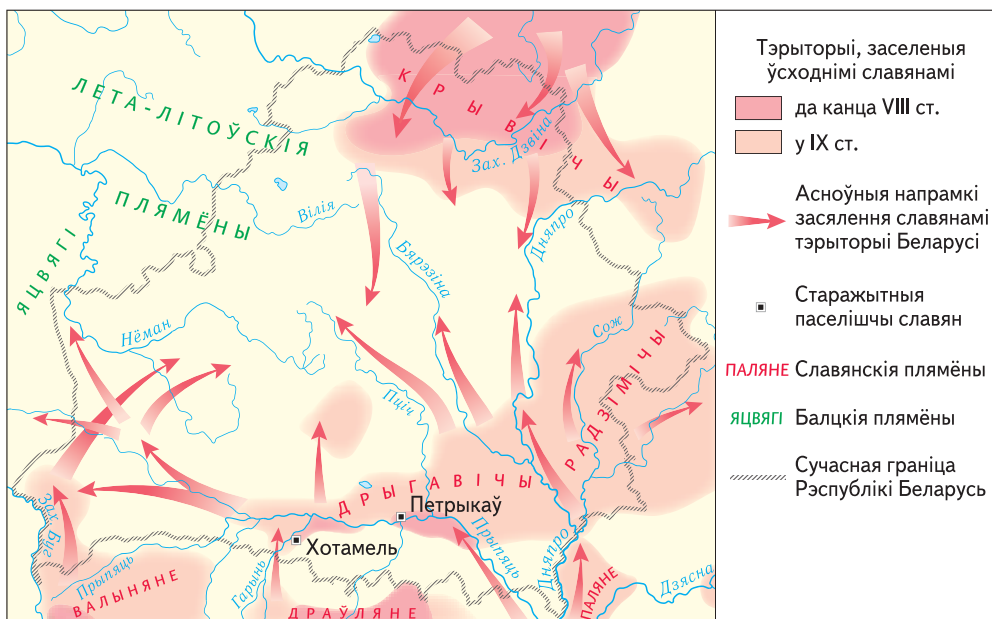
Летапіс «Аповесць мінулых гадоў» паведамляе, што славянскія плямёны з Дуная прыйшлі ў Сярэдняе Падняпроўе, дзе сталі вядомыя як паляне, а тыя, што «седоша в лесех», — драўляне. За Дняпром па Дзясне, Сейме і Суле рассяліліся севяране, на рацэ Сож — радзімічы. Поўдзень сучаснай Беларусі засялілі

Вызначце пры дапамозе картасхемы (гл. с. 54) месцы рассялення славянскіх плямёнаў. На тэрыторыі якіх сучасных краін гэта адбывалася?

«Аповесць мінулых гадоў» — старажытны летапіс, які захаваўся да нашых часоў. Верагодна, яго склаў манах Кіева-Пячэрскага манастыра Нестар. Ва ўступнай, недатаванай, частцы летапісу гаворыцца пра паходжанне славян, рассяленне ўсходнеславянскіх плямёнаў, іх норавы і звычаі, пра ўзнікненне Кіева, пра першых кіеўскіх князёў. У датаванай частцы летапісу па гадах выкладзена гісторыя Русі з 862 па 1110 г. «Аповесць мінулых гадоў» змяшчае ўнікальныя звесткі з гісторыі беларускіх зямель, асабліва Полацкага княства.

славяне, што называліся дрыгавічамі. Крывічы засялілі вытокі Дзвіны, Дняпра і Волгі. На поўнач ад іх на возеры Ільмень размясціліся славене. А тыя крывічы, якія аселі каля ракі Палата, называліся палачанамі.

Рассяленне ўсходнеславянскіх плямёнаў на тэрыторыі Беларусі

Назвы славянскіх плямёнаў даволі розныя па сваім паходжанні. Славяне называлі сябе па назвах рэк (палачане, ціверцы), тыпах мясцовасці (дрыгавічы, паляне, драўляне), па імёнах сваіх легендарных заснавальнікаў (нашчадкі Радзіма, нашчадкі Вяткі).

Рассяленне славян на тэрыторыі Беларусі абумовіла пэўныя змены ў жыцці балтаў. У гэтых плямёнаў з'явіліся паўзямлянкавае жылло з пячамі-каменкамі, каменныя жорны, жалезныя нажы і іншыя славянскія рэчы. У курганах таго часу археолагі знайшлі пахаванні паводле абраду трупаспалення, а таксама славянскую кераміку. Большая частка балцкага насельніцтва была асімілявана. Славянізацыя балтаў на тэрыторыі Беларусі была працяглай — з VI па VIII ст.

Невядома, наколькі мірным было суіснаванне двух этнасаў на тэрыторыі Беларусі. На шэрагу балцкіх гарадзішчаў VII—VIII ст. археолагамі зафіксаваны сляды пажараў, што сведчыць пра ваенныя канфлікты.

3 «Гоцкай вайны» Пракопія Кесарыйскага

Плямёны славянаў і антаў не кіруюцца адным чалавекам, але здаўна жывуць у народапраўстве (дэмакратыі), і таму ў іх шчасце і няшчасце ў жыцці лічыцца агульнай справай. І ва ўсім астатнім у абодвух гэтых варварскіх плямёнаў усё жыццё і законы аднолькавыя... Жывуць яны ва ўбогіх хацінах, на вялікай адлегласці адзін ад аднаго, і ўсе яны часта мяняюць месца жыхарства. Уступаючы ў бітву, большасць з іх ідзе на ворагаў са шчытамі і дроцікамі ў руках, панцыраў яны ніколі не апранаюць. Іншыя ж не носяць ні кашуль (хітонаў), ні плашоў, а адны толькі штаны, падцягнутыя шырокім поясам на сцёгнах, і ў такім выглядзе ідуць на бітву з ворагамі. У тых і іншых адна і тая ж мова, дастаткова варварская. Па вонкавым выглядзе яны не адрозніваюцца адзін ад аднаго. Яны вельмі высокага росту і велізарнай сілы. Колер скуры і валасоў у іх вельмі белы або залацісты і не зусім чорны, але ўсе яны цёмна-чырвоныя. Лад жыцця ў іх... грубы, без усялякіх выгод, вечна яны пакрытыя брудам, але, па сутнасці, яны някепскія і зусім не зласлівыя... У старажытнасці або два гэтыя племені... жылі... рассяяна, асобнымі пасёлкамі. Таму ім і зямлі трэба займаць шмат. Яны жывуць, займаючы большую частку Істра, па той бок ракі...

Ці дазваляе аналіз дадзенага тэксту лічыць славян і антаў адным этнасам? Пацвердзіце свой пункт гледжання раней атрыманымі ведамі. Якая грамадская арганізацыя існавала ў гэтых плямёнаў? Чаму аўтар называе старажытных славян варварамі? Выкарыстайце веды па сусветнай гісторыі для адказу на гэтае пытанне.

Аб працяглых міжэтнічных кантактах, паступовым змешванні балтаў і славян сведчыць прысутнасць балцкіх элементаў у славянскіх старажытнасцях, спалучэнне ў помніках славянскіх і балцкіх рысаў. Прыкладам можа выступаць з'яўленне курганоў, дзе хавалі нябожчыкаў па балцкай традыцыі — галавой на ўсход, на занятай славянамі тэрыторыі (да гэтага моманту славяне хавалі нябожчыкаў галавой на захад).

Славянскія плямёны на тэрыторыі Беларусі. У VIII—IX стст. узніклі новыя этнічна-тэрытарыяльныя супольнасці славян, якія часта згадваюцца ў сярэднявечных пісьмовых крыніцах. Гэта былі крывічы-палачане, дрыгавічы і радзімічы. У аснове гэтых супольнасцяў знаходзіліся не столькі родаплемянныя, колькі тэрытарыяльныя, эканамічныя і палітычныя сувязі.

Адносна дрыгавічоў і крывічоў «Аповесць мінулых гадоў» сведчыць, што ў іх, як і ў палян, драўлян і славен, былі свае «княжанні». Крывічы займалі землі Беларускага Падзвіння і Верхняга Падняпроўя. Летапісы згадваюць моцнае адгалінаванне крывічоў — палачан. Іх цэнтрам быў старажытны беларускі горад Полацк. Другім важным цэнтрам крывічоў стаў горад Смаленск. На сучаснай тэрыторыі Беларусі да найбольш старажытных гарадоў адносяцца Віцебск, Друцк.

Некаторыя вучоныя мяркуюць, што радзімічы таксама мелі сваё «княжанне», паколькі кіеўскі князь Уладзімір падпарадкаваў іх у 984 г. з дапамогай ваеннай сілы. Разам з палітычнай самастойнасцю радзімічы, відаць, былі пазбаўлены і свайго «княжання». Але яны захавалі адзінства і сувязь з усёй тэрыторыяй Беларусі. Летапісныя «княжанні» дрыгавічоў і крывічоў былі самастойнымі цэнтрамі плямёнаў, якія кіраваліся князем, цалкам залежным ад веча. У сучаснай гістарычнай навуцы ўсё болей умацоўваецца перакананне, што племянныя «княжанні» з'яўляліся зародкавай формай дзяржавы.

3 «Аповесці мінулых гадоў»

...Селі славяне па Дунаі, дзе цяпер зямля Венгерская і Балгарская. Ад тых славянаў разышліся (славяне) па зямлі і называліся імёнамі сваімі па тых месцах, на якіх селі. Так, тыя, што прыйшлі і селі на рацэ па імені Марава, і назваліся маравамі, а іншыя назваліся чэхамі. А вось яшчэ тыя ж славяне: харваты белыя і сербы, і харутане. Калі ж валохі напалі на славян дунайскіх і селі пасярод..., то гэтыя славяне прыйшлі і селі на Вісле, і называліся ляхамі, а ад тых ляхаў назваліся палякі, другія ляхі — луцічы, іншыя — мазаўшане, іншыя — памаране. Таксама і гэтыя славяне прыйшлі і селі па Дняпры і назваліся паляне, а другія — драўляне, бо сядзелі ў лясках, а другія селі паміж Прыпяццю і Дзвіною і назваліся дрыгавічамі, іншыя селі па Дзвіне і назваліся палачанамі, ад рэчкі, якая ўпадае ў Дзвіну, па імені Палатат — ад яе і назваліся. Тыя ж славяне селі каля возера Ільменя, яны назваліся сваім імем і пабудавалі горад, і назвалі яго Ноўгарад. А другія селі па Дзясне і па Сейму, па Суле і назваліся севяране...

Аб якіх славянскіх плямёнах, што рассяліліся на тэрыторыі Беларусі, паведамляе летапіс? Якую версію паходжання назваў славянскіх плямёнаў называе летапіс?

Успомніце з вывучанага ў 6 класе матэрыялу, якія асаблівасці мелі ўпрыгажэнні крывічанак, дрыгавічанак і радзімічанак.

Новыя этнічныя аб'яднанні набылі шэраг спецыфічных рысаў у знешнім абліччы, матэрыяльнай культуры — у залежнасці ад удзельнай вагі мясцовага насельніцтва і рэгіянальных асаблівасцяў. Найбольш паказальнымі ў пазнейшы час сталі адрозненні ў жаночых упрыгажэннях і пахавальным абрадзе. Менавіта па іх археолагі змаглі вызначыць арэал рассялення кожнага з трох племянных аб'яднанняў на тэрыторыі Беларусі.

Прыкладна з X ст. крывічы і дрыгавічы пачалі засяленне Панямоння, дзе жылі плямёны яцвягаў і літвы (уздоўж Нёмана). Аднак асіміляцыя балтаў тут адбывалася марудна, і гэтая тэрыторыя заставалася змешанай балта-славянскай зонай.

Такім чынам, навуковыя звесткі сведчаць пра тое, што этнічна-тэрытарыяльныя супольнасці крывічоў-палачан, дрыгавічоў, радзімічаў сфарміраваліся ў выніку рассялення славян і асіміляцыі імі балцкіх плямёнаў.

1. Што такое этнагенез? З якога гістарычнага перыяду можна адлічваць пачатак этнагенезу беларусаў?
2. Якія сведчанні прысутнасці балтаў на тэрыторыі Беларусі існуюць у гістарычнай навуцы?
3. Складзіце характарыстыку ладу жыцця балтаў. Назавіце прычыны змен у іх ладзе жыцця.
4. Якія версіі аб уплыве балтаў на этнагенез беларусаў існуюць у навуковым асяроддзі? Як вы лічыце, чаму навукоўцы не могуць прыйсці да адзінага пункту гледжання?
5. Якімі былі ўзаемадачынненні балтаў і славян на тэрыторыі Беларусі?
6. Ахарактарызуйце этнічна-тэрытарыяльныя супольнасці, якія сфарміраваліся на тэрыторыі Беларусі ў VIII—IX стст. Запоўніце табліцу.

Назва	Месца пражывання	Версіі паходжання назвы	Галоўны горад	Самастойнасць кіравання
Крывічы-палачане		1) Крэўныя, родзічы па крыві; 2) ад продка па імені Крыў; 3) ад імя язычніцкага перша-святара Крыве-Крывейта; 4) ад балцкага слова са значэннем «левы»		
Дрыгавічы		1) Ад слова «дрыгва»; 2) ад балцкага слова са значэннем «вільготны»; 3) сябры, дарагія адзін аднаму людзі		
Радзімічы		1) Ад правадыра (продка) па імені Радзім; 2) ад балцкага слова са значэннем «месца жыхарства»		

Складзіце невялікае паведамленне аб адной з этнічна-тэрытарыяльных супольнасцяў на тэрыторыі Беларусі, выкарыстоўваючы інфармацыю табліцы.

7. Падрыхтуйце паведамленне аб рэгіёне Беларусі, дзе калісьці пражывалі крывічы-палачане, дрыгавічы або радзімічы, з абавязковай гістарычнай часткай і апісаннем сучаснага стану гэтых зямель. Да паведамлення падбярыце ілюстрацыі.

§ 6

§ 6-1

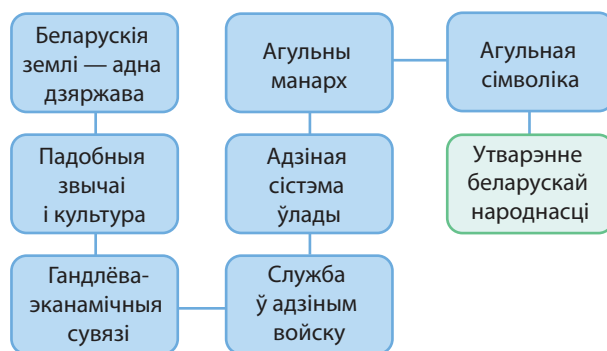
§ 6-2

§ 6. Фарміраванне беларускай народнасці

1. Якія канцэпцыі паходжання беларусаў вы ведаеце?
2. Успомніце з курса грамадазнаўства, што такое «характар».

Сацыяльна-эканамічныя і грамадска-палітычныя перадумовы фарміравання беларускай народнасці. *Народнасць* — гэта супольнасць людзей, якая склалася гістарычна і характарызуецца адзінствам паходжання, адзінай мовай, тэрыторыяй, матэрыяльнай і духоўнай культурай, псіхічным складам, этнічнай самасвядомасцю. Беларуская народнасць пачала фарміравацца ў канцы XIII — пачатку XIV ст. Завяршыўся гэты працэс у XVI ст.

Фарміраванню беларускай народнасці спрыяла аб'яднанне беларускіх зямель у межах Вялікага Княства Літоўскага. Моцная цэнтральная ўлада, якая ўсталявалася ў канцы XIV — пачатку XV ст., станоўча ўплывала на развіццё эканамічных сувязяў паміж рознымі часткамі краіны. Паступова землі страчвалі свае ўнутраныя правы.

Фарміраванне беларускай народнасці

Пэўную ролю ва ўтварэнні беларускай народнасці адыграў геаграфічны фактар — размяшчэнне беларускіх зямель амаль у цэнтры ВКЛ. Гэта спрыяла захаванню тэрытарыяльнага адзінства беларускага этнасу. Паступова сфарміравалася агульнае заканадаўства, якое было прадстаўлена агульнадзяржаўнымі прывілеямі, Судзібнікам 1468 г. і Статутамі ВКЛ. Галоўнай эканамічнай перадумовай складвання беларускай народнасці сталі змены, якія адбыліся ў развіцці сельскай гаспадаркі і рамяства ў XIV—XVI стст. Паступова ішло разбурэнне натуральнага характару гаспадаркі. Сяляне ўцягваліся ў таварна-грашовыя адносіны. Пашырыўся абмен паміж горадам і вёскай. Усталявалася сетка сухапутных дарог, што спрыяла развіццю гандлю.

Таксама ў XVI ст. аформілася саслоўная структура беларускага грамадства. Да асноўных класаў і саслоўяў беларускага этнасу адносіліся феадальныя шляхта; духавенства; гараджане — мяшчане; сялянства. Правы шляхецкага саслоўя знайшлі афармленне ў Статутах 1529, 1566 і 1588 гг., мяшчан — у магдэбургскіх граматах на самакіраванне гарадоў. З усталяваннем прыгоннага права ў XVI ст. канчаткова ператварылася ў саслоўе беларускае сялянства.

Такім чынам, беларуская народнасць як самастойная этнасацыяльная супольнасць утварылася ў выніку ўзаемадзеяння складаных сацыяльна-эканамічных, палітычных і этнічных працэсаў у XIV—XVI стст.

Складванне этнічнай тэрыторыі і агульнай мовы беларускага этнасу.

Тэрыторыя, на якой сфарміравалася беларуская народнасць, складалася да XVI ст. Паўночная мяжа этнічных зямель — на поўнач ад Браслава, Азярышча, Нешчарды — амаль поўнасю супадала з дзяржаўнай граніцай ВКЛ з Лівонскім ордэнам, пскоўскімі і наўгародскімі землямі.

Знайдзіце гэтую тэрыторыю на карце. Вызначце, ці ўваходзіць у яе месца вашага жыхарства.

Пасля Крэўскай уніі 1385 г. заходняя мяжа Беларусі з Польшчай у асноўным усталявалася. Але тут меўся своеасаблівы рэгіён поліэтнічнага насельніцтва (беларусы, палякі, літоўцы, яцвягі, украінцы) — Заходняе Падляшша, якое прымыкала да Гарадзенскай і Берасцейскай зямель.

Паўднёвыя рэгіёны Беларусі — Палессе — быў географічна размежаваны з Украінай па басейне ракі Прыпяць з яе паўднёвымі прытокамі.

Найбольш зменлівымі ў XIV—XVI стст. былі ўсходнія межы ВКЛ. Тут у перыяд максімальнага пашырэння ВКЛ у яго ўваходзілі бранскія, смаленскія і некаторыя іншыя землі. Таму насельніцтва гэтых княстваў было часова ўцягнута ў этнічныя працэсы, што адбываліся на тэрыторыі Беларусі.

У гэты час склаліся асаблівасці старабеларускай мовы. Яе асновай стала сярэднебеларуская група гаворак. Сярод гукавых змяненняў асабліва заўважнымі сталі дзеканне, цеканне, цвёрдае вымаўленне гукі «р», аканне, яканне, выкарыстанне прыстаўных зычных і галосных гукі ў пачатку слова.

Дзяржаўны статус старабеларускай мовы садзейнічаў яе ўзбагачэнню новымі словамі, якія адлюстроўвалі розныя бакі палітычнага і сацыяльна-эканамічнага жыцця. Сфарміраваліся новыя тэрміны: назвы павіннасцяў і падаткаў, службовых асоб і органаў дзяржаўнай улады. У мову траплялі запазычаныя з іншых моў: напрыклад, слова «праца» прыйшло з польскай, слова «дойлід» — з літоўскай, а слова «дах» — з нямецкай.

Адзінства матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускай народнасці. На працягу XIV—XVI стст. складваліся агульныя рысы ў гаспадарчай дзейнасці жыхароў беларускіх зямель. Асноўнымі іх заняткамі былі земляробства,

жывёлагадоўля, рамяство. Галоўнымі землеапрацоўчымі прыладамі з’яўляліся валовая ці радзей конная саха, матыка, серп, барана. Зерне малацілі цапамі. Двухпольны севазварот паступова змяніўся трохпольным (азімыя, яравыя культуры, папяр), пад ворыва займаліся новыя землі. Сяляне вырошчвалі жыта, пшаніцу, проса, авёс, грэчку, боб, гарох, каноплі, лён і іншыя культуры.

Дапаможнымі заняткамі да земляробства былі промыслы: збіральніцтва, паляванне, бортніцтва, рыбалоўства. У XIV—XVI стст. пашырыліся некаторыя віды промыслаў, якія больш за іншыя былі звязаны з працай на заказ ці з рынкам: апрацоўка дрэва, выраб жалеза, паташу, шкла, смалы.

Кліматычныя асаблівасці, традыцыі, сацыяльна-эканамічныя ўмовы жыцця садзейнічалі ўтварэнню на беларускіх землях своеасаблівых тыпаў паселішчаў і жылля людзей. Да новых тыпаў паселішчаў, якія сфарміраваліся да канца XVI ст., адносіліся *мястэчкі* (паселішчы пераходнага тыпу паміж вёскай і горадам), *фальваркі* (цэнтры гаспадаркі феадалаў), *засценкі* (пасяленні шляхты за межамі палёў вёскі), *ваколіцы* (абнесеныя плотам пасяленні шляхты за вёскай).

Большасць сялян Беларусі жылі ў драўляных дамах з двума ці трыма памяшканнямі (святліца, сенцы, клець). Дамы на «падрубе» (фундаменце) пераважалі ў паўночных раёнах, зрубы на зямлі ці на драўляных плахах часцей будаваліся на поўдні. Страха накрывалася саломай або драўнянай, вокны закрываліся засоўкай, бычыным пузыром, зрэдку шклом. Жылыя дамы заможных мяшчан ці шляхты былі больш складанымі, часам двухпавярховымі, абаграваліся кафельнымі «галандкамі», мелі шкляныя вокны, дашчаную падлогу і г. д.

Вусная народная творчасць (*фальклор*) заўсёды раскрывала ўспрыняцце людзьмі навакольнага свету, іх пачуцці і спадзяванні. Найбольш пашыранымі жанрамі фальклору былі песні, казкі, загадкі, выслоўі, прыказкі і прымаўкі.

Асобную групу складалі *абрадавыя песні*. У залежнасці ад змен у прыродзе і сельскагаспадарчай дзейнасці яны былі веснавымі, летнімі, восеньскімі, зімовымі. Асабліва вылучалася *сямейна-абрадавая паэзія*, якая несла моцны эмацыянальны зарад. Самымі шматлікімі былі вясельныя песні. Яны гучалі часцей за ўсё ўвосень, калі завяршаліся палявыя работы. У вясельных песнях выкарыстоўваліся многія сімвалы-параўнанні. Жаніх атаясамліваўся з месяцам, голубам, яварам, нявеста — з зоркай, бярозай. Найбольш радаваліся нашы продкі нараджэнню дзіцяці.

Прывядзіце прыклады такіх казачных сюжэтаў, выкарыстоўваючы зборнікі беларускіх чарадзейных казак.

Вельмі папулярнымі ў народзе былі казкі. У адрозненне ад песень яны пабудаваны на выдумцы, якая ў фантастычнай форме адлюстроўвала барацьбу герояў з пачварамі, што ўвасаблялі варожыя чалавеку сілы пры-

роды і грамадства. У загадках, прыказках праяўляліся гістарычны вопыт народа, яго адносіны да грамадскіх падзей і нават да надвор’я.

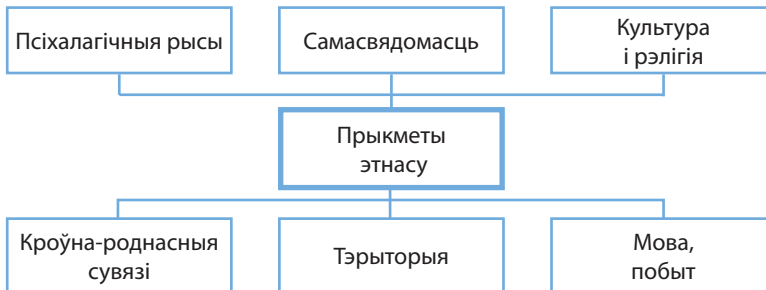
Абрадавыя песні, карагоды суправаджаліся граннем на музычных інструментах, такіх як гуслі, труба, рог, дудкі. Прыкладна ў XVI ст. атрымаў шырокае распаўсюджанне традыцыйны духавы мужчынскі інструмент — дуда. Яна выкарыстоўвалася ў народных абрадах, напрыклад, на хрэсьбінах, вяселлях. Пазней з’явіліся цымбалы, скрыпіцы, ліра. Народныя танцы насілі масавы характар, пераважалі карагоды. Яны суправаджаліся драматургічнымі дзеяннямі: імітаваліся звычкі жывёл і птушак, адлюстроўваліся працоўныя працэсы.

Мастацкі густ народа выяўляўся ў дойлідстве, ганчарстве, ткацтве, мастацкай разьбе, вышыўцы, пляценні. Значнае месца займалі рамёствы, звязаныя з вырабам адзення, абутку, апрацоўкай скуры, тканін. У часы караля Стафана Баторыя на беларускіх землях атрымаў пашырэнне мужчынскі зімовы галаўны ўбор — магерка. Яе спачатку насілі шляхціцы, пазней — сяляне і мяшчане. Маляўнічымі ўзорамі ўпрыгожвалі святочнае жаночае адзенне — кашулі, спадніцы, фартухі. З прадметаў хатняга ўжытку найбольш багата аздабляліся ручнікі, якія былі атрыбутамі шматлікіх абрадаў.

Такім чынам, народная культура беларусаў ґрунтавалася на іх матэрыяльнай вытворчай дзейнасці, адпавядала духоўным патрэбам, густам і талентам народа, забяспечвала пераемнасць і развіццё культурных традыцый, жыццёвага вопыту.

1. Ахарактарызуйце працэс фарміравання беларускай народнасці з дапамогай схемы.

2. Дакажыце, што ў XVI ст. завяршыўся працэс фарміравання беларускай народнасці. Выкарыстайце схему на с. 50.
3. Як вы лічыце, чаму Леў Сапега надаваў вялікае значэнне факту стварэння і выдання Статута ВКЛ 1588 г. на «ўласнай мове»?
4. Вызначце асаблівасці традыцыйнай матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў у XIV—XVI стст. Складзіце ментальную карту або схему «Асаблівасці народнай культуры». Кожны кірунак культурнага жыцця дапоўніце прыкладам.

Практыкум

5. Назавіце асноўныя жанры народнай творчасці, раскрыйце яе тэматыку. Выкарыстайце веды па беларускай літаратуры.
6. Пазнаёмцеся з артыкуламі «Белая Русь» на беларускай і рускай мовах у вольнай энцыклапедыі Вікіпедыя. Вызначце, якія адрозненні ёсць у артыкулах. Як вы лічыце, чаму? На падставе дадатковых крыніц інфармацыі падрыхтуйце паведамленне аб паходжанні назвы «Белая Русь».
7. Падрыхтуйце буклет, флаер, плакат (папяровы або электронны варыянт), які б адлюстроўваў асаблівасці фарміравання беларускай народнасці.

АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ II «ЭТНІЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ»

Працэс фарміравання беларускай народнасці быў даволі працяглы і адбываўся пад уплывам сацыяльна-эканамічных, грамадска-палітычных, знешнепалітычных, рэлігійных, культурна-гістарычных фактараў.

У асноўным этнагенез беларусаў ахопліваў тэрыторыю Верхняга Падняпроўя, Сярэдняга Падзвіння, Панямоння, Пабужжа і Беларускага Палесся. Пры гэтым арэал беларускай народнасці закранаў землі, якія зараз знаходзяцца за межамі Рэспублікі Беларусь. Нельга гаварыць пра чыста славянскія карані беларускага народа, бо этнакультурныя працэсы, якія тут адбываліся, датычыліся не толькі славянскіх плямёнаў (крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў, севяран, драўлян, валынян), але і балтаў (літвы, яцвягаў). Падобнае спалучэнне розных плямёнаў мела важнае ўздзеянне на фарміраванне беларускай народнасці.

Важным фактарам паскарэння кансалідацыі беларускага этнасу было ўтварэнне Вялікага Княства Літоўскага. Падпарадкаванне большасці ўсходнеславянскіх княстваў адзінай цэнтральнай уладзе спрыяла стварэнню агульнай этнічнай тэрыторыі. Лёгкасць аб'яднання шматлікіх дзяржаўных утварэнняў у складзе ВКЛ тлумачыцца не толькі знешняй пагрозай і эканамічнымі прычынамі, але і наяўнасцю адзінай этнагенетычнай спадчыны, агульнасцю гістарычнага лёсу, культуры, мовы, рэлігіі.

У перыяд уваходжання беларускіх зямель у склад ВКЛ сфарміраваліся досыць спрыяльныя ўмовы для станаўлення беларускага этнасу. Аформіліся і паступова ўкараніліся ў грамадстве феадальныя адносіны. Сацыяльна-эканамічнае жыццё набыло адносную стабільнасць. Гэта выявілася ва ўсталяванні дастаткова трывалых сувязяў паміж рознымі рэгіёнамі ВКЛ, у тым ліку і беларускімі.

Важнейшым фактарам этнічнай гісторыі беларусаў стала тое, што ў складзе ВКЛ стварыліся ўмовы для развіцця ўсходнеславянскай культуры. Да канца

XVI ст. яна дамінавала ў ВКЛ, што найбольш яскрава праявілася ў дзяржаўным статусе старабеларускай мовы, на якой пісалі дзяржаўныя дакументы, у тым ліку Статуты ВКЛ, заключаліся маёмасныя дамовы, складаліся іншыя прававыя акты, вяліся пасяджэнні судаў.

Самай пашыранай саманазвай прадстаўнікоў беларускай народнасці першапачаткова былі словы «русіны», «рускі люд». Таксама пэўныя катэгорыі насельніцтва ўжывалі саманазвы «ліцвіны», «беларусцы». Пад Белай Руссю ў першай палове XVII ст. сталі мець на ўвазе ўсходнюю тэрыторыю ВКЛ, Беларускае Падзвінне і Беларускае Падняпроўе. Толькі ў канцы XIX ст. слова «Беларусь» і саманазва «беларусы» пачалі ўжывацца на ўсёй тэрыторыі, дзе пражываў беларускі народ.

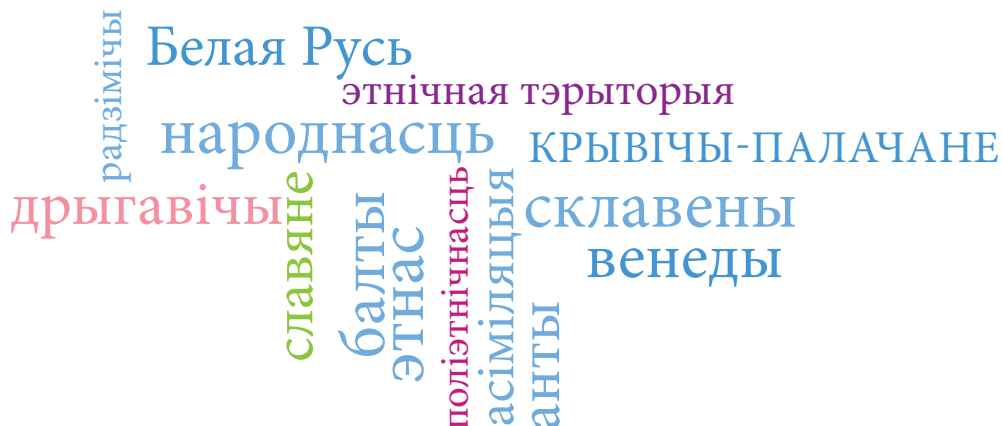
Працуем з вучэбным тэкстам

Складзіце тэзісны план адказу, ментальную карту або інфаграфіку па адным з наступных пытанняў з выкарыстаннем тэарэтычнага і факталагічнага матэрыялу:

- а) балты на тэрыторыі Беларусі;
- б) славянская каланізацыя беларускіх зямель;
- в) фарміраванне беларускай народнасці.

Працуем з паняццямі

Падзяліце паняцці на тры групы. Прыкметы груп вызначце самастойна. Рас тлумачце, па якім прынцеце вы арганізавалі групы. Сфармулюйце пытанні, адказаць на якія вам дапамогуць словы з арганізаваных груп. Складзіце тэзісны план па адным з гэтых пытанняў.

Сістэматызуем веды

1. Прааналізуйце храналагічную табліцу «Этнічныя працэсы на беларускіх землях», пададзеную ў пачатку раздзела. Падумайце, якімі падзеямі з этнічнай гісторыі Беларусі можна яе дапоўніць. Вызначце найбольш істотныя падзеі, якія паўплывалі на фарміраванне этнічнай тэрыторыі беларусаў.

2. Запоўніце табліцу «Балты і славяне на беларускіх землях».

Этнас	Храналагічныя рамкі	Тып гаспадаркі	Асноўныя заняткі	Прылады працы	Жыллё
Балты					
Славяне					

3. Запоўніце табліцу «Умовы фарміравання беларускага этнасу».

Умовы	Пазітыўныя	Негатыўныя
Сацыяльна-эканамічныя		
Грамадска-палітычныя		
Духовныя		

4. Запоўніце сінхранічную табліцу найважнейшых падзей у старажытнай гісторыі Беларусі і краін Еўропы. Краіны і крытэрыі для сінхранізацыі вызначце самі. Выкарыстайце веды, атрыманыя падчас вывучэння раздзела I.

Падзея (крытэрыі для сінхранізацыі)	(краіна)	(краіна)	Беларусь
З'яўленне балтаў			
Рассяленне старажытных індаеўрапейцаў			
Фарміраванне агульнаславянскай супольнасці			
«Вялікае перасяленне народаў»			

Якія высновы можна зрабіць на падставе гэтай табліцы?

Аналізуем і разважаем

1. Выкажыце думку, чаму ў працэсе вывучэння этнічнай гісторыі, у тым ліку беларускай, неабходна выкарыстоўваць інфармацыю з розных па паходжанні гістарычных крыніц і метады розных навук.

2. Растлумачце прычынна-выніковую сувязь паміж «вялікім перасяленнем народаў» і рассяленнем усходнеславянскіх плямёнаў на тэрыторыі Беларусі.

3. Растлумачце ўзаемасувязь паміж грамадскім падзелам працы і складаннем агульных рысаў гаспадарчай дзейнасці беларускай народнасці.

Працуем з гістарычнымі крыніцамі

СА «СТРАТЭГІКОНА» МАЎРЫКІЯ ПРА НОРАВЫ І ЗВЫЧАІ СЛАВЯН (КАНЕЦ VI ст.)

...Плямёны славян і антаў падобныя па сваім ладзе жыцця, па сваіх нормах, па сваёй любові да свабоды; іх ніякім чынам нельга схіліць да рабства ці падначалення ў сваёй краіне. Яны шматлікія, цягавітыя, лёгка трываюць гарачыню, холад, дождж, галізну, недахоп ежы. Да замежнікаў, што прыбываюць да іх, яны ставяцца ласкава і пры пераходзе іх з аднаго месца ў іншае ахоўваюць іх у выпадку патрэбы... Тых, якія знаходзяцца ў іх у палоне, яны не трымаюць у рабстве, як іншыя плямёны, на працягу неабмежаванага часу, але, абмяжоўваючы [тэрмін рабства] вызначаным часам, прапануюць ім на выбар: ці жадаюць яны за пэўны выкуп вярнуцца дадому, ці застацца там [дзе яны знаходзяцца] на становішчы вольных іх сяброў... У іх вялікая колькасць разнастайнай жывёлы і пладоў зямных, якія ляжаць у кучах, асабліва проса і пшаніцы.

Сціпласць іх жанчын перавышае ўсякую чалавечую прыроду, так што большасць іх лічаць смерць свайго мужа сваёй смерцю і добраахвотна забіваюць сябе, не лічачы знаходжанне ва ўдаўстве за жыццё.

Яны селяцца ў лясах, каля непраходных рэк, балот і азёр, ладзяць у сваім жыллі шмат выхадаў з прычыны небяспекі. Неабходныя для іх рэчы яны закопваюць у схованках, нічым лішнім адкрыта не валодаюць і вядуць жыццё вандрунае.

Змагацца са сваімі ворагамі яны любяць у месцах, парослых густым лесам, у цясінах, на стромах; з выгадай для сябе карыстаюцца [засадзімі], раптоўнымі нападамі, хітрасцямі, і днём і ноччу вынаходзячы шмат [разнастайных] спосабаў. Дасведчаныя яны таксама і ў пераправе праз рэкі, пераўзыходзячы ў гэтым усіх людзей. Мужна вытрымліваюць яны знаходжанне ў вадзе, так што часта некаторыя з тых, што застаюцца дома, заспетыя раптоўным нападам, апускаюцца ў бездань вод. Пры гэтым яны трымаюць у роце спецыяльна вырабленыя вялікія выдзеўбаныя ўнутры чараціны, якія даходзяць да паверхні вады, а самі, ляжачы

дагары на дне [ракі], дыхаюць з дапамогай іх; і гэта яны могуць прарабляць на працягу многіх гадзін, так што зусім нельга здагадацца пра іх [прысутнасць]. Кожны ўзброены двума невялікімі коп'ямі, некаторыя маюць таксама шчыты, трывалыя, але цяжкія для перанясення [з месца на месца]. Яны карыстаюцца таксама драўлянымі лукамі і невялікімі стрэламі, намочанымі асаблівай для стрэл атрутай, моцна дзеючай, калі паранены не прыме раней проціяддзя або [не скарыстаецца] іншымі дапаможнымі сродкамі, вядомымі дасведчаным лекарам, ці адразу ж не абрэжа кругам месца ранення, каб атрута не распаўсюдзілася на астатнія часткі цела.

Не маючы над сабою кіраўніка і варагуючы адзін з адным, яны не прызнаюць ваеннага строю, не здольныя змагацца ў правільнай бітве, паказваюцца на адкрытых і роўных месцах. Калі і здарыцца, што яны адважыліся ісці на бой, то ў час яго яны з крыкам злёгка прасоўваюцца наперад усе разам, і калі праціўнікі не вытрымаюць іх крыку і здрыгануцца, яны моцна наступаюць; у адваротным выпадку кідаюцца наўцёкі, не спяшаючыся памерацца з сіламі непрыяцеляў у рукапашнай сутычцы. Маючы вялікую дапамогу ў лясах, яны накіроўваюцца да іх, бо сярод цяснін умеюць выдатна змагацца. Часта, несучы здабычу, яны кідаюць яе як бы пад уплывам спалоху і бягуць у лясы, а затым, калі нападнікі кідаюцца на здабычу, яны з лёгкасцю падымаюцца і наносяць непрыяцелю шкоду. Усё гэта яны майстры рабіць разнастайнымі выдуманымі імі спосабамі з мэтай завабіць саперніка.

1. Як аўтар дакумента характарызуе лад жыцця славян?
2. Якія рысы характару славянскіх ваяроў можна вылучыць з прыведзенага апісання? Выкарыстайце ўрывак з «Гоцкай вайны» Пракопія Кесарыйскага (§ 5) для ўдакладнення гэтай характарыстыкі.
3. Вызначце ваенныя якасці славян.
4. Складзіце характарыстыку славян на падставе ўрывкаў з «Гоцкай вайны» Пракопія Кесарыйскага і «Стратэгікона» Маўрыкія.

Творчае заданне

Стварыце электронны (друкаваны) нумар часопіса па вывучаных пытаннях (на выбар). Чытацкая аўдыторыя — вучні 6—7 класа (альбо 9—10 гадоў).

Патрабаванні:

- Работа павінна ўключаць макет часопіса і раскрываць змест заяўленай тэмы.
- Назва і змест часопіса павінны адпавядаць агульнай тэме.
- Часопіс павінен утрымліваць рэпартаж аб адным аб'екце культуры Беларусі (архітэктурны будынак, твор мастацтва, кніга, скульптура і г. д.), дапоўнены фатаграфіямі, малюнкамі, картамі, інфаграфікай.

- Павінны прысутнічаць рубрыкі забаўляльна-пазнавальнага характару па тэме выпуску (крыжаванкі, віктарыны, гульні, галаваломкі, размалёўкі, коміксы і г. д.).

- Колькасць рубрык — да 10.
- Неабходна ўлічваць патрэбы чытацкай аўдыторыі.
- Тэмы артыкулаў і рубрык павінны быць блізкімі і зразумелымі чытачам.
- Могуць выкарыстоўваць не больш чым 3—4 разнавіднасці шрыфтоў:
 - 1) для загаловаў;
 - 2) для асноўнага тэксту;
 - 3) для падзаглаваў, каментарыяў, урэзак і г. д.
- Аб'ём выпуску — 6—12 старонак у фармаце *.pdf.
- Памер старонкі — А4, размяшчэнне тэксту — двухбаковае.

- Форма прадстаўлення практнай работы: 1) размяшчэнне ў сетцы інтэрнэт пры дапамозе вэб-сэрвісаў (<http://ru.calameo.com>, <http://www.myebook.com>, <https://www.tikatok.com> і інш.); 2) прадстаўленне ў выглядзе друкаванага нумара часопіса.

Крытэрыі ацэнкі работы над праектам: 1) актуальнасць тэматыкі часопіса і інфарматыўнасць матэрыялаў; 2) адпаведнасць выбраных сродкаў мэтай аўдыторыі.

Даследуем

Пісьмовыя помнікі старабеларускай мовы.

Сімволіка колеру ў беларускай вопратцы.

Таямніцы беларускай хаты.

Стравы нашых продкаў.

Якія традыцыйныя сімвалы зашыфраваны ў арнаменце на беларускім сцягу?

РАЗДЗЕЛ III

СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Выкарыстоўваем

Інфармацыю для характарыстыкі асноўных этапаў развіцця гістарычнай дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі;

гістарычную карту для лакалізацыі працэсаў фарміравання гістарычнай дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі.

Развіваем уменні

Тлумачыць асаблівасці грамадска-палітычнага развіцця беларускіх зямель на падставе гістарычных крыніц;

шукаць і крытычна аналізаваць гістарычную інфармацыю па пытаннях станаўлення і развіцця гістарычнай дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі.

Вучымся самастойна

Параўноўваць пункты гледжання па праблеме станаўлення і развіцця гістарычнай дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі;

праводзіць аналіз гістарычных дакументаў па пытаннях грамадска-палітычнага развіцця беларускіх зямель у IX—XVIII стст.

Даследуем

Асаблівасці грамадска-палітычнага становішча беларускіх зямель у складзе Полацкага і Тураўскага княстваў, Кіеўскай Русі, Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай;

палітычныя падзеі на тэрыторыі вашай малой радзімы падчас розных этапаў развіцця гістарычнай дзяржаўнасці на беларускіх землях.

Працэс фарміравання і развіцця дзяржаўнасці на беларускіх землях ахоплівае перыяд з IX ст. па сённяшні дзень. Вылучаюцца наступныя гістарычныя формы беларускай дзяржаўнасці: Полацкае і Тураўскае княствы, Кіеўская Русь, Вялікае

Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае, Рэч Паспалітая, Расійская імперыя. У XX ст. з’явіліся нацыянальныя формы дзяржаўнасці: БССР і Рэспубліка Беларусь.

У Раннім сярэднявеччы тэрыторыю сучаснай беларускай дзяржавы насялялі плямёны балтаў, якіх пачалі актыўна асіміляваць плямёны славян. Да IX ст. усходнія славяне сфарміравалі племянныя саюзы крывічоў-палачан і дрыгавічоў, якія сталі зародкамі дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі.

IX—X стст. — гэта перыяд з’яўлення Полацкага і Тураўскага княстваў, часова аб’яднаных у складзе Кіеўскай Русі. З XII ст. пачалася палітычная раздробленасць.

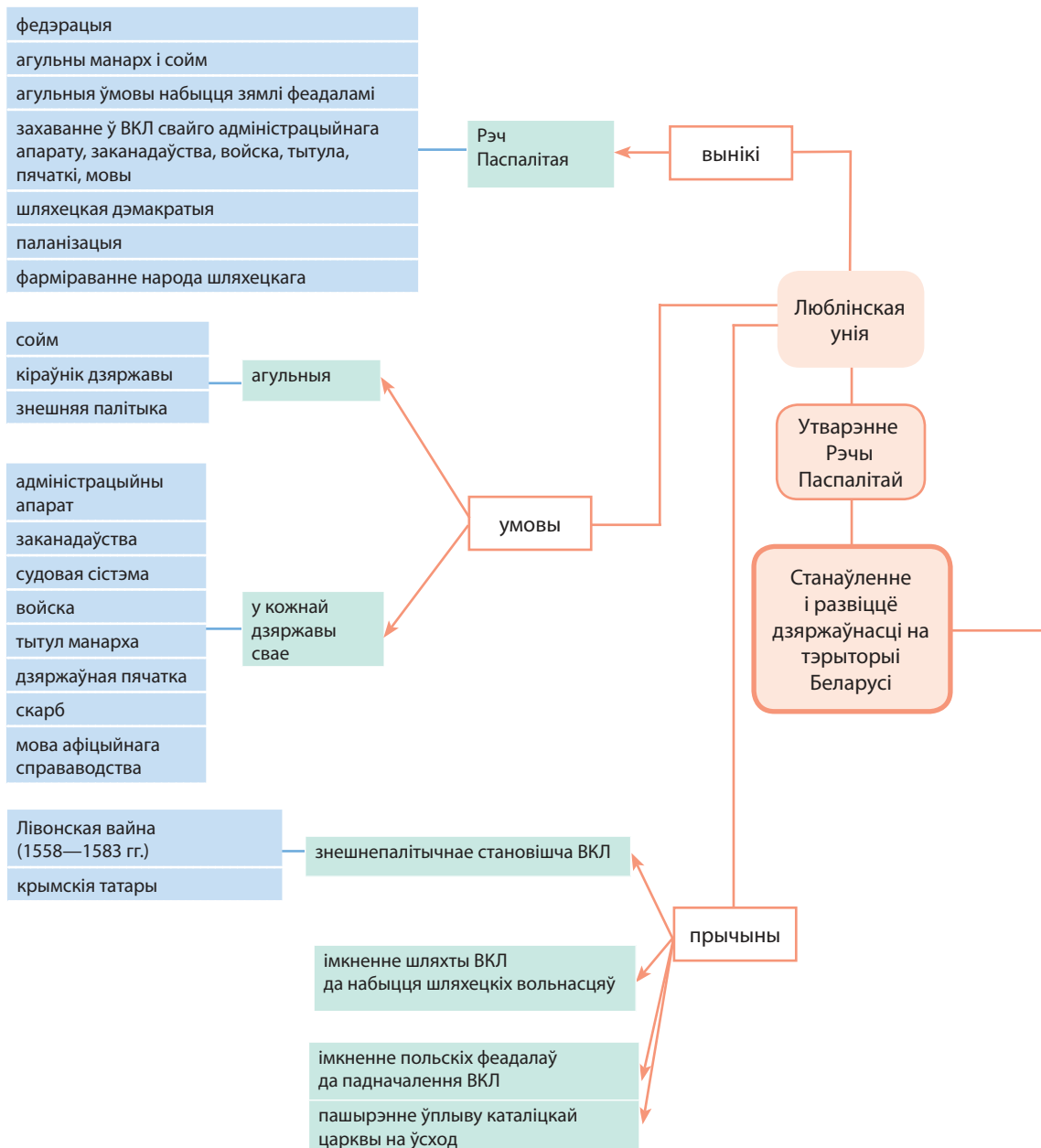
Пад пагрозай знешняй небяспекі і з улікам унутрыпалітычных перадумоў у 30-я гг. XIII ст. літоўскі князь Міндоўг заснаваў поліэтнічную дзяржаву, якая атрымала назву Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. ВКЛ уключала сучасныя беларускія, літоўскія, часткова ўкраінскія і расійскія землі.

У 1569 г. Княства падпісала з Каралеўствам Польскім пагадненне, якое атрымала назву Люблінскай уніі. Дзве дзяржавы аб’ядналіся ў Рэч Паспалітую. Але федэратыўная дзяржава перажывала ўнутраны разлад, знешнія войны і паступова аслабела. У выніку Рэч Паспалітая была падзелена ў 1772 г., 1793 г., 1795 г. паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстрыяй.

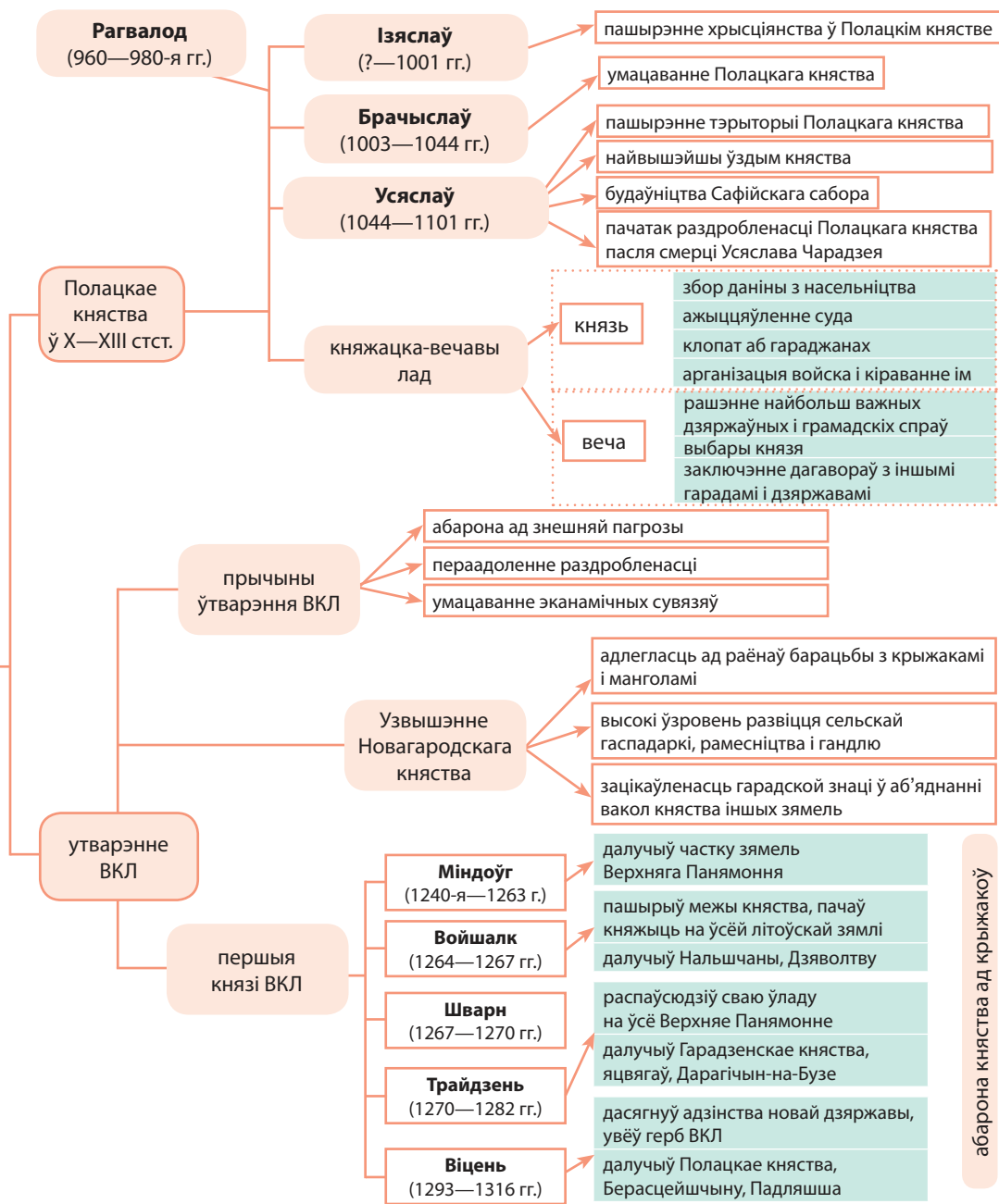
Дата	Падзея
862 г.	Легендарная дата прызвання на княжанне ў Ноўгарад Рурыка. Першая згадка пра Полацк у пісьмовых крыніцах
907 г.	Полацк прыгадваецца сярод гарадоў, ад імя якіх Алег заключыў дагавор з Візантыяй
944 г.	Удзел крывічоў у паходзе кіеўскага князя Ігара на Канстанцінопаль
980 г.	Легендарная звестка пра княжанне ў Полацку Рагвалода, а ў Тураве — Тура. Першая згадка пра Тураў, а таксама першае ўпамінанне імёнаў правіцеляў на тэрыторыі Беларусі
Канец X ст.	Заснаванне Ізяслаўля (сучаснае Заслаўе). Летапісная згадка пра перадачу Полацка ва ўдзел сыну Уладзіміра і Рагнеды Ізяславу, а Турава — Святаполку
1001 г.	Смерць Ізяслава на полацкім княжанні пры жыцці бацькі. Гэтая падзея пазбавіла нашчадкаў Ізяслава (летапіс называе іх «Рагваложымі ўнукамі») правоў на кіеўскі пасад і адначасова замацавала за імі спадчыннае права на Полацк. Утварэнне першай дынастыі — Рагвалодавічаў (Ізяславічаў) — на беларускіх землях

Дата	Падзея
1003 г.	Пачатак княжання ў Полацку Брачыслава Ізяславіча
1009 г.	Першае ўпамінанне Літвы ў заходнееўрапейскай хроніцы
1021 г.	Першая згадка Брачыслава Ізяславіча як полацкага князя. Паход Брачыслава Ізяславіча на Ноўгарад
1044 г.	Смерць Брачыслава. Пачатак княжання ў Полацку яго сына Усяслава
1065—1078 гг.	Войны Усяслава Брачыславіча з кіеўскімі Яраславічамі
1067 г., 3 сакавіка	Першае ўпамінанне Менска. Разбурэнне яго войскам Яраславічаў. Бітва на рацэ Нямізе
1101 г., 14 красавіка	Смерць Усяслава Брачыславіча
1102 г.	Заснаванне г. Барысава князем Барысам Усяславічам
1104—1116 гг.	Войны менскага князя Глеба Усяславіча з кіеўскімі князямі
1106 г.	Няўдалы паход Усяславічаў на земгалаў і заняцце Полацкага прастола Давыдам Усяславічам
1127 г.	Паход кіеўскага князя на Полацкую зямлю
1129 г.	Высылка большасці полацкіх князёў у Візантыю за іх адмову ўдзельнічаць у паходзе супраць полаўцаў. Часовы пераход Полацка пад кантроль кіеўскага князя Мсціслава і яго сыноў Святаполка і Ізяслава
1157—1167 гг.	Княжанне ў Тураве князя Юрыя Яраславіча, аднаўленне тураўскай княжацкай дынастыі
1201, 1202, 1237 гг.	Закладка г. Рыгі біскупам Альбертам. Заснаванне ордэна мечаносцаў. Аб'яднанне ордэна мечаносцаў з Тэўтонскім ордэнам. Стварэнне Лівонскага ордэна
1253 г.	Каранаванне Міндоўга
1263 г.	Забойства Міндоўга
1263—1264 гг.	Княжанне ў ВКЛ Траняты
1264—1267 гг.	Княжанне ў ВКЛ Войшалка
1267—1270 гг.	Княжанне ў ВКЛ Шварна Данілавіча
1270—1282 гг.	Княжанне ў ВКЛ Трайдзеня
1293—1316 гг.	Княжанне ў ВКЛ Віцены

Дата	Падзея
1314 г.	Перамога гарадзенскага старасты Давыда над крыжакамі пад Но-вагародкам
1316—1341 гг.	Праўленне Гедзіміна
1345—1377 гг.	Праўленне Альгерда
1377—1392 гг.	Княжанне ў ВКЛ Ягайлы
1385 г.	Крэўская ўнія
1392—1430 гг.	Праўленне Вітаўта
1410 г.	Грунвальдская бітва
1411 г.	Торуньскі мір, які завяршыў Вялікую вайну 1409—1411 гг.
1432—1439 гг.	Грамадзянская вайна ў ВКЛ
1506—1548 гг.	Праўленне Жыгімонта I Старога
1529 г.	Прыняцце I Статута ВКЛ
1544—1572 гг.	Праўленне Жыгімонта II Аўгуста
1558—1583 гг.	Лівонская вайна
1566 г.	Прыняцце II Статута ВКЛ
1569 г.	Падпісанне Люблінскай уніі
1576—1586 гг.	Праўленне Стафана Баторыя
1588 г.	Прыняцце III Статута ВКЛ
1600—1629 гг.	Войны паміж Швецыяй і Рэччу Паспалітай
1609—1618 гг.	Вайна паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй
1632—1634 гг.	Смаленская вайна
1654—1667 гг.	Вайна паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай
1700—1721 гг.	Паўночная вайна
1764—1795 гг.	Праўленне Станіслава Аўгуста Панятоўскага
1772 г.	Першы падзел Рэчы Паспалітай
1791 г., 3 мая	Прыняцце Канстытуцыі Рэчы Паспалітай
1793 г.	Другі падзел Рэчы Паспалітай
1794 г.	Паўстанне пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі
1795 г.	Трэці падзел Рэчы Паспалітай

Станаўленне і развіццё дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі

Якія падзеі гэтага перыяду, на ваш погляд, з'яўляюцца знакавымі для развіцця ВКЛ? Якія змены яны прынеслі?

§ 7. п. 1

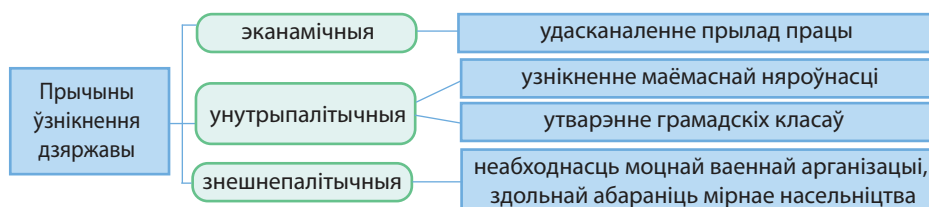
§ 7. Першыя дзяржаўныя ўтварэнні на тэрыторыі Беларусі

1. Як адбывалася ўтварэнне дзяржаў ва Усходняй Еўропе ў V—X стст.? Чым адрозніваліся гэтыя працэсы ў Кіеве, Тураве і Полацку ў IX—X стст.?
2. Якую ролю адыгрывала веча ў Полацкім княстве?

Дзяржаваўтваральныя працэсы ва Усходняй Еўропе. Кіеўская Русь. Прыход славян на тэрыторыю сучаснай Беларусі абумовіў глыбокія змены ў жыцці мясцовага насельніцтва. Фарміраванне этнічна-тэрытарыяльных супольнасцяў крывічоў-палачан, дрыгавічоў і радзімічаў прывяло да ўзнікнення племянных цэнтраў і гарадоў.

Племянная ваенная знаць і старэйшыны атрымалі ўладныя функцыі, пачала фарміравацца сацыяльная няроўнасць. Ускладніліся ўзаемаадносіны з балцкім і фіна-ўгорскім насельніцтвам, іншымі славянскімі плямёнамі.

Прычыны ўзнікнення дзяржавы

Усё большую ролю пачалі адыгрываць кантакты з суседзямі. Каб захаваць бяспеку гандлёвых шляхоў, абараніць мясцовыя інтарэсы ад суседзяў, не стаць іх даннікамі, узнікла патрэба ў стварэнні дзяржавы. Пачаткі фарміравання дзяржаўнасці ва Усходняй Еўропе непасрэдна звязаны з палітычнымі, сацыяльна-эканамічнымі і этнічнымі працэсамі. У IX ст. на гандлёвым шляху «з вараг у грэкі» былі заснаваны ваенна-палітычныя цэнтры: Старая Ладага, Ноўгарад, Смаленск, Полацк, Кіеў. Большасць з іх ужо на той момант з'яўляліся цэнтрамі племянных княжанняў і гандлю.

Пісьмовыя крыніцы паведамляюць пра з'яўленне варажскага князя Рурыка ў Ноўгарадзе ў 860-я гг. Гэты факт даў падставу летапісам сцвярджаць, што менавіта ад «запрашэння» варагаў бярэ пачатак дзяржаўнасць ва ўсходніх славян. Большасць гісторыкаў прытрымліваюцца думкі, што ў славян яшчэ да IX ст. існавалі ўсе перадумовы для ўзнікнення дзяржаўнасці. З'яўленне варагаў толькі паскорыла гэты працэс.

Сын Рурыка Ігар быў дзіцём, калі памёр яго бацька. Таму сваяк Рурыка князь *Алег* пачаў падпарадкаванне ўсходнеславянскіх плямён, якія знаходзіліся за межамі Наўгародскай зямлі. У 882 г. Алег захапіў Кіеў і назваў яго «маці гарадам рускім». Пачала фарміравацца Кіеўская Русь.

З цягам часу ўлада кіеўскіх князёў пашырылася на іншыя землі. Ужо ў канцы IX — першай палове X ст. яны здзяйснялі паходы на Дунай і ў межах Візантыйскай імперыі, даходзілі да Волгі. Галоўнай іх мэтай з’яўлялася ваенная здабыча. Пастаянныя ваенныя паходы стварылі ўмовы для ўзвышэння княжацкай улады.

Усходнеславянскія землі былі аб’яднаны наўгародскім князем **Уладзімірам Святаславічам** (980—1015 гг.) толькі ў канцы X ст. Яго дружина падпарадкавала Полацк, Тураў, Смаленск, Кіеў. Уключаныя ў склад дзяржавы Уладзіміра землі паступова атрымалі сабе князёў-намеснікаў з ліку яго сыноў кіеўскага князя. Найбольшай магутнасці Кіеўская Русь дасягнула пры князю **Яраславе Мудрым** (1019—1054 гг.). У 30-я гг. XII ст. Русь канчаткова раскалолася на асобныя княствы. Летапісец з горыччу занатаваў: «Раздрася вся Русская зямля».

Полацкае княства — першая гістарычная форма дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі. Першай дзяржавай, якая ўтварылася на тэрыторыі сучаснай Беларусі, з’яўлялася Полацкае княства (зямля). Яно размяшчалася ў басейне ракі Дзвіны. Насельніцтва княства складалі пераважна крывічы-палачане.

Пра якія падзеі ідзе гаворка? Выкарыстайце храналагічную табліцу на пачатку раздзела III.

Дзяржаўнасць на беларускіх землях у XI ст.

Пры дапамозе картасхемы дакажыце, што крывічы-палачане і дрыгавічы падпарадкоўвалі тэрыторыі ўздоўж суднаходных рэк.

Полацк вядомы па пісьмовых крыніцах з **862 г.**, але паселішча існавала раней. Полацкая зямля не заставалася ўбаку ад палітычнага і эканамічнага жыцця Усходняй Еўропы. Крывічы-палачане ўваходзілі ў склад аб'яднанага войска, якое на чале з кіеўскімі князямі здзяйсняла паходы на Візантыю ў канцы IX — пачатку X ст.

Прыкладна з 960-х гг. у Полацку кіраваў першы вядомы князь — **Рагвалод**.

Выкажыце сваю думку, чаму ў летапісах да Рагвалода не згадваюцца полацкія князі.

Сваты Уладзіміра Святаславіча ў Рагвалода (з левага боку); Рагвалод гутарыць з Рагнедай (з правага боку). Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу. XV ст.

Як вы лічыце, аб чым маглі распавядаць сваты Уладзіміра Рагвалоду падчас гэтай сустрэчы?

Успомніце падрабязнасці гэтай падзеі (Гісторыя Беларусі, 6 клас). Як яна паўплывала на далейшае развіццё Полацка?

У 970-я гг. кіеўскі і наўгародскі князі вялі перамовы з Рагвалодам, каб заключыць з ім ваенна-палітычны саюз у барацьбе за вярхоўную ўладу ва Усходняй Еўропе. Калі полацкі князь выбраў у саюзнікі Кіеў, то наўгародскі князь

Уладзімір здзейсніў напад на Полацк.

Да 988 г. Полацкае княства знаходзілася пад непасрэднай уладай Уладзіміра. Аднак пасля ўласнага хрышчэння ён прызначыў сваіх сыноў намеснікамі ў асобныя землі. Так, ягоны сын **Ізяслаў** княжыў у Полацкім княстве да 1001 г.

Помнік Рагнедзе і Ізяславу ў Заслаўі

Чаму, на ваш погляд, менавіта ў такім вобразе паказаў Ізяслава скульптар? Якім падзеям папярэднічаў гістарычны факт, адлюстраваны ў помніку?

Амаль сто гадоў на дваіх кіравалі Полацкім княствам Брачыслаў Ізяславіч і яго сын **Усяслаў Брачыславіч**. На працягу XI ст. дзяржава значна пашырыла сваю тэрыторыю. У Полацку было завершана будаўніцтва Сафійскага сабора — сімвала роўнасці трох цэнтраў усходніх славян — Кіева, Ноўгарада, Полацка — і верхаўства хрысціянскай веры. Сабор стаў рэзідэнцыяй полацкага епіскапа.

Выкажыце свой пункт гледжання, чаму Полацкая Сафія лічылася сімвалам палітычнай самастойнасці.

Пры князю Брачыславе Полацкае княства вяло актыўную барацьбу супраць суседняга Ноўгарада, канфлітавала з кіеўскім князем Яраславам Мудрым. Сітуацыя змянілася пасля 1021 г., калі Яраслаў перамог Брачыслава ў бітве на рацэ Судаміры.

Бітва на рацэ Судаміры паміж Брачыславам Ізяславічам і дружынай Яраслава Уладзіміравіча. Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу. XV ст.

Помнік Усяславу Брачыславічу ў Полацку

Папрацуйце з выявай помніка з дапамогай памятки. Ахарактарызуйце адносіны аўтара помніка да князя. Чаму, на ваш погляд, менавіта так паказаў князя скульптар?

Паміж князямі быў заключаны дагавор, па якім кіеўскі князь перадаў Полацку два гарады: Усвяты і Віцебск. Гэты дагавор змяніў адносіны паміж князямі і ўмацаваў аўтарытэт Полацка. У Кіеве нават з'явіўся *Брачыславаў двор* — афіцыйная рэзідэнцыя полацкага князя.

Пасля смерці Брачыслава ў Полацку і Яраслава ў Кіеве адносіны паміж дзяржавамі змяніліся. Новы полацкі князь Усяслаў Брачыславіч падтрымліваў варожых Кіеву князёў, а ў 1065—1066 гг. здзейсніў паходы на Пскоў і Ноўгарад. Кіеўскі князь Ізяслаў Яраславіч са сваімі братамі сабраў аб'яднанае войска ў паход на Полацк. Зімой 1067 г. яно спаліла Менск. 3 сакавіка на рацэ Нямізе адбылася надзвычай жорсткая і крывавая бітва. Полацкае войска прайграла і адступіла. Князь Ізяслаў Яраславіч не меў сіл, каб працягваць паход на Полацк. На рацэ Аршыцы падчас перамоў Усяслава і яго сыноў падманам захапілі ў палон і вывезлі ў Кіеў. Усяслаў хутка быў вызвалены жыхарамі Кіева і вярнуўся ў Полацкую зямлю. Да сваёй смерці 14 красавіка 1101 г. ён імкнуўся ўмацоўваць Полацкае княства.

Усяслаў Брачыславіч — князь полацкі (1018 (?) — 1101 гг.), пасад атрымаў у спадчыну ў 1044 г. З-за свайго гарачага норава выклікаў вельмі супрацьлеглыя ацэнкі ў летапісцаў. У літаратурных і вуснапаэтычных творах прадстаўлены ў сукупнасці рэальных і фантастычных рысаў. Яму прыпісвалася сувязь з чарадзейнымі сіламі. Так, «Аповесць мінулых гадоў» паведамляе, што маці нарадзіла Усяслава «от валхавання» і з «язвенам» на галаве. Валхвы сказалі маці князя: «Се язвено навязи на нь, да носить е до живота своего»; і яго Усяслаў «носіць... и до сего дне на себе; сего ради немилостив есть на кровьпролитье». Так князь атрымаў прызванне «Чарадзея». Але гэтае прызванне не згадваецца ў крыніцах і з'яўляецца наватворам аўтараў канца XIX — пачатку XX ст.

Пры Усяславе адзначаліся найвышэйшы ўздым і тэрытарыяльнае пашырэнне Полацкага княства. У 1060 г. Усяслаў з войскам удзельнічаў у паходзе Яраславічаў супраць цюркаў, што сведчыла аб мірных узаемаадносінах і аднолькавых інтарэсах Полацкага княства і Кіеўскай Русі. Але праз 5 гадоў Усяслаў Брачыславіч пачаў прэтэндаваць на Пскоў і Ноўгарад. Некаторыя даследчыкі лічаць, што такім чынам полацкі князь заяўляў аб сваіх прэтэнзіях на кіеўскі прастол. Падчас паходу на Ноўгарад князь Усяслаў зняў званы з Наўгародскай Сафіі, чым выклікаў абурэнне летапісцаў. Аднак менавіта ў гэты час у Полацку па загадзе Усяслава Брачыславіча быў пабудаваны Полацкі Сафійскі сабор, чым падкрэслівалася роўнасць Полацка з Ноўгарадам і Кіевам.

Усяслаў быў адзіным князем, які заняў кіеўскі велікакняжацкі пасад і пры гэтым не належаў да Яраславічаў. Падчас бітвы на Нямізе Усяслаў быў узят у палон і перавезены ў турму ў Кіеве. Аднак кіяўляне вызвалілі полацкага князя і ўзвялі яго на кіеўскі пасад. Усяслаў займаў яго менш за год і, калі палітычная сітуацыя змянілася, вярнуўся ў Полацк.

Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі вызначце, якія ўзаемаадносіны склаліся паміж полацкім князем і Ізяславам Яраславічам — кіеўскім князем. Ахарактарызуйце асобу полацкага князя Усяслава. Як вы лічыце, чаму ён пакінуў кіеўскі прастол?

Усяслаў Полацкі. Мастак Язэп Драздовіч. 1923 г.

Як вы лічыце, у які перыяд свайго жыцця адлюстраваны мастаком Усяслаў Брачыславіч? Растлумачце свой адказ.

1029

1044

1065

1066

1067

1068

1071

1101

Карыстаючыся датамі стужкі часу, складзіце біяграфію Усяслава Брачыславіча. Пры неабходнасці выкарыстайце дадатковыя крыніцы інфармацыі.

Тураўскае княства. Тураўскае княства згадваецца ў летапісах пад **980 г.** Тураў з'яўляўся галоўным палітычным цэнтрам дрыгавічоў. Княства расцягнулася далёка на захад, і рака Прыпяць злучала Падняпроўе, Пасожжа з Пабужжам, землямі яцвягаў і літвы. Тураўская зямля выконвала ролю славяна-балцкага памежжа. На працягу некалькіх стагоддзяў славянскія плямёны актыўна пранікалі ў Панямонне, выцясняючы балтаў далей у Прыбалтыку.

Тураўскае гарадзішча: сучасны выгляд і рэканструкцыя

Тураўскае гарадзішча — цэнтр старажытнага Турава, знаходзіцца ў паўночна-заходняй частцы горада, пры ўпадзенні былой р. Язда, якая ў 1925 г. была адведзена ў асушальны канал, у р. Струмень. Тураўскае гарадзішча мае памеры 180×200 м і складаецца з дзвюх частак: дзядзінца і вакольнага горада, якія былі ўмацаваны валамі (цяпер разбуранымі). Паміж дзядзінцам і вакольным горадам быў глыбокі роў. Матэрыялы раскопак сведчаць аб тым, што старажытны Тураў меў шырокія гандлёвыя сувязі з Кіевам, Паўночным Прычарнамор'ем, Блізкім Усходам, Малой Азіяй, Валынню і Прыбалтыкай. Значнае развіццё тут атрымалі жалезапрацоўчае, ювелірнае, касцярэзнае, дрэвапрацоўчае, шавецкае і ганчарнае рамёствы.

Як вы лічыце, па якіх археалагічных знаходках вучоныя маглі зрабіць такія высновы?

Пасля 988 г. Тураўскае княства было перададзена аднаму са старэйшых сыноў Уладзіміра — **Святаполку**. Ён лічыўся першым прэтэндэнтам на кіеўскі пра-

стол. У 1008—1013 гг. адбыліся перамовы паміж кіеўскім князем Уладзімірам і польскім князем Баляславам. Пры ўдзеле епіскапа Рэйберна быў заключаны шлюб Святаполка з польскай князеўнай. Таму захаваліся звесткі пра заснаванне лацінскага епіскапства на тэрыторыі Беларусі, магчыма, у Тураве.

Князь Святаполк арганізаваў змову супраць Уладзіміра, свайго бацькі, а па-ся ягонай смерці імкнуўся захапіць уладу ў Кіеве. Падчас міжусобнай барацьбы былі забіты князі Барыс і Глеб. Кіеўскі прастол заняў Яраслаў Мудры.

Летапісцы абвінавацілі Святаполка ў забойстве братоў і празвалі яго «Акаянным». Князь пацярпеў ваенную паразу ад Яраслава Мудрага і ўцёк у Польшчу. З гэтага часу Тураўскае княства перайшло да старэйша-

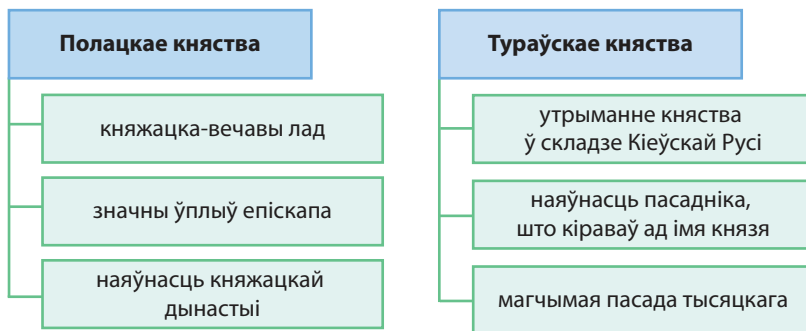
Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі знайдзіце ў літаратуры версіі атрымання князем празвання «Акаянны».

га сына кіеўскага князя. Так было пры Яраславе Мудрым, яго сынах Ізяславе і Святаполку. Тураўскае войска разам з кіеўскім удзельнічала ў сумесных паходах супраць ячвягаў і літвы, на Полацкае і Галіцка-Валынскае княствы. Пры гэтым доўгі час Тураўская зямля не драбілася на асобныя княствы.

Пра грамадска-палітычны лад жыцця ў Тураўскім княстве звестак вельмі мала. Іпацьеўскі летапіс сведчыць аб наяўнасці ў Тураве *пасадніка*. Адначасовае знаходжанне ў горадзе і князя, і пасадніка на той час было незвычайнай з'явай на Русі, акрамя Ноўгарада. Але ў адрозненне ад Ноўгарада, дзе пасаднікі выбіраліся з ліку баяр на вечы, звестак пра выбарных пасаднікаў у Тураве няма. Хутчэй за ўсё пасаднік быў падначалены князю. У Тураве гараджане маглі выбіраць епіскапа. Магчыма, існавала пасада *тысяцкага*, які ўзначальваў гарадское апалчэнне, што было галоўнай ваеннай сілай у час адсутнасці князя з дружынай. Наяўнасць пасадніка і тысяцкага, сведчыць аб асаблівасцях грамадскага ладу Тураўскага княства ў адрозненне ад Полацкага княства. Першапачаткова Тураўская зямля знаходзілася ў цеснай палітычнай сувязі з Кіеўскім княствам. Толькі ў сярэдзіне XII ст. у Тураве ўсталявалася самастойная княжацкая дынастыя. Буйным горадам Тураўскага княства быў Пінск. Ён размяшчаўся на важным водным шляху з Кіева ў Польшчу. Дзякуючы гэтаму Пінск адыгрываў важную ролю ў эканамічным і палітычным жыцці Тураўскага княства. З цягам часу Пінск узвысіўся над Туравам.

Такім чынам, на працягу VIII—XII стст. беларускія землі прайшлі шлях ад племянных княжанняў да фарміравання дзяржаўнасці. Полацкае і Тураўскае княствы мелі аднолькавыя магчымасці для ўтварэння самастойнай дзяржавы, уласных дынастый і пашырэння ўплыву на суседнія землі. Аднак блізкасць Турава да Кіева і знешнепалітычныя ўмовы стварылі два розныя шляхі рэалізацыі дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі.

Дзяржаўнасць на беларускіх землях у X—XIII стст.

Вызначце пры дапамозе схемы доказы існавання двух розных шляхоў станаўлення дзяржаўнасці на тэрыторыі Беларусі.

- Назвайце перадумовы стварэння дзяржавы на землях Усходняй Еўропы.
- Патлумачце статус зямель крывічоў-палачан, дрыгавічоў у Кіеўскай Русі.
- На падставе ментальнай карты да раздзела III вызначце, якія функцыі мела веча ў палітычным жыцці Полацкага княства і як яно ўплывала на княжацкую ўладу.
- Запоўніце табліцу «Палітычная гісторыя Полацкага княства ў канцы X — XI ст.» і вызначце асноўныя этапы палітычнай гісторыі Полацкага княства.

Прозвішча (імя) князя, гады кіравання	Асноўныя падзеі падчас кіравання князя	Вынікі праўлення

- Падбярэце з тэксту высновы, якія пацвярджаюць, што ў X ст. на беларускіх землях утварылася дзяржава. Вызначце агульныя рысы дзяржаваўтваральных працэсаў з краінамі Еўропы.
- Паглядзіце кароткі фільм пра Усяслава Брачыславіча з цыкла «Гісторыя Беларусі. 5 | History of Belarus», падрыхтаваны тэлеканалам «Беларусь 24» (<https://www.youtube.com/watch?v=O746GK7y050>). Якія падзеі з жыцця полацкага князя вы можаце назваць знакавымі ў гісторыі Полацкага княства? Растлумачце.
- Выкарыстоўваючы мініяцюры з Радзівілаўскага летапісу, праілюструйце гісторыю Полацкага княства X—XI стст. (з дапамогай інтэрнэт-рэсурсаў).

На іх аснове стварыце комікс (графічны раман) аб падзеях гэтага перыяду (гл. памятку).

- Падбярыце інфармацыю аб тым, у якіх творах мастацтва ўшанавана памяць пра Усяслава Брачыславіча. Зрабіце віртуальную выставу гэтых твораў. Вызначце агульныя рысы ва ўяўленнях аб князю Усяславе розных аўтараў.

§ 8. Княствы на тэрыторыі Беларусі ў перыяд раздробленасці

- Якія палітычныя цэнтры на беларускіх землях вы ведаеце?
- Што такое ўдзельнае княства?

Прычыны і пачатак раздробленасці. *Раздробленасць* — гэта сістэма ўдзельных княстваў з самастойнымі княжацкімі дынастыямі. Распад Кіеўскай Русі на асобныя княствы быў абумоўлены развіццём феадальных адносін і ўмацаваннем асобных гарадоў як феадальных цэнтраў. Ва ўмовах панавання натуральнай гаспадаркі адсутнічалі трывалыя, пастаянныя эканамічныя сувязі паміж землямі. Таксама парушылася практыка перадачы княжацкага прастола ў спадчыну. У выніку некаторыя князі пачалі ўсобицы з-за старшынства, уцягваючы ў ваенныя дзеянні іншых князёў. Паступова цэнтральная ўлада слабла. Статус галоўнага горада ў княстве стаў залежаць больш ад царкоўнага, а не палітычнага кантролю над тэрыторыяй дзяржавы.

Раздробленасць на беларускіх землях

Распаду Кіеўскай Русі паспрыяла рашэнне, прынятае ў **1097 г.** на з'ездзе князёў у г. Любеч (на тэрыторыі сучаснай Украіны), на якім вырашалася пытанне

Параўнайце перадумовы і наступствы раздробленасці ў Заходняй Еўропе і ва ўсходніх славян (Гісторыя сярэдніх вякоў, Гісторыя Беларусі, 6 клас).

спадчыннай прыналежнасці зямель, спынення міжусобіц. З'езд абвясціў: «Кожны трымае вотчыну сваю». Так, Тураўская зямля засталася за кіеўскім князем Святаполкам Ізяславічам. Полацкія князі на з'ездзе не прысутнічалі. Але Полацкае княства ў пачатку XII ст. стала падзяляцца на дробныя княствы, або «воласці».

Удзельныя княствы Полацкай зямлі. Пасля 1101 г. Полацкае княства апынулася падзеленым паміж сынамі Усяслава Брачыславіча. Менская воласць была

У 2012 г. было арганізавана інтэрактыўнае абмеркаванне пытання: «Якія гістарычныя помнікі трэба ўстанавіць у Мінску?» Шмат людзей аддалі свой голас за помнік Глебу Менскаму. Ці прагаласавалі б вы за стварэнне помніка гэтаму гістарычнаму дзеячу? Растлумачце, чаму.

перададзена Глебу Усяславічу яшчэ пры жыцці бацькі. Кантроль над Полацкам і вярхоўны тытул князя полацкага перайшлі да Барыса. Іншыя сыны атрымалі Друцк, Лукомль і Віцебск. Умацаванне кожнага ўдзельнага княства магло адбывацца за кошт далучэння суседніх тэрыторый або каланізацыі балцкіх зямель. Менавіта паходы ў землі балтаў па рэках Вілія і Заходняя Дзвіна дазволілі Полацкаму княству значна павялічыць сваю тэрыторыю.

Глеб Усяславіч, менскі ўдзельны князь.
Выява на сувенірнай манеце коштам 1 рубель.
2007 г.

Актыўную ваенную палітыку пасля смерці Усяслава Брачыславіча працягваў менскі князь Глеб. Ён здзейсніў паходы ў землі дрыгавічоў, якія знаходзіліся пад кантролем Кіева. Гэтыя падзеі выклікалі два паходы кіеўскага князя Уладзіміра Манаха на Менск — у 1116 і 1118 гг. У выніку ў 1119 г. князь Глеб быў палонены і вывезены ў Кіеў, дзе хутка памёр.

У часы кіравання Мсціслава Уладзіміравіча, сына Манаха, адбылася прымусовая высылка ў **1129 г.** полацкіх князёў у Візантыю з мэтай канчатковага ўключэння Полацкай зямлі ў склад Кіеўскай Русі. Там яны служылі ў войску, а праз некалькі гадоў некаторыя з іх вярнуліся на радзіму. З 1139 г. амаль усё Полацкае княства зноў апынулася пад уладай Усяславічаў.

Да 1180-х гг. кантроль над Полацкам пераходзіў ад менскіх князёў Глебавічаў да віцебскіх князёў Васількавічаў. Полацкае княства паступова слабела, некаторыя яго часткі трапілі пад уладу Смаленска. У канцы XII — пачатку XIII ст. полацкія князі вымушаны былі ўступіць у барацьбу з нямецкімі рыцарамі ў Падзвінні. Былі страчаны замкі Герцыке і Куkenойс. Полацкі князь Уладзімір у 1216 г. падрыхтаваў буйны паход на горад Рыгу, аднак раптоўна памёр — верагодна, быў атручаны.

У пазнейшы час разгарнулася барацьба за Полацк са смаленскімі князямі. Апошнія ўзялі пад свой кантроль гандлёвыя адносіны з нямецкімі купцамі. У 1229 г. быў падпісаны дагавор паміж Смаленскам, Полацкам, Віцебскам з Рыгай і Готландам аб свабодным гандлі на Дзвіне і Балтыйскім моры.

Такім чынам, Полацкае княства прайшло доўгі шлях распаду на асобныя ўладанні. Пры захаванні аўтарытэту галоўнага горада хутка развіваліся менскі і віцебскі ўдзелы.

Тураўская зямля ў перыяд раздробленасці. Ад пачатку X ст. тураўскі княжацкі пасада пераходзіў пад кантроль да кіеўскага князя або яго сына. Таму, калі мяняўся князь у Кіеве, адбывалася змена князя і ў Тураве. У першай палове XII ст. княства перайшло да роду Манамаха. У 1157 г. тураўскім князем стаў праўнук Уладзіміра Манамаха **Юрый Яраславіч**. Ён адмовіўся пераходзіць на іншы пасада і са-ступаць горад свайму родзічу. Кіеўскі князь два разы хадзіў паходам на Тураў, але ў 1161 г. вымушаны быў прызнаць Тураўскае княства вотчынай князя Юрыя. Так з’явілася асобная дынастыя турава-пінскіх князёў. Тураўскае княства хутка распалася на ўдзелы. Сыны Юрыя Яраславіча атрымалі Пінск, Гарадзец, Клецк. У сярэдзіне XIII ст. частка Тураўскай зямлі трапіла пад уладу галіцка-валынскіх князёў, а галоўны горад быў разбураны манголамі і страціў сваё палітычнае значэнне.

Княствы Панямоння, Пабужжа і Пасожжа. Утварэнне ўдзельных княстваў у Верхнім Панямонні ўскладнялася актыўнымі палітычнымі і ваеннымі працэсамі паміж балцкім і славянскім насельніцтвам. Кіеўскія, а затым і ўладзіміра-валынскія князі хадзілі ў паходы на яцвягаў. Усё XI ст. было напоўнена ваенным супрацьстаяннем з балцкім племенем літва, што знайшло адлюстраванне на старонках літаратурных твораў. У XII ст. у Панямонні з’явіліся палітычныя і эканамічныя цэнтры, напрыклад, Гародня, Ваўкавыск, Новагародак.

Гарадзенскае княства, размешчанае на адлегласці ад буйных феадальных цэнтраў Беларусі, мела шчыльныя кантакты з Кіевам: заключаліся шлюбы, гарадзенскія князі прымалі ўдзел у агульных ваенных паходах. У XII ст. узгадваецца наяўнасць у княстве сваёй дынастыі — Усеваладкавічаў. Гародня ўпершыню ўпамінаецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1127 г.

Удзельныя княствы Панямоння (Гарадзенскае, Новагародскае, Ваўкавыскае, Слонімскае) з’яўляліся памежжам, дзе балта-славянскія кантакты мелі характар і эканамічнага супрацоўніцтва, і ваеннага супрацьстаяння. Гэтага рэгіёна не дасягнула мангольскае нашэсце, таму хутка Новагародак ператварыўся ў цэнтр збірання славянскіх і балцкіх зямель будучага Вялікага Княства Літоўскага.

У Сярэднім Пабужжы знаходзіліся такія гарады, як Берасце, Камянец, Кобрын. Размяшчаліся яны на берагах Заходняга Буга. Галоўным горадам было Берасце. Першы ўспамін аб гэтым горадзе адносіцца да 1019 г., калі сыны Уладзіміра Святаслава вялі барацьбу за велікакняжацкі прастол. Праз Сярэдняе Пабужжа праходзілі гандлёвыя шляхі, якія злучалі Валынь, Мазовію і землі яцвягаў. Хаця Берасцейская зямля ніколі не выступала цэнтрам асобнага княства, але яна з'яўлялася важным эканамічным рэгіёнам. У канцы XI — першай палове XII ст. зямля знаходзілася ў складзе Тураўскага княства, а пазней перайшла пад уплыў Галіцка-Валынскага княства. Затым мазаўецкія князі імкнуліся захапіць гарады Пабужжа. Але галоўнай небяспекай у 1240-я гг. стала мангольскае нашэсце.

Землі Беларускага Пасожжа ў XII—XIII стст. знаходзіліся ў складзе Смаленскага і Чарнігаўскага княстваў. Спачатку ў склад Смаленскага княства ўваходзілі Мсціслаў, Крычаў, Прупой (Прапойск, пазней Слаўгарад). Затым у 1116 г. трапілі ў залежнасць Орша і Копысь. Пазней смаленскія князі змагаліся за Пасожжа з Чарнігаўскім княствам, але ў 1240-я гг. пачаўся заняпад княства.

Гомель, Чачэрск і Рэчыца, якія знаходзяцца ў ніжнім цячэнні Сажа, у XII—XIII стст. належалі Чарнігаўскаму княству. Гомель упершыню ўпамінаецца ў летапісе пад 1142 г.

Перыяд раздробленасці дазволіў у XII — пачатку XIII ст. правесці актыўную каланізацыю балцкіх зямель, садзейнічаў з'яўленню новых гарадоў. Аднак з прыходам манголаў і нямецкіх рыцараў узнікла патрэба ў новым ваенна-палітычным саюзе, здольным даць адпор знешняй агрэсіі.

1. Выкарыстоўваючы схему на с. 83, назавіце прычыны раздробленасці на беларускіх землях.
2. Як адбываўся працэс распаду на дробныя ўладанні Полацкага і Тураўскага княстваў?
3. Назавіце асаблівасці ўдзельнага перыяду ў Полацкім і Тураўскім княствах.
4. Складзіце стужку часу «Перыяд раздробленасці на беларускіх землях». Якія падзеі вы адлюстравалі б на гэтай стужцы? Чаму?
5. Прасачыце пры дапамозе табліцы асаблівасці палітычнай гісторыі вашага рэгіёна (вобласці, раёна) у XII — пачатку XIII ст.

Назва рэгіёна	Асноўныя гарады рэгіёна	Вядучы цэнтр	Кіраўнік (імя князя)	Асаблівасці палітычнай гісторыі

§ 9. Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага

1. Якія дзяржавы існавалі ў XIII ст. па суседстве з тэрыторыяй сучаснай Беларусі?
2. Якімі былі адносіны паміж жыхарамі Полацкай і Тураўскай зямель і балтамі?

§ 9. п. 1

Утварэнне ВКЛ як поліэтнічнай дзяржавы. 1237—1240 гг. сталі вызначальнымі для Усходняй Еўропы. Буйныя арміі мангола-татараў уварваліся ў межы рускіх княстваў і нанеслі ім знішчальныя паражэнні. Быў разбураны Кіеў. Адначасова манголы спалілі і разрабавалі Тураў. Пацярпела таксама Берасцейшчына. Ваенныя паражэнні абумовілі масавае перамяшчэнне насельніцтва, якое сыходзіла на поўнач, у Беларускае Панямонне.

3 Іпацьеўскага летапісу

[1240 або вясна 1241 г.] ...Даніла тым часам прыбыў з братам да Берасця, і не змаглі яны выйсці на поле, бо быў смурод ад вельмі вялікай колькасці забітых.

Аб якой падзеі сведчыць прапанаваны фрагмент летапісу?

У першай палове XIII ст. узрасла роля балцкага племені літвы. Яно актыўна ваявала з мазавецкімі, галіцка-валынскімі, новагародскімі князямі. Беларускія землі ў той час яшчэ знаходзіліся ў стане раздробленасці. Мясцовыя княжацкія роды страцілі сваю моц. Знешнепалітычная пагроза прымушала шукаць больш аўтарытэтных князёў, каб аб'яднаць сілы для адпору знешняму ворагу. Ім стаў літоўскі князь Міндоўг. Ён вядомы не толькі як палкаводзец, але і як дыпламат: удзельнічаў у перамовах паміж галіцка-валынскімі і яцвяжскімі князямі. У сярэдзіне 1240-х гг. Міндоўг стаў княжыць у Новагародку і пачаў актыўную палітыку па падпарадкаванні новых тэрыторый.

Новагародскія баяры і балцкія князі падтрымалі палітыку Міндоўга. Для ўмацавання сваёй улады і супраціўлення нямецкім рыцарам князь пагадзіўся на перамовы з Папам Рымскім. Пры пасрэдніцтве магістра Лівонскага ордэна ён прыняў хрышчэнне паводле каталіцкага абраду і каранаванне каралём Літвы ў 1253 г.

Князь Міндоўг.
З хронікі Аляксандра Гваньіні. 1578 г.

Густынскі летапіс сведчыць: «У год 6760. У той жа год вялікі князь літоўскі Міндоўг каранаваны быў на каралеўства Літоўскае ў Новагародку па благаслаўненні папы Інакенція Генрыхам, біскупам Холмскім, папскім кардыналам у Прусіі».

Вызначце, у які год Міндоўг стаў каралём ВКЛ. Што ў дакуменце сведчыць аб тым, што Міндоўг прыняў хрысціянства па каталіцкім абрадзе? З дадатковых крыніц інфармацыі даведайцеся, якім чынам ажыццяўляецца перавод дат з візантыйскага леталічэння на сучаснае.

Войшалк (1220-я гг. — 1268 г.) — вялікі князь літоўскі (1264—1266). Упершыню згадваецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1252—1253 гг. як сын Міндоўга, які ўзначаліў паход супраць галіцка-валынскіх князёў у ваколіцы Турыйска. Каля 1257 г. Войшалк ад імя бацькі заключыў мір з Данілам Галіцкім, сасватаў за Шварна Данілавіча сваю сястру і ўступіў Раману Данілавічу Новагародак ад імя Міндоўга, а Слонім з Ваўкавыскам — ад свайго імя. Пасля разрыву міру ў 1258 г. Войшалк разам з Таўцівілам захапіў Рамана Данілавіча і, напэўна, забіў яго. Аднак пазней Войшалк прыняў праваслаўную веру і радыкальна змяніўся. Ён пакінуў княжацкі пасад, пастрыгся ў манахі, жыў у заснаваным каля Новагародка Лаўрышаўскім манастыры, спрабаваў здзейсніць паломніцтва ў Палесціну ці на Афон.

Пасля забойства Міндоўга Войшалк вярнуўся ў палітыку і з'ехаў у Пінск. Паводле Наўгародскага летапісу, ён даў клятву адпомсціць за бацьку. У 1264 г., пасля забойства вялікага князя Траняты, Войшалк з ваеннай дапамогай ад пінскіх князёў захапіў Новагародак, дзе да яго далучыліся прыхільнікі бацькі. Затым дамогся ўлады над бацькавай вотчынай у Літве, дзе расправіўся са сваімі ворагамі: пакараў іх смерцю або выгнаў за межы дзяржавы. Войшалк заваяваў Дзяволтву і Нальшчаны, зноў аб'яднаўшы асноўныя літоўскія княствы і Новагародскую зямлю пад адной уладай. У саюзе з ім знаходзілася Полацкае княства, пра што сведчыць грамата полацкага князя Ізяслава каля 1265 г. Пры гэтым Войшалк абапіраўся на падтрымку швагра Шварна Данілавіча, а сябе прызнаў васалам галіцка-валынскага князя Васількі Раманавіча. Да 1266 г. Войшалк лічыў Шварна суправіцелем, а затым цалкам перадаў яму ўладу над дзяржавай і вярнуўся ў манастыр.

Увесну 1268 г. старэйшы брат Шварна Леў Данілавіч паклікаў Войшалка ва Уладзімір-Валынскі, дзе забіў яго. Летапісец тлумачыць забойства тым, што Леў меў крыўду на Войшалка, які перадаў уладу над Літвой і Новагародам не яму, а Шварну.

1219

1248—1254

1253

1263

Растлумачце пазначаныя на стужцы часу даты ў дачыненні да жыцця Міндоўга. Як вы лічыце, якую карысць для станаўлення беларускай дзяржаўнасці прынес Міндоўг?

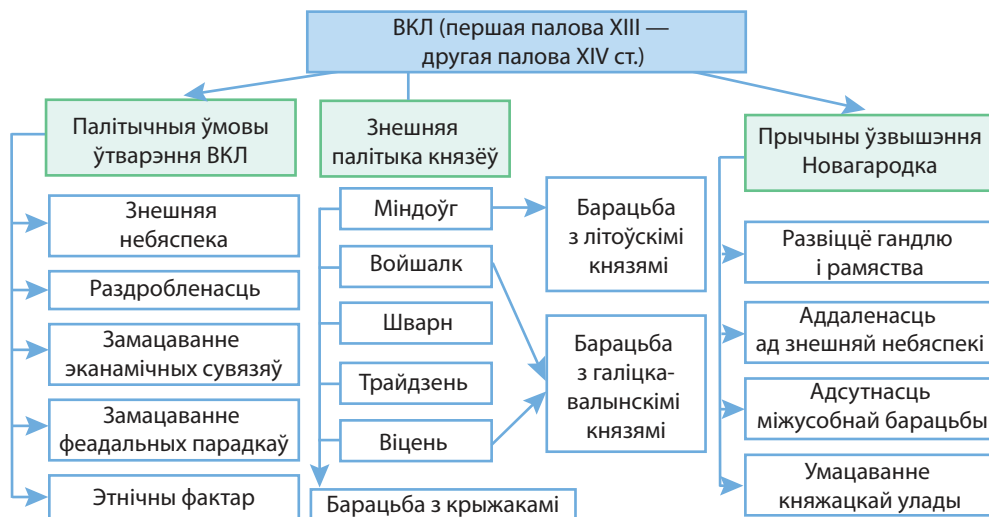
Але саюз Міндоўга з рыцарамі не меў папулярнасці ні ў Новагародку, ні сярод балтаў. Тады князь пайшоў на палітычны крок. Ён адмовіўся ад хрышчэння і кароны, а частку сваёй дзяржавы з Новагародкам перадаў сыну **Войшалку**. За сабой пакінуў кантроль над балцкімі тэрыторыямі (Нальшчаны, Аўкштайцыя і Жамойць). Перамога балтаў над нямецкімі рыцарамі каля возера Дурбе ў **1260 г.** стала яго апошнім палітычным поспехам. Праз тры гады Міндоўг быў забіты князямі-змоўшчыкамі.

З 1253 па 1263 г. Новагародскае княства знаходзілася пад уплывам галіцка-валынскіх князёў. Дынастыя, заснаваная Данілам Галіцкім, паступова стала самай аўтарытэтай у рэгіёне. Князям удавалася дамаўляцца нават з мангольскімі ханамі. Адначасова прадстаўнікі гэтай дынастыі мелі кантакты з заходнееўрапейскімі дзяржавамі.

У такіх умовах вяртанне Войшалка ў 1264 г. з манаства на княжацкі прастол было вынікам сумеснага рашэння яго, новагародскіх баяр і балцкіх князёў. Яны разам выступілі ў абарону сваёй новай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага.

Меркаваны партрэт
Войшалка
ў Лаўрышаўскім
евангеллі

ВКЛ у першай палове XIII — другой палове XIV ст.

Растлумачце прычыны ўтварэння ВКЛ і эканамічныя перадумовы ўзвышэння Новагародка пры дапамозе схемы. Ахарактарызуйце знешнюю палітыку першых вялікіх князёў літоўскіх.

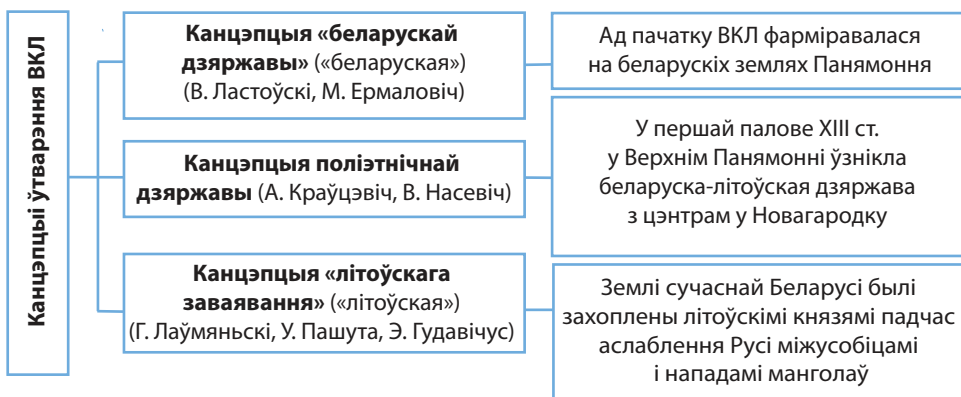
§ 10. п. 2

Вялікае Княства Літоўскае ад самага свайго стварэння было *поліэтнічнай (шматнацыянальнай) дзяржавай*. Яе ядром у сярэдзіне XIII ст. сталі землі Новагародскага княства і землі Літвы пад кіраваннем князя Міндоўга. Пазней у склад дзяржавы былі ўключаны балцкія тэрыторыі, населеныя яцвягамі, аўкштайтамі, жамойтамі і інш. Адбылося перасяленне часткі прусаў на беларускія землі. У склад ВКЛ паступова ўвайшлі землі суседніх княстваў (Полацкага, Менскага, Турава-Пінскага, Віцебскага), што заклала падмурак для сумеснага палітычнага, эканамічнага і культурнага развіцця.

Працэсы аб'яднання зямель у абставінах сумеснай абароны ад знешніх ворагаў стварылі ўмовы для развіцця ВКЛ, умацавання яго абараназольнасці і фарміравання новых гарадоў. Аслабленне знешняй пагрозы з боку Галіцка-Валынскага княства і манголаў, стабілізацыя граніцы з Тэўтонскім ордэнам дазволілі праводзіць больш актыўную знешнюю палітыку ва ўсходнім і паўночным кірунках. З XIV ст. ВКЛ пачало пашырацца ў асноўным за кошт славянскіх княстваў.

Асноўныя канцэпцыі ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага. У сучаснай навуцы існуюць некалькі канцэпцый утварэння Вялікага Княства Літоўскага. Яны абумоўлены рознымі падыходамі вучоных да гістарычнага мінулага. Вялікі ўплыў на іх аказвалі палітычныя падзеі ў сучасных ім краінах (нацыятворчыя працэсы і фарміраванне знешніх граніц у XX ст.).

Меркаванні даследчыкаў грунтуюцца на двух базавых палажэннях: першае — пра падпарадкаванасць у ВКЛ у другой палове XIII ст. балтаў славянам ці славян балтам у сацыяльна-палітычных адносінах; другое — сумесная барацьба славян і балтаў супраць знешніх ворагаў (Тэўтонскага ордэна, Галіцка-Валынскага княства, мангола-татараў), якая спрыяла ўтварэнню новай шматэтнічнай дзяржавы.

Канцэпцыі ўтварэння ВКЛ

Растлумачце назвы канцэпцый.

У апошні час вучоныя прыйшлі да высновы аб складанасці працэсу ўтварэння ВКЛ. Ваенна-палітычныя падзеі нельга разглядаць без уліку працэсаў перамяшчэння насельніцтва, сацыяльна-эканамічнага развіцця Панямоння. Аб'яднанне беларускіх і балцкіх зямель у адну дзяржаву — вынік сацыяльна-эканамічных з'яў, якія тады адбываліся. Беларускія землі знаходзіліся на стадыі ўмацавання феадальных адносін, а балцкія плямёны перажывалі этап зараджэння феадалізму, які супаў з працэсам утварэння дзяржавы.

Дзейнасць першых вялікіх князёў па фарміраванні тэрыторыі ВКЛ.

Знешняя палітыка ВКЛ у XIII ст. была вельмі зменлівай. Нямецкая каланізацыя Прусіі і зямель куршаў, яцвягаў, судаваў, жамойтаў выклікала вялікі паток перасяленцаў у ВКЛ. Сялілі іх пераважна ў гарадах, ствараючы адмысловыя раёны — напрыклад, «прускі канец» у Гародні. У 1280-я гг. адбывалася буйная іміграцыя яцвягаў. Нават яцвяжскі князь Скудра перайшоў на службу да вялікага князя Трайдзеня. Палітыка вялікіх князёў у апошняй трэці XIII ст. была накіравана на пашырэнне тэрыторыі дзяржавы за кошт зямель яцвягаў і аўкштайтаў.

Паступова крыжакі выцеснілі ВКЛ з Жамойці. Пачаліся пастаянныя памежныя сутычкі з Тэўтонскім ордэнам. Абодва бакі арганізоўвалі дробныя ваенныя выправы (рэйд) па ўсёй даўжыні граніцы. Для абароны яны пачалі будаваць крэпасці-замкі, умацоўваць гарады, узводзіць вежы-данжоны. Рэйды крыжакоў прыносілі ВКЛ значныя чалавечыя страты.

Але больш істотная пагроза зыходзіла ад буйных паходаў, наладжаных галіцка-валынскімі князямі сумесна з мангола-татарамі. Так, у 1274 г. адбылася выправа на гарады Панямоння — Ваўкавыск, Слонім і Новагародак. Войску ВКЛ удалося захаваць Новагародак. Манголы адступілі ад Ваўкавыска і Слоніма. Гэта быў іх самы вялікі і апошні паход на беларускія землі.

У канцы XIII ст. да ўлады ў ВКЛ прыйшоў князь *Віцень*. Яго палітыка сведчыла аб спробах узмацнення абараназдольнасці дзяржавы. Пачалося будаўніцтва мураваных замкаў у ВКЛ з поўдня на поўнач. Былі ўзведзены вежы Новагародака.

Працэс стварэння «каменнага пояса» ВКЛ завяршыўся пры вялікім князю *Гедзіміне* з пабудовай верхняга замка-рэзідэнцыі ў Вільні.

Летапісы сцвярджаюць пра абавязак усіх дарослых мужчын удзельнічаць у абароне сваёй зямлі, выгнанні з яе ворагаў. Працэсы сумеснай абароны ад знешніх ворагаў садзейнічалі правядзенню ўнутранай каланізацыі беларускіх зямель, стварэнню новых гарадоў, развіццю гандлю.

Поліэтнічны характар дзяржавы быў абумоўлены існаваннем у Панямонні балта-славянскага памежжа, актыўным перамяшчэннем насельніцтва з іншых зямель у ВКЛ.

Віцень (?—1316) — вялікі князь літоўскі (1295—1316). Звесткі пра паходжанне Віценя вельмі супярэчлівыя. Згодна з «Хронікай зямлі Прускай» Пятра з Дусбурга, Віцень быў сынам князя Пукувера, родапачынальніка Гедзімінавічаў. Братам Віценя быў Гедзімін. Некаторыя пазнейшыя крыніцы лічаць Гедзіміна сынам Віценя.

Пад кіраўніцтвам Віценя адбыліся ваенныя паходы на тэрыторыю Тэўтонскага ордэна. Віцень у 1298 г. заключыў саюзны дагавор з Рыгай і рыжскім арцыбіскупам, што дало магчымасць адбіць крыжацкі наступ на Жамойць. Тады ж князь захапіў крыжацкі замак Каркхаўз. Саюз ВКЛ з Рыгай дзейнічаў да канца праўлення Віценя.

Ва ўнутранай палітыцы Віцень намагаўся ўмацаваць палітычнае адзінства ВКЛ. Сяліў на сваіх землях на Гарадзеншчыне прусаў, якія ўцякалі ад крыжакоў з заваяванай Прусіі. За гэта крыжакі рабілі жорсткія напады на Гарадзенскую зямлю.

Паводле Вакрасенскага летапісу, Віцень далучыў да сваёй дзяржавы тэрыторыю да Заходняга Буга, Берасцейшчыну (1315 г.). Пра абставіны смерці Віценя дакладных звестак не захавалася. Апошні раз упамінаецца ў крыніцах пад 1315 г., калі ў верасні гэтага года кіраваў аблогай крыжацкага замка Хрыстмемеля. Супярэчліва выглядаюць паведамленні хронік пра яго гібель у баі з крыжакамі ці смерць ад удару маланкі. Паводле Густынскага летапісу, Віцень прыняў дзяржаўны герб ВКЛ: «Витен нача княжити над Литвою, измысли себе герб и всему князству Литовскому печать: рыцер збройны на коне з мечем, еже ныне наричут Погоня».

Князь Віцень.
З хронікі Аляксандра
Гваньіні. 1578 г.

Правядзіце даследаванне і вызначце гісторыю назвы герба ВКЛ. Якія легенды аб паходжанні «Пагоні» вам вядомыя?

Комплекс віленскіх замкаў
(з 1323 г. Вільня — сталіца ВКЛ).
Каля 1530 г.

Як вы лічыце, якую ролю адыгрываў гэты комплекс у часы яго будаўніцтва? Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі высветліце, у якім стане знаходзіцца комплекс зараз.

1. Вызначце знешнепалітычныя ўмовы ўтварэння ВКЛ. Каго можна назваць стваральнікам ВКЛ? Чаму?
2. Як вы лічыце, па якіх прычынах працэс утварэння ВКЛ пачаўся з Новагародскага княства, а не з Полацкага? Прывядзіце доказы свайго пункту гледжання.
3. Чым абумоўлены розныя падыходы да пытання ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага? Ахарактарызуйце асноўныя канцэпцыі яго ўзнікнення.
4. Назавіце меры, якія прадпрымалі князі для ўмацавання абараназдольнасці ВКЛ у другой палове XIII ст.
5. Чым быў вызначаны поліэтнічны характар ВКЛ?
6. Ахарактарызуйце княжанне Міндоўга, Войшалка, Трайдзеня, Віценья з дапамогай табліцы.

Імя князя, гады кіравання	Асноўныя кірункі ўнутранай палітыкі	Асноўныя кірункі знешняй палітыкі

7. Уявіце, што вы блогер, які вядзе сеткавы гістарычны дзённік. Падрыхтуйце пост аб жыцці і дзейнасці аднаго з першых вялікіх князёў літоўскіх з ілюстрацыямі, малюнкамі, схемамі.

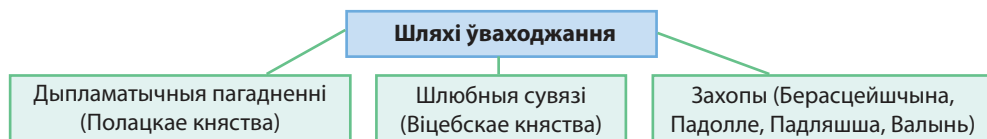

§ 10. Становішча беларускіх зямель у XIV — першай палове XV ст.

1. Якія ўдзельныя княствы існавалі на беларускіх землях у пачатку XIV ст.?
2. Чым было абумоўлена ўтварэнне цэнтралізаваных дзяржаў у краінах Заходняй Еўропы?

Шляхі ўваходжання беларускіх зямель у склад ВКЛ. У канцы XIII — пачатку XIV ст. вялікі князь Віцень актыўна шукаў саюзніка на беларускіх землях для барацьбы з Тэўтонскім ордэнам. Ім стала Полацкае княства.

Уваходжанне беларускіх зямель у склад ВКЛ

Дапоўніце схему датамі падзей.

У пачатку XIV ст. Полацкае княства таксама ваявала з Тэўтонскім ордэнам у Падзвінні. Супрацьстаянне адбывалася ў шчыльным саюзе з мясцовымі балцкімі плямёнамі і рускімі княствамі. У 1282 г. полацкія і велікакняжацкія палкі сумесна дзейнічалі пад сценамі лівонскай крэпасці Дынабург (зараз — Даўгаўпілс, Латвія).

У пачатку XIV ст. у Полацку адбыліся палітычныя змены. Перад пагрозай перадачы горада пад кантроль нямецкіх рыцараў полацкі епіскап **Якаў у 1307 г.** заключыў дагавор з князем Віценом. Полацкае княства перайшло пад уладу вялікага князя. ВКЛ стала абаронцам не толькі Полацкай зямлі, але і праваслаўнай царквы. Пасля ўваходжання Полацкага княства ў склад ВКЛ полацкая епархія зрабілася афіцыйнай царкоўнай структурай дзяржавы. Полацкія епіскапы сталі насіць тытул архіепіскапаў.

Паступова ў склад ВКЛ былі ўключаны іншыя беларускія землі. Уваходжанне Менскага княства адбылося па частках. Спачатку перайшоў сам Менск пасля смерці князя Васіля ў 1346 г. Затым пасля смерці ўдзельнага князя Сямёна ў 1350-я гг. у складзе ВКЛ апынулася дастаткова вялікае Свіслацкае княства. Астатнія воласці, напрыклад, Бабруйская, былі падзелены паміж Віленскім і Трокскім княствамі ў часы кіравання Альгерда і Кейстута. Таксама ў складзе ВКЛ шляхам змены пануючай княжацкай дынастыі ў першай трэці XIV ст. апынуліся лагойскія землі.

Асобная група княстваў былой Тураўскай зямлі знаходзілася ў цесным кантакце з ВКЛ. Пінскае княства ўвайшло ў яго склад, верагодна, у выніку згасання роду мясцовых князёў. Ужо ў 1320 г. зямля належала сыну Гедзіміна — Нарымунту і яго нашчадкам.

«Хроніка Быхаўца» пра вялікага князя Гедзіміна і яго сыноў

І княжыў князь вялікі Гедзімін шмат гадоў на княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім, і быў справядлівы, і многа ваяваў, але заўжды зыскаваў, і панаваў фартунліва аж да самае старасці. Складзіў ён сямёра сыноў і восьмую дачку, іменем Ганна, якую аддаў да Ляхаў у малжэнскі стан Казіміру, сыну Уладзіслава Лакеткі, у год ад Богага нараджэння 1323.

І калі быў вялікі князь Гедзімін у глыбокай старасці, яшчэ пры сваім жыцці раздзяліў усё паміж сынамі сваімі. І пяцёх сыноў сваіх пасадзіў на ўдзелах, гэта значыць: старэйшага сына Монтвіда ў Карачове ды Слоніме, Нарымонта ў Пінску, Альгерда ў Крэве (а таму як князь віцебскі сыноў не меў, толькі дачку, ён аддаў яе за Альгерда і прыняў яго ў зямлю Віцебскую), Карыяту даў Новагародак, Любарта — Валадзімір і Луцк ды зямлю Валынскую. А яшчэ двух сыноў сваіх пасадзіў Гедзімін на вялікіх княствах: Яўнута — на пасадзе сваім, у Вільні, і на Вялікім Княстве Літоўскім, а Кейстута — у Троках і на ўсёй Жамойцкай зямлі; і, раздзяліўшы ўсё паміж імі, сам пачэсна памёр...

Ахарактарызуйце ўнутраную і знешнюю палітыку князя Гедзіміна паводле летапісу. Як адрозніваюцца ўдзельныя княствы Любарта і Альгерда ад удзельных княстваў іншых братоў? Чаму так вырашыў князь? Ці можам мы вылучыць законнага спадкаемцу велікакняжацкага пасаду? З якіх адміністрацыйных адзінак складалася дзяржава Гедзіміна? Хто кіраваў яе асобнымі часткамі?

Гедзімін (каля 1275—1341) — вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага (1316—1341). У легендарнай частцы летапісаў Гедзімін прадстаўлены як сын вялікага князя літоўскага Віценья. Хроніка Яна Длугаша і рускія крыніцы называюць Гедзіміна конюхам Віценья, які забіў свайго гаспадара і захапіў уладу. З канца XIX ст. было пашырана меркаванне, заснаванае на звестках з ліста аднаго з членаў рыжскага магістрата Гедзіміну. У ім Віцень названы «братам і папярэднікам» Гедзіміна.

Падчас кіравання князя Гедзіміна ў Княстве знаходзілася ўжо большая частка тэрыторыі сучаснай Беларусі. Далучэнне новых зямель адбывалася рознымі шляхамі, але амаль заўсёды мела мірны характар, бо давала далучаным княствам надзейную абарону ад ворагаў і магчымасць насельніцтву спакойна займацца земляробствам, рамёствамі і гандлем. На пачатку XIV ст. у склад новай дзяржавы канчаткова ўвайшлі Тураўская і Пінская землі, пазней — Менскае княства. Віцебская зямля стала часткай ВКЛ у выніку шлюбу сына Гедзіміна Альгерда з віцебскай князёўнай Марыяй Яраслаўнай. Пры гэтым Гедзімін гарантаваў захаванне ранейшых традыцыйных правоў і законаў. Увайшло ў склад ВКЛ і Падляшша (цяпер у складзе Польшчы). У 1340 г. да Княства далучылася Валынь.

Галоўную пагрозу Гедзімін бачыў у крыжацкай агрэсіі, што прымушала яго ісці на саюз з дзеячамі суседніх дзяржаў і княстваў. У 1331 г. ён нанёс паражэнне крыжакам на рацэ Акмяне.

1316

1320

1323

1331

Вызначце асноўныя падзеі з гісторыі кіравання ВКЛ Гедзімінам.

Помнік Гедзіміну ў Вільнюсе

Пры дапамозе інтэрнэт-рэсурсаў знайдзіце гэты фотаздымак. Параўнайце помнікі іншых вялікіх князёў літоўскіх з помнікам Гедзіміну. Як вы лічыце, чаму скульптар паказаў князя ў такім вобразе? Чаму помнік Гедзіміну ўсталяваны ў Вільнюсе?

У верасні 2019 г. адбылося адкрыццё помніка вялікаму князю літоўскаму Гедзіміну ў Лідзе. Як вы лічыце, чаму помнік Гедзіміну ўстаноўлены менавіта ў гэтым беларускім горадзе?

Да іншых шляхоў уваходжання славянскіх зямель у склад ВКЛ адносяцца ваенныя паходы і прымусовае падпарадкаванне ўладзе вялікага князя. У 1356—1359 гг. Альгерд скарыстаўся ўнутранымі спрэчкамі ў Бранскім княстве і захапіў яго. Ён перадаў княжанне ў 1370 г. свайму сыну Дзмітрыю Альгердавічу. Разам з Бранскам у ВКЛ увайшлі Старадуб і Трубчэўск.

У пачатку XIV ст. пачаўся працэс паступовага ўключэння Смаленскага княства ў склад ВКЛ. Мясцовы князь Святаслаў Іванавіч імкнуўся захаваць незалежнасць сваёй дзяржавы, але ў выніку ваенных паходаў Альгерда страціў значную частку тэрыторыі — напрыклад, Мсціслаўскае княства было захоплена ў 1359 г. Пры Ягайлу і Вітаўце мясцовую смаленскую дынастыю замянілі намеснікі вялікага князя літоўскага.

У пачатку 1360-х гг. у складзе ВКЛ апынуліся вялікія абшары Кіеўшчыны і Севершчыны. Гэта дазволіла вялікім князям літоўскім заявіць пра сябе як збіральнікаў рускіх зямель і пераемнікаў улады вялікіх князёў кіеўскіх.

Альгерд (1296—1377) — вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага ў 1345—1377 гг. Сын Гедзіміна. Калі ў 1341 г. Гедзімін надзяляў сыноў, Альгерд атрымаў Крэва і землі паабাপал р. Бярэзіны. У 1345 г. разам з братам Кейстутом скінуў з віленскага прастола свайго малодшага брата Яўнута і стаў вялікім князем.

Альгерд змагаўся супраць Тэўтонскага ордэна. У 1342 г. дапамог Пскову ў барацьбе супраць крыжакоў. Паспяхова праводзіў палітыку аб'яднання зямель Русі ў адзінай дзяржаве — Вялікім Княстве Літоўскім. Далучыў да ВКЛ землі Чарнігаўскага княства (каля 1355 г.). Залежным ад яго было і Смаленскае княства. У 1356, 1359 і 1362 гг. далучыў гарады Ржэў, Мсціслаў і Таропец.

У канцы 1362 г. пасля бітвы на Сініх Водах далучыў да ВКЛ Падольскую, Валынскую і Пераяслаўскую землі, паўднёвае Падняпроўе, землі ў вусці Серата, басейнах Днястра і Паўднёвага Буга. Здзейсніў тры паходы на Маскву ў 1368, 1370, 1372 гг. Спрабаваў падпарадкаваць сабе Пскоў і Ноўгарад, вёў барацьбу з Польшчай за Валынь, Падляшша і Галіцыю. Падчас яго кіравання тэрыторыя ВКЛ павялічылася больш чым у 2 разы.

Помнік Альгерду ў Віцебску

Папрацуйце з выявай помніка з дапамогай памятки. Ахарактарызуйце стаўленне аўтара помніка да Альгерда. Як вы лічыце, чаму скульптар паказаў князя менавіта ў такім вобразе?

Уявіце сабе, што вы — скульптар. Якім бы вы зрабілі помнік Альгерду?

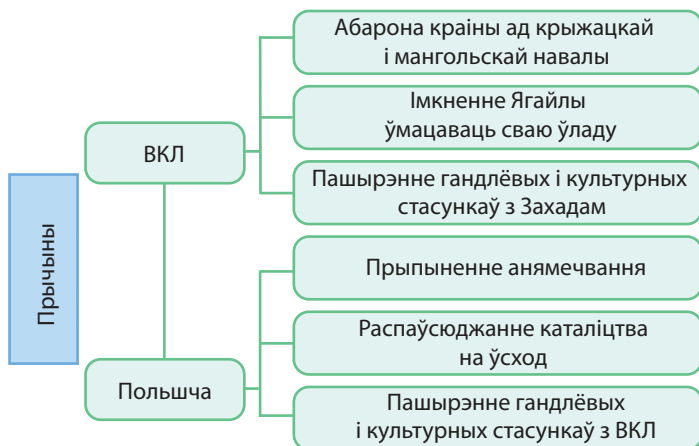
Пашырэнне тэрыторыі ВКЛ выклікала праблему арганізацыі кіравання асобнымі тэрыторыямі і дзяржавай. Кожная зямля мела свой статус і залежала ад адносін паміж мясцовымі князямі і вялікім князем. Зацверджанага парадку перадачы ўлады ў спадчыну не было. Гэта стварала магчымасць крызісу ўлады пры каронацы новага манарха.

Так адбылося ў 1341—1345 гг., калі на прастол ВКЛ пасля смерці Гедзіміна ўзышоў адзін з яго малодшых сыноў — **Яўнут**. Спачатку ўладу новага вялікага князя прызналі ўсе прадстаўнікі дынастыі. Аднак яго нерашучая знешняя палітыка дазволіла Альгерду і Кейстуту захапіць уладу ў дзяржаве. Вялікім князем стаў Альгерд.

Пасля яго смерці ў 1377 г. дынастычны крызіс аднавіўся. Вялікім князем стаў **Ягайла**, аднак на вярхоўную ўладу ў розныя гады прэтэндавалі некалькі князёў (Кейстут, Андрэй Полацкі, Вітаўт). Ягайла шукаў розныя шляхі для кантролю над дзяржавай і ў выніку вымушаны быў скарыстацца дапамогай Польшчы.

Крэўская унія і яе наступствы. У 1385 г. у Крэўскім замку Ягайла сустрэўся з польскімі пасламі, і ў хуткім часе была заключана **унія** (саюз) паміж Польскім каралеўствам і ВКЛ.

Якія палітычныя падзеі папярэднічалі сустрэчы паслоў у Крэўскім замку? Узгадайце, на якіх умовах заключалася Крэўская унія. Чаго хацеў польскі бок? Якіх вынікаў чакаў вялікі князь ад саюзу з палякамі? Ахарактарызуйце наступствы уніі для ВКЛ, Польшчы і Тэўтонскага ордэна (выкарыстайце веды, атрыманыя падчас вывучэння гісторыі Беларусі ў 6 класе).

Прычыны заключэння Крэўскай уніі

Адной з умоў уніі стала патрабаванне буйных польскіх феадалаў, каб вялікі князь ажаніўся з польскай каралевай Ядвігай. У наступным годзе ўмовы уніі пачалі выконвацца. Ягайла хрысціўся ў Кракаве, ажаніўся з Ядвігай і быў каранаваны пад імем Уладзіслава II. Дынастычны шлюб Ягайлы азначаў уключэнне ВКЛ у склад Каралеўства Польскага. Ягайла выдаў у **1387 г.** у Вільні прывілей, які даваў

дадатковыя эканамічныя правы феадалам каталіцкага веравызнання.

На беларускіх землях пачалася актыўная барацьба супраць палітыкі Ягайлы. Супраць яго выступіла кааліцыя з трох князёў — Андрэя Полацкага, Дзмітрыя Бранскага і Глеба Смаленскага. І хаця яны былі пераможаны, у такіх умовах вялікаму князю цяжка было захоўваць уладу ў ВКЛ. Паміж Ягайлам і **Вітаўтам** пачаліся перамовы, якія скончыліся ў **1392 г.** Востраўскім пагадненнем і згодай Вітаўта ўзяць уладу ў ВКЛ.

Вынікі Крэўскай уніі

Помнік Ягайлу ў Цэнтральным парку (Нью-Ёрк)

Вялікі князь літоўскі	1377—1381
Папярэднік	Альгерд
Пераемнік	Кейстут
Вялікі князь літоўскі	1382—1386
Папярэднік	Кейстут
Пераемнік	Скіргайла (як намеснік Ягайлы ў 1386—1392) Вітаўт (як князь літоўскі з 1392)
Найвышэйшы князь літоўскі	1401—1434
Кароль польскі	1386—1434
Папярэднік	Ядвіга Анжуйская
Пераемнік	Уладзіслаў III Варненчык
Дынастыя	Гедзімінавічы, Ягелоны (заснавальнік)
Бацька	Альгерд
Маці	Ульяна Аляксандраўна

Папрацуйце з выявай помніка з дапамогай памятки. Ахарактарызуйце стаўленне аўтара помніка да Ягайлы. Пры дапамозе рэсурсаў сеткі інтэрнэт параўнайце помнікі іншых вялікіх князёў з помнікамі Ягайлы. Чаму скульптар паказаў князя менавіта ў такім вобразе? Як вы лічыце, чаму помнік князю Ягайлу знаходзіцца ў Нью-Ёрку?

З Акта Ягайлы і яго братоў аб саюзе Літвы з Польшчай (Крэва, 14 жніўня 1385 г.)

Мы, Ягайла, з ласкі Божай вялікі князь літоўскі, рускі гаспадар прыроджаны, абвяшчаем усім, каму належыць, і тым, якія гэты ліст бачыць будучь, тое, пра што нам паведамілі. ... Спачатку тады казалі, што Ягайла, як асвечаны князь літоўскі, выправіў сваіх паўнамоцных паслоў папярэдне да паноў зямлян польскіх, а затым да яе каралеўскай вялікасці. Тыя ж паслы, якія да каралеўскай міласці былі пасланы, узялі з сабой вярыцельныя лісты ад галоўнага і вярхоўнага пасла, яснавяльможнага пана Скіргайлы, брата вялікага князя Ягайлы, які з пэўных прычын не мог асабіста з'явіцца да яе каралеўскай вялікасці. Паслы яго, князь Барыс і Ганка, стараста віленскі, стаўшы перад каралевай венгерскай, гэтак, выкладаючы справу, гаварылі: «Многа цэзараў, каралёў і розных князёў прагнулі завязаць сталыя стасункі з тым жа вялікім князем літоўскім; але Бог усёмагутны наканаваў гэта асобе вашай каралеўскай ягамосці. Таму, найяснейшая пані, споўні гэтае дабратворнае прадвызначэнне, вазьмі вялікага князя Ягайлу за сына і аддай яму ў жонкі найбольш каханую дачку сваю Ядвігу, каралеву польскую. Упэўненыя, што з гэтага саюзу вынікае хвала Богу, збавенне душам, пашана і памнажэнне каралеўству. Перш як тое, пра што ідзе мова, да адпаведнага канца дойдзе, вялікі князь Ягайла ... хоча, зычыць і прагне прыняць веру каталіцкую святога рымскага Касцёла. Не маглі яго схіліць да гэтага, як настойліва ні дамагаліся, шмат якія цэзары і розныя князі, бо Бог усёмагутны славу гэтую для вашай каралеўскай вялікасці захаваў. Дзеля несумненнасці і моцы сказанага абяцае вялікі князь Ягайла сабраць і выкарыстаць увесь свой скарб для вяртання страт, якія панеслі як Польшча, гэтак і Літва, калі толькі каралева венгерская дачку сваю Ядвігу, каралеву польскую, шлюбам сямейным злучыць. ... Той жа вялікі князь Ягайла абяцае і гарантуе ўласным коштам і стараннем вярнуць каралеўству польскаму ўсе краі, кім бы яны ад яго ні адарваны і забраны. Той жа вялікі князь Ягайла абяцае вярнуць першасную вольнасць усім хрысціянам, у першую чаргу людзям абодвага полу з зямлі польскай, звычайна вайсковым забраным і пераселеным, і кожны альбо кожная будзе мець магчымасць падацца туды, куды захоча. Нарэшце, той жа вялікі князь Ягайла абяцае зямлі свае літоўскія і рускія на вечныя часы да кароны каралеўства польскага далучыць».

1. *Выберыце галоўнае і другараднае ў змесце дакумента. Матывуйце свой выбар.*
2. *Вызначце прычыну падзеі, якая вивучаецца.*
3. *Якія гістарычныя ўмовы падрыхтавалі з'яўленне гэтага акта?*
4. *Што дадаткова вы змаглі даведацца пра вялікага князя Ягайлу з дакумента?*
5. *Якія факты палітычнага жыцця дзяржавы прыведзены ў дакуменце і якія з іх выклікаюць здзіўленне? Аргументуйце сваю пазіцыю.*

Характар і змест палітыкі Вітаўта. Кіраванне вялікага князя Вітаўта можна падзяліць на некалькі перыядаў. Першы перыяд характарызуецца прынясеннем асабістай прысягі польскай каралеве Ядвізе і каралю Ягайлу. Тое ж зрабілі ўсе прадстаўнікі дынастыі Гедзімінавічаў. Прысягаючы, яны кляліся быць вернымі польскім манархам і знаходзіцца з імі ў саюзе супраць знешніх ворагаў. Аднак роля

Бітва на р. Ворскле. Ліцавы летапісны звод. XVI ст.

Вітаўта ў дзяржаве вызначалася не толькі тытулам «вялікі князь», але і перадачай яму ўсіх паўнамоцтваў ва ўнутранай і знешняй палітыцы, заключэнні дагавораў і размеркаванні дзяржаўных пасад. Вітаўт праводзіў палітыку ўмацавання дзяржавы, замяняючы ўдзельных князёў на намеснікаў.

Таксама Вітаўт арганізаваў буйны паход супраць татараў, каб прыцягнуць да ВКЛ увагу папы рымскага, Тэўтонскага ордэна, Каралеўства Польскага. Вітаўт хацеў, каб за ВКЛ прызналі вядучую ролю ў збіранні рускіх зямель. Летам **1399 г.** аб'яднанае войска Вітаўта выступіла на поўдзень да ракі Ворсклы. Яно складалася з велікакняжацкіх, нямецкіх, польскіх, рускіх палкоў і атрадаў Гедзімінавічаў. Але Вітаўт недаацаніў моц саперніка. Бітва была прайграна, а войскі ВКЛ адступілі да Кіева.

Князь Вітаўт.
Невядомы мастак. 1555 г.

Вялікі князь літоўскі	4 жніўня 1392 — 27 кастрычніка 1430
Папярэднік	Ягайла Альгердавіч Скіргайла Альгердавіч (як намеснік Ягайлы, 1386—1392)
Пераемнік	Свідрыгайла Альгердавіч
Дзейнасць	Палітык
Веравызнанне	Каталіцтва
Дынастыя	Гедзімінавічы
Бацька	Кейстут
Маці	Бірута

Уявіце, што вы павінны выступіць перад вучнямі 4 класа з прэзентацыяй аб князю Вітаўце. Складзіце кароткую інфармацыю пра яго для вашага выступу. Падбярэце ілюстрацыі. Прэзентуйце сваю работу аднакласнікам.

У баі загінула значная колькасць прадстаўнікоў дынастыі — летапісец нават склаў спіс забітых князёў, каб іх памяталі нашчадкі. Паход супраць татараў лічыўся крыжовым паходам і ўспрымаўся як свяшчэнная вайна. Паражэнне прымусіла вялікага князя пайсці на больш цесныя кантакты з Каралеўствам Польскім.

У другі перыяд адносіны паміж дзяржавамі былі аформлены ўмовамі *Віленска-Радамскай уніі 1401 г.* Вітаўт пажыццёва заставаўся манархам ВКЛ. Пасля яго смерці лёс дзяржавы павінен быў вырашыць спецыяльны сход з удзелам польскіх і велікакняжацкіх прадстаўнікоў і польскага караля. Таксама Вітаўт пагадзіўся на ваенна-палітычны саюз з Каралеўствам Польскім супраць Тэўтонскага ордэна.

Войскі ВКЛ узялі ўдзел у *Вялікай вайне 1409—1411 гг.* Падчас яе *15 ліпеня 1410 г. пад Грунвальдам* аб'яднанае войска Каралеўства Польскага і ВКЛ нанесла знішчальнае паражэнне ордэнскаму войску. Аднак галоўнай мэты саюзнікі так і не дасягнулі — замак Мальбарк, сталіца Ордэна, не быў узяты. Прымусіць рыцараў капітуляваць таксама не ўдалося. Гэта прывяло да заключэння Торунскага міру і захавання даваеннай граніцы паміж дзяржавамі-саюзнікамі і Ордэнам. Толькі ў *1422 г.* у склад ВКЛ была перададзена тэрыторыя Жамойці, якая разглядалася Вітаўтам як кампенсация за ўдзел ВКЛ у вайне з крыжакамі.

Пасля завяршэння Вялікай вайны ў *1413 г.* у замку Гародля адбыўся сумесны з'езд прадстаўнікоў Каралеўства Польскага і Княства. На ім была заключана *Гарадзельская унія*. Дакумент рэгламентаваў адносіны паміж дзвюма дзяржавамі і вызначыў працэдуру выбараў манархаў для ВКЛ і Польшчы пасля смерці Ягайлы і Вітаўта. У ВКЛ уводзіліся абмежаванні на дзяржаўную службу для некаталікоў.

Трэці перыяд, апошнія дзесяцігоддзі кіравання Вітаўта, істотна павысілі аўтарытэт вялікага князя і яго дзяржавы. Вітаўту была прапанавана чэшская карона. На дапамогу чэхам вялікі князь выслаў войска на чале з Жыгімонтам Карыбутавічам. Унук Вітаўта Васіль Цёмны стаў вялікім князем маскоўскім, а рэгентам пры ім была дачка Вітаўта Соф'я. Нарэшце вырашылася татарскае пытанне — новы хан пайшоў на мірныя кантакты з ВКЛ. Падобная сітуацыя змяніла палітычныя планы Вітаўта.

Помнік Вітаўту ў Каўнасе

Папрацуйце з выявай помніка з дапамогай памятки. Ахарактарызуйце стаўленне аўтара помніка да Вітаўта. Параўнайце помнікі іншых вялікіх князёў з помнікамі Вітаўту. Як вы думаеце, чаму скульптар паказаў князя менавіта ў такім вобразе? Праведзіце даследаванне. Высветліце, у якіх краінах ёсць помнікі Вітаўту. Параўнайце іх. Вызначце, як скульптары ўяўлялі Вітаўта. Як вы лічыце, ці ўплывалі асабістыя адносіны скульптараў да асобы Вітаўта на канчатковы выгляд помнікаў?

Паўстала пытанне аб чэшскай кароне. Вітаўту мог дапамагчы імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі. Узамен Жыгімонт Люксембургскі прапанаваў Вітаўту ператварыць ВКЛ у каралеўства. На жаль, працэс асвятчэння і дастаўкі кароны ў Вільню зацягнуўся. Вялікі князь захварэў на паляванні і памёр у Троцкім замку 27 кастрычніка 1430 г.

«Хроніка Быхаўца» пра тое, як князь Вітаўт Ноўгарад і Пскоў зваяваў

Потым князь вялікі Вітаўт паслаў сваіх паслоў да Вялікага Ноўгарада і Пскова, каб яго гаспадаром сваім лічылі і даніну яму давалі і каб тыя паслы перадалі ім Вітаўтавы словы: «Даніну даяце зяцю майму, князю маскоўскаму Васілію, які галдоўнік мне, а пану найвышэйшаму — мне — не хочаце даваць». Але ноўгарадцы і псковічы на тых паслоў зусім не зважалі і даніны даваць не хацелі. І князь вялікі Вітаўт сабраўся з усімі сваімі сіламі, і пайшоў на зямлю Ноўгарадскую, і стаў пад горадам Порхавам, і стаў там шэсць месяцаў, і, не здабыўшы горада, пайшоў па зямлі Ноўгарадскай і Пскоўскай, спускашаючы, палячы, беручы ў палон.

На лета пайшоў князь вялікі Вітаўт пад гарады пскоўскія, але не здабыў гарадоў пскоўскіх — Веліж і Красны Горад. Псковічы, хочучы, каб Вітаўт больш іх зямлі не шкодзіў, прыслалі сваіх паслоў да вялікага князя Вітаўта, згаджаючыся, каб ён гаспадаром у іх быў, хочучы слухацца яго, даніну яму кожны год даваць і намесніка ягонага ў сябе мець. І князь вялікі пасадзіў намеснікам у іх князя пінскага Юр'я, празванага Нос, а сам пайшоў пад Ноўгарад з усімі сіламі. Ноўгарадцы, бачачы тое, што псковічы Вітаўту здаліся і намесніка ягонага прынялі, і не хочучы больш трываць шкоды ад яго ў зямлі сваёй, паслалі да яго паслоў сваіх, падаўшыся яму на службу і падаткі даючы, і, як псковічы, за гаспадара яго мець пажадалі. Князь Вітаўт паставіў у іх намеснікам швагра свайго князя Сямёна Гальшанскага, празванага Лютым. І давалі ноўгарадцы даніну князю вялікаму кожны год ... А псковічы давалі палову таго, што ноўгарадцы, як залатых і коней, так і звера махнатага.

Князь вялікі Вітаўт, расшырыўшы гаспадарства ад мора да мора, састарэўся. І меў ён трох жонак: першая была Ганна, дачка князя смаленскага Святаслава, другая — Марыя, дачка князя лукомскага і старадубскага Андрэя, трэцяя — Уліяна, дачка князя Івана Альгімонтавіча Гальшанскага, сястрычна родная князя Сямёна Лютага і князя вязанскага Андрэя, таго самага Андрэя, чыю дачку Зофію ўзяў за муж кароль Ягайла, — маці Уладзіслава і Казіміра.

Грамадзянская вайна 1432—1439 гг. Змена дынастыі ВКЛ. Цэнтральнае месца ў развіцці ВКЛ у першай палове XV ст. займаюць падзеі 1430-х гг., што завяршылі доўгі перыяд у развіцці дзяржавы, які характарызаваўся найбольшым тэрытарыяльным пашырэннем, актыўнай знешняй палітыкай. Пацвярджэннем былі запланаваныя на 1430 г. каранаванне Вітаўта і стварэнне новага еўрапейскага каралеўства. Смерць вялікага князя вызначыла неабходнасць змен, якія трэба было правесці ў дзяржаве і якія так чакала грамадства.

Пасля смерці Вітаўта ўмовы Гарадзельскай уніі паміж ВКЛ і Каралеўствам Польскім не былі выкананы. Выбараў вялікага князя не было — Ягайла перадаў свайму роднаму брату **Свідрыгайлу** ўладу ў ВКЛ.

Гэтая падзея выклікала ажыўленне сярод феодалаў ВКЛ і абурэнне сярод палякаў. У ВКЛ ад новага вялікага князя чакалі ўзвышэння статусу дзяржавы, урэгулявання маёмнага становішча феодалаў незалежна ад іх веравызнання і допуску да ўлады праваслаўных князёў і баяраў. Палякі запатрабавалі перадачы замкаў Падолля ў склад Каралеўства. Распачалася памежная вайна паміж Каралеўствам Польскім і ВКЛ.

Феодалы ВКЛ падзяліліся на дзве групы. Тыя, хто падтрымліваў ваенныя дзеянні, гуртаваліся вакол вялікага князя. Тыя, хто хацеў нармалізацыі адносін з Польшчай, здзейснілі ў 1432 г. замах на Свідрыгайлу і яго сям'ю ў Ашмянах. Дзяржаву павінен быў узначаліць брат Вітаўта **Жыгімонт Кейстутавіч**, які хутка прынёс васальную прысягу Польшчы.

Угадайце, якія ваенныя акцыі праводзілі войскі Свідрыгайлы і Жыгімонта. Якая бітва стала вызначальнай у барацьбе за ўладу?

Хаця актыўныя баявыя дзеянні адбываліся ў ВКЛ у 1432—1436 гг., толькі ў пачатку 1439 г. Жыгімонт Кейстутавіч змог падавіць апошнія спробы супраціўлення сваёй уладзе. Але ў Вербную нядзелю наступнага года вялікі князь быў забіты ў Троках. Падставай для акцыі сталі незадаволеннасць феодалаў ВКЛ палітыкай князя і яго перамовы з імператарам Альбрэхтам аб каранаванні.

Само забойства не выклікала палітычнай нестабільнасці ў ВКЛ. Больш за тое, праявілася падрыхтаванасць прадстаўнікоў Рады ВКЛ да рашучых дзеянняў. Спынілася ўнутрыпалітычная барацьба, і быў абраны новы манарх з новай дынастыі — Ягелонаў. Каралевіч Казімір хутка быў каранаваны ў кафедральным саборы Вільні як самастойны манарх ВКЛ.

§ 10-1

1. Як ажыццяўлялася цэнтралізацыя краіны ў XIV — пачатку XV ст.?
2. Як вы разумеце прыныцы «не рушыць даўніны, не ўводзіць навіны»? Які князь ВКЛ трымаўся гэтага прыныцы?
3. Абзначце становаўчыя і адмоўныя наступствы Крэўскай уніі для развіцця ВКЛ.
4. Вызначце ў кіраванні Вітаўта тры перыяды. Дайце ім назву. Ахарактарызуйце кожны з іх. Дайце характарыстыку палітыцы Вітаўта. Складзіце ментальную карту, схему, гекс «Кірункі знешняй палітыкі».
5. Дакажыце з дапамогай вучэбнага тэксту, што ВКЛ мела ўсходнеславянскую этнічную аснову.

§ 11. Дзяржаўная ўлада і мясцовае кіраванне ў ВКЛ у другой палове XIV — першай палове XVI ст.

Успомніце, што такое манархія. Якія асаблівасці мае саслоўна-прадстаўнічая манархія? Прывядзіце прыклады з сусветнай гісторыі.

Змены ў дзяржаўным кіраванні і пераход да саслоўна-прадстаўнічай манархіі. Значныя змены ў кіраванні ВКЛ адбыліся з прыходам да ўлады дынастыі Ягелонаў (нашчадкаў Ягайлы). На працягу стагоддзя яе прадстаўнікі праводзілі палітыку захавання некалькіх прастолаў, імкнуліся кантраляваць цэлы рэгіён Еўропы, у які ўваходзілі ВКЛ, Польшча, Чэшскае і Венгерскае каралеўствы, Валахія і нават землі былога Тэўтонскага ордэна ў Прыбалтыцы. Ягелоны лічылі, што іх дынастыя павінна супрацьстаяць германізацыі, якую праводзілі імператары

Казімір Ягайлавіч.
Мастак *Марчэла Бачарэлі*.
1768—1771

Свяшчэннай Рымскай імперыі ў Еўропе, абараняць каталіцкую царкву ад дэспатыі (Асманскай імперыі, Крымскага ханства, Вялікага Княства Маскоўскага). Гэтая палітыка атрымала назву «*Ягелонская ідэя*».

У планах Ягелонаў ВКЛ займала асаблівае месца. З аднаго боку, Княства заставалася радзімай дынастыі, з другога боку, успрымалася як перыферыя ў палітычных планах. Ужо вялікі князь Казімір Ягайлавіч (1440—1492 гг.) абмежаваў свой кантроль над унутранай палітыкай ВКЛ. Пачала фарміравацца саслоўна-прадстаўнічая манархія. Вялікі князь заключаў міжнародныя пагадненні, прымаў і накіроўваў паслоў, абвешчаў вайну і заключаў мір. Ён лічыўся вышэйшым кіраўніком дзяржавы. Але ўсе свае паўнамоцтвы вялікі князь ажыццяўляў не аднаасобна, а з удзелам Паноў-Рады, сойма і феадалаў, прызначаных на дзяржаўныя пасады.

Паны-Рада ВКЛ у 40-я гг. XV ст. ператварыліся ў важны орган дзяржаўнага кіравання. У Раду ўваходзілі намеснікі асобных абласцей дзяржавы, кашталаны дзяржаўных замкаў. Пасяджэнні асвятчаў віленскі каталіцкі біскуп. Аднак у хуткім часе галоўную ролю пачалі адыгрываць ваяводы і кашталаны Віленскага і Троцкага ваяводстваў. Такім чынам, у Панах-Радзе ВКЛ вылучылася вузкая група знатных людзей — «*пранейшая лавіца*», якая выконвала функцыі пастаянна дзеючага органа вышэйшай улады ў краіне. Пад іх кантролем знаходзіліся такія важныя пытанні, як фінансы, зацвярджэнне велікакняжацкіх дакументаў, кіраванне дзяржаўным войскам. Паступова складалася вузкая група феадалаў, прадстаўнікі якой займалі дзяржаўныя пасады.

У канцы XV ст. паўстала пытанне аб зацвярджэнні кандыдатуры будучага вялікага князя літоўскага. Казімір Ягайлавіч, які кіраваў дзяржавай 52 гады, хацеў, каб яго пераемнікам стаў сын Аляксандр. Права выбару вялікага князя было нададзена *вальнаму (агульнадзяржаўнаму) сойму*. У першай палове XVI ст. роля сойма ўзрасла. Ва ўмовах амаль пастаянных войнаў з Вялікім Княствам Маскоўскім надзвычай важным стала права сойма ўводзіць ваенны падатак, права абвешчаць вайну і заключаць мір. Значны ўплыў на афармленне вальнага сойма ВКЛ аказаў прыклад польскага сейма.

Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел. У другой палове XIII — XIV стст. ВКЛ падзялялася на княствы, землі і воласці. Вылучаліся ў самастойную адзінку кіравання дзяржаўныя замкі і гарады з магдэбургскім правам.

У часы праўлення Альгерда пачалі фарміравацца буйныя зямельныя ўладанні родзічаў князя. Прыкладам можа быць Трокскае княства, якое належала Кейсту-ту. Улада трокскага князя пашыралася ад рэк Дубісы і Нёмана на захадзе да ракі Бярэзіны на ўсходзе (Гародня, Коўна, Бабруйск, Свіслач). У 1370—1380-я гг. буйныя зямельныя ўладанні сфарміраваў Скіргайла Альгердавіч, якому родны брат Ягайла перадаў у кіраванне Полацкае, Менскае і Кіеўскае княствы.

Аднак усе пажалаванні ўнутры дынастыі Гедзімінавічаў мелі прыжыццёвы характар і не перадаваліся нашчадкам у спадчыну без асабістага дазволу вялікага князя.

Адміністрацыйна-тэрытарыяльныя змены ў ВКЛ

Як прыведзеная схема характарызуе змены ў адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле ВКЛ?

У 1393—1395 гг. Вітаўт ліквідаваў буйныя ўдзельныя княжанні ў Полацку, Віцебску, Смаленску, Кіеве, на Валыні і Падоллі. Калі мясцовыя князі аказвалі супраціўленне, то іх чакала турэмнае зняволенне. Калі прызнавалі ўладу Вітаўта, атрымлівалі больш дробныя і нязначныя княствы. Замест мясцовых уладароў вялікі князь прызначаў намеснікаў, якія поўнаасцю выконвалі яго волю.

У 1413 г. была ўведзена новая адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка — *ваяводства*. Замест былых княстваў з’явіліся Віленскае і Троцкае ваяводства. Ідэю падзелу дзяржавы на ваяводства перанялі ад Каралеўства Польскага. Ваявода выконваў адміністрацыйныя, судовыя, падатковыя, ваенныя функцыі, яго кандыдаатура прызначалася вялікім князем. Ваявода прадстаўляў зямлю ў Панах-Радзе ВКЛ.

Выдзяленне новых ваяводстваў на тэрыторыі Княства адбывалася вельмі марудна. Гэтаму працэсу перашкаджаў статус асобных зямель у складзе краіны. Адзіная тэрытарыяльна-адміністрацыйная сістэма сфарміравалася ў сярэдзіне XVI ст. Паводле рэформы 1565 г. на беларускіх землях утвараліся ваяводства (Віленскае, Троцкае, Берасцейскае, Віцебскае, Менскае, Новагародскае, Мсціслаўскае, Полацкае), падзеленыя на *паветы*. Часам адно ваяводства магло складацца толькі з аднаго павета — напрыклад, Полацкае і Мсціслаўскае ваяводства.

У пісьмовых крыніцах паветы на беларуска-літоўскіх землях упамінаюцца ў XV ст. Яны складаліся з некалькіх валасцей (10—30 паселішчаў — сёл). Часам такая назва давалася адной буйной воласці. Па прыкладу Польшчы з 1565 г. павет стаў азначаць тэрытарыяльную адзінку ў складзе ваяводства. Такі падзел ствараў магчымасць для ўсталявання аднолькавай дзяржаўнай структуры ВКЛ і Польшчы, ураўнавання шляхты ВКЛ з польскай шляхтай у палітычных правах. Ад павета адбываліся выбары паслоў на вальны сойм, суддзяў у земскі (павятовы) суд.

У адміністрацыйным падзеле краіны засталіся ўдзельныя княствы, якія належалі нашчадкам дынастыі Гедзімінавічаў. Так, у XV ст. князі Апелькавічы атрымалі Слуцкае і Капыльскае княствы. За нашчадкамі князя Лунгвена замацавалася Мсціслаўскае княства, за нашчадкамі Яўнута — Заслаўскае. І хаця ўплыў князёў Гедзімінавічаў у дзяржаве паступова змяншаўся, іх правы на асобныя тэрыторыі сталі прыкладам для буйных землеўласнікаў (*магнатаў*). З’явіліся тытульныя княствы і графствы, напрыклад, Радзівілаў у Мядзелі, Хадкевічаў у Ляхавічах, Гаштаўтаў у Геранёнах.

Праведзеныя адміністрацыйныя рэформы дапамаглі завяршыць цэнтралізацыю ВКЛ. Утварылася адзіная дзяржаўная сістэма кіравання. З’явіліся павятовыя соймікі і выбарныя шляхецкія суды.

Судовая сістэма і заканадаўства. Фарміраванне судовай сістэмы ВКЛ залежала ад афармлення агульных прававых нормаў у краіне і перадачы судовых функцый ад вялікага князя да шляхты (землеўласнікаў).

У канцы XIV — першай палове XV ст. вялікія князі выдалі абласныя прывілеі асобным землям краіны, што паклала пачатак агульнадзяржаўнаму пісьмоваму праву. Ужо ў 1447 г. Казімір Ягайлавіч зацвердзіў агульназемскі прывілей, які рэгуляваў адносіны паміж манархам, Радай, вызначаў правы і абавязкі феодалаў перад дзяржавай. Ён жа надаваў вялікую ўвагу кадыфікацыі права. У 1468 г. быў зацверджаны *Судзебнік*. Гэты дзяржаўны акт уводзіў крымінальную адказнасць за здзяйснення ўчынкі супраць прадстаўнікоў улады і жыхароў дзяржавы. Таксама Судзебнік афармляў права вотчыннага суда землеўласніка (феодала) у адносінах да сялян, якія пражывалі на яго зямлі.

Перадача ў 1492 г. улады новаму князю — *Аляксандру Казіміравічу* — суправаджалася зацвярджэннем новага агульназемскага прывілея, у якім манарх перадаваў частку сваіх паўнамоцтваў у кіраванні дзяржавай прадстаўнікам велікакняжацкай адміністрацыі і Панам-Радзе. За феодаламі дзяржавы замацоўваліся наступныя правы: удзельнічаць у кіраванні ВКЛ, абвешчаць вайну і заключаць мір, удзіць новыя падаткі, выбіраць вялікага князя.

Вырашальныя змены ў дзяржаўным заканадаўстве прыпадаюць на час кіравання *Жыгімонта I Старога*. З яго згоды ў Княстве пачалася распрацоўка збору законаў феадальнага права — Статута, для стварэння якога былі прыцягнуты лепшыя знаўцы заходнееўрапейскага і мясцовага права. Праца адбывалася пад кіраўніцтвам канцлера ВКЛ *Альбрэхта Гаштаўта*. Тэкст ствараўся на старабеларускай мове і быў перакладзены на латынь.

Аляксандр Казіміравіч.
Невядомы мастак.
XVII ст.

Жыгімонт I Стары (1 студзеня 1467 — 1 красавіка 1548) — вялікі князь літоўскі і кароль польскі (1506—1548). Пасля смерці князя Аляксандра абраны Панамі-Радай у кастрычніку 1506 г. на велікакняжацкі прастол. 8 снежня 1506 г., нягледзячы на апазіцыю сенатараў з Малой Польшчы, абраны і на польскі трон. Мянушку «Стары» атрымаў за тое, што яшчэ пры сваім жыцці дамогся каранавання ў пераемнікі свайго 10-гадовага сына Жыгімонта II Аўгуста. Жыгімонт I Стары быў прыхільнікам роўнасці шляхты незалежна ад яе этнічнага паходжання і рэлігійнай прыналежнасці. У гады яго княжання адбылося скасаванне Гарадзельскай пастановы 1413 г., якая забараняла праваслаўным феодалам уваходзіць у Паны-Радз ВКЛ.

Жыгімонт I Стары атрымаў добрую адукацыю і валодаў некалькімі мовамі. Быў мецэнатам і апекуном навук. Ён меў значную бібліятэку, запрашаў да свайго двара вядомых скульптараў, архітэктараў, жывапісцаў. Значную ролю ў жыцці дзяржавы адыгрывала ягоная жонка Бона, што паходзіла са знакамітага італьянскага роду Сфорца. Яна павялічыла зямельныя ўладанні дынастыі Ягелонаў і правяла аграрную рэформу.

Жыгімонт I Стары.
Мастак Ян Матэйка.
1891 г.

Складзіце стужку часу з асноўнымі падзеямі жыцця князя Жыгімонта I Старога. Прывядзіце кароткую характарыстыку кожнай з гэтых падзей.

Статут быў зацверджаны вялікім князем у 1529 г. У ім прапісваліся правы і абавязкі манарха, рэгламентавалася дзейнасць дзяржаўных органаў улады, у тым ліку Паноў-Рады і сойма. Дакумент вызначаў правы землеўласнікаў, якія маглі шукаць збеглых сялян, уводзіў тэрмін «земскай даўніны», абмяжоўваў становішча «пахожых» сялян. Статут усталёўваў прававыя нормы жыхароў ВКЛ, улічваючы заходнееўрапейскую прававую практыку свайго часу.

Аднак хутка стала зразумела, што Статут 1529 г. не адпавядае ўсім тагачасным грамадскім патрабаванням. У ВКЛ пачалася падрыхтоўка наступнага збору законаў. Вывучаўся вопыт суседніх дзяржаў, адбывалася запазычванне асобных інстытутаў судовай улады і прававых нормаў.

У **1563 г.** Жыгімонт II Аўгуст выдаў прывілей, якім ураўнаваў у палітычных правах усю шляхту дзяржавы. Затым у **1564 г.** быў прыняты *Бельскі прывілей*, які датычыўся пераважна правоў феадалаў, іх магчымасці браць удзел у кіраванні дзяржавай. У **1566 г.** вялікі князь літоўскі зацвердзіў новы Статут, які спрыяў уніфікацыі прававых нормаў, судовых устаноў і адміністрацыйнага падзелу ВКЛ і Каралеўства Польскага.

У адпаведнасці з прынятымі дзяржаўнымі актамі ў ВКЛ мянялася судовая сістэма. Яна ўключала саслоўныя і ўсесаслоўныя суды, якія фарміраваліся на падставе розных прынцыпаў падбору суддзяў і падсудкаў.

Судовая сістэма ВКЛ

Тып суда	Юрысдыкцыя суда	Функцыі суда
Велікакняжацкі (гаспадарскі) суд, суд Паноў-Рады, соймавы суд	Вышэйшы	Справы аб дзяржаўных злачынствах, аб прыналежнасці да шляхецкага саслоўя, скаргі на службовых асоб
Галоўны Трыбунал ВКЛ	Вышэйшы, выбарны	Справы па апеляцыйных скаргах
Ваяводскі суд	Мясцовы, усесаслоўны	Крымінальныя і цывільныя справы па абвінавачванні шляхты, якая трымала маёнткі ў велікакняжацкіх землях, мяшчан гарадоў, якія не мелі магдэбургскага права, і дзяржаўных сялян
Замкавы або гродскі суд	Усесаслоўны	Крымінальныя справы па абвінавачванні і шляхты, і мяшчан, і сялян, сведчый копіі дакументаў, здзелкі, выконваў прысуды

Тып суда	Юрысдыкцыя суда	Функцыі суда
Земскі павятовы суд (з 1565 г.)	Саслоўны, выбарны	Грамадска-прававыя іскі князеў, шляхты, баяр, што мелі ў павеце свае землі; натарыяльныя функцыі
Падкаморскі павятовы суд (з 1565 г.)	Саслоўны, выбарны	Справы аб спрэчках паміж феадаламі адносна межаў землеўладанняў
Войтаўска-лаўніцкі суд	Саслоўны, выбарны	Справы аб крымінальных злачынствах мяшчан, маёмасных спрэчках у гарадах з магдэбургскім правам
Бурмістраўска-радзецкі суд	Саслоўны, выбарны	Правапарушэнні мяшчан, цяжбы купцоў і рамеснікаў
Копны суд	Саслоўны, выбарны	Крымінальныя і цывільныя справы баяр і сялян на аснове няпісанага (традыцыйнага) права

Відавочна, што ў аснове вялікай колькасці судовых устаноў ВКЛ ляжала развіццё прававой думкі на працягу XV—XVI стст., фарміраванне саслоўных судовоў і перанясенне заходнееўрапейскіх і польскіх прававых традыцый на беларуска-літоўскія землі.

1. Якія змены ў дзяржаўным кіраванні адбыліся ў ВКЛ з прыходам дынастыі Ягелонаў?
2. Ахарактарызуйце палітыку, якая атрымала назву «Ягелонская ідэя». Вызначце яе становішчы і адмоўны ўплыў на развіццё ВКЛ.
3. Складзіце схему адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу ВКЛ у XIV, XV, XVI стст. Растворыце змены. Што спрыяла гэтым працэсам?
4. Вызначце, якія дзяржаўныя органы былі створаны ў гэты перыяд. Перапішыце функцыі органаў улады.
5. Якія судовыя органы ВКЛ мелі саслоўны характар? Чым было абумоўлена стварэнне такіх органаў у другой палове XV—XVI ст.?
6. Растворыце, якім чынам рэформы садзейнічалі завяршэнню цэнтралізацыі ВКЛ.

§ 12. Беларускія землі ў складзе Рэчы Паспалітай у другой палове XVI — XVII ст.

1. Успомніце прычыны і вынікі Крэўскай уніі.
2. Як складваліся ўзаемаадносіны паміж ВКЛ і Вялікім Княствам Маскоўскім у першай палове XVI ст.?

Перадумовы і прычыны аб'яднання Вялікага Княства Літоўскага і Польскага каралеўства. Працэс збліжэння Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы завяршыўся ўзнікненнем на палітычнай карце Еўропы новага дзяржаўнага ўтварэння — *Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў*. Тэрмін «рэч паспалітая» (*res publica*) у перакладзе з лацінскай мовы азначае агульную справу. Саюз быў аформлены ў выніку падпісання акта *Люблінскай уніі 1 ліпеня 1569 г.* і праіснаваў да канца XVIII ст.

Збліжэнне краін пачалося з канца XIV ст., калі ў выніку Крэўскай уніі склаўся дынастычны саюз. ВКЛ і Польшчай кіравалі Ягелоны: Казімір IV Ягайлавіч, Аляксандр, Жыгімонт Стары, Жыгімонт Аўгуст. Новыя уніі XV—XVI стст. садзейнічалі збліжэнню дзвюх дзяржаў.

У палітычным жыцці ВКЛ і Каралеўства Польскага вядучая роля паступова стала належаць шляхце. З 1566 г. яна рэгулярна збіралася на павятовыя соймікі, выбіралі сваіх прадстаўнікоў на вальны сойм.

Прадстаўнікі магнатэрыі Вялікага Княства Літоўскага. Гравюра Я. Матэйкі. Каля 1875 г.

У 1530-я гг. кіраванне краінай было канцэнтравана ў руках трох магнатаў: кашталяна віленскага Юрыя Радзівіла, старосты жамойцкага Яна Радзівіла, ваяводы віленскага Альбрэхта Гаштаўта.

Галоўнай прычынай дзяржаўнай уніі паміж Каронай і Княствам стала цяжкае знешнепалітычнае становішча ВКЛ, выкліканае Лівонскай вайной. Лівонская вайна, распачатая ў 1558 г. маскоўскім царом Іванам IV, закранула інтарэсы Вялікага Княства Літоўскага. Пспехі рускіх войскаў у Прыбалтыцы вымусілі магістра Лівонскага ордэна падпісаць з ВКЛ пагадненне пра далучэнне Лівоніі да ВКЛ у якасці правінцыі. Тады ваенныя дзеянні былі перанесены на тэрыторыю сучаснай Беларусі. Маскоўская армія ў 1563 г. захапіла Полацк і частку Падзвіння. Вялікаму Княству Літоўскаму патрабаваўся саюзнік. Ім стала Каралеўства Польскае. Ідэю уніі актыўна падтрымлівала шматлікая шляхта ВКЛ, якая дамагалася роўнасці ў палітычных правах з магнатамі. Магнатам належала ўся вярхоўная ўлада ў дзяржаве, кантралявалі яны і павятовыя соймікі.

У Польшчы сітуацыя была іншай. Там шляхта мела роўныя правы з прадстаўнікамі магнацкіх родаў. Падобны прыклад настройваў шляхціцаў Вялікага Княства Літоўскага дабівацца аднолькавых правоў з польскай шляхтай праз заключэнне уніі. Гэта яны адкрыта выказалі вялікаму князю і каралю Жыгімонту Аўгусту на палявым сойме пад Віцебскам у 1562 г.

Жыгімонт II Аўгуст. Мастак Лукас Кранах Малодшы. Каля 1553 г.

Жыгімонт II Аўгуст. Мастак Антуан Майрын. XIX ст.

Параўнайце партрэты Жыгімонта II Аўгуста. Чым адрозніваюцца ўяўленні аб Жыгімонце ў аўтараў партрэтаў? Як вы лічыце, чаму нават у XIX ст. мастак абраў аб'ектам жывапісу менавіта гэтага манарха?

Польскі бок імкнуўся да **інкарпарацыі** ВКЛ у склад Польшчы (Кароны). У гэтым ён абапіраўся на федалаў-каталікоў і каталіцкую царкву, якія разгарнулі шырокую прапагандысцкую кампанію ў падтрымку уніі. Да таго ж палякаў непакоіла, што пасля смерці бяздзетнага Жыгімонта Аўгуста Вялікае Княства Літоўскае паждае выбраць сабе асобнага манарха.

Як вы думаеце, чаму польскія феадалы падтрымалі унію з ВКЛ?

Жыгімонт II Аўгуст (1520—1572) — вялікі князь літоўскі і кароль польскі. Быў абраны на трон пры жыцці бацькі, Жыгімонта I Старога, у 1529 г., але рэальная ўлада засталася ў руках бацькі. У 1547 г. ажаніўся з Барбарай Радзівіл. У выніку шлюбу яе браты Мікалай Радзівіл Чорны і Мікалай Радзівіл Руды занялі кіруючыя пасады ў ВКЛ. Пасля смерці бацькі ў 1548 г. Жыгімонт Аўгуст стаў паўнапраўным вялікім князем літоўскім і каралём польскім. Знешняя палітыка Жыгімонта Аўгуста была накіравана на захаванне мірных адносін з суседнімі краінамі. Ва ўнутранай палітыцы ён імкнуўся пашырыць правы сярэдняй шляхты. Пачаў стварэнне ваенна-марскога флоту Польшчы і арганізаваў Марскую камісію. У час праўлення Жыгімонта Аўгуста ў ВКЛ і Каралеўстве Польскім пачалася Рэфармацыя. Праводзіў палітыку верацярпімасці ў адносінах да ўсіх канфесій. Быў мецэнатам, падтрымліваў мастакоў, архітэктараў, музыкантаў, акцёраў. Яго праўленне лічыцца перыядам росквіту Адраджэння ў ВКЛ. На Жыгімонце скончылася мужчынская лінія дынастыі Ягелонаў.

Барбара Радзівіл (1520—1551) — вялікая княгіня літоўская і каралева польская, жонка Жыгімонта Аўгуста. Дачка гетмана вялікага літоўскага Юрыя Радзівіла. Атрымала добрую адукацыю. Пасля смерці першага мужа Станіслава Гаштольда перасялілася ў Вільню да свайго брата Мікалая. У гэты час там знаходзілася рэзідэнцыя Жыгімонта Аўгуста, які пасля знаёмства з Барбарай пачаў з ёю сустрэчкі. Пачуцці вялікага князя да Барбары імкнуліся выкарыстаць для ўмацавання ўласных пазіцый Мікалай Радзівіл Руды і стрыечны брат Барбары Мікалай Радзівіл Чорны. Пад іх націскам у 1547 г. у Вільні адбылося таёмнае вянчанне Барбары з Жыгімонтам Аўгустам. Але супраць гэтага шлюбу выступілі магнаты і шматлікая шляхта, незадаволеная ростам уплывовасці Радзівілаў і знявагай каралеўскай годнасці няроўным шлюбам. Рашуча супраць Барбары была настроена сваякроў, каралева Бона Сфорца. Барбара была каранавана ў Кракаве 7 снежня 1550 г., але ў хуткім часе памерла. Некаторыя гісторыкі лічаць, што яе атруцілі. Пахавана Барбара Радзівіл у Віленскім кафедральным касцёле ў каралеўскім магільным склепе.

Партрэт Жыгімонта Аўгуста і Барбары Радзівіл у палацы ў Вільні. Мастак Ян Матэйка. 1867 г.

Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі даведайцеся, якая легенда звязана з асобай Барбары Радзівіл. Вызначце, якія мастацкія творы прысвечаны Барбары. Пра што гэта сведчыць? Як вы лічыце, аб чым гаворыць той факт, што Барбара была пахавана ў Вільні?

Як ужо адзначалася, у выніку Люблінскай уніі ВКЛ разам з Польшчай утварылі агульную Рэч Паспалітую. У складзе гэтай шляхецкай шматнацыянальнай дзяржавы ВКЛ існавала да канца XVIII ст.

Дзяржаўны лад і органы кіравання Рэчы Паспалітай. Дзяржаўны лад Рэчы Паспалітай быў вызначаны ўмовамі Люблінскай уніі. Кіраваў краінай *сойм*, які з’яўляўся вышэйшым органам дзяржаўнай улады. Сойм складалі кароль, сенат і пасольская ізва. *Сенат* утваралі прадстаўнікі каталіцкага духавенства, вышэйшыя службовыя асобы (140—150 чалавек). *Пасольская ізва*, або палата паслоў, уключа- ла прадстаўнікоў шляхты: па два чалавекі ад павета (у сярэдзіне XVIII ст. колькасць соймавых паслоў складала 236 чалавек).

Соймы збіраліся, як правіла, адзін раз у два гады не больш чым на шэсць тыдняў. З 1589 г. кожны прадстаўнік сойма валодаў правам *«ліберум вета»* (так званай «свабоднай забароны»): калі хоць адзін з паслоў не быў згодны з канчатковай пастановай сойма, яна не прымалася ўвогуле. У выніку шмат соймаў у другой палове XVII — XVIII ст. былі сарваныя накладаннем *«ліберум вета»*.

Сойм Рэчы Паспалітай выбіраў караля, склікаў апалчэнне, абвешчаў вайну і заключаў мір, прызначаў падаткі з шляхты для вядзення вайны, надаваў шляхецкае званне.

Паўнамоцтвы караля вызначаліся такімі актамі, як *Пакта канвента*, *Генрыхавыя артыкулы*. Пакта канвента складалася асобна для кожнага манарха, а Генрыхавыя артыкулы заставаліся нязменнымі. Пакта канвента ўяўляла сабой пагадненне паміж шляхтай Рэчы Паспалітай і новаабраным каралём. Яно фіксавала абавязкі манарха: забеспячэнне фінансавай дапамогі дзяржаве, выплата даўгоў папярэдняга караля, захоўванне шляхецкіх вольнасцяў, невыкарыстанне войска супраць шляхты і інш. Пакта канвента ўпершыню заключана ў 1573 г. разам з прыняццем Генрыхавых артыкулаў пры абранні на трон *Генрыха Валуа*.

Генрых Валуа.
Гравюра на метале.
Выдавец Ф. Бонэвіл

Кароль Польшчы 24 студзеня — 18 чэрвеня 1574

Вялікі князь літоўскі 24 студзеня — 18 чэрвеня 1574

Папярэднік Жыгімонт II Аўгуст

Пераемнік Стафан Баторый

Дзейнасць Палітык, дзяржаўны дзеяч

Дынастыя Валуа

Бацька Генрых II Валуа

Маці Кацярына Медычы

Жонка Луіза Латарынгская

Генрых Валуа (1551—1589) — кароль Рэчы Паспалітай (1574, фармальна па 1575 г.), з 1574 г. кароль Францыі. Быў абраны каралём Польшчы і вялікім князем літоўскім пасля смерці апошняга з Ягелонаў Жыгімонта II Аўгуста. У 1574 г. у Генрыха Валуа з'явіўся шанс атрымаць французскую карону і ён уцеў у Парыж, дзе яго абралі каралём пад імем Генрыха III. Пры гэтым ён да канца жыцця карыстаўся тытуламі караля польскага і вялікага князя літоўскага.

Генрыхавы артыкулы прадугледжвалі свабоднае выбранне караля, свабоду хрысціянскага веравызнання, абавязакі караля склікаць сойм адзін раз у два гады, мець пры сабе сталую раду з 16 сенатараў. Каралю забаранялася абвешчаць вайну

і збіраць шляхецкае апалчэнне, уздзіць новыя падаткі і пошліны без згоды сойма. Шляхта мела права адмовіцца ад падпарадкавання каралю (стварыць *канфедэрацыю*) і выступіць са зброяй супраць яго.

Параўнайце паўнамоцтвы каралёў Рэчы Паспалітай і маскоўскіх цароў.

Адстойванне дзяржаўнай самастойнасці ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай. Рэч Паспалітая ўяўляла сабой саюз дзвюх дзяржаў. Асобнымі ў ВКЛ і Польшчы захоўваліся адміністрацыя, заканадаўства, суд, войска, афіцыйныя назвы дзяржаў, дзяржаўная пячатка, мова справаводства, грашовая эмісія.

Самастойнасць Княства захоўваў кароль польскі і вялікі князь літоўскі **Стафан Баторый** (1576—1586), які лічыў, што Польшча і ВКЛ з'яўляюцца раўнапраўнымі дзяржавамі. Ён імкнуўся не прызначаць палякаў гетманамі ВКЛ, склікаць агульныя соймы па чарзе то ў Кароне, то ў Княстве.

Стафан Баторый. Мастак Марцін Кобер. XVI ст.

Князь Трансільваніі 1571—1576

Кароль Польшчы.
Вялікі князь Літоўскі 1576—1586

Папярэднік Генрых Валуа

Пераемнік Жыгімонт III Ваза

Дзейнасць Палітык, дзяржаўны дзеяч

Дынастыя Баторый

Бацька Іштван IV

Маці Каталіна Тэлегдзі

Жонка

Ганна Ягелонка

У часы Стафана Баторыя ў Вялікім Княстве Літоўскім быў зацверджаны *Галоўны Трыбунал ВКЛ (1581 г.)*, які з’яўляўся вышэйшай судовай установай краіны. Гэта быў выбарны суд: ён складаўся з прадстаўнікоў павятовай шляхты, якія выбіраліся на адзін год. Збіраўся Трыбунал два разы на год у розных гарадах Княства. Пасяджэнні маглі праходзіць або ў Вільні, або ў Менску, або ў Навагародку.

Стафан Баторый (1533—1586) паходзіў з Трансільваніі, з старажытнага роду Баторыяў Шомліё. Выхоўваўся пры двары Фердынанда Габсбурга ў Вене. Адукацыю атрымаў у Падуанскім універсітэце. З 1571 г. князь Трансільваніі. Пасля таго як кароль польскі і вялікі князь літоўскі Генрых Валуа ўцёк у Францыю, Баторый выставіў сваю кандыдатуру на трон Рэчы Паспалітай. На элекцыйным сойме 1575 г., дробная шляхта назвала каралём Стафана Баторыя з умовай, што ён ажэніцца з Ганнай Ягелонкай. Новы кароль абавязаўся захоўваць самастойнасць ВКЛ, пашыраць яго межы, не прызначаць военачальнікамі ў ВКЛ палякаў, агульныя соймы склікаць па чарзе ў Польшчы і ВКЛ. Пасля гэтага Баторый быў абвешчаны вялікім князем літоўскім. Імкнуўся да ўмацавання вярхоўнай улады, але разам з тым падтрымліваў шляхту. Яму належыць ініцыятыва стварэння езуіцкіх калегіумаў у Полацку і Нясвіжы. Меў рэзідэнцыю ў Гародні. Пасля смерці Стафана Баторыя ўзнікла спрэчка паміж прыдворнымі медыкамі аб прычынах смерці. Каб яе вырашыць, у 1586 г. у Гародні было праведзена першае ва Усходняй Еўропе анатаміраванне.

Пасля смерці Баторыя новы кандыдат на трон Рэчы Паспалітай шведскі прынц *Жыгімонт Ваза*, каб заручыцца падтрымкай ВКЛ, пагадзіўся на прыняцце ІІІ Статута ВКЛ.

Жыгімонт ІІІ Ваза.
Мастак *Пітэр Рубенс*.
1624 г.

Кароль польскі і вялікі
князь літоўскі

1587—1632

Папярэднік

Стафан Баторый

Пераемнік

Уладзіслаў ІV Ваза

Кароль Швецыі, Готаў
і Вендаў

1592—1599

Веравызнанне

Каталіцтва

Род

Ваза

Бацька

Юхан ІІІ Ваза

Маці

Кацярына Ягелонка

Жонка

Ганна Аўстрыйская,
Канстанцыя Аўстрыйская

Жыгімонт III Ваза (1566—1632) — вялікі князь літоўскі і кароль польскі (1587—1632), кароль Швецыі (1592—1599). Пасля смерці Стафана Баторыя абраны каралём польскім і вялікім князем літоўскім дзякуючы падтрымцы каралевы Ганны Ягелонкі. У барацьбе за карону перамог другога прэтэндэнта — аўстрыйскага эрцгерцага Максіміліяна III, за якога аддала свае галасы частка шляхты.

Жыгімонт III Ваза ўцягнуў Рэч Паспалітую ў доўгі канфлікт са Швецыяй. Ён падтрымаў Берасцейскую царкоўную унію. З групай магнатаў і шляхты прапанаваў здзейсніць план далучэння Рускай дзяржавы да Рэчы Паспалітай у якасці адзінкі федэрацыі. Падтрымліваў Ілжэзмітрыя I і Ілжэзмітрыя II. Распачаў вайну Рэчы Паспалітай з Расіяй. Спрабаваў увесці ў Рэчы Паспалітай абсалютную манархію. Напрыканцы жыцця вымушаны быў прызнаць няўдачу сваіх планаў.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. замацоўваў і юрыдычна афармляў незалежнасць Княства. Ён абавязваў манарха вярнуць адлучаныя ад ВКЛ землі, забараняў прызначаць на дзяржаўныя пасады і надзяляць зямлёй «чужаземцаў і замежнікаў», у тым ліку палякаў, захоўваў адасобленасць дзяржавы.

Сведчаннем самастойнасці ВКЛ было тое, што і пасля Люблінскай уніі ў Княстве працягвалі рэгулярна збірацца вальныя соймы. У 1673 г. было прынята рашэнне, згодна з якім кожны трэці сойм Рэчы Паспалітай павінен быў праходзіць у Гародні.

З тэксту Люблінскай уніі 1569 г.

Так як Каралеўства Польскае і Вялікае Княства Літоўскае ўяўляюць сабою ўжо адно непадзельнае і неаддзельнае цэлае, а таксама не асобную, а адну агульную рэспубліку, якая злучылася і злілася ў адзін народ з дзвюх дзяржаў і народаў, то неабходна, каб гэтымі двума народамі на вечныя часы кіраваў... адзін агульны кароль, выбраны агульнымі галасамі Польшчы і Літвы.

Асобнае выбранне і ўзвядзенне на княжанне вялікага князя літоўскага, што існавала дагэтуль, павінна быць адменена... Але так як застаюцца тытул і пасады вялікага князя літоўскага, то выбраннік пры выбранні і каранаванні павінен быць у той жа час абвешчаны каралём польскім і вялікім князем літоўскім...

З гэтага часу кароль не будзе склікаць ніякіх іншых асобных соймаў для чыноў Кароны і Літвы, але заўсёды толькі агульны сойм для гэтых абодвух народаў...

Вызначце, ці захоўвала дзяржаўную самастойнасць ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай.

1. Канкрэтызуйце паняцці *Рэч Паспалітая*, *інкарпарацыя*, *сенат*, *пасольская ізва*, *ліберум вета*, *Пакта канвента*, *Генрыхавы артыкулы*, *канфедэрацыя* гістарычнымі з’явамі або фактамі і растлумачце сувязі паміж імі.
2. Пералічыце фактары, якія садзейнічалі заключэнню дзяржаўнай уніі ВКЛ з Польшчай. Складзіце схему.
3. Што сведчыць аб федэратыўнай будове Рэчы Паспалітай?
4. Растлумачце ўзаемасувязь паміж прыняццем акта Люблінскай уніі і падрыхтоўкай Статута ВКЛ 1588 г. Выкарыстайце вытрымку са Статута: «Усе, якія б яны ні былі, статуты... звязаныя з набыццём ці ўладаннем пазямельнай маёмасцю, што дасталася паляку ў Літве якім бы ні было спосабам... як супярэчныя наогул праву, справядлівасці, узаемнай братэрскай любові і Уніі, роўна як і агульнаму злучэнню, ніякай сілы мець не павінны».
5. Ці можна лічыць палітычны лад Рэчы Паспалітай прыкладам «шляхецкай дэмакратыі»?
6. Складзіце характарыстыку аднаго з правіцеляў ВКЛ і Польшчы (на выбар). Выкарыстайце памятку.

§ 12-1

§ 12-2

§ 13. Уключэнне беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі

1. Успомніце прычыны бязладдзя ў Рэчы Паспалітай. Што такое канфедэрацыя шляхты?
2. Назавіце краіны, якія аказвалі найбольшы ўплыў на Рэч Паспалітую ў XVII ст.

Перадумовы заняпаду Рэчы Паспалітай. «Сярэбраны век» Рэчы Паспалітай (так гісторыкі называюць XVII ст.) завяршыўся працяглым і глыбокім гаспадарчым і грамадска-палітычным крызісам дзяржавы.

Права шляхты Рэчы Паспалітай

У XVII ст. шляхта Вялікага Княства Літоўскага шырока карысталася «*залатымі вольнасцямі*», г. зн. палітычнымі правамі, атрычанымі па прыкладзе польскай шляхты. Аднолькавыя правы ўпэўнілі шляхту беларускіх зямель у непарушнасці яе становішча ў дзяржаве. Адпала неабходнасць весці барацьбу за незалежнасць і самастойнасць Вялікага Княства Літоўскага. Шляхта Княства пераймала польскую мову, а з ёй і польскую культуру, стала масава пераходзіць у каталіцтва. Паступова да канца XVII ст. сфарміравалася адзінае саслоўе ў Рэчы Паспалітай — «*польскі народ шляхецкі*». Нават мовай справаводства ВКЛ з **1697 г.** стала польская мова.

У XVII ст. палітычная ўлада паступова перайшла да магнатаў, якія збіралі вакол сябе збыднелую шляхту. У сітуацыі выбарнасці караля кожны з іх паасобку бачыў сябе лідарам Рэчы Паспалітай. Каралеўская ўлада паступова страчвала сваю сілу. Але ніводзін з магнатаў не меў сілы ўзяць уладу. Гэтай сілы хапала толькі на тое, каб не дазволіць дапусціць да ўлады сапернікаў. Адсюль — соймавыя спрэчкі і ўзброеныя сутычкі паміж магнатамі, якія развальвалі дзяржаву.

Паступова ў Рэчы Паспалітай адбывалася дэцэнтралізацыя ўлады. Паколькі агульнадзяржаўныя соймы зрываліся, палітычнае жыццё было перанесена ў паветы. Тут збіраліся соймікі, на якіх шляхта абараняла свае мясцовыя інтарэсы. На павятовых сойміках звычайнай з'явай сталі бойкі і ўзброеныя сутычкі паміж шляхтай.

Соймік перад касцёлам. Мастак Я. Норблін. XVIII ст.

На падставе карціны і вучэбнага тэксту складзіце расказ пра павятовы соймік.

Умяшальніцтва замежных дзяржаў ва ўнутраныя справы Рэчы Паспалітай. Бязладдзе ў дзяржаве прывяло да яе знешнепалітычнага аслаблення. Войны, што адбыліся на беларускіх землях у XVII ст., сталі бедствам для насельніцтва. Значная частка жыхароў збегла або загінула ад ваенных дзеянняў, голаду і эпідэміі. Войны падарвалі сельскую гаспадарку, спынілі развіццё гарадоў. Аслабла цэнтральная каралеўская ўлада, і ўмацаваліся пазіцыі магнатаў. У Рэчы Паспалітай умацніліся ганенні на пратэстантаў, праваслаўных, што прывяло да скасавання свабоды веравызнання.

У перыяд *Паўночнай вайны 1700—1721 гг.* тэрыторыя Беларусі зноў стала арэнай ваенных дзеянняў паміж расійскімі і шведскімі войскамі. Магнаты і шляхта ВКЛ падзяліліся на два варожых лагеры («сапежанцы» і «антысапежанцы»). Яны з'яўляліся прыхільнікамі адпаведна Швецыі ці Расіі і ваявалі паміж сабой. Абапіраючыся на саксонскія войскі, саюзнік расійскага цара кароль Аўгуст II Моцны спрабаваў умацаваць сваю ўладу ў Рэчы Паспалітай — надаць ёй абсалютысцкі характар. Гэта выклікала незадаволенасць значнай часткі шляхты, якая не жадала страчваць свае вольнасці. У 1715 г. пачалося выступленне супраць Аўгуста II. Варожыя бакі прыйшлі да кампрамісу: кароль павінен быў вывесці саксонскае войска з Рэчы Паспалітай, а шляхта — скасаваць канфедэрацыю. Колькасць пастаяннага войска скарачалася ў ВКЛ да 6 тыс., у Польшчы — да 18 тыс. чалавек. Гарантам пагаднення выступіла Расія, якая ўвяла ў Рэч Паспалітую свае войскі. Паслы на сойм адрэагавалі маўчаннем на выстаўленыя ўмовы і такім чынам зацвердзілі іх. Сойм *1717 г.* увайшоў у гісторыю пад назвай «*нямога*».

Пасля смерці Аўгуста II Моцнага на трон сталі прэтэндаваць Станіслаў Ляшчынскі і саксонскі герцаг Фрыдрых Аўгуст. Першага падтрымалі Францыя (дачка С. Ляшчынскага была жонкай караля Людовіка XV), Іспанія і Сардзінія, другога — Расія і Аўстрыя.

Сярод шляхты большай папулярнасцю карыстаўся Станіслаў Ляшчынскі. Яго абралі на трон на сойме 1733 г. Але гэта не задаволіла Расію і Аўстрыю. Расія накіравала войскі ў Рэч Паспалітую. Станіслаў Ляшчынскі ўцёк у Гданьск. Горад быў абложаны рускімі войскамі і капітуляваў. Асноўныя ваенныя дзеянні адбыліся на тэрыторыі Польшчы, Германіі, Аўстрыі і Італіі. Мірны дагавор быў падпісаны ў 1738 г. у Вене. Паводле яго ўмоў Станіслаў Ляшчынскі адрокся ад прастола. Новым манархам прызналі Аўгуста III (1734—1763).

Станіслаў Ляшчынскі.
Мастак Жан Батыст ван Лоа. 1727—1728

Паўночная вайна завяршылася *Ніштацкім мірам 1721 г.*, згодна з якім Расія атрымала новыя тэрыторыі з выходам у Балтыйскае мора. Рэч Паспалітую не запрасілі на перамовы, што сведчыла пра яе знешнепалітычную слабасць. З ёй паступова перасталі лічыцца. Чужыя арміі маглі па ўласным жаданні праходзіць праз яе тэрыторыю, як гэта было ў час вайны за «*Польскую спадчыну*» (1733—1739 гг.).

Спробы палітычнага рэфармавання Рэчы Паспалітай. У 1763 г. пасля смерці караля Аўгуста III у Рэчы Паспалітай пачалося апошняя бескаралеўе. Групоўка магнатаў, т. зв. «*рэспубліканцы*», на чале з Янам Клеменсам Браніцкім прапанавала на трон Фрыдрых, сына Аўгуста III. «Рэспубліканцаў» падтрымлівалі Францыя, Іспанія, Аўстрыя. Іншая магнацкая партыя — «*фамілія*», прадстаўленая Чартарыйскімі, мела свайго кандыдата. Гэта быў *Станіслаў Панятоўскі* (1764—1795). Ён карыстаўся падтрымкай Расіі, Прусіі, Англіі.

Паколькі ў Рэчы Паспалітай узнікла пагроза ўзброенага супрацьстаяння паміж групоўкамі магнатаў, Чартарыйскія папрасілі ваеннай дапамогі ў Расіі. Яе войска прымусіла прыхільнікаў «рэспубліканцаў» уцячы за мяжу. Прусія і Расія падкупілі паслоў сойма, каб выбраць каралём Панятоўскага.

Станіслаў Панятоўскі паходзіў з-пад Берасця. Атрымаў добрую адукацыю. Шмат вандраваў па еўрапейскіх краінах. У 1755—1758 гг. ён займаў пасаду сакратара англійскага пасольства ў Пецярбургу, быў паслом ад Саксоніі і Рэчы Паспалітай. Там Панятоўскі зблізіўся з будучай імператрыцай Кацярынай II, якая пасля садзейнічала выбранню яго каралём.

У 1760-я гг. Чартарыйскія выступілі з праграмай рэформаў дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай. Яны імкнуліся абмежаваць уладу манарха, ліквідаваць яго права раздаваць пасады. Рэфармаванне сойма прадугледжвала з’яўленне т. зв. «гатовага сойма», які на працягу двух гадоў мог быць скліканы ў выпадку неабходнасці, скасаванне права «ліберум вета». Прадстаўнікі «фаміліі» патрабавалі абмежаваць паўнамоцтвы падскарбіяў і ліквідаваць гетманаў.

На сойме 1764 г. канцлер каронны Анджэй Замойскі прапанаваў правесці рэформы: падатковую і гаспадарчую, саслоўную (пашырыць правы мяшчан і сялян), царкоўную (аддзяліць царкоўны суд Рэчы Паспалітай ад Рыма). Па рашэнні сойма была ўпарадкавана яго работа — цяпер паслы маглі весці пасяджэнні «пры свечках», г. зн. пасля вызначанага рэгламентам часу.

Часткова абмяжоўвалася права «ліберум вета». Калі разглядалі эканамічныя пытанні (новыя падаткі, пошліны і г. д.), то рашэнні прымаліся большасцю галасоў.

Першы і другі падзелы Рэчы Паспалітай. Свае спадзяванні рэфарматары ўскладалі на падтрымку з боку Расіі. Але Расія і Прусія хацелі мець каля сябе слабую Рэч Паспалітую. Карыстаючыся правам абароны іншаверцаў у Рэчы

Паспалітай, яны выставілі праект ураўнавання ў правах дысідэнтаў з каталікамі. Дысідэнтамі называлі асоб праваслаўнага і пратэстанцкага веравызнання. Сойм 1766 г. адмовіўся выканаць гэтае патрабаванне. Тады Расія і Прусія падтрымалі стварэнне шляхецкіх канфедэрацый у Торуні, Слуцку, Радаме. Для падтрымкі дысідэнтаў на тэрыторыю Рэчы Паспалітай была ўведзена 40-тысячная расійская армія.

Варшаўскі сойм 1767—1768 гг. вымушаны быў зацвердзіць роўнасць у палітычных правах шляхты розных канфесій. Расійская імперыя абвешчлася абаронцай шляхецкіх вольнасцяў і дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай.

Моцны расійскі ўплыў і ўзвышэнне дысідэнтаў выклікалі незадаволенасць значнай часткі каталіцкай шляхты, якая стварыла ў **1768 г.** канфедэрацыю ў м. Бар (Украіна). Дапамогу ёй аказвала Францыя — грашмыма, зброяй, дарадцамі. Канфедэраты вялі баі пад Бераставіцай, Слонімам, Мядзелам, Радашковічамі, Нясвіжам. Іх падтрымаў гетман ВКЛ **Міхал Казімір Агінскі**. Але рэгулярная расійская армія і каралеўскія войскі да сакавіка 1772 г. падавілі выступленне барскіх канфедэратаў.

Міхал Казімір Агінскі (1730—1800) — прадстаўнік магнацкага роду герба «Агінец». Гетман ВКЛ, кампазітар, паэт, мецэнат. Нейкі час жыў у Францыі і Расіі. Ад Кацярыны II атрымаў ордэн Андрэя Першаазваннага. Падтрымаў Барскую канфедэрацыю. Пасля разгрому яго войска А. В. Суворавым эміграваў у Еўропу. Пасля амністыі 1775 г. вярнуўся ў Слонім, дзе заснаваў мануфактуры, друкарню, тэатр і капэлу.

М. К. Агінскі. Мастак Г. Лішэўская. 1755 г.

Разгром удзельнікаў Барскай канфедэрацыі даў падставу суседнім дзяржавам прыступіць да падзелу Рэчы Паспалітай. У выніку працяглых перамоў **5 жніўня 1772 г.** у Пецярбургу было падпісана пагадненне паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстрыяй аб частковым падзеле краіны. Да Расіі адышлі Усходняя Беларусь і частка Прыбалтыкі (Інфлянты), Прусія атрымала Памор'е (без порта Гданьск), Аўстрыя заняла Галіцыю. Сойм, які адбыўся ў 1773—1775 гг., зацвердзіў першы падзел Рэчы Паспалітай.

Тадэвуш Рэйтан
на сойме 1773 г.
Мастак Я. Матэйка.
1886 г.

Пасол ад Новагародскага ваяводства Тадэвуш Рэйтан пасля прамовы на сойме ў знак пратэсту лёг перад пасламі на падлозе ў дзвярах. Але гэты ўчынак не аказаў маральнага ўплыву на пазіцыю шляхецкай большасці сойма.

Як вы лічыце, чаму большасць шляхецкіх паслоў згадзілася на першы падзел Рэчы Паспалітай?

Новыя рэформы былі распрацаваны на Вялікім сойме 1788—1792 гг. і ўвасоблены ў **Канстытуцыі 3 мая 1791 г.**

Канстытуцыя 3 мая 1791 г. складалася з уводзін і 11 раздзелаў. Яна абвяшчала каталіцтва пануючай рэлігіяй у дзяржаве, прызнавала сялянства самай вялікай часткай насельніцтва краіны, адмяняла права «ліберум вета», устанаўлівала спадчыннасць каралеўскай улады, пашырала правы мяшчанскага саслоўя.

Як вы думаеце, чаму Канстытуцыя 3 мая 1791 г. лічыцца першай буржуазнай канстытуцыяй у Еўропе?

Вокладка Канстытуцыі 3 мая 1791 г.

3 Канстытуцыі 3 мая 1791 г.

Усякая ўлада ў чалавечым грамадстве бярэ свой пачатак у волі народа. І каб цэласнасць дзяржавы, свабода грамадзян і грамадскі парадак заставаліся заўжды ў раўнавазе, урад народа польскага павінен складацца, і па волі гэтага закона заўжды будзе складацца, з трох улад, г. зн. заканадаўчай улады ў злучаных станаў, вышэйшай выканаўчай улады ў караля і стражы і ўлады судовай...

На падставе дакумента вызначце, чаму Кацярына II назвала Канстытуцыю 1791 г. «увасабленнем якабінскіх правіл».

Канстытуцыя 3 мая 1791 г. абмяжоўвала шляхецкія вольнасці і ўмацоўвала каралеўскую ўладу, аб'ядноўвала Карону і Княства ва ўнітарную дзяржаву. Частка шляхты і магнатаў выказала сваю незадаволенасць і стварыла шляхецкую канфедэрацыю ў м. Таргавіцы (Украіна). Яе лідары звярнуліся да Расіі па ваенную дапамогу. Кацярына II накіравала ў Рэч Паспалітую амаль 100-тысячнае войска. Станіслаў Аўгуст Панятоўскі пацярпеў паражэнне і вымушаны быў у ліпені 1792 г. далучыцца да таргавічан. Затым свае войскі ў Рэч Паспалітую ўвяла Прусія. Была адменена Канстытуцыя і ўсе рашэнні Чатырохгадовага (Вялікага) сойма.

Слוצкая канфедэрацыя	Торунская канфедэрацыя	Радамская канфедэрацыя	Барская канфедэрацыя	Таргавіцкая канфедэрацыя
• 20 сакавіка 1767 г. • пратэстанцкая і праваслаўная шляхта • за ўраўнаванне ў правах з каталіцкай шляхтай	• 23 чэрвеня 1767 г. • пратэстанцкая шляхта • за ўраўнаванне ў правах з каталіцкай шляхтай • за адмену Канстытуцыі і ўсіх рашэнняў Чатырохгадовага сойма	• 23 чэрвеня 1767 г. • каталіцкая шляхта • супраць палітыкі «фаміліі» і караля	• 29 лютага 1768 г. • каталіцкая шляхта • у абарону каталіцкай царквы ад дысідэнтаў і краіны ад уплыву Расіі	• 14 мая 1792 г. • праціўнікі Канстытуцыі 3 мая • за адмену Канстытуцыі 3 мая 1791 г.

Асноўныя канфедэрацыі ў Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст.

23 студзеня 1793 г. паміж Расіяй і Прусіяй быў падпісаны дагавор аб новым падзеле Рэчы Паспалітай. Расія атрымала цэнтральную частку Беларусі і Прабоўрэжню Украіну, а Прусія — заходнія землі Польшчы з гарадамі Торунь, Познань, Гданьск.

Сойм Рэчы Паспалітай 1793 г., які адбыўся ў Гародні, зацвердзіў другі падзел краіны. На ім адбылося «нямое» пасяджэнне. Шляхецкія паслы маўчалі да трох гадзін ночы 24 верасня, пратэстуючы супраць умоў дагавора з Прусіяй. Тады маршалак сойма Станіслаў Бялінскі растлумачыў маўчанне як аднагалосную згоду.

Тры падзелы Рэчы Паспалітай

Паўстанне 1794 г. і трэці падзел Рэчы Паспалітай. Прагрэсіўная частка шляхты паспрабавала захаваць дзяржаўную самастойнасць краіны, узнавіць Рэч Паспалітую ў межах 1772 г. **24 сакавіка 1794 г.** пачалося вызваленчае паўстанне. Яго кіраўніком стаў генерал **Тадэвуш Касцюшка**.

Паўстанне пачалося ў г. Кракаве і хутка ахапіла тэрыторыю Польшчы, Літвы і Заходняй Беларусі. Агульная колькасць удзельнікаў складала каля 30 тыс. чалавек. Каб прыцягнуць на бок паўстання сялян, Т. Касцюшка выдаў Паланецкі ўніверсал. Гэты дакумент абвешчаў магчымасць прадастаўлення сялянам асабістай свабоды

пры ўмове іх разліку з феодалам, скарачэнне паншчыны, права сялян на зямлю, якую яны апрацоўвалі. Але не ўсе кіраўнікі паўстання падтрымлівалі ідэю шырокага выступлення гарадскіх нізоў і сялянства.

Выступленне ў Вільні ўзначаліў палкоўнік інжынерыі **Якуб Ясінскі** (1761—1794). Яго праграма не магла быць прынята часткай шляхты, таму што Я. Ясінскі крытыкаваў манархію. Быў створаны незалежны ад Польшчы орган кіравання паўстаннем — Найвышэйшая Літоўская рада. Рада прыняла зварот «Да земляробаў і людю вясковага», у якім згадвалася «воля перад законам і свабода...», г. зн. вызваленне ад прыгону. Паўстанцы лічылі галоўным ворагам Расію і жорстка распраўляліся з яе прыхільнікамі.

Тадэвуш Касцюшка.
Мастак *Ёзэф Грасі*. 1840 г.

Тадэвуш Касцюшка (1746—1817) нарадзіўся ў сям'і шляхціца ў фальварку Мерачоўшчына каля м. Косава Слонімскага павета. Вучыўся ў Варшаўскім кадэцкім корпусе, а затым у Францыі. Там ён пазнаёміўся з ідэямі французскіх асветнікаў. У 1776 г. выехаў у Амерыку, дзе ўзяў актыўны ўдзел у вайне за незалежнасць ЗША. Вярнуўшыся ў 1784 г. на радзіму, ён уключыўся ў патрыятычны рух.

Раненне Касцюшкі ў бітве пад Мацяёвіцамі. Мастак *Ян Багуміл Плерш*. 1794 г.

Падаўленнем паўстання займаліся арміі Расіі, Прусіі і Аўстрыі, якія на працягу лета 1794 г. разбілі асноўныя сілы паўстанцаў. **10 кастрычніка 1794 г.** у бітве пад **Мацялёвіцамі** (каля Варшавы) Т. Касцюшка быў захоплены ў палон. Расійскія войскі ўступілі ў Варшаву.

З ініцыятывай трэцяга падзелу выступіла Аўстрыя, якая разам з Расіяй і Прусіяй **24 кастрычніка 1795 г.** падпісала дагавор аб канчатковым падзеле Рэчы Паспалітай. Расія атрымала землі Заходняй Беларусі, частку Літвы, Курляндыю. Прусіі былі аддадзены Мазовія з Варшавай, Падляшша і частка Літвы. Аўстрыя атрымала Малую Польшчу з Кракавам і Люблінам, паўднёвую частку Падляшша і заходнюю частку Берасцейскага ваяводства. Кароль Станіслаў Аўгуст 25 лістапада 1795 г. адракся ад прастола ў Гародні. Апошнія гады жыцця ён правёў у Пецярбургу.

У выніку падзелаў Рэчы Паспалітай большая частка тэрыторыі Беларусі была ўключана ў склад Расійскай імперыі. Рэч Паспалітая спыніла сваё дзяржаўнае існаванне.

1. Назавіце факты, якія сведчаць пра тое, што Рэч Паспалітая ў XVIII ст. знаходзілася ў стане крызісу. Вызначце прычыны падзелаў Рэчы Паспалітай.
2. Чаму спробы рэфармавання Рэчы Паспалітай апынуліся няўдалымі?
3. Ахарактарызуйце першы і другі падзелы Рэчы Паспалітай. Ацаніце наступствы падзелаў. Назавіце падзеі, якія прывялі да трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай.
4. У чым гістарычнае значэнне паўстання 1794 г.?
5. Ці існавала альтэрнатыва падзелам Рэчы Паспалітай? Выкажыце свае меркаванні.
6. Правядзіце міні-даследаванне па тэмах: «Чаму Якуба Ясінскага лічаць „якабінам“?», «Тадэвуш Касцюшка — герой Польшчы, Беларусі, Францыі і ЗША».

Практыкум

АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ III «СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ»

Развіццё дзяржаўнасці на беларускіх землях адбывалася ва ўмовах значных палітычных змен ва Усходняй Еўропе, узмацнення і заняпаду суседніх дзяржаў. Уплыў Кіева і Ноўгарада на Полацкую зямлю дапаўняўся ўплывам варагаў і Візантыі. Актыўныя кантакты мясцовых князёў з суседнімі і больш далёкімі дзяржавамі дазвалялі актыўна развіваць ваенную, эканамічную і культурную сферу першых дзяржаў на беларускіх землях. У перыяд раздробленасці ўзнікла патрэба наладжваць адносіны паміж князямі ўнутры тэрыторыі Беларусі. У сферу інтарэсаў славянскіх княстваў былі ўключаны прадстаўнікі балцкай (літоўскай) знаці. Славяна-балцкі саюз дазволіў народам у XIII ст. аказаць супраціўленне крыжацкай агрэсіі ў Прыбалтыцы і не дапусціць на нашы землі мангола-татараў.

Эпоха Сярэднявечча стала часам пошуку і ўсталявання доўгатэрміновых саюзніцкіх адносін паміж дзяржавамі дзеля абароны сваіх межаў і самастойнасці. Іх парушэнне прыводзіла да аслаблення абараназольнасці дзяржаў, крызісу сістэмы ўлады і падзення аўтарытэту князёў. На тэрыторыі Беларусі паступова адбыўся пераход ад старажытнарускіх сістэм дзяржаўнага кіравання да заходнееўрапейскай (на змену «Рускай Праўдзе» прыйшлі абласныя, агульназемскія прывілеі і Статуты ВКЛ). Афармлялася адзінае заканадаўства, якое рэгулявала адносіны паміж прадстаўнікамі розных саслоўяў і канфесій.

У перыяд Позняга сярэднявечча і напачатку Новага часу стварыліся ўмовы для фарміравання дзяржавы аднаго палітычнага народа, якім з'яўлялася шляхта польскіх, літоўскіх, украінскіх і беларускіх зямель. Такой краінай стала Рэч Паспалітая. Дзяржаўна-палітычнае развіццё Рэчы Паспалітай эвалюцыянавала ад рэспублікі шляхецкай да Рэчы Паспалітай магнацкай.

Вайна заставалася галоўным інструментам вырашэння палітычных супярэчнасцяў і міждзяржаўных канфліктаў. Зацяжны характар для ВКЛ набылі пагранічныя войны з Тэўтонскім ордэнам за балцкія землі, з Крымскім ханствам, з Вялікім Княствам Маскоўскім. У другой палове XVI — першай палове XVIII ст. Рэч Паспалітая аказалася ўцягнутай у ваенныя канфлікты еўрапейскага маштабу з Расіяй, Швецыяй, Асманскай імперыяй і іншымі дзяржавамі, што значна яе аслабіла.

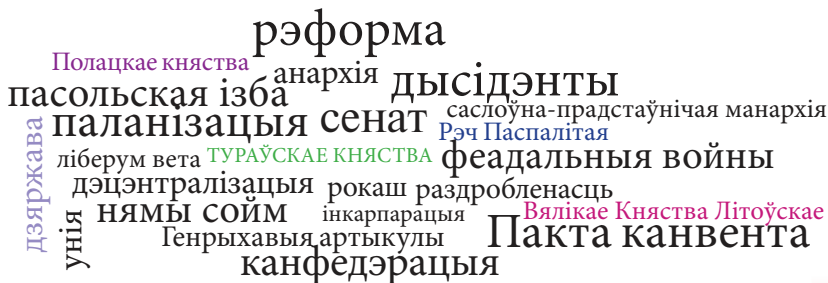
Працуем з вучэбным тэкстам

Складзіце тэзісы, ментальную карту або інфаграфіку па адным з наступных пытанняў:

- 1) асаблівасці развіцця беларускіх зямель у X—XIII стст.;
- 2) утварэнне Вялікага Княства Літоўскага;
- 3) утварэнне і палітычная эвалюцыя Рэчы Паспалітай.

Працуем з паняццямі

Вызначце, якія тэмы ўключае «воблака слоў». Складзіце лагічны ланцужок (ці некалькі) або гекс, выкарыстоўваючы прыведзеныя паняцці. Канкрэтызуйце паняцці гістарычнымі фактамі і растлумачце сувязі паміж імі.

Сістэматызуем веды

Параўнайце дзяржаваўтваральныя працэсы на тэрыторыі Беларусі і ў Заходняй Еўропе. Запоўніце табліцу. Вызначце агульныя рысы і асаблівасці.

Уніі паміж ВКЛ і Каралеўствам Польскім

Год, назва	Прычыны	Умовы	Вынікі
1385 г. Крэўская унія			
	Паражэнне на р. Ворскле аслабіла становішча Вітаўта і ВКЛ		
			Унія гарантавала захаванне адасобленасці ВКЛ і нязменнасці ўлады вялікага князя літоўскага
1569 г. Люблінская унія			

Аналізуем і разважаем

1. Абапіраючыся на вашы веды аб прыкметах дзяржавы, дакажыце або абвергніце факт існавання дзяржаўнасці на беларускіх землях у X ст.

2. Вызначце прычыны і наступствы адной з гістарычных з’яў:

- 1) усталяванне бязладдзя ў Рэчы Паспалітай;
- 2) прыняцце Канстытуцыі 3 мая 1791 г.;
- 3) паўстанне 1794 г. у Польшчы, Літве і Беларусі.

3. Ці можна лічыць, што ўтварэнне дзяржаўнасці на беларускіх землях з’яўлялася заканамерным працэсам? Сваю думку абгрунтуйце.

Работа з гістарычнымі партрэтамі

1. Складзіце гістарычныя партрэты наступных асоб: Стафан Баторый, Жыгімонт III Ваза, Аўгуст II Моцны, Станіслаў Аўгуст Панятоўскі, Тадэвуш Касцюшка.

2. Ахарактарызуйце гістарычнага дзеяча, якому прысвечаны прыведзеныя ніжэй карціны. Як ён ставіўся да Рэчы Паспалітай?

Сойм па выбранні караля Рэчы
Паспалітай у 1573 г.

Уцёкі Генрыха Валуа з Рэчы Паспалітай
у 1574 г.

Пры неабходнасці выкарыстайце дадатковыя крыніцы інфармацыі.

3. Ахарактарызуйце палітычную дзейнасць вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх. Запоўніце табліцу.

Унутраная і знешняя палітыка вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх

Князь / кароль	Гады кіравання	Паходжанне	Асноўныя кірункі ўнутранай і знешняй палітыкі

4. У 2019 г. у Лідзе быў усталяваны помнік Гедзіміну, у Слоніме — Льву Сапегу. Як вы лічыце, чаму яны размешчаны ў гэтых гарадах? Які ўнёсак у гісторыю нашай краіны зрабілі названыя асобы?

Растлумачце

З дапамогай дадатковых крыніц інфармацыі растлумачце погляды вучоных на наступныя праблемы гісторыі Беларусі:

- 1) федэратыўная будова Рэчы Паспалітай;
- 2) падзелы Рэчы Паспалітай.

Працуем з гістарычнымі крыніцамі

З «АПОВЕСЦІ МИНУЛЫХ ГАДОУ»

У лета 6415 [907] пайшоў Алег на грэкаў, пакінуўшы Ігара ў Кіеве. Узяў многа варагаў, і славян, і чудзі, і крывічоў, і меры, і драўлянаў, і радзімічаў, і палянаў, і севяранаў, і вяцічаў, і харватаў, і дулебаў, і ціверцаў, што вядомыя як талмачы —

усіх гэтых грэкі называлі Вялікая скіф. І з гэтымі з усімі пайшоў Алег на конях і на караблях, і лікам караблёў было дзве тысячы. І прыйшоў да Царграда, і грэкі замкнулі Суд, а горад зачынілі. І выйшаў Алег на бераг і пачаў ваяваць, і многа забойстваў учыніў каля горада грэкам, і разбіў шмат палатаў і папаліў цэрквы. А тых, каго захапілі ў палон, адных пасеклі, другіх закатавалі, іншых расстралялі, а другіх кінулі ў мора. ... І пачалі грэкі міру прасіці, каб не ваяваў грэчаскай зямлі. ... І загадаў Алег даць ваярам на дзве тысячы караблёў па дванаццаць грыўняў на ўключыну, а потым даць даніну на рускія гарады: найперш для Кіева, таксама для Чарнігава, для Пераяслаўля, для Полацка, для Растова, для Любеча і для іншых гарадоў, бо па тых гарадах сядзяць вялікія князі, падуладныя Алегу.

Ці можна на падставе прыведзенага дакумента сцвярджаць, што землі Беларусі ў X ст. падпарадкоўваліся Кіеву?

ПАХВАЛА ВЯЛІКАМУ КНЯЗЮ ВІТАЎТУ З «ЛЕТАПІСЦА ВЯЛІКІХ КНЯЗЁЎ ЛІТОЎСКІХ», XV ст.

Таямніцу цара захоўваць пахвальна, а пра справы вялікага гаспадара паведамляць пахвальна. Хачу вам расказаць пра вялікага князя Аляксандра, гэтак званага Вітаўта, літоўскіх і рускіх і шмат такіх іншых земляў гаспадара. ... Але немагчыма ні расказаць, ні апісаць справы вялікага князя Вітаўта. Калі б было магчыма спасцігнуць вышыню неба і глыбіню мора, то можна было б выказаць сілу і храбрасць гэтага слаўнага гаспадара.

Вялікі князь Вітаўт валодаў Вялікім Княствам Літоўскім і Рускім і шмат якімі іншымі землямі, проста кажучы, усёю Рускаю зямлёю. Ды не толькі ўся Руская зямля [была яму падуладная]. Яшчэ і гаспадар Венгерскай зямлі, гэтак званы цэзар рымскі, у вялікай любові жыў з ім. ...

Яшчэ і турэцкі цар пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў [гэтаму] слаўнаму гаспадару. У вялікай любові жыў з ім і прававерны і хрыстальюбны цар царградскі. Таксама і Чэшскае каралеўства з вялікаю пашанаю ставілася да [нашага] слаўнага гаспадара. А яшчэ дацкі кароль пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Вітаўту.

У тыя ж гады брат яго Ягайла, па-ляшску названы Уладзіславам, валодаў Кракаўскім каралеўствам, і ён з ім [таксама] у вялікай любові жыў. Калі слаўны гаспадар Вітаўт на якую зямлю гневаўся і хацеў пакараць, кароль Уладзіслаў заўсёды даваў яму дапамогу. Служылі яшчэ яму і ўсходнія цары.

Таксама вялікі князь маскоўскі ў вялікай любові жыў з ім. Служылі яму яшчэ і іншыя: вялікія князі нямецкія з усімі сваімі гарадамі і землямі, па-нямецку называныя магістрамі; гаспадар зямлі Малдаўскай і Бесарабскай, па-валашску называны ваяводаю; таксама і гаспадар зямлі Балгарскай, па-балгарску называны дэспатам.

Яшчэ і іншыя вялікія князі [служылі вялікаму князю Вітаўту]: вялікі князь цвярскі, вялікі князь разанскі, вялікі князь адоеўскі, і Вялікі Ноўгарад, і Вялікі

Пскоў. Проста кажучы, не знойдзеца ва ўсім памор’і ні горад, ні край, якія б не слухаліся гэтага слаўнага гаспадара Вітаўта.

... Калі слаўны гаспадар, вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўт, на якую зямлю гневаўся і хацеў яе сам пакараць або куды хацеў сваіх моцных ваяводаў паслаць і каму ад тых зямель загадваў да сябе прыбыць, яны неўзабаве паслухмяна са сваёй зямлі да яго прыходзілі.

... Гэты вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўт, у вялікай пашане і славе прабываў. [Аднойчы] быў ён у адным са сваіх гарадоў — вялікім горадзе Кіеве, і прыслалі да яго [сваіх пасланцоў] вялікія князі ардынскія, паручаючыся верна служыць яму, і прасілі ў яго цара на царства, бо шмат вялікіх ардынскіх цароў служыла пры яго двары. І даў ён ім цара па імені Салтан. Той жа цар, які быў у Ардзе, учуўшы, што слаўны гаспадар [Вітаўт] паслаў свайго слугу на царства, не пасмеў працівіцца яму, пакінуў царства і ўцёк. Салтан жа, прыйшоўшы ў Арду, сеў на царства паводле волі вялікага гаспадара Вітаўта і вельмі паслухмяна служыў яму, і неўзабаве памёр. Старэйшыны ж ардынскія паслалі сваіх паслоў з вялікімі дарамі да слаўнага гаспадара і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Салтан Малы.

... Як ад мора шмат вады выходзіць, так і ад гэтага слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, мударасць зыходзіць.

1. Дайце характарыстыку Вітаўту як кіраўніку дзяржавы паводле дакумента.
2. Як вы лічыце, ці ўмешваўся Вітаўт у дынастычную барацьбу ў Залатой Ардзе? Прывядзіце факты, каб пацвердзіць вашу думку.
3. Якімі былі ўзаемаадносіны паміж Вітаўтам і кіраўнікамі суседніх зямель, княстваў? Прывядзіце прыклады.
4. Як вы лічыце, калі і з якой мэтай ствараўся гэты твор?

Даследуем

Усяслаў Брачыславіч — чарадзеі?

Празванні князёў ВКЛ.

Вобраз князя Вітаўта ў міфалагічнай свядомасці беларусаў.

Творчае заданне

Падрыхтуйце комікс пра аднаго з уладароў Полацкага княства ці Вялікага Княства Літоўскага або пра любую значную, на ваш погляд, падзею з гісторыі Беларусі.

РАЗДЗЕЛ IV

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКІХ ЗЯМЕЛЬ

Выкарыстоўваем

Гістарычную інфармацыю для вызначэння асаблівасцяў фарміравання сацыяльнай структуры грамадства, характарыстыкі этапаў эканамічнага развіцця беларускіх зямель у XIII—XVIII стст.;

гістарычную карту для лакалізацыі працэсаў сацыяльна-эканамічнага развіцця на беларускіх землях.

Развіваем уменні

Тлумачыць асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі на падставе гістарычных крыніц;

шукаць і крытычна аналізаваць гістарычную інфармацыю па пытаннях сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускіх зямель у XIII—XVIII стст.

Вучымся самастойна

Тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж падзелам працы і ўзнікненнем гарадоў, развіццём сацыяльна-эканамічных адносін і станаўленнем дзяржаўнасці;

параўноўваць, сістэматызаваць і абагульняць гістарычныя факты, звязаныя з працэсамі запрыгоньвання сялянства, развіцця сельскай гаспадаркі, станаўлення розных формаў вытворчасці ў XIII—XVIII стст. на беларускіх землях.

Даследуем

Працэсы сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускіх зямель;

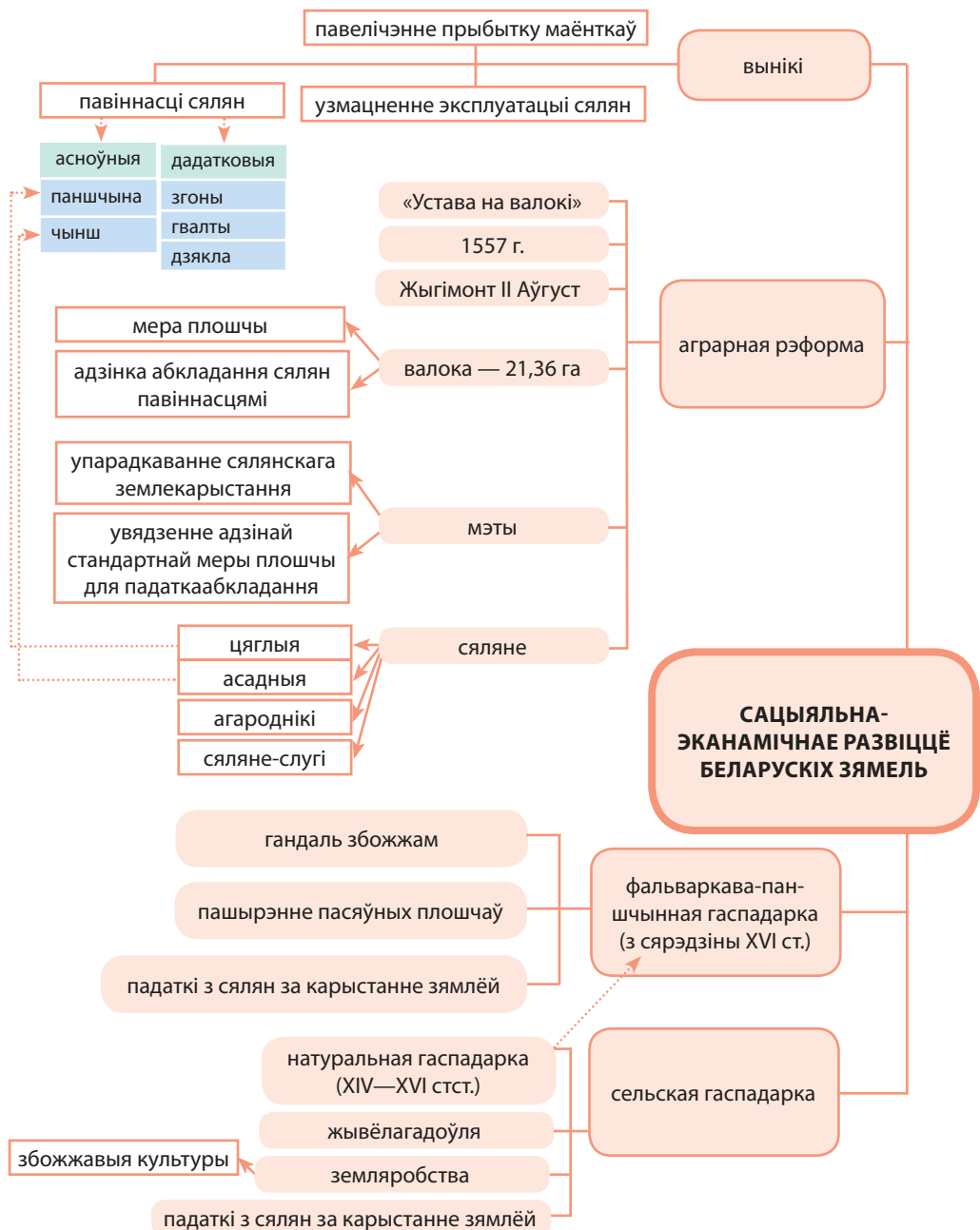
асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця вашай малой радзімы.

XIII—XVIII стст. у беларускай гісторыі — час усталявання і развіцця феадальнай сістэмы гаспадарання. Толькі ў XVIII ст. пачынаюць фарміравацца асобныя элементы капіталістычных адносін.

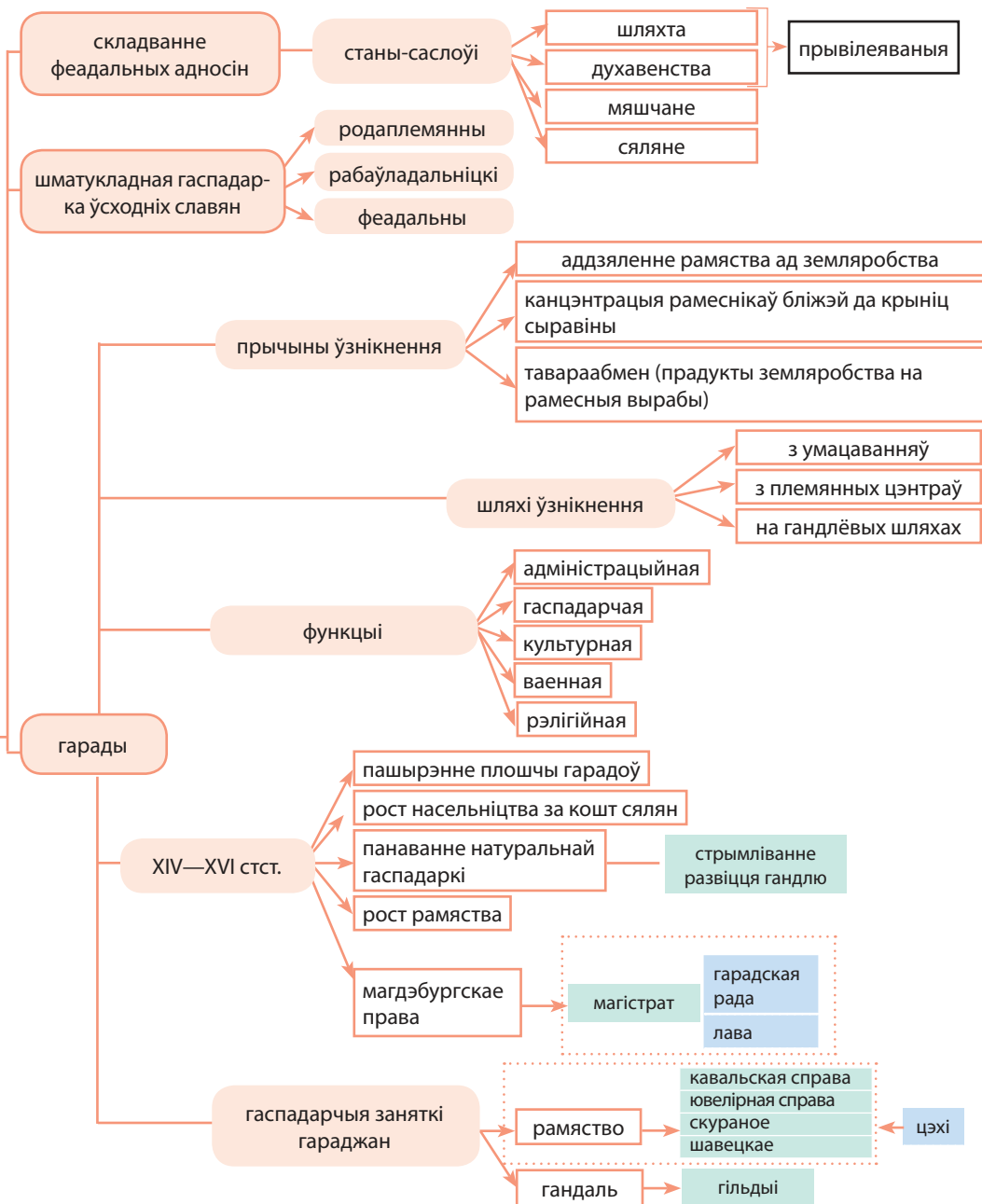
Сацыяльна-эканамічныя працэсы на беларускіх землях мелі падабенства з заходнееўрапейскімі галоўным чынам па форме, але значна адрозніваліся сваім зместам і не супадалі па часе. Калі ў Заходняй Еўропе цэхавая арганізацыя працы ў канцы XV ст. знаходзілася ў стане крызісу, то ў беларускіх землях яна ў гэты час толькі зараджалася. Тое ж адносіцца і да мануфактуры. У Беларусі гэтая форма арганізацыі вытворчасці з’яўляецца толькі ў XVIII ст., калі ў Заходняй Еўропе яна ўжо адыходзіла.

Стабільна высокі попыт на сельскагаспадарчую прадукцыю на заходнееўрапейскім рынку вызначыў аграрны характар эканомікі Вялікага Княства Літоўскага. У XVI ст. адбылася першая аграрная рэформа, якая прывяла да ўсталявання фальваркава-паншчыннай сістэмы, праіснаваўшай да 1861 г. Паскорыўся працэс прымацавання сялян да зямлі. Усталяванне прыгоннага права, разбуральныя войны, эпідэміі, палітычныя змены выклікалі сацыяльную барацьбу ў XVI—XVIII стст. паміж рознымі саслоўямі і класавую барацьбу паміж асноўнымі класамі (феадаламі і сялянамі).

Дата	Падзея
862 г.	Першае ўпамінанне Полацка
980 г.	Першае ўпамінанне Турава
1019 г.	Першае ўпамінанне Берасця
1067 г.	Першае ўпамінанне Менска
1390 г.	Атрыманне права на самакіраванне г. Берасцем
1441 г.	Атрыманне права на самакіраванне г. Слуцкам
1492 г.	Арганізацыя манетнага двара ў Вільні вялікім князем Аляксандрам
1494 г.	Атрыманне права на самакіраванне г. Высокім
1496 г.	Атрыманне права на самакіраванне г. Гародняй
1498 г.	Атрыманне права на самакіраванне г. Полацкам
1499 г.	Атрыманне права на самакіраванне г. Менскам
1557 г.	Прыняцце «Уставы на валокі» — пачатак аграрнай рэформы
1606, 1610, 1618, 1633 гг.	Паўстанні ў Магілёве
1615 г.	Паўстанне ў Мазыры
1722 г.	Арганізацыя вытворчасці ў Налібоцкай мануфактуры
1740—1744 гг.	Паўстанне сялян у Крычаўскім старостве
1754—1756 гг.	Паўстанне сялян у Камянецкай воласці Мазырскага павета
1764 г.	Абмежаванне «ліберум вета», утварэнне Скарбовай камісіі ВКЛ
1765 г.	Пачатак рэформы А. Тызенгаўза
1766 г.	Увядзенне адзіных мер даўжыні, вагі, аб’ёму ў Рэчы Паспалітай

Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель

Пры дапамозе ментальнай карты «Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель» вызначце тыя з’явы, якія, на вашу думку, аказалі найбольш значны ўплыў на развіццё эканомікі беларускіх зямель таго часу. Растлумачце свой выбар.

§ 14. Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст.

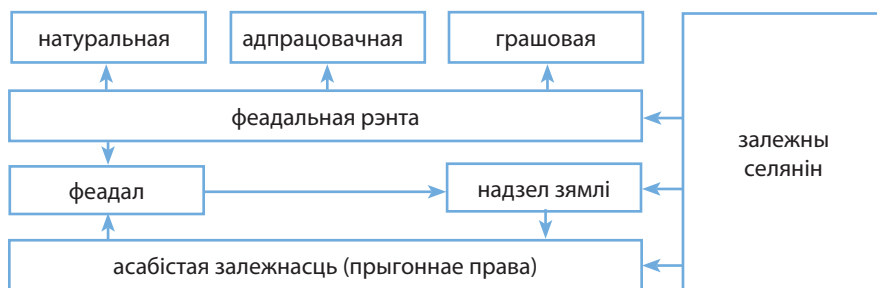
1. Успомніце асноўныя заняткі ўсходніх славян.
2. Што такое «натуральная гаспадарка»?
3. Як узніклі сярэднявечныя гарады?

Станаўленне феадальных адносін. У VIII—XIII стст. у Заходняй Еўропе замацаваліся феадальныя адносіны. Яны прадугледжвалі пазямельную і асабістую залежнасць паміж феадаламі, калі сеньёр перадаваў васалу феод. Васал прысягаў на вернасць сеньёру.

Як вы разумееце, што такое феадальныя адносіны? Дайце тлумачэнне гэтаму паняццю.

Таксама феадальныя адносіны складаліся з пазямельнай і асабістай залежнасці сялян ад феадалаў. Эканамічная залежнасць сялян праяўлялася ў выплаце або выкананні рэнты.

Формы феадальнай рэнты

Ахарактарызуйце тры асноўныя формы феадальнай рэнты.

Ва Усходняй Еўропе фарміраванне феадалізму адбывалася без істотнага ўплыву рымскага рабаўладальніцтва. Для ўсходнеславянскіх плямёнаў быў характэрны паступовы пераход ад родаплемянных да феадальных адносін.

Шэраг гісторыкаў (В. В. Ключэўскі, І. Я. Фраянаў, В. І. Гарамыкіна) лічылі, што ў старажытнарускіх землях дамінавалі рабаўладальніцкія адносіны, якія існавалі паралельна з рэшткамі родаплемянных і феадальных. Таму, на іх думку, старажытнаруская дзяржава з'яўлялася рабаўладальніцкай краінай.

Шматукладная гаспадарка ўсходніх славян. У Кіеўскай Русі ў адрозненне ад краін Заходняй Еўропы ў IX—XI стст. яшчэ адсутнічала буйное феадальнае землеўладанне, не існавала ў развітой форме феадальная іерархія. Тут жылі свабодныя абшчыннікі, даволі значнай была доля рабскай працы. Працэс фарміравання класа феадалаў ішоў марудна. Гэты клас прадстаўнікоў племянной знаці і набліжаных да князя людзей — яго дружыннікаў. Князь за службу даваў ім не зямлю, а права збіраць даніну з пэўнай тэрыторыі. Працэс збору даніны атрымаў назву *палюддзе*. Першапачаткова памер даніны не быў вызначаны. І толькі пасля забойства драўлянамі князя Ігара яго жонка княгіня Вольга (945—957) загадала арганізаваць *пагосты* (месцы збору даніны) і вызначыла яе памер.

Асноўную частку жыхароў складалі свабодныя абшчыннікі, але з’явілася залежнае і паўзалежнае насельніцтва, што адлюстравана ў схеме.

Князь Ігар збірае даніну з драўлян.
Мастак К. В. Лебедзеў. 1903 г.

На падставе малюнка вызначце характар даніны залежнага насельніцтва князю.

свабодныя абшчыннікі		паўзалежнае насельніцтва		залежнае насельніцтва	
смерды	людзі	закупы	радовічы	чэлядзь	халопы

Катэгорыі насельніцтва ў IX—XIII стст.

У пісьмовых дакументах свабодныя абшчыннікі абазначаны назвамі «людзі», «смерды». Зборнік законаў «Руская Праўда» апавядае аб *закупах* — збыднелых сялянах, якія бралі ў феадала грашовую пазыку («купу») і павінны былі адпрацаваць яе ў яго гаспадарцы. Таксама ўпамінаюцца *радовічы* — сяляне, якія знаходзіліся ў залежнасці ад гаспадара ў адпаведнасці з дамовай («радам»).

Перажыткам родаплемянных адносін з’яўляліся ўсходнеславянская абшчына («верв»), з якой пачалі вылучацца асобныя сем’і, і так званыя «хатнія» рабы. У «Рускай

Праўдзе» яны ўзгадваюцца пад назвамі «чэлядзь», «халопы». Галоўнай крыніцай павелічэння колькасці рабоў з’яўляўся палон.

Такім чынам, да XII ст. ва ўсходніх славян суіснавалі тры эканамічныя ўклады: родаплемянны, які адыходзіў, рабаўладальніцкі, які не атрымаў значнага пашырэння, і феадальны, які толькі нараджаўся.

Пераважная большасць насельніцтва ў тэя часы жыла ў «вёсях», або вёсках — неўмацаваных сельскіх паселішчах. Таксама ў пісьмовых крыніцах сустракаюцца сёлы. Там жылі залежныя ад феадалаў людзі. Адсюль паходзіць слова «сяляне».

Старажытныя гарады Беларусі. Аддзяленне рамяства і гандлю ад земляробства прывяло да ўзнікнення гарадоў, якія становіліся цэнтрамі палітычнага, эканамічнага, культурнага і рэлігійнага жыцця асобных княстваў ці валасцей. Большасць гарадоў на тэрыторыі Беларусі ўтварыліся пасля прыходу славян. Аднак шляхі іх узнікнення былі рознымі.

Шлях «з варагаў у грэкі»

Карыстаючыся картасхемай, «праплывіце» па магчымых напрамках шляху «з варагаў у грэкі». Праз якія сучасныя гарады Беларусі будзе праходзіць ваш шлях?

Першы шлях утварэння гарадоў — гандлёва-рамесны — быў звязаны з развіццём гандлю. На шляху «з варагаў у грэкі» ўзнік Полацк, а таксама Віцебск і Усвяты. Гарады фарміраваліся з паселішчаў гандляроў і рамеснікаў каля суднаходных рэк.

Другі шлях утварэння гарадоў называецца абшчыннафеадальным. Ён прадугледжваў ператварэнне племяннога цэнтра ў адміністрацыйны цэнтр. Прыкладам такога горада з’яўляецца Тураў.

Трэці шлях — феадальны, або дзяржаўны. У час войнаў князі будавалі парубежныя крэпасці, якія з’яўляліся пунктамі абароны пры варожых нападках. Яны давалі магчымасць для далейшага падпарадкавання новых тэрыторый. Так утварыліся, напрыклад, Менск, Браслаў, Навагародак.

Пісьмовыя крыніцы фіксуюць існаванне на тэрыторыі Беларусі ў IX—XIII стст. звыш 35 гарадоў. Самым старажытным і найбольшым з іх быў Полацк.

Полацк у XII ст. Рэканструкцыя

Не ўсе гарады Ранняга сярэднявечча знойдзены археолагамі. У прыватнасці, не вызначана месцазнаходжанне такіх гарадоў, як Галацічаск, Одрск, Некалач у Полацкай зямлі, Свіслач у Панямонні.

З якімі падзеямі айчыннай гісторыі звязаны гэтыя гарады? Знайдзіце звесткі пра іх у дадатковых крыніцах інфармацыі.

Знешняй адметнасцю горада былі абарончыя ўмацаванні. Яны ўключалі магутны земляны вал, на якім узводзіліся зрубныя сцены і драўляныя вежы. Толькі культавыя храмы (саборы) пачынаючы з XI ст. былі мураванымі. Тэрыторыя горада

была падзелена на асобныя сядзібы, якія складаліся з жылога дома і гаспадарчых будынкаў. Шырыня вуліц дасягала чатырох метраў, іх часта масцілі бярвеннем.

Старажытнае Берасце. Экспазіцыя музея

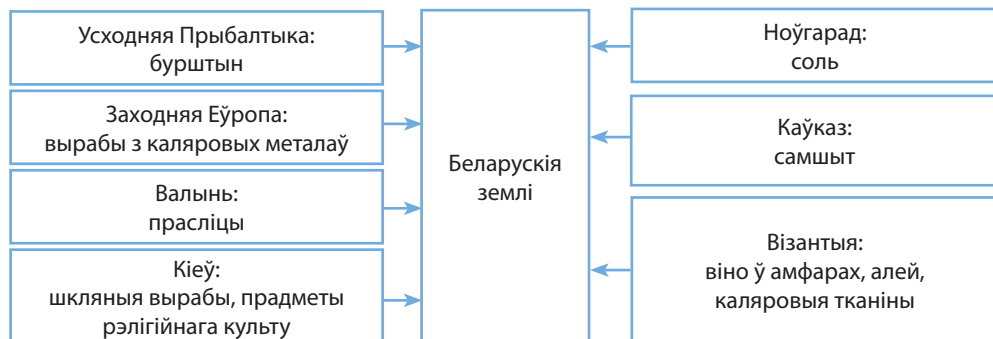
Галоўным экспанатам музея «Берасце» з'яўляецца археалагічны раскоп з жылымі і гаспадарчымі пабудовамі XIII ст. Раскоп займае плошчу 1118 м². На глыбіні 4 метраў знаходзіцца частка рамеснага квартала — 28 драўляных жылых і гаспадарчых пабудов XIII ст., 2 вулічныя маставыя, частакол, рэшткі глінабітных печаў. Археалагі падчас раскопак выявілі арыгінальную планіроўку старажытнага Берасця, дзе асноўным планіровачным элементам былі вуліцы. Дамы прымыкалі да вуліц глухімі сценамі і будаваліся ў 3—4 рады паміж вуліцамі на адлегласці каля паўметра адзін ад аднаго. Гэта былі наземныя аднакамерныя квадратныя ў плане збудаванні з круглых бярвенняў.

Гараджане займаліся рамяством, гандлем, промысламі. Археалагічныя знаходкі сведчаць пра высокі ўзровень развіцця рамяства ў XII—XIII стст. Толькі кавалі выраблялі з жалеза да 150 відаў розных прадметаў. Яны ведалі сакрэты атрымання сталі, маглі рабіць сплавы жалеза з іншымі металамі. Рамеснікі займаліся таксама ювелірнай справай, ганчарствам, апрацоўкай дрэва, косці, каменю, скуры.

Вызначце, якія рамёствы былі развітыя ў Берасці XIII ст. Выкарыстайце інфармацыю сайта Беларускага экскурсійнага партала (<https://ekskursii.by>).

Разгалінаваная сістэма рэк садзейнічала развіццю гандлёвых адносін. Ва ўмовах натуральнай гаспадаркі найбольшае развіццё атрымаў знешні гандаль.

Імпорт у беларускія землі ў XII—XIII стст.

Прасачыце па схеме, якія асноўныя тавары ўвозіліся на беларускія землі ў XII—XIII стст.

Дырхем

Дэнарый

Літоўская грыўна

Значэнне гандлёвага шляху «з варагаў у грэкі». Гандлёвы шлях «з варагаў у грэкі» ў IX—XII стст. звязваў Скандынавію з Візантыяй. Гісторыкі лічаць, што асноўны рух ішоў ад Балтыйскага мора ў Заходнюю Дзвіну, затым праз волакі — на Дняпр і далей у Чорнае мора. У летапісе «Аповесць мінулых гадоў» гэты шлях апісаны ў адваротным парадку — «з грэкаў у варагі». Магчыма, летапісец жадаў паказаць, што варагі маглі даплыць да Канстанцінопаля праз Міжземнае мора, а вярталіся назад, у Скандынавію, праз рускія землі. Існуе меркаванне, што аўтар дэманстраваў кірунак хрысціянізацыі рускіх зямель.

Са Скандынавіі везлі жалеза, канаты, зброю, мастацкія вырабы. З Візантыйскай імперыі — віно, прыправы, ювелірныя і шкляныя вырабы, кнігі. З Усходняй Прыбалтыкі вывозілі бурштын, а з беларускіх зямель і Ноўгарада — «мяккае золата»

(футра), ільняныя тканіны, лес, мёд, воск, скуры, смалу. Важным таварам з’яўляліся рабы. Гандляры звычайна абменьвалі футра і рабоў на арабскае срэбра.

Шлях «з варагаў у грэкі», які на працягу IX—XI стст. складаўся з некалькіх адгалінаванняў, што праходзілі праз тэрыторыю Беларусі, паступова стаў важным міжнародным гандлёвым маршрутам паміж Паўночнай Еўропай і Усходам. Варагі рассяляліся на прылеглых да суднаходных рэк землях і змешваліся з мясцовым славянскім, балцкім і фіна-ўгорскім насельніцтвам. Гэты шлях стаў адным з асноўных фактараў утварэння дзяржаўных структур Усходняй Еўропы.

1. Канкрэтызуйце паняцці *феадалізм, пагост, палюддзе, закупы, радовічы, верв, чэлядзь, халопы, весь* гістарычнымі з’явамі або фактамі і растлумачце сувязі паміж імі.
2. Ахарактарызуйце шляхі фарміравання феадальных адносін.
3. Дакажыце пры дапамозе вучэбнага тэксту, што ва ўсходніх славян у IX—XI стст. пачалі фарміравацца феадальныя адносіны.
4. Якія віды рамяства найбольш паспяхова развіваліся ў гарадах у XI—XIII стст.?
5. Раскажыце аб развіцці гандлю ў IX—XII стст. Якую ролю ў жыцці насельніцтва Беларусі адыгрываў шлях «з варагаў у грэкі»?
6. Апішыце знешні выгляд старажытнага горада на тэрыторыі Беларусі. Выкарыстаўце відэаэстужку «Археалагічны музей „Берасце“» (праект «1000 музеяў Беларусі»).
7. Правядзіце міні-даследаванне. Падрыхтуйце прэзентацыю выступлення, прысвечанага гарадам IX—XII стст. у вашым раёне (вобласці), у любым зручным вам фармаце і прадстаўце яе аднакласнікам.

§ 15. Развіццё феадальных адносін на беларускіх землях у сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст.

§ 15, п. 1—3

1. Успомніце, што такое саслоўе.
2. Калі і чаму ў Заходняй Еўропе склалася прыгоннае права?

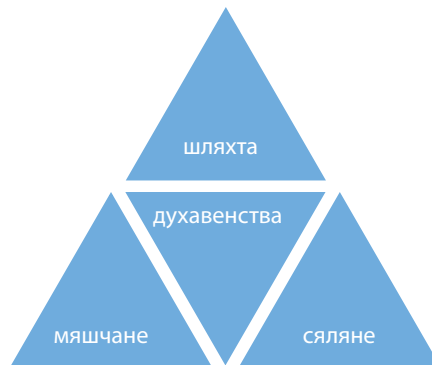
Пазямельныя адносіны ў Вялікім Княстве Літоўскім. У Вялікім Княстве Літоўскім вярхоўным уласнікам зямлі лічыўся вялікі князь. Акрамя асабістых уладанняў ён кантраляваў дзяржаўныя землі, якія ў сярэдзіне XVI ст. складалі амаль палову тэрыторыі ВКЛ. За выкананне дзяржаўнай службы, удзел у абароне краіны вялікі князь перадаваў феадалам зямлю з сялянамі. Падобныя памесныя маёнткі яны атрымлівалі на розныя тэрміны — напрыклад, «на вечнасць», г. зн. з правам перадачы зямлі ў спадчыну жонцы, дзецям, або «да жывата», іначэй кажучы, пажыццёва. Такая форма феадальнага землеўладання называецца ўмоўнай.

Побач з велікакняжацкімі ўладаннямі існавалі вотчынныя маёнткі, якія перадаваліся ў спадчыну і з’яўляліся прыватнай уласнасцю феадала. У канцы XIV ст. такія землі складалі да 65 % тэрыторыі ВКЛ. У асноўным яны належалі нашчадкам князёў, якія паходзілі з дынастыі Рурыкавічаў і Гедзімінавічаў, або былі царкоўнымі ўладаннямі.

На зямлі феадалаў працавалі залежныя сяляне. Сям’я селяніна з сядзібай, інвентаром і зямельным надзедам складала асобны двор, які ў той час называлі дымам. Дымы адной вёскі ўтваралі абшчыну, або *грамаду*. У яе агульным карыстанні меліся сенакосы, дадатковыя ворыўныя землі. Грамада несла адказнасць перед феадалам за выкананне павіннасцяў пры дапамозе кругавой парукі і копнага суда. Члены грамады на сельскім сходзе выбіралі сваё мясцовае кіраванне: старцаў, дзясяцкіх. Абшчына абараняла сялян ад самавольства феадалаў.

Часам сем’і разрасталіся і ўтвараліся *дварышчы* (10 і больш сваяцкіх сем’яў). Яны пераважалі на поўдні Беларусі — Палессі. Дварышчы карысталіся агульным інвентаром, сумесна вялі гаспадарку і пароўну дзялілі ўраджай. Яны маглі запрашаць да працы і прышлых людзей, якіх называлі «прымакамі», «сябрамі», «патужнікамі».

Складванне станаў-саслоўяў феадальнага грамадства. Развіццё феадальных адносін на беларускіх землях суправаджалася падзедам грамадства на саслоўі. У Вялікім Княстве Літоўскім для абазначэння саслоўяў ужывалі тэрмін «стан». Пад станамі-саслоўямі ў феадальным грамадстве разумеліся групы людзей, якія мелі аднолькавае прававое становішча. Склаліся яны ў XVI ст. Да гэтага часу ішоў працэс іх станаўлення.

Асноўныя станы-саслоўі ВКЛ

У XVI—XVIII стст. пануючым, прывілеяваным саслоўем у Вялікім Княстве Літоўскім была *шляхта*. Толькі ёй належала выключнае права на валоданне зямлёй.

Шляхта

Вялікія князі ў прывілеях ад 1387, 1432, 1434 гг. гарантавалі шляхце права ўласнасці на свае маёнткі. Таксама прадстаўнікі гэтага стану былі вызвалены ад большасці грашовых і натуральных павіннасцяў на карысць дзяржавы. Казімір Ягайлавіч дазволіў шляхце вяршыць суд над падданымі ў яе ўласных маёнтках. Статуты ВКЛ юрыдычна аформілі шляхту ў замкнёнае (карпаратыўнае) саслоўе.

Усіх шляхціцаў аб'ядноўваў адзін абавязак — выкананне ваеннай службы. Займацца рамяством ці гандлем лічылася для іх ганебнай справай.

Людзі «простага стану» — сяляне і гараджане — маглі трапіць у шляхецкае саслоўе толькі за выключныя ваенныя ці іншыя заслугі перад дзяржавай па рашэнні вялікага князя, сойма або гетмана.

Шляхціцы былі роўнымі паміж сабой у палітычных правах. Пашыраны быў выраз: «Шляхціц шляхціцу брат». А вось у маёмасных адносінах яны істотна розніліся. Навукоўцы вылучаюць некалькі катэгорый шляхты.

Шляхта				
«галота»	дробная	сярэдня	буйная	магнаты
без зямлі і падданных	да 10 дымаў	ад 10 да 100 дымаў	звыш 100 дымаў	

Катэгорыі шляхты

Слова «магнат» дакладна перакладаецца з лацінскай мовы як «знатны чалавек». У Рэчы Паспалітай гэтыя людзі не толькі знаходзіліся ў прывіляваным становішчы, але і валодалі вялікімі багаццямі (зямля, прыгонныя сяляне). Магнаты належалі да багатых і ўплывовых шляхты.

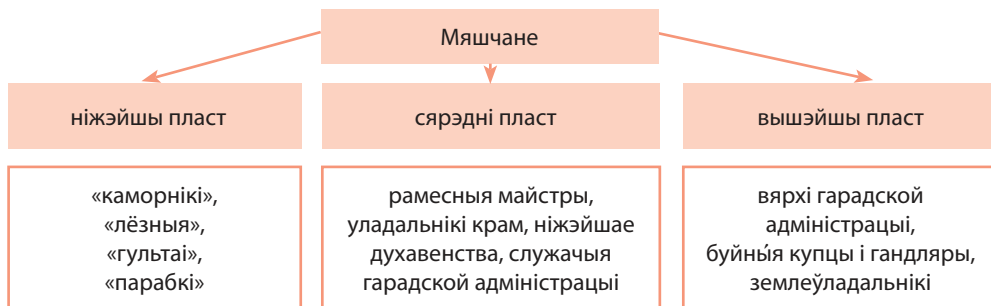
У XVI—XVIII стст. агульная колькасць прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя складала да 8—10 % насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага.

Па сваім сацыяльна-юрыдычным становішчы да шляхты прымыкала **духавенства**. Гэты стан аб'ядноўваў людзей, якія займаліся выкананнем рэлігійных абрадаў і ўтваралі асобную арганізацыю (карпарацыю). У ВКЛ жылі прадстаўнікі духавенства розных хрысціянскіх канфесій: праваслаўнай, каталіцкай, уніяцкай і інш. У розныя часы яны займалі неаднолькавае становішча. Да канца XVI ст. на беларускіх землях колькасна пераважала праваслаўнае духавенства. Пасля ўтварэння Віленскага біскупства сфарміравалася іерархія каталіцкіх святароў. Яны карысталіся падтрымкай з боку дзяржаўнай улады. Колькасць зямлі, якая належала каталіцкай царкве, у два разы перавышала землеўладанне праваслаўнай царквы.

Духавенства, як і шляхта, у маёмасных адносінах было неаднародным. Таксама існавалі адрозненні і па сацыяльна-маёмасным становішчы. Мітрапаліты, епіскапы, архімандрыты буйных манастыроў адносіліся да прывілеяванай шляхты. Ніжэйшае духавенства (святары, псаломшчыкі і інш.) найчасцей прымыкала да сялян і бедных гараджан.

Жыхароў гарадоў называлі **мяшчанамі**. Іх назва паходзіць ад слова «места», што ў перакладзе з польскай мовы азначае «горад». У ВКЛ тэрмін «мяшчане» замацаваўся за жыхарамі гарадоў у другой палове XV ст. Гэтае саслоўе ўключала рамеснікаў, купцоў, домаўладальнікаў і іншыя катэгорыі гараджан. Правы і абавязкі прадстаўнікоў мяшчанскага стану вызначалі Статуты ВКЛ і прывілеі вялікіх князёў аб наданні гарадам права на самакіраванне. У паселішчах з магдэбургскім правам мяшчане маглі арганізоўваць суд, выбіраць гарадскую адміністрацыю, ствараць цэхі, кантраляваць гандаль і збор падаткаў.

Як шляхта і духавенства, мяшчане ў маёмасных адносінах падзяляліся на тры асноўныя пласты.

Катэгорыі мяшчан

Сяляне складалі самае шматлікае саслоўе ў краіне, якое налічвала 70 % насельніцтва. Стан аформіўся да сярэдзіны XVI ст., калі асноўная маса сялян была запрыгонена. Гэтае саслоўе складалася з пяці асноўных груп.

даннікі	цягляя сяляне	асадныя сяляне	сяляне-агароднікі	слугі
• натуральная даніна (збожжа, мёд, футра і інш.)	• паншчына	• грашовы чынш	• служба ў панскім маёнтку	• баяры; • леснікі; • асочнікі; • бортнікі; • вясковая адміністрацыя

Асноўныя катэгорыі сялян у другой палове XVI — XVIII стст.

Сяляне, якія за карыстанне зямлёй выконвалі паншчыну, называліся *«цяглымі»*. З адной валокі яны павінны былі выканаць 2 дні паншчыны ў тыдзень, 4 дні згонаў у год, заплаціць 21 грош чыншу, аддаць натуральны аброк (дзе бочкі аўса, адзін воз сена, адну гусь, дзве курыцы, дваццаць яек). Сяляне, якія за карыстанне зямлёй плацілі чынш, называліся *«асаднымі»*. З адной валокі зямлі яны выконвалі 12 дзён згонаў у год, плацілі 21 грош чыншу, аддавалі аброк у тым жа памеры, што і цягляя двары. Згонамі называліся тэрміновыя сельскагаспадарчыя работы, звязаныя, як правіла, з сенакосам і жнівом. На іх выходзілі ўсе працаздольныя члены сям’і. *Сяляне-агароднікі* мелі невялікія надзелы пры сядзібе, за карыстанне якімі павінны былі адпрацоўваць адзін дзень паншчыны ў тыдзень на зямлі феодала.

Сяляне-слугі ў якасці асноўнай павіннасці неслі службу: воінскую, кур’ерскую, гаспадарча-адміністрацыйную. Сярод іх вылучаліся зямяне, баяры, леснікі, асочнікі, бортнікі, ніжэйшая вясковая адміністрацыя (цівуны, сотнікі, старцы, войты і інш.). Путныя баяры неслі кур’ерскую (паштовую) службу, а панцyrныя баяры — ваенную. За гэта яны атрымлівалі дзве валокі зямлі, з якіх плацілі грашовы чынш. Асочнікі ахоўвалі лясы і пушчы вялікага князя ці буйных феодалаў, рыхтавалі ім паляванне, самі здабывалі для панскага двара дзічыну. Да бортнікаў адносіліся сяляне, якія займаліся пчаларствам. Да слуг прымыкалі сельскія рамеснікі.

Параўнаўча невялікай колькасцю была прадстаўлена група беззямельных сялян. Іх называлі «бабылямі», «каморнікамі», «кутнікамі», «халупнікамі».

На працягу другой паловы XVI — XVIII ст. адбывалася паступовае збліжэнне сацыяльнага становішча розных катэгорый сялян. Напрыклад, з-за павелічэння зямельных надзелаў сяляне-агароднікі зліваліся з асноўнай масай прыгонных. Да канца XVIII ст. самая заможная частка сялян — баяры і зямяне — ператварылася ў чыншавых сялян, паступова зніклі адрозненні паміж асаднымі і чыншавымі сялянамі: і тыя і другія сталі спалучаць паншчыну з грашовым аброкам.

Беларускі селянін.
Малюнак XVII ст.

Маёмасная дыферэнцыяцыя сялян паскорылася ў XVII—XVIII стст. Самі землеўласнікі ў канцы XVIII ст. падзялялі сваіх падданных або на тры (багатыя, сярэднія, бедныя), або на чатыры групы (багатыя, заможныя, сярэднія, бедныя).

3 «Пагаднення землеўласнікаў Віцебскага павета» (1551 г.)

...кожны вольны пахожы чалавек [які пасяліўся ў прыватным маёнтку] павінен нам, панам сваім, даваць ад жыта і ад... іншага хлеба долю — чацвёрты сноп, які... павінен быць абмалочаны ў прысутнасці нашага прадстаўніка... А з пчол... павінны даваць нам палову мёду. А кожнае лета павінны на нашым хлебе працаваць на нас восем талок, два дні ўзворваць аблогу, два дні рубачь лёд, два дні касіць сена, два дні зжынаць жыта...; вясною на працягу тыдня ставіць на двары свайго пана новыя будынкі або рамантаваць старыя, а зімой хадзіць на паляванне і лавіць рыбу ў азёрах... А калі б чалавек пажадаў перайсці да каго-небудзь іншага, то павінен загадзя летам уступіць пану свайму аблогу і, з'явіўшыся на міравым сходзе ў першы тыдзень велікоднага паста... і заплаціўшы куніцу — 12... гр., выйсці...

Вызначце ўмовы пражывання і пераходу пахожых сялян на прыватнаўласніцкіх землях паводле полацкага звычаю.

1. Канкрэтызуйце паняцці *саслоўе, шляхта, духавенства, мяшчане, сяляне* гістарычнымі з'явамі або фактамі і растлумачце сувязі паміж імі.
2. Як складваліся пазямельныя і асабістыя адносіны паміж феодаламі? Складзіце схему «Пазямельныя адносіны ў Вялікім Княстве Літоўскім».
3. Назавіце формы феадальнага землеўладання.
4. На якія станы-саслоўі падзялялася грамадства ВКЛ? Складзіце «воблакі слоў» з характарыстыкай становішча розных саслоўяў ВКЛ.
5. Назавіце прычыны збліжэння сацыяльнага становішча розных катэгорый сялян на працягу другой паловы XVI — XVIII ст.

§ 16. Гарады, рамёствы і гандаль на беларускіх землях у сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст.

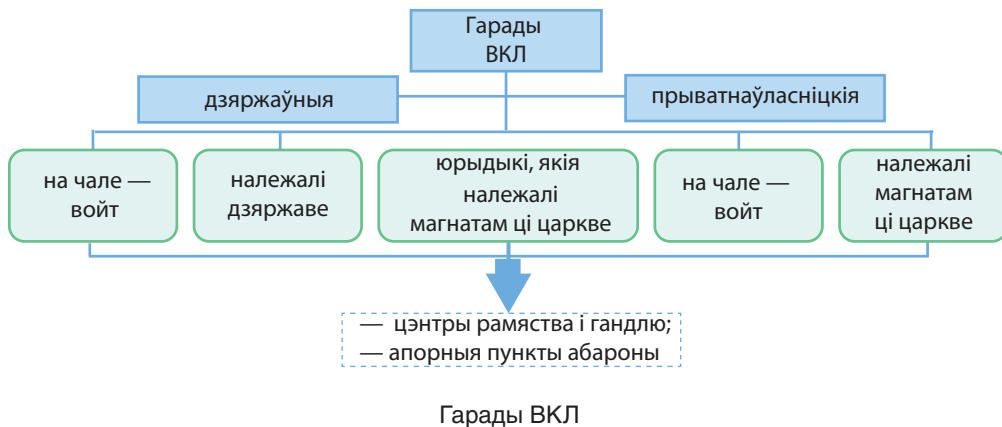

1. Успомніце, што такое горад.
2. Якую ролю адыгрывала права на самакіраванне ў развіцці гарадоў Заходняй Еўропы?
3. З якімі краінамі гандлявалі беларускія землі ў IX—XIII стст.?

Станаўленне гарадоў як рамесна-гандлёвых цэнтраў. У XIV — першай палове XVI ст. на беларускіх землях адбываўся значны рост гарадоў і гарадскога насельніцтва. Гэтаму садзейнічала ўмацаванне вярхоўнай улады. Вялікія князі не дазвалялі мясцовым князям парушаць цэласнасць дзяржавы. Насельніцтва гарадоў

павялічвалася за кошт перасялення сялян, яўрэяў, рассялення татар, ваеннапалонных і натуральнага прыросту.

У пісьмовых крыніцах сярэдзіны XVI ст. згадваецца каля 40 гарадоў на тэрыторыі Беларусі. Самымі буйнымі з’яўляліся Полацк, Віцебск, Слуцк, Магілёў, Пінск. У Полацку, напрыклад, пражывала каля 20 тыс. жыхароў. Але такіх гарадоў было няшмат. Пераважалі сярэднія гарады з колькасцю насельніцтва ў межах 2—4 тыс. чалавек. Да іх адносіліся Гародня, Навагарадак, Менск, Берасце і іншыя пасяленні.

Прыватнаўласніцкія гарады складалі ў XVI ст. каля 40 % ад усіх гарадоў Беларусі. Да такіх гарадоў можна аднесці Нясвіж — уласнасць Радзівілаў, Ружаны — уласнасць Сапегаў, Лагойск — уласнасць Тышкевічаў.

У дзяржаўных паселішчах магнаты, царква або манастыр маглі валодаць цэлымі гарадскімі кварталамі — *юрыдыкамі*. На іх жыхароў не распаўсюджвалася гарадская ўлада. Утвараліся юрыдыкі ў выніку перасялення сялян на гарадскія ўчасткі ці ва ўладанні феадалаў або пераезду саміх гараджан.

Гарадское насельніцтва займалася рамяством, гандлем і нават сельскай гаспадаркай. Колькасць рамесных спецыяльнасцяў павялічылася. Найбольш пашыранымі відамі рамёстваў са значнай колькасцю прафесій былі апрацоўка скур і футра, выраб адзення, тканін, прадуктаў харчавання, апрацоўка металу і выраб зброі, дрэваапрацоўка, будаўніцтва.

Ва ўсіх гарадах у вызначаныя дні, звычайна раз-два на тыдзень, адбываліся *тэргі*. Для іх правядзення адводзіліся спецыяльныя месцы — рынкі.

Гандаль ажыццяўляўся па суднаходных рэках і сухапутных шляхах. Асноўны паток тавараў ішоў па Заходняй Дзвіне, Нёману і Бугу ў Данію, Швецыю, Свяшчэнную Рымскую імперыю і іншыя краіны. У адным з дакументаў таго часу занатавана: «З Літвы вывозяцца цвёрдыя, сплаўленыя агнём кавалкі яловага, вязавага,

ліпавага і вербнага попелу (паташу), на які вялікі попыт сярод суконшчыкаў і мылавараў, каровы і добрага вырабу скуры, пшаніца, смала, каноплі, лён, мёд, воск, сала і розныя каштоўныя футры — усё гэта дзеліцца паміж прусакамі, шведамі, датчанамі і немцамі. А прывозіць рака Дзвіна ў Літву і Маскву соль, віно, цэльныя залатыя і сярэбраныя яхімкі (манеты)». Таксама караваны рачных суднаў перавозілі жыта, ячмень, пшаніцу, попел, абчасаную драўніну, клёпкі.

Дарогі ў ВКЛ былі грунтавыя і адпавядалі асаблівасцям рэльефу мясцовасці. Для пераадолення рэк выкарыстоўваліся брады, масты і перавозы (паромныя пераправы). За станам дарог сачылі *мастаўнічыя*, а будаўніцтвам і рамонтам мастоў займаліся спецыяльныя людзі, якіх называлі «*борці*».

Развіццю гандлю садзейнічала ўдасканаленне грашовай сістэмы. Пры князю Вітаўце пачалі біць невялікую сярэбраную манету, так званы «*літоўскі дэнарый*» або «пенязь». Вялікі князь Аляксандр арганізаваў у Вільні ў 1492 г. манетны двор. У той час грашова-вагавая сістэма ВКЛ выглядала наступным чынам: 60 літоўскіх грошаў = 1 капá. У XVI ст. за адну капю можна было набыць чатыры каровы.

У гарадах будынкі былі пераважна драўляныя. Нават гарадскія ўмацаванні ўзводзіліся з дрэва. Толькі храмы (цэрквы, касцёлы), як правіла, будавалі з цэглы і каменю. Новым элементам гарадской архітэктуры можна назваць моцныя мураваныя замкі, пастаўленыя ў XIV—XV стст. для абароны ад набегу крыжакоў. Прыклад — Лідскі замак, вакол якога стала актыўна развівацца гарадское паселішча.

Гародня. Гравюра Г. Адэльгаўзера, М. Цюндта. 1568 г.

Мястэчкі. У XV ст. на беларускіх землях пачалі з’яўляцца паселішчы, якія займалі прамежкавае становішча паміж горадамі і вёскай. Традыцыйна яны называліся *мястэчкамі*, або малымі гарадамі. Іх узнікненне было абумоўлена развіццём таварна-грашавых адносін і гандлю. Паступова сельскае насельніцтва стала

ўцягвацца ў рыначнае абарачэнне, прадаваць прадукцыю, вырашчаную на палетках. Гэта прывяло да ўзнікнення таргоў. Прычым гандаль арганізоўваўся ў розных месцах: каля замкаў, храмаў, на перакрывацтвах дарог, па берагах рэк, азёр, нават каля існуючых гарадоў. З такіх месцаў часта фарміравалася мястэчка.

Жыхары малых гарадоў, як і сяляне, займаліся сельскагаспадарчай працай. Але сярод іх нямала было рамеснікаў, гандляроў, трымальнікаў корчмаў, млыноў, бровараў, людзей, якія абслугоўвалі дарогі, феадальныя двары. У буйных мястэчках таксама існавалі юрыдыкі, а некаторыя з іх, напрыклад, Заслаўе, Лоск, Любча, былі значнымі цэнтрамі культурнага жыцця.

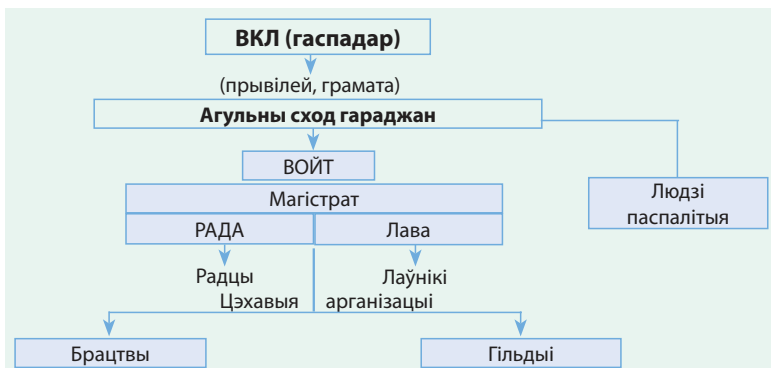
Невялікія мястэчкі ўяўлялі сабой адну вуліцу, частка якой часам адводзілася пад рынак. Буйныя мястэчкі мелі рэгулярную забудову з сеткай вуліц, асобны рынак, пасады. Але ў большасці з іх адсутнічалі гарадскія ўмацаванні. Вучоныя прыйшлі да высновы, што найболей мястэчак утварылася ў Панямонні.

Магдэбургскае права. З канца XIV ст., пасля Крэўскай уніі, гарады Беларусі пачалі атрымліваць ад вялікіх князёў літоўскія права на самакіраванне, якое традыцыйна называецца **магдэбургскім правам**. Яно вызначала правы і абавязкі мяшчан.

У межах канкрэтнага горада жыхары стваралі органы мясцовага самакіравання, выбіралі свае суды, кантралявалі фінансава-гандлёвую дзейнасць насельніцтва, адказвалі за абарону.

Першым горадам ВКЛ, які атрымаў права на самакіраванне, была Вільня (1387 г.). З беларускіх гарадоў такім лічыцца Берасце (1390 г.). Пасля гэтае права атрымалі Слуцк (1441 г.), Высокае (1494 г.), Гародня (1496 г.), Полацк (1498 г.), Менск (1499 г.) і іншыя.

Згодна з магдэбургскім правам горадам кіраваў выбарны адміністрацыйны і судовы орган — **магістрат**, які складаўся з рады і лавы. Рада ажыццяўляла кіраванне горадам і выконвала функцыі суда па грамадзянскіх і маёмасных справах гараджан. Члены рады (радцы) выбіраліся мяшчанамі і купцамі на тры гады. Радцы штогод абіралі двух **бурмістраў**. Апошнія разам з **войтам**, які звычайна прызначаўся вялікім

Сістэма кіравання ў гарадах з правам на самакіраванне

князем, кіравалі горадам. Лава з'яўлялася гарадскім судовым органам па крымінальных злачынствах. На пасяджэннях у лаве старшынстваваў воіт або яго намеснік.

З прывілея вялікага князя літоўскага Аляксандра на магдэбургскае права гораду Менску 14 сакавіка 1499 г.

...желая положенье места нашего Менского в мере лепшой поставити, абы люди наши, там... были розмножены, тое место нашо Менск с права Литовского и Руского и которое коли будет там перво держано, у право Немецкое, которое зоветься Майтборское, переменяем;

...вечно вызволяем всех того места людей от судов и от [улады] всех воевод и панов и старост, наместников, и всех врьдников всего Великого князства Литовского...

Теж вызволяем их от подвод [падводная павіннасць]...

Так же вызволяем от сторожи [вартавая павіннасць]...

Полецаем [даруцаем] такеж войту и бурмистром, на тот час будучим вси места пустым в месте и вкруг места поля нашы ку осаженью и размноженью людей...

Даем теж доброволенство всем мещаном, подле давнего обычаю, брати дерево на будованье домов и теж на кухню — в борех и в лесех за 3 мили около места — в наших борех и в лесех, и в пуцах; окроме бортного дерева, которого ж рушить не смеють.

Так же где перед тем скот свой быдло, они пасли, и иные добровольно им, без кожного нагабанья [перашкоды] там же пасти.

Мають теж вбудовати лазню, ку пожитку местскому, где местцо оберут подобное.

И теж на местцу годном мають справити ратуш, под которым жо будут мети крамници и клетки хлебные и комору постригальную...

Мають теж быти в месте первореченном дванадцать радских, которыи ж радцы з войтом... мають обирати промежку себе на каждый год 2 бурмистров...

Уставляем теж на вечныя часы, або выше мененое место каждым годом 60 коп грошей на великдень, до скарбу нашего, без всякое вымовы, нам давало.

Хотим теж, ижбы тое место нашо цынш корчемный в каждый год, подле стародавнего обычая, нам зуполна давало подавному...

Такеж дозволяем им ку местскому пожитку млын збудовати на местцу подобном на реце на Свислочи...

Якую мэту надання Менску магдэбургскага права зафіксаваў дакумент? Вызначце, якія правы атрымалі жыхары Менска паводле магдэбургскага права. Якія падаткі і на карысць каго павінна было выплачваць насельніцтва горада?

У прывілеі гораду Менску на магдэбургскае права вялікі князь літоўскі Аляксандр надаў жыхарам горада «права нямецкае ... на вечныя часы». Войты павінны былі атрымліваць кожны «трэці пенязь ад усіх судоў і судовых устаноў», прыбыткі ад дзвюх мясных крам, дзвюх корчмаў. Паступленні ад астатніх крам ішлі на патрэбы ратушы. Менскія мяшчане мелі права выбіраць дванаццаць радцаў, кляймоць вытаплены воск, браць дрэва ў лесе за тры мілі ад горада, а таксама

Гарады і мястэчкі, якія атрымалі права на самакіраванне (магдэбургскае або іншае)
1511 Год атрымання населеным пунктам права на самакіраванне (магдэбургскага або іншага)

Тэрыторыя ВКЛ у канцы XVI ст.
Сучасная граніца Рэспублікі Беларусь

Вілія 1387
Ліда 1590
Гарадня 1391
Новагародак 1511
Люба 1590
Мір 1579
Менск 1499
Віцебск 1597
Сураж 1570
Полацк 1498
Дзісна 1569
Ула 1577
Маргілёў 1592
Бабруйск 1564
Нясвіж 1586
Слуцк 1441
Слонім 1531
Парава 1523
Ваўкавыск 1503
Пружаны 1589
Камянец 1518
Варганаў 1565
Берасце 1390
Кобрын 1589
Гарадзец 1589
Пінск 1581
Гарадня 1579
Мазыр 1577

Вілія 1387
Ліда 1590
Гарадня 1391
Новагародак 1511
Люба 1590
Мір 1579
Менск 1499
Віцебск 1597
Сураж 1570
Полацк 1498
Дзісна 1569
Ула 1577
Маргілёў 1592
Бабруйск 1564
Нясвіж 1586
Слуцк 1441
Слонім 1531
Парава 1523
Ваўкавыск 1503
Пружаны 1589
Камянец 1518
Варганаў 1565
Берасце 1390
Кобрын 1589
Гарадзец 1589
Пінск 1581
Гарадня 1579
Мазыр 1577

Вілія 1387
Ліда 1590
Гарадня 1391
Новагародак 1511
Люба 1590
Мір 1579
Менск 1499
Віцебск 1597
Сураж 1570
Полацк 1498
Дзісна 1569
Ула 1577
Маргілёў 1592
Бабруйск 1564
Нясвіж 1586
Слуцк 1441
Слонім 1531
Парава 1523
Ваўкавыск 1503
Пружаны 1589
Камянец 1518
Варганаў 1565
Берасце 1390
Кобрын 1589
Гарадзец 1589
Пінск 1581
Гарадня 1579
Мазыр 1577

 Визначте колькасць гарадоў і мястэчак, што атрымалі магдэбургскае права ў XV ст., XVI ст., XVII ст. Визначце гарады і мястэчкі з магдэбургскім правам, найбольш блізкія да вашага населенага пункта.

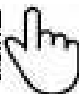
Такім чынам, у сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст. гарады паступова пачалі выконваць дзве новыя функцыі — адміністрацыйную і культурную, захоўваючы статус гандлёва-рамесных цэнтраў. Але натуральная гаспадарка стрымлівала развіццё таварна-грашовых адносін. Да таго ж самавольства феадалаў і шматлікія грашовыя і натуральныя мытныя зборы перашкаджалі гандлёвай дзейнасці мяшчан.

§ 16. п. 4

§ 16-1

1. Складзіце крыжаванку з выкарыстаннем наступных паняццяў: *юрыдыка, мястэчка, магдэбургскае права, магістрат, гарадскі вайт, гарадская рада, гарадская лава*. Канкрэтызуйце гэтыя паняцці гістарычнымі з’явамі або фактамі і растлумачце сувязі паміж імі.
2. Назавіце фактары росту насельніцтва гарадоў ў сярэдзіне XIII — XVI ст.
3. На падставе схемы і пункта 1 складзіце ментальную карту (схему, гекс) «Гарады ВКЛ як рамесна-гандлёвыя цэнтры».
4. Назавіце фактары, якія садзейнічалі захаванню гарадамі ў сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст. функцыі гандлёва-рамесніцкіх цэнтраў. Складзіце лагічны ланцужок, які адлюстроўвае сувязі паміж гэтымі фактарамі.
5. Вызначце асаблівасці магдэбургскага права ў беларускіх гарадах у параўнанні з такім правам у Еўропе.
6. Апішыце развіццё рамяства ў беларускіх гарадах у сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст.
7. Чым былі абумоўлены асноўныя кірункі знешняга гандлю?
8. Правядзіце даследаванне, прысвечанае мястэчкам вашай малой радзімы, іх гандлёвым зносінам, асаблівасцям развіцця.

§ 17. Сацыяльна-эканамічнае становішча беларускіх зямель у другой палове XVI — першай палове XVII ст.

1. Успомніце, калі ў Заходняй Еўропе зарадзіліся капіталістычныя адносіны.
2. Што такое таварная гаспадарка?

Перадумовы і асаблівасці станаўлення фальваркава-паншчыннай гаспадаркі на беларускіх землях. У XV—XVI стст. Заходняя Еўропа перажывала пераход ад феадальнай гаспадаркі да капіталістычнай вытворчасці, ад феадальнага грамадства да буржуазнага. Феадальныя адносіны, пры якіх залежны селянін не быў зацікаўлены ў эканамічным прагрэсе, апынуліся ў стане крызісу.

Тэхнічны прагрэс у Заходняй Еўропе, з'яўленне капіталістычнай мануфактуры, удасканаленне гандлёва-крэдытных адносін выклікалі імклівы рост гарадскога насельніцтва. Таксама ў выніку пашырэння авечкагадоўлі і вінаградарства ўзнік сталы попыт на прадукцыю сельскай гаспадаркі, найперш збожжа. Напрыклад, у Гданьску — партовым горадзе на Балтыйскім моры — кошт жыта на працягу першай паловы XVI ст. павялічыўся ў пяць разоў. Паколькі ў прамысловым развіцці ўсходнееўрапейскія краіны адставалі ад Заходняй Еўропы, Вялікае Княства Літоўскае пастаўляла на міжнародны рынак прадукцыю сельскай гаспадаркі і лясных промыслаў.

Гаспадарка феодалаў у ВКЛ не была прыстасавана для атрымання лішкаў збожжа, якія можна было б прадаць. Шляхецкі маёнтак задавальняў патрэбы толькі свайго ўладальніка. Магчымасць дабіцца вялікіх прыбыткаў ад продажу збожжа падштурхнула шляхціцаў да рэарганізацыі панскага двара ў фальварак. **Фальварак** — гэта гаспадарка феодала з комплексам будынкаў і зямлі, на якой прыгонныя сяляне адпрацоўвалі паншчыну. Падобная сістэма атрымала назву фальваркава-паншчыннай. Фальваркавая гаспадарка была скіравана на рынак і мела таварны характар.

Устанавіце прычынна-выніковыя сувязі паміж попытам на збожжа ў Заходняй Еўропе і ўзнікненнем фальваркаў у ВКЛ.

Першыя фальваркі з'явіліся ў XV ст. З правядзеннем аграрнай рэформы колькасць іх значна павялічылася на захадзе і ў цэнтры Беларусі.

Аграрная рэформа 1557 г. Вялікі

князь літоўскі і кароль польскі Жыгімонт II Аўгуст з мэтай павышэння даходаў дзяржаўнага скарбу вырашыў стварыць фальваркі ў дзяржаўных уладаннях. Таму ён правёў першую вядомую на беларускіх землях аграрную рэформу. Прыкладам для караля стала дзейнасць яго маці — **Боны Сфорцы**. Яшчэ ў 1530-я гг. у Пінскім і Клецкім староствах яна арганізавала фальваркі. Эксперымент апынуўся ўдалым.

Бона Сфорца (1494—1557) — каралева польская і вялікая княгіня літоўская, другая жонка Жыгімонта Старога. Павялічыла зямельныя ўладанні дынастыі Ягелонаў, абараняла дзяржаўныя землі ад незаконнага прысваення іх феодаламі, садзейнічала перасяленню польскіх шляхціцаў у ВКЛ, умацоўвала пазіцыі каталіцкай царквы. У 1556 г. яна выехала на радзіму, у Італію.

Валочная памера праводзілася на падставе дакумента «Устава на валокі», прынятага **1 красавіка 1557 г.** Рэформа пачалася з абмеру ўсёй дзяржаўнай зямлі. Затым, улічваючы якасць глебы, яе падзялілі на валокі (1 валок = 21,36 га = 33 моргі).

Самыя лепшыя землі адвялі пад фальваркі з разлікам, каб адну фальваркавую валокі апрацоўвалі сяляне з сямі валок.

Рэформа ўпарадкавала сялянскія падаткі і павіннасці. Цяпер адзінкай падаткаабкладання замест дыма стала валокі. Сяляне былі падзелены на чатыры вядомыя вам групы: цяглых, асадных, слуг і агароднікаў.

3 «Уставы на валокі» 1557 г.

...Фальваркі хочам меці, каб паўсюль былі як мага найбольш, пры кожным замку і двары нашым, акрамя дзе бы грунты злыя і нядобрыя былі... чыншу з валокі грунту добрага — 21 грош, з сярэдняй — 12 грошай, з подлага [малаўрадлівая глеба] — 8 грошай, з вельмі подлага, пясчанага альбо забалочанага, — 6 грошай; аўса з валок добрага і сярэдняга грунту — па дзве бочкі, а з подлага — адна бочка... а за адвоз бочкі кожнай — 5 грошай; з тых жа згаданых грунтоў з кожнай валокі сена воз адзін альбо 3 грошы за сена, а за адвоз 2 грошы, а з вельмі подлага грунту маюць даваць гусь альбо паўтара гроша, курэй двое або пенязяў [дробная літоўская манета; 10 пенязяў складалі 1 грош] 16, як дваццаць або пенязяў 4; ... праца цяглым людзям з кожнай валокі па два дні на тыдзень, а талакі чатыры летам, з чым загадаюць, за што маюць быць вызвалены ад працы на тыдзень на божае нараджэнне, на мясапусты [час, калі хрысціянам забаронена ўжываць мясную ежу] тыдзень, на вялікдзень тыдзень...

Вызначце, што ў дакуменце сведчыць пра зацікаўленасць дзяржавы ў стварэнні фальваркаў. Як вы лічыце, ад імя якіх груп насельніцтва заяўлена ва «Уставе», што «фальваркі хочам меці...»? Якія нормы павіннасцяў цяглых сялян з валокі вызначала «Устава»?

Валочная памера першапачаткова ахапіла дзяржаўныя маёнткі, а затым прыватныя. На ўсходзе Беларусі, у Падняпроўі, фальваркава-паншчынная сістэма не атрымала пашырэння з-за прыродных умоў — малаўрадлівай глебы. Не спрыялі ажыццяўленню рэформы ваенныя дзеянні Лівонскай вайны і памежныя канфлікты з Расійскай дзяржавай у Падзвінні.

Вынікам рэформы сталі ўзрастанне прыбытковасці дзяржаўных уладанняў і ўзмацненне прыгоннага права. Яна заканадаўча прымацавала да зямлі ўсіх сялян, якія мелі асобны надзел.

Гарады ў сярэдзіне XVI — першай палове XVII ст. На беларускіх землях значна павялічылася колькасць гарадоў і гарадскога насельніцтва. Калі ў сярэдзіне XVI ст. на тэрыторыі Беларусі было 382 гарады, то ў сярэдзіне XVII ст. — 462. Па-ранейшаму яны падзяляліся на буйныя, сярэднія і малыя (мястэчкі). У гэты перыяд адным з буйнейшых гарадоў Беларусі стаў Магілёў. У пачатку XVII ст. у ім налічвалася больш за 10 тыс. жыхароў, 2121 дом і 240 гандлёвых крам.

Берасце

Гародня

Менск

Гербы беларускіх гарадоў

Змяніўся знешні выгляд гарадскіх паселішчаў. Цяпер цэнтрам горада быў не замак, а гандлёвая плошча. Да яе сыходзіліся галоўныя вуліцы, тут узводзіліся мураваныя будынкі. Але жылая забудова заставалася пераважна драўлянай. За межныя вандроўнікі адзначалі, што ў Беларусі «шмат умацаваных гарадоў і замкаў, пабудаваных з дрэва».

Уладальнікі прыватных гарадоў імкнуліся перабудаваць іх у адпаведнасці з патрабаваннямі часу. Для гэтага яны запрашалі замежных майстроў. У прыватнасці, Нясвіж, Слуцк, Быхаў набылі рэгулярную сетку вуліц, геаметрычна правільны цэнтр, абарончыя збудаванні бастыённага тыпу. Гародня мела тры плошчы: Старадаўнюю, Нямецкую і Занёманскую, 32 вуліцы, 5 трактаў. Грамадскі цэнтр з замка быў перанесены на новую плошчу, якая прымала 7 вуліц і мела замкнёную форму. На плошчы знаходзіліся мураваны касцёл, ратуша, прыходская царква, гандлёвыя рады, карчма, дамы заможных гараджан. Вуліцы ў горадзе бруквалі.

У гарадах Беларусі хутка развівалася рамесная вытворчасць. З'яўляліся новыя прафесіі і спецыяльнасці. Згодна з падлікамі навукоўцаў, у дзяржаўных гарадах існавала каля 200 прафесій і спецыяльнасцяў, а ў прыватнаўласніцкіх — 120. Найбольшае распаўсюджанне мелі кавальства, ганчарства, кравецтва, шавецтва, цяслярства, бондарства. Акрамя рамёстваў жыхары гарадоў і мястэчак займаліся промысламі, аб чым сведчаць млыны, рудні, цагельні, пілаварні. У буйных гарадах рамеснікі складалі каля паловы жыхароў, у сярэдніх — 40 %, у мястэчках — 20 %.

Развіццё гандлю. Асаблівасцю горада быў торг, для правядзення якога адводзіўся рынак. Так, рынак у Магілёве займаў плошчу больш чым 2 гектары, на якіх размяшчалася 400 лавак гандляроў. У буйных гарадах таргі збіраліся 1—2 разы на тыдзень, а ў сярэдніх гарадах і мястэчках — штотыдзень. Найбольш значныя кірмашы праходзілі ў Менску, Шклове, Бешанковічах, Зэльве. Паступова ў XVIII ст. унутраны гандаль набыў пастаянны характар.

Гандлем займаліся купцы. Замежны гандаль вялі вярхі купецтва — *госці*. Амаль 900 купцоў звязвалі каля 70 гарадоў Беларусі, Польшчы, Літвы, Расіі. Напрыклад, тыя ж магілёўскія купцы наладзілі кантакты з 32 беларускімі гарадамі. Клецк быў звязаны гандлёвымі сувязямі з Ляхавічамі, Мірам, Сталовічамі, Мышшу, Слуцкам, Слонімам. Мясцовыя купцы, якія ездзілі гандляваць не далей чым за 10 вёрстаў ад горада, называліся *прасаламі*.

Купцы, як і рамеснікі, стваралі свае аб'яднанні — брацтвы, або *гільдыі*. Членам іх мог стаць чалавек, які прысягнуў гораду, быў унесены ў спіс купцоў і выплаціў грашовы ўзнос. У статуте Магілёўскага купецкага брацтва 1636 г. адзначалася, што «купцом лічыцца той, хто ездзіць з рознымі іншаземнымі і вырабленымі ў Кароне ці Вялікім Княстве Літоўскім таварамі, купленымі ў розных гарадах зямель... на кірмашы ў розныя гарады... а таксама прывозіць з чужых мясцін купленыя там тавары і прадае іх...».

Купцы набывалі за мяжой сукно, тканіны, жалеза, свінец, волава, паперу, цвікі, косы, сярпы, нажы, галантарэю, віно, селядцы, соль, залатыя і сярэбраныя «яхімкі» і іншыя тавары.

Яхімкамі ў Расійскай дзяржаве называлі *талер* — сярэбраную манету, якую выпускалі ў Чэхіі. Відавочна, што ў асноўным з беларускіх зямель вывозілі прадукты сельскай і лясной гаспадарак, а ўвозілі прамысловую прадукцыю. Сялянская гаспадарка і рамяство ў гэты час забяспечвалі ў асноўным унутраныя патрэбы ў сельскагаспадарчай прадукцыі, прыладах працы, таварах штодзённага попыту, а фальварак працаваў галоўным чынам на рынак.

Паміж гарадамі склаліся шляхі зносін — *гасцінцы*, якія звязвалі ў адзінае цэлае рынкі гарадоў Рэчы Паспалітай. Дакумент 1619 г. «Вялікім галоўным гасцінцам» называе шлях ад Оршы да Брэста праз Коханава, Талачын, Бобр, Начу, Барысаў, Менск, Койданава, Мікалаеўшчыну, Нясвіж, Мір, Цырын, Моўчадзь, Слонім, Ружаны, Новы Двор, Шарашова, Камянец. «Гасцінцам вялікім» лічылася дарога Полацк — Віцебск — Орша — Шклоў — Магілёў.

Тавары перавозілі фурманкамі, вазамі па сухапутных дарогах, рачнымі суднамі і плытамі па рэках. Хуткасць руху залежала ад якасці дарогі: у XVII ст. для абозаў яна складала 20—30 км за суткі, для асобных экіпажаў — 40—50 км, для верхавых — да 70—80 км за суткі. У 1688 г. з Варшавы да Магілёва можна было даехаць за 13 дзён.

Талер

Эканоміка Беларусі ў XVI — першай палове XVII ст.

Якія формы вытворчасці былі больш развітыя на поўначы, поўдні, усходзе і захадзе Беларусі? Параўнайце эканамічнае развіццё гэтых рэгіёнаў. Вызначце, якія воласці адносіліся да гэтых рэгіёнаў. Падлічыце, колькі гарадоў з тых, што мелі права на самакіраванне, займаліся вытворчасцю кафлі, шкляных вырабаў, паперы, тканін і адзення. Вызначце, праз якія гарады праходзілі асноўныя гандлёвыя шляхі. Якія тавары на іх вывозілі?

3 Ведамасці збору пошліны на Віцебскай мытні (1605 г.)

...Пан Георгій Друцкі-Сакалінскі, староста ўсвяцкі... пасылае ў Рыгу праз слугу свайго Мацвея Стратоўскага на 1 плыце і струзе: 17 ластоў і 8 бочак попелу, 15 малых мяхоў чыстай пянькі вагой 195 камянёў, 6 малых мяхоў неачышчанай [п्यानкі] вагой 78 камянёў, 2,5 меха пакулля вагой 38 камянёў, 5 бочак каналлянага семені, 53 бочкі гароху, 10 бочак пшаніцы...

На падставе дакумента вызначце заняткі залежных сялян пана Друцкага-Сакалінскага.

3 расхэння сходу купцоў Магілёва (1623 г.)

...і браць дазволілі з купцоў, якія да Польшчы едуць, ...да Любліна, да Торуні, да Гданьска, да Гнезна, да Львова, да Круляўца..., з возу кожнага па 6 асьмакоў [грош польскі] ці з возу кожнага асьмакі 3... да Полацка, да Віцебска, да Мсціслава, да Крычава, да Прапоя, да Рэчыцы і да Гомеля едучы, кожны з нас купец мешчанін магілёўскі павінен будзе даць ад воза па 3 асьмакі; да Кіева, да Канева і на Падолле, да Чаркас, да Валыні па 6 асьмакоў павінны даць...

Прааналізуйце геаграфію гандлёвых сувязяў горада Магілёва. З дапамогай картасхемы і дакумента выкажыце здагадку, з якімі 38 гарадамі наладзілі гандлёвыя сувязі купцы Магілёва.

1. Канкрэтызуйце паняцці *аграрны крызіс, фальварак, валочная памера, валокка, цэх, партач, кірмаш, гасць, гільдыя, гасцінец* гістарычнымі з'явамі або фактамі і растлумачце сувязі паміж імі.
2. Назавіце галоўную прычыну ўзнікнення ў ВКЛ фальваркава-паншчыннай гаспадаркі.
3. Ахарактарызуйце аграрную рэформу сярэдзіны XVI ст. па наступным плане: прычыны — сутнасць — вынікі.
4. Вызначце, чаму феадалы былі зацікаўлены ў стварэнні фальваркаў. Выкарыстайце тэкст гістарычнай крыніцы і пункта 2.
5. Назавіце змены, якія адбыліся ў развіцці рамяства. Якую ролю адыгрывалі цэхі ў развіцці беларускіх гарадоў?
6. Раскажыце пра знешнеэканамічныя сувязі беларускіх зямель з краінамі Еўропы. Складзіце схему «Гандлёвыя шляхі ВКЛ (унутраныя і знешнія)». Адлюстрыце ў ёй прадметы гандлю.

§ 18. Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у другой палове XVII — XVIII ст.

1. Успомніце, чаму другую палову XVII — першую палову XVIII ст. лічаць «разбуральным стагоддзем» у гісторыі Беларусі.
2. Што такое капіталізм? Калі пачалі ўсталёўвацца капіталістычныя адносіны ў краінах Заходняй Еўропы?

Эканамічны заняпад у другой палове XVII — пачатку XVIII ст. Шматлікія войны, якія прайшлі па тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVII — пачатку XVIII ст., прынеслі велізарныя разбурэнні і знішчылі значную частку насельніцтва. На сойме Рэчы Паспалітай 1661 г. адзначалася, што разбурэнні ахапілі амаль усю тэрыторыю Беларусі. З'явілася шмат *пусташаў* — неапрацаванай ворнай зямлі. Ваенныя падзеі прывялі да руйнавання большасці беларускіх гарадоў. Амаль цалкам былі знішчаны Мсціслаў, Віцебск, Дуброўна, Орша, Ляхавічы. Асабліва моцныя спусташэнні зазналі гарады на ўсходзе беларускіх зямель. Стала менш рамесных спецыяльнасцяў, мяшчане былі даведзены да галечы.

Колькасць жыхароў у беларускіх землях у другой палове XVII ст. скарацілася амаль у 2 разы.

Змяншэнне насельніцтва ў Беларусі за 1648—1667 гг.

Ваяводствы	Колькасць жыхароў да вайны, чал.	Колькасць жыхароў пасля вайны, чал.	Змяншэнне насельніцтва, чал.	Змяншэнне насельніцтва, %
Новагародскае	499 112	322 429	176 683	35,4
Берасцейскае	509 736	276 016	233 720	45,8
Менскае	284 080	108 548	175 532	61,8
Полацкае	185 632	51 953	133 679	72
Віцебскае	621 080	198 045	423 035	68,1
Мсціслаўскае	110 152	31 778	78 374	71,1
Усяго:	2 209 792	988 769	1 221 023	55,2

На падставе пададзеных звестак пабудуйце графік змянення насельніцтва Беларусі за 1648—1667 гг. (зрабіць гэта можна пры дапамозе табліцы Excel). Прааналізуйце іх. Якія рэгіёны Беларусі больш пацярпелі ад ваенных дзеянняў сярэдзіны XVII ст.? Якія — меней? Чаму? Зрабіце выснову.

У гады Паўночнай вайны 1700—1721 гг. зноў руйнаваліся гарады і вёскі, вынішчаліся іх жыхары. Вайскоўцы забіралі ў насельніцтва правіянт, коней, фурманкі. Пажары, ваенныя рабаванні і голад суправаджаліся эпідэміямі. Адам Кіркор у сваёй працы «Жывапісная Расія» так апісаў становішча ў Вільні, якое назіралася вясной 1708 г.: «Зноў голад, маравая пошасць [чума], пажары! Адных езуітаў загінула 117 чалавек. Налічваюць да 34 000 загінуўшых жыхароў».

Аднаўленне гаспадаркі. Аднаўленне сельскай гаспадаркі ў другой палове XVII ст. адбывалася марудна. Шляхціцы (паны) імкнуліся захаваць фальваркава-паншчынную сістэму ў тых месцах, дзе засталася больш насельніцтва, у прыватнасці ў заходняй і цэнтральнай частках Беларусі. На ўсходзе беларускіх зямель, дзе разбурэнні былі большымі і катастрофічна не хапала рабочых рук, феодалы пераводзілі сялян на чынш. Гэта давала селяніну большую самастойнасць і прываблівала новых пасяленцаў на пусташы. Таксама паны ў часы ваенных разарэнняў давалі сялянам дадатковую да асноўнага надзела зямлю. Павіннасці з яе выконваліся ў меншым памеры. У мірныя гады доля прыёмнай зямлі памяншалася.

У першай палове XVIII ст. пасяўныя плошчы сталі пашырацца за кошт высечкі лесу. Новае ворыва давала лепшы ўраджай, чым старыя надзелы. Сяляне пры гэтым атрымлівалі лес на ўзвядзенне жылых і гаспадарчых будынкаў, а таксама на дровы. З аднаўленнем вёскі паступова адраджаліся беларускія гарады. Але вярнуць былую прыгажосць шэрагу гарадоў так і не ўдалося. Найхутчэй узнімаліся з руін Магілёў, Нясвіж, Навагарадак. У прыватнасці, Нясвіж поўнасю адбудаваў яго ўладальнік *Міхал Казімір Радзівіл (Рыбанька)*.

Сацыяльныя супярэчнасці. Жыццё грамадства ВКЛ характарызавалася пастаяннай сацыяльнай барацьбой паміж рознымі саслоўнымі групамі, а таксама класавай барацьбой паміж феодаламі і залежнымі сялянамі.

У гарадах Беларусі ўжо ў другой палове XVI ст. выразна праявіўся падзел мяшчан на багатую вярхушку і беднату. Уся ўлада была сканцэнтравана ў руках заможнай часткі гараджан. Яе злоўжыванні і самавольствы прыводзілі да пратэсту з боку гарадскіх нізоў. У XVII ст. найбольш значныя гарадскія паўстанні адбыліся ў Магілёве і Мазыры.

Гарадскія паўстанні ў першай палове XVII ст.

Дата паўстання	Месца паўстання	Прычына паўстання	Вынікі паўстання
1606 г.	Магілёў	Ліхварская дзейнасць мясцовых купцоў, павелічэнне ваенных падаткаў	Выбралі новы магістрат, а ў 1608 г. аднавілі ранейшы склад гарадской рады

Дата паўстання	Месца паўстання	Прычына паўстання	Вынікі паўстання
1610 г.	Магілёў	Супярэчнасці паміж купецкімі вярхамі і гарадскімі нізамі	Напалі на ратушу, асуджаны да смяротнага пакарання
1615 г.	Мазыр	Злоўжыванні мазырскага старасты	Напалі на старасту і яго адміністрацыю, выбралі новага войта

Вызначце агульную прычыну выступленняў гараджан у першай палове XVII ст. Якія катэгорыі мяшчан прымалі ўдзел у гарадскіх паўстаннях?

Запіс у Магілёўскай хроніцы пра канфлікт жыхароў Магілёва з магістратам

У год 1610. У час каралявання Жыгімонта III, а за войтаўствам у гэты час Яраша Валовіча, падскарбія земскага і пісара Вялікага Княства Літоўскага, войта магілёўскага, пачаліся былі ў Магілёве бунты. Зачыншчыкамі гэтых бунтаў былі Іван Харковіч, Мікіта Мілковіч, Максім Талбішаў, Гаўрыла Івановіч, Міхал Чабатар, Лавар Міхайловіч і Ісай Шчасны. Гэтыя бунтаўшчыкі са сваімі хаўруснікамі не ладзілі з магістратам, плаціць падаткі гораду і выконваць розныя павіннасці магістрату не хацелі, на рады і сходы асобам сваім на месцы, асобна, у свой уласны звонік біць загадвалі, на ратушу і на магістрат нападалі, да гвалту перад ратушаю заклікалі, на судовую хату напалі, дзверы адбілі. У гэты ж час вымушаны быў заставацца ў вялікай небяспецы і магістрат. Потым з выданнем уласна каралеўскай граматы вышэйназванаму магілёўскаму войту памянёныя бунтаўшчыкі былі асуджаны, дзе пасля выканання іскавымі бакамі прысягі пяцёра абезгалоўлены...

Назваце прычыны бунтаў у Магілёве, прыведзеныя ў дакуменце. Каго ў канфлікце паміж жыхарамі Магілёва і магістратам падтрымаў кароль Жыгімонт III Ваза? Вызначце стаўленне аўтара да апісаных падзей. Як вы лічыце, да якой сацыяльнай групы ён адносіўся? Як вы мяркуеце, што стала прычынай стварэння дакумента?

Першая палова XVII ст. была адзначана выступленнямі супраць Берасцейскай царкоўнай уніі. Паўстанні, выкліканыя гвалтоўным насаджэннем грэка-каталіцтва, прайшлі ў Магілёве (1618 г., 1633 г.), Віцебску (1623 г.).

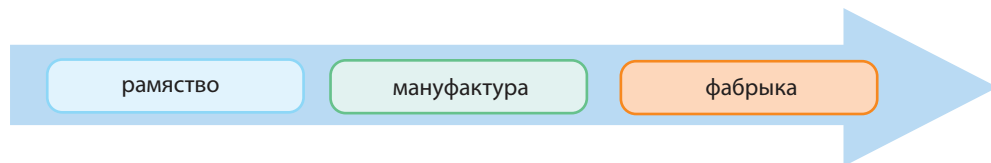
Першыя вядомыя сялянскія паўстанні на тэрыторыі Беларусі адбыліся ў XVIII ст. Яны ахапілі Крычаўскае староства (1740—1744) і Камянецкую воласць Мазырскага павета (1754—1756).

Паўстанне жыхароў Крычаўскага староства ўзначаліў мясцовы сялянскі войт **Васіль Вашчыла**. Ён смела выступіў супраць злоўжыванняў мясцовай адміністрацыі і арандатараў маёнткаў. На чале сялянскага атрада Вашчыла выгнаў найбольш жорсткіх арандатараў, прымусіў адміністрацыю падпісаць дваццаць новых дагавораў. Калі сялянскае войска вырасла да дзвюх тысяч чалавек, уладальнік староства Геранім Фларыян Радзівіл загадаў свайму ўласнаму войску падавіць выступленне. 26 студзеня 1744 г. каля в. Царковішча паўстанцы пацярпелі паражэнне.

Паўстанне ў Камянецкай воласці Мазырскага павета адбылося ва ўладаннях каталіцкай царквы. У 1754 г. выступленне мясцовых сялян перарасло ва ўзброенае паўстанне пад уплывам *гайдамакаў* (удзельнікаў вызваленчага руху на Украіне). Для падаўлення канфлікту вялікі гетман Міхал Казімір Радзівіл накіраваў туды дзве харугвы. Але яны не дасягнулі пастаўленай мэты — паўстанне пашырылася і ахапіла ўсю Камянецкую воласць. У студзені 1756 г. шляхецкае войска пацярпела паражэнне каля м. Славечна. Сабраўшы падмацаванне, шляхта здолела падавіць сялянскае выступленне: 60 паўстанцаў загінулі, 60 былі паранены і ўзяты ў палон.

Сялянскі пратэст прымусіў уладу і феодалаў пайсці на паслабленне прыгнёту. У 1768 г. сойм Рэчы Паспалітай увёў смяротнае пакаранне за забойства селяніна. Паступова пад уплывам асветніцкіх ідэй сярод землеўласнікаў стала распаўсюджвацца думка, што іх дабрабыт залежыць менавіта ад моцнай сялянскай гаспадаркі.

Узнікненне мануфактур і магнацкае прадпрымальніцтва. У першай палове XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі ўзнікла мануфактурная вытворчасць, што сведчыць аб пачатку фарміравання капіталістычных адносін. *Мануфактурамі* лічыліся прадпрыемствы, заснаваныя на падзеле працы і ручной рамесніцкай тэхніцы. Яны з'яўляліся пераходнай формай паміж рамяством і капіталістычнай фабрыкай.

Эвалюцыя таварнай вытворчасці

Першыя мануфактуры на беларускіх землях з'явіліся ў першай трэці XVIII ст. ва ўладаннях **Ганны Радзівіл**. Гэта былі гуты (прадпрыемствы па вырабе шкла) у Налібоках (Стаўбцоўскі раён) і Урэччы (Любанскі раён). Для іх арганізацыі Ганна Радзівіл запрасіла замежных майстроў.

Налібоцкая мануфактура пачала дзейнічаць з 1717 г. У ёй выраблялі люстэркі, люстры для сцен і столі, падсвечнікі, шмат посуду. Урэцкая мануфактура была заснавана пазней, у 1737 г. У краіне гэта былі першыя прадпрыемствы падобнага тыпу.

Ганна Кацярына Радзівіл (1676—1746), удзявоцтва Сангушка, атрымала выхаванне ў Варшаве пры двары каралевы Марыі Казіміры Сабескай. Выйшла замуж за будучага канцлера ВКЛ Караля Станіслава Радзівіла. Пасля смерці мужа занялася гаспадаркай. Арганізавала вытворчасць дываноў і шпалер у Карэлічах і Нясвіжы. Адчыніла ў Янкавічах Ашмянскага павэта майстэрню па шліфаванні вырабных камянёў, дзе рабіліся табакеркі, жэтоны для гульні, вазы. На яе прадпрыемствах выпускалі мэблю, гадзіннікі, карэты, парасоны, фарфоравы посуд, гузікі і іншую прадукцыю.

У Нясвіжы ў 1752 г. Міхал Казімір Радзівіл (Рыбанька) адкрыў суконную мануфактуру па вытворчасці ваўняных тканін. Але найбольш вядомай яго мануфактурай лічыцца «*персіяня*» ў Слуцку. На ёй выраблялі знакамітыя слuckія паясы, дываны, «персідскую», «кітайскую» тканіны. Гэтую мануфактуру М. К. Радзівіл заснаваў у пачатку 1760-х гг.

Міхал Казімір Радзівіл (1702—1762) — ваенны і дзяржаўны дзеяч, мецэнат. Меў мянушку «Рыбанька». Пасля смерці бацькі стаў адным з найбагацейшых магнатаў Рэчы Паспалітай. З 1720 г. неаднаразова выбіраўся паслом на соймы, маршалак Трыбунала ВКЛ. Камандаваў падаўленнем Камянецкага паўстання. Заснаваў у Нясвіжы друкарню, тэатр, кадэцкі корпус, у якім рыхтаваліся афіцэры для яго ўласнага войска.

Сярод іншых прадпрыемстваў самымі буйнымі лічыліся металургічныя мануфактуры, якія належалі магнатам Храптовічам, у м. Вішнева Ашмянскага павэта. Прадпрыемствы працавалі на мясцовай балотнай рудзе, а вугаль нарыхтоўвалі мясцовыя сяляне ў навакольных лясах. У Вішнева была пабудавана першая ў Беларусі доменная печ.

Аналагічныя прадпрыемствы дзейнічалі ў Горвалі і Глебавай Рудні пад Бабруйскам. Буйнымі лічыліся таксама фаянсавыя мануфактуры Агінскіх у Целяханах і Радзівілаў у Сержані. У Гарадзенскай і Берасцейскай эканоміях у 1760—1780-я гг. дзейнічала больш за 20 каралеўскіх мануфактур. Іх заснаваў падскарбі ВКЛ *Антоній Тысенгаўз*.

Эканоміка Беларусі ў XVIII ст.

Назвайце найбольш значныя гандлёвыя гарады Беларусі ў XVIII ст. Перапішыце гарады, дзе былі створаны мануфактуры, арганізаваны буйныя кірмашы. Вызначце асноўныя кірункі спецыялізацыі прамысловасці на беларускіх землях у XVIII ст. Называць тавары, якія вывозілі з беларускіх зямель. Ахарактарызуйце ролю гарадоў як цэнтраў развіцця рамеснай, мануфактурнай вытворчасці і гандлю.

Усяго ў другой палове XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі існавала 53 мануфактуры, на якіх працавалі каля 2,5 тыс. чалавек. Гэта былі ў асноўным прыгонныя работнікі. Толькі ў гарадах на цагельных і гарбарных мануфактурах выкарыстоўвалася вольнанаёмная праца.

Новыя прадпрыемствы існавалі, як правіла, толькі на працягу жыцця іх заснавальнікаў. Прадукцыя мануфактур была арыентавана на арыстакратычнага пакупніка. Кошт тавараў быў вельмі высокі. Гэта выклікала складанасці з іх продажам. Да таго ж на мануфактурах неэканомна выкарыстоўвалася сыравіна.

Кірункі і асаблівасці эканамічнага рэфармавання Рэчы Паспалітай. У другой палове XVIII ст. адбылася спроба мадэрнізацыі Рэчы Паспалітай. Кароль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі і яго прыхільнікі распачалі эканамічныя рэформы ў краіне.

Сойм **1764 г.** прыняў рашэнне адмовіцца ад «ліберум вета» пры разглядзе эканамічных пытанняў. Цяпер для гэтага патрабавалася большасць галасоў шляхецкіх паслоў. Былі створаны асобныя *скарбовыя камісіі* для ВКЛ і Польшчы, якія кантралявалі фінансы краіны. Скарбовая камісія ВКЛ дзейнічала ў Гародні. Яе ўзначальвалі па чарзе **М. Бжастоўскі, А. Тызенгаўз, Міхал Клеафас Агінскі**. Камісія распараджалася мытнымі, поштай, гандлёвымі шляхамі, рачнымі перавозкамі, зборам пагалоўнага (з яўрэяў) і падымнага падаткаў, падаткаў з бровараў.

Сойм 1764 г. ліквідаваў прыватныя пошліны і ўвёў адзіную мытную пошліну, што сведчыла пра пачатак палітыкі *меркантылізму*. Яе сутнасць заключалася ў перавазе вывазу тавараў з краіны над іх увозам і накупленні грошай, каб стымуляваць гандаль. З **1766 г.** у Рэчы Паспалітай былі ўведзены адзіныя меры вагі, аб'ёму, даўжыні, што таксама спрыяла развіццю гандлю.

Варшаўскі сойм скасаваў кватэрную павіннасць мяшчан, якой карысталіся шляхецкія паслы, дэпутаты і службовыя асобы на час правядзення вальнага сойма і пасяджэнняў Галоўнага Трыбунала ВКЛ. Манаствы ўжо не маглі мець корчмы, прадаваць алкагольныя напоі, г. зн. канкурыраваць з мяшчанскім гандлем.

Гэтыя меры садзейнічалі нармалізацыі гарадскога жыцця, сведчаннем чаго стаў рост колькасці гараджан. У канцы XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі налічвалася 389 гарадскіх паселішчаў, у якіх пражывала каля 250 тыс. чалавек (11 % ад усяго насельніцтва). У гаспадарчую дзейнасць стала актыўна ўключацца шляхта, таму што сойм у 1775 г. дазволіў ёй мяшчанскія заняткі.

Развіццю гандлю спрыяла таксама паляпшэнне шляхоў зносін. Былі пабудаваны новыя сухапутныя *тракты*, у прыватнасці, пінска-слонімскі і пінска-валянскі. Праводзілася работа па ачышчэнні рэчышчаў, будаўніцтве мастоў, прычалаў. У 1775—1784 гг. пабудавалі «Каралеўскі» (Дняпроўска-Бугскі) канал, які злучыў Прыпяць з Заходнім Бугам. Яго даўжыня складала 110 км. Адкрыў суднаходства па ім кароль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі.

Грандыёзныя праекты па асушэнні палескіх балот і пракладцы праз іх дарог прапанаваў адміністратар графа Міхала Казіміра Агінскага *Мацей Бутрымовіч*. Слоніўскі магнат пагадзіўся з ім і дазволіў у 1765 г. пачаць будаўніцтва канала, які павінен быў звязаць басейны Дняпра і Нёмана. У 1783 г. па Агінскім канале паплылі рачныя судны.

Надворны падскарбі ВКЛ Антоній Тызенгаўз у 1765 г. пачаў праводзіць рэформу ў каралеўскіх эканоміях.

Антоній Тызенгаўз (1733—1785) паходзіў са шляхецкага роду, які меў нямецкія карані. Займаў пасады падскарбія ВКЛ, гарадзенскага старасты, адміністратара каралеўскіх эканомій. Цэнтрам дзейнасці Тызенгаўза былі гарады Гародня і Паставы. Пасля правалу «эканамічнага цуду» Тызенгаўза яго адхілілі ад кіравання эканоміямі ў 1780 г.

Антоній Тызенгаўз. Мастак Я. Рустэм. 1809 г.

Рэформа прадугледжвала аднаўленне фальваркаў і паляпшэнне тэхналогіі апрацоўкі зямлі — напрыклад, уводзіўся чатырохпольны севазварот за кошт пасеваў шматгадовых траў. Гэтыя мерапрыемствы павінны былі павялічыць дзяржаўныя прыбыткі, якія планавалася накіраваць на арганізацыю новых мануфактур.

У эканоміях павялічылася колькасць сялян, якія адпрацоўвалі паншчыну. Але селянін атрымаў права перадаць свой надзел у спадчыну. Паколькі была адменена арэнда дзяржаўных маёнткаў шляхтай, спыніліся злоўжыванні арандатараў, ад якіх пакутавалі сяляне. Але большасць сялян не прыняла рэформу, таму што з вяртаннем паншчыны ўзраслі іх павіннасці.

Эканамічныя пераўтварэнні ў Рэчы Паспалітай не знайшлі адабрэння ў часткі магнатаў і шляхты, якія трымаліся за свае старажытныя правы і вольнасці, цураліся новаўвядзенняў. Суседнія дзяржавы, занепакоеныя магчымым узмацненнем Рэчы Паспалітай, імкнуліся спыніць мадэрнізацыю краіны.

З кнігі англійскага падарожніка В. Кокса, які наведваў гарадзенскія мануфактуры (1784 г.)

...Вучнямі ў мануфактурах з'яўляюцца дзеці польскіх сялян, якія атрымліваюць гатовае ўтрыманне і невялікую плату. Дырэктары скардзяцца, што паміж імі не назіраецца спаборніцтва і што хоць яны атрымліваюць лепшую вопратку і ежу, чым іншыя сяляне, аднак іх нельга прымусіць да занятку промысламі інакш, як толькі сілай... Здраецца нярэдка, што дробязь, заробленая імі, адбіраецца ад іх у кошт плацяжу рэнты, якую павінны плаціць іх бацькі сваім гаспадарам...

Зрабіце высновы з прапанаванага фрагмента гістарычнай крыніцы.

1. Канкрэтызуйце паняцці *пусташы, мануфактура, скарбовая камісія, тракты* гістарычнымі з’явамі або фактамі і растлумачце сувязі паміж імі.
2. Дакажыце, што ў другой палове XVII — пачатку XVIII ст. на беларускіх землях меў месца эканамічны заняпад.
3. У XVI—XVIII стст. у Заходняй Еўропе развіваліся капіталістычныя адносіны. Ці можна гаварыць аб развіцці капіталістычнага ладу ў гэты час на тэрыторыі Беларусі? Сваю думку абгрунтуйце.
4. Раскажыце пра арганізацыю першых мануфактур на тэрыторыі Беларусі. Складзіце тэзісы па гэтым пытанні.
5. Назавіце новыя рысы ў развіцці беларускіх гарадоў.
6. Ахарактарызуйце эканамічныя рэформы другой паловы XVIII ст. Як яны паўплывалі на эканамічнае развіццё беларускіх зямель?

Практыкум

АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ IV «САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКІХ ЗЯМЕЛЬ»

Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў IX—XVIII стст. адбывалася пад знакам пераходу ад шматукладнай эканомікі да класічных феадальных адносін і зараджэння капіталізму.

Сфарміраваліся феадальнае землеўладанне і асноўныя станы-саслоўі грамадства. На працягу XV—XVI стст. склаліся прыгоннае права і формы феадальнай эксплуатацыі залежнага насельніцтва. Доўгі час сельская гаспадарка захоўвала натуральны характар. Аграрная рэформа Жыгімонта II Аўгуста прывяла да з’яўлення фальваркава-паншчыннай сістэмы і актывізацыі таварна-грашовых адносін.

Адбывалася фарміраванне і развіццё гарадоў на беларускіх землях. Заняткі мяшчан, іх шматнацыянальны склад, пашырэнне гарадскога самакіравання стварылі спецыфічную гарадскую прастору.

У выніку ваенных дзеянняў другой паловы XVII ст. назіраўся глыбокі эканамічны заняпад на тэрыторыі Беларусі. Нармалізацыя гаспадарчага жыцця адбывалася ва ўмовах крызісу феадальных адносін. Назіралася спроба эканамічнай мадэрнізацыі Рэчы Паспалітай шляхам рэформаў, праведзеных соймам краіны, новаўвядзенняў у магнацкіх уладаннях.

Работа з картасхемай

Намалюйце схематычна ў шшытку межы сучаснай Беларусі. Пазначце на створанай картасхеме:

1) гарады Беларусі IX—XII стст. у адпаведнасці з першай згадкай пра іх у летапісах;

- 2) шлях «з варагаў у грэкі»;
- 3) гарады Беларусі, якія атрымалі права на самакіраванне ў XIV—XV стст.;
- 4) прыватнаўласніцкія гарады — цэнтры магнацкіх родаў;
- 5) тэрыторыю пашырэння фальваркава-паншчыннай гаспадаркі ў XVI — першай палове XVIII ст.;
- 6) суднаходныя каналы, пабудаваныя ў другой палове XVIII ст.

Работа з паняццямі

Падзяліце словы, прыведзеныя ў «воблаку слоў», на групы. Дайце назву кожнай групе. Вызначце ўзаемасувязі паміж паняццямі кожнай групы. Складзіце па вызначаных тэмах: а) разгорнутыя планы для вуснага адказу, б) ментальныя карты (схемы, гексы).

Характарыстыка дзейнасці гістарычных асоб

Складзіце гістарычны партрэт адной з наступных асоб або падрыхтуйце флаер (прэзентацыю, інтэрактыўны плакат) аб жыццядзейнасці гістарычнай асобы (на выбар): Жыгімонт II Аўгуст, Бона Сфорца, Ганна Кацярына Радзівіл, Міхал Казімір Радзівіл, Антоній Тызенгаўз, Міхал Казімір Агінскі. Аддайце перавагу характарыстыцы іх эканамічнай дзейнасці.

Фарміраванне ўменняў

Падрыхтуйце тэзісы па наступных пытаннях:

- 1) утварэнне гарадоў на беларускіх землях;
- 2) гарадское самакіраванне ў Беларусі;
- 3) эканамічны заняпад у другой палове XVII — пачатку XVIII ст.;
- 4) сацыяльныя супярэчнасці ў XVI—XVIII стст.;
- 5) эканамічныя рэформы ў другой палове XVIII ст.

Складзіце схему «Гандлёвыя шляхі ВКЛ у XVI—XVIII стст. (унутраныя і знешнія)». Адлюстрыце на схеме прадметы гандлю.

Аналізуем, разважаем

Прааналізуйце аграрную рэформу 1557 г. па плане: прычыны — сутнасць — вынікі — наступствы.

Вызначце прычыны і наступствы гістарычных з’яў. Прадстаўце іх у выглядзе лагічных ланцужкоў:

- 1) усталяванне феадальных адносін у Беларусі;
- 2) арганізацыя мануфактурнай вытворчасці ў Беларусі;
- 3) аграрная рэформа Антонія Тызенгаўза.

Ахарактарызуйце асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі ў XVI—XVIII стст. Складзіце ментальную карту (гекс) або схему.

Вызначце прычынна-выніковыя сувязі паміж падзеямі працы і ўзнікненнем гарадоў, развіццём сацыяльна-эканамічных адносін і станаўленнем дзяржаўнасці. Растлумачце сувязі.

Вызначце фактары, якія ўплывалі на фарміраванне сацыяльнай структуры грамадства беларускіх зямель. Складзіце лагічны ланцужок.

Параўноўваем

Параўнайце сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі і Заходняй Еўропы ў XVI—XVIII стст. Вызначце агульнае і адрэзанае. Складзіце табліцу.

Працуем з гістарычнымі крыніцамі

З «ХРОНІКІ ЕЎРАПЕЙСКОЙ САРМАТЫИ» А. ГВАНЬІНІ (1578 г.)

Способ узворвання і сяўбы ў Беларусі, сумежнай з Масковіяй, і ў Вялікім Княстве Літоўскім

Палі пад ворыва рыхтуюць пераважна такім чынам: улетку каля свята боскіх Пятра і Паўла і да самага свята Успення Марыі звычайна высакаюць лес і зараснікі. Гэтую высечку лесу па-народнаму называюць ляда. Калі лес быў густы, то падсцілаюць саломай і ў такім стане пакідаюць на зіму. Калі ж надыходзіць вясна

і пасля велікодных святаў на працягу некалькіх дзён настане гарачае сонечнае надвор'е, то вышэйзгаданы павал дрэў падпальваюць, падклаўшы з бакоў і зверху салому, і спальваюць у попел. Дзе ж зямля была не выпалена, там нічога амаль не зародзіць. Таму туды збіраюць няспаленыя дрэвы і, склаўшы іх у вогнішча, зноў падпальваюць. На гэтай выпаленай і неапрацаванай зямлі, пасля таго як толькі прыбралі вуголле і лішнія галавешкі, упершыню сеюць пшаніцу і аруць зверху сеянага плугам, у які запрэжаны адзін конь, і скародзяць. Так на Русі. Літоўцы ж звычайна аруць двума рагатымі валамі, якія цягнуць плуг...

І там атрымліваецца такія невыказальныя словы ўраджай, што ты пацвердзіў бы, што сама Цэрэра нарадзілася ў тых абласцях.

Гэткім жа чынам засяваюць, жнуць і збіраюць ячмень, хіба толькі што для ячменю высакаўца яшчэ больш густыя гаі, таму што ён патрабуе больш тлустай глебы, чым пшаніца.

Затым, пасля таго як знятыя ячмень і пшаніца, на апрацаванай раллі, пакінутай пад папарам, сеюць азімае жыта. Для жыта патрабуецца двухразовае ўзворванне. Сеяць яго [жыта] пачынаюць перад святам Успення Марыі — 15 жніўня. У выпадку, калі земляроб прамарудзіў і не пасеяў да свята Нараджэння Марыі, якое прыпадае праз 4 тыдні, 8 верасня, то звычайна прыбытак ад ураджаю траціцца.

Гэтага пасеву жыта называюць зімовым, таму што ў пачатку вясны сеюць іншае жыта, званае летнім.

Рускія звычайна аруць усе палі плугам, ... у які запрэжаны адзін конь, таму што глеба тут вельмі лёгка.

Палякі, літоўцы і чарнарусы сеюць летняе жыта каля свята Вялікадня пры наяўнасці прыгатаванага поля.

Якім чынам зберагаюць збожжавыя хлябы ў Літве і Масковіі? Беларусы, усе масквічы і літоўцы збіраюць жатае збожжа і, абмалаціўшы, захоўваюць для харчавання. Некаторыя звычайна зберагаюць хлебнае зерне, усе харчовыя прыпасы, тлустае свіное мяса і да т. п. жыццёвыя прадукты харчавання, а таксама адзенне, лепшае хатняе начынне, асабліва падчас вайны, у ямах пад зямлёй, старанна для гэтага выкапаных у засені лясоў і ўнутры добра выкладзеных карою дрэў, дзе ўсё гэта было б у бяспецы ад частых непрыяцельскіх набегаў і рабавання сваіх войскаў.

Аб якім характары сельскай гаспадаркі ў Беларусі сведчаць нататкі А. Гваньіні? Якую яшчэ інфармацыю можна вылучыць з прыведзенага ўрыўка?

Даследуем

Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця вашай мясцовасці (развіццё гарадоў і мястэчак, гандаль, спецыялізацыя сельскай гаспадаркі і рамяства і г. д.).

Гандлёвыя тракты, кірмашы, таргі на тэрыторыі Беларусі.

РАЗДЗЕЛ V

РЭЛІГІЙНАЕ СТАНОВІШЧА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ

Выкарыстоўваем

Гістарычную інфармацыю для характарыстыкі рэлігійнага жыцця на беларускіх землях у XIII—XVIII стст.; вызначэння асаблівасцяў канфесійнага становішча і духоўнага жыцця насельніцтва Беларусі ў XIII—XVIII стст.;

гістарычную карту для лакалізацыі з'яў рэлігійнага жыцця на беларускіх землях у XIII—XVIII стст.

Развіваем уменні

Тлумачыць асаблівасці канфесійнага развіцця беларускіх зямель на падставе гістарычных крыніц;

шукаць і крытычна аналізаваць гістарычную інфармацыю аб гісторыі рэлігіі на беларускіх землях.

Вучымся самастойна

Раскрываць прычынна-выніковыя сувязі паміж працэсамі хрысціянізацыі, акаталічвання, Рэфармацыі і Контррэфармацыі на тэрыторыі Беларусі;

параўноўваць, сістэматызаваць і абагульняць гістарычныя факты, звязаныя са станаўленнем канфесійнай структуры грамадства на беларускіх землях, і рабіць на гэтай аснове аргументаваныя вывады.

Даследуем

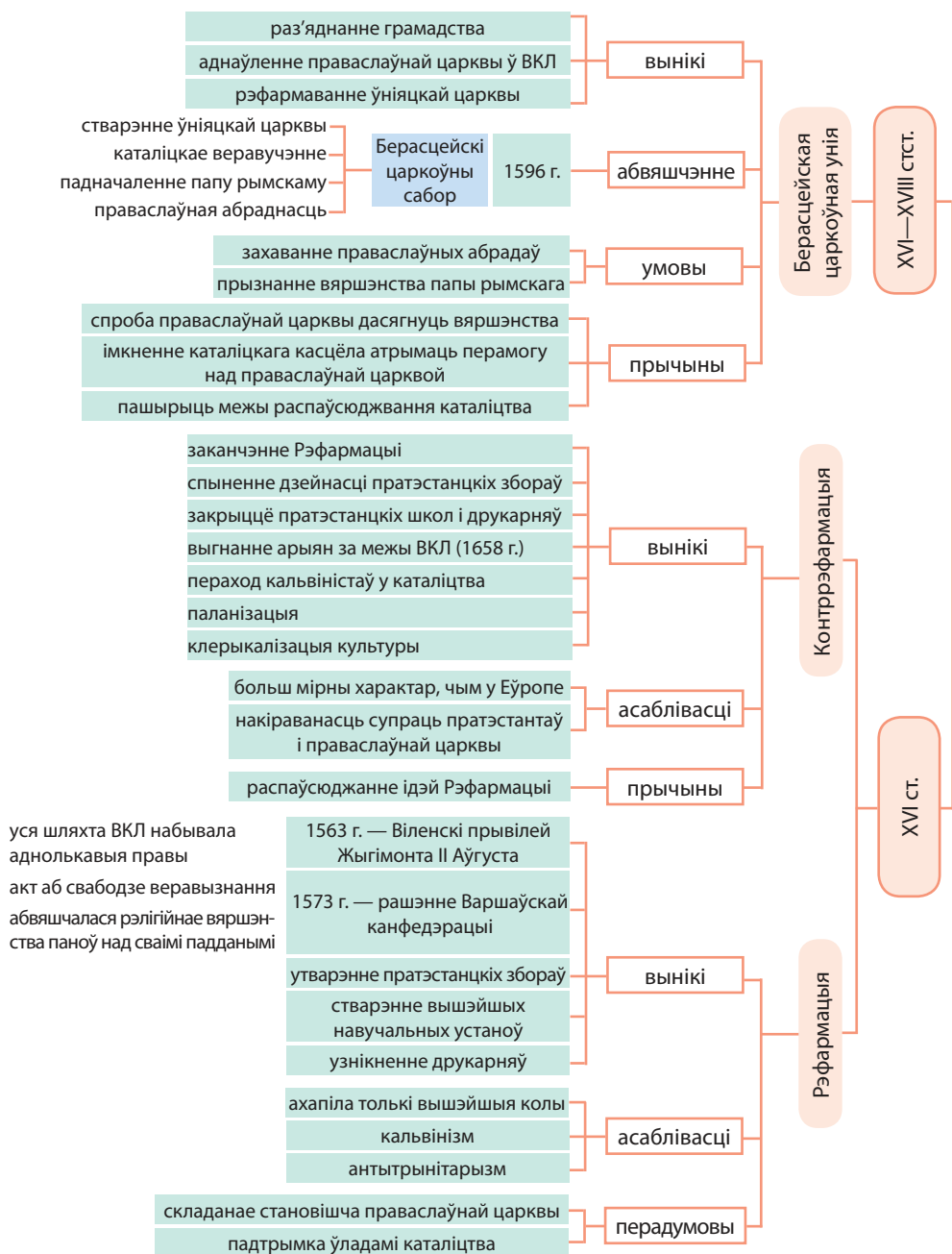
Асаблівасці рэлігійнага жыцця на тэрыторыі Беларусі ў XIII—XVIII стст.;

асаблівасці рэлігійнага развіцця вашай малой радзімы ў XIII—XVIII стст.

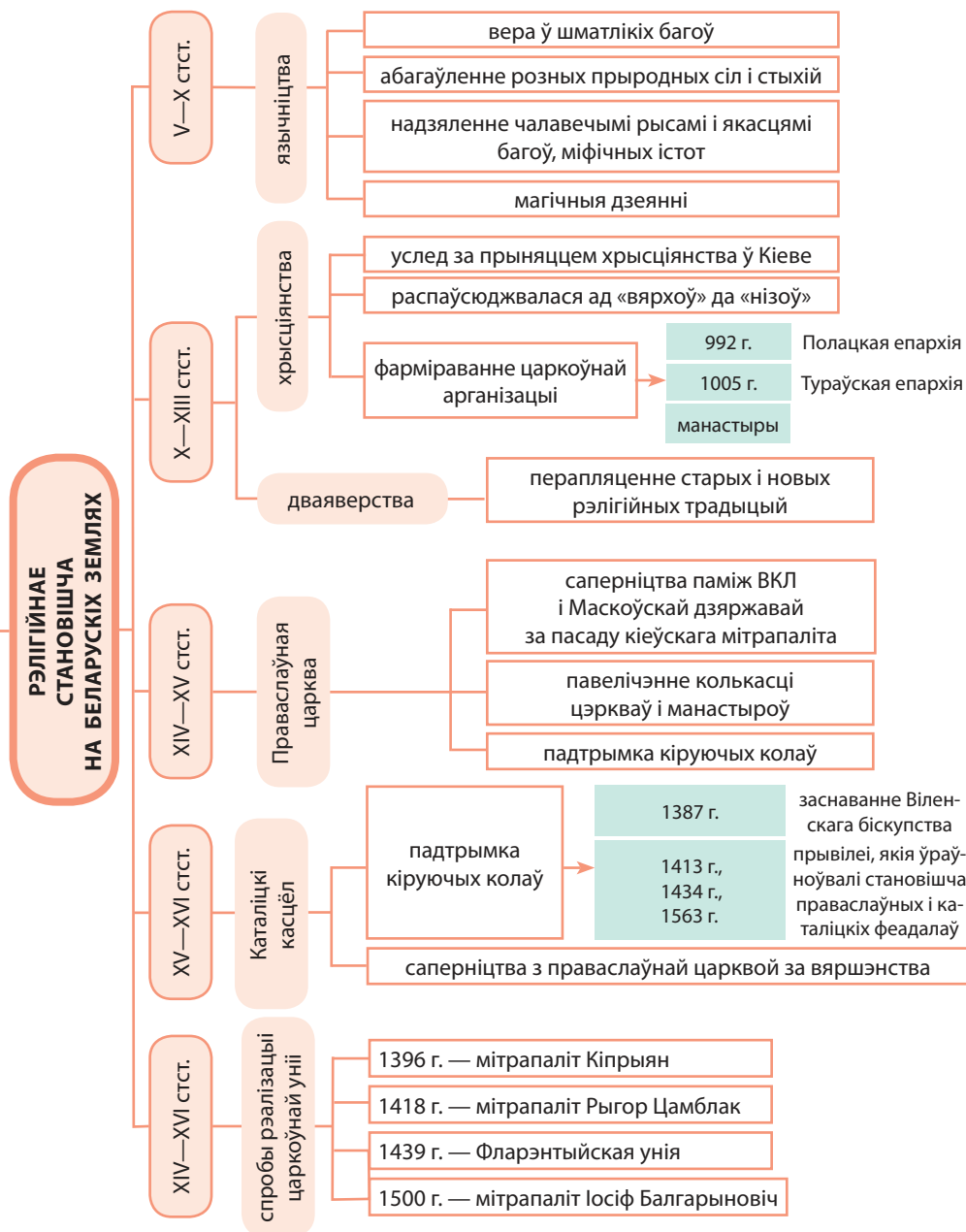
Месцазнаходжанне беларусаў, якіх сучасная гістарычная навука адносіць да ўсходніх славян, на мяжы дзвюх цывілізацый стала своеасаблівай зонай сустрэчы і сутыкнення культур: спачатку язычніцкай балцкай і славянскай, потым язычніцкай і хрысціянскай і, нарэшце, праваслаўна-візантыйскай і каталіцка-рымскай. Такія абставіны вызначылі ўнікальнасць гістарычнага становішча Беларусі ў Еўропе, абумовілі спецыфіку яе культуры, падабенства і адрозненні ў рэлігійным светаўспрыманні.

З XVI ст. беларускія землі ўключыліся ў заходнееўрапейскі рэфармацыйны рух і да сярэдзіны XVIII ст. трапілі пад моцны ўплыў Контррэфармацыі. У айчынай гісторыі з’явіўся феномен «уніяцкай царквы».

Дата	Падзея
988 г.	Хрышчэнне Кіеўскай Русі
992 г.	Утварэнне Полацкай епархіі
1005 г.	Утварэнне Тураўскай епархіі
1054 г.	Раскол хрысціянства на каталіцтва і праваслаўе
1387 г.	Хрышчэнне насельніцтва язычніцкай Літвы ў каталіцтва
Другая палова XVI ст.	Рэфармацыя ў ВКЛ
1569 г.	Пачатак Контррэфармацыі ў ВКЛ
1596 г.	Заклучэнне Берасцейскай царкоўнай уніі
1635 г.	Прывілей караля Уладзіслава IV, якім прызнавалася існаванне ў дзяржаве асобных праваслаўнай і ўніяцкай царкоўных іерархій арганізацый
1767 г.	Стварэнне Слуцкай (праваслаўнай) і Туруньскай (пратэстанцкай) шляхецкіх канфедэрацый для вырашэння дысідэнцкага пытання
1768 г.	Пастанова сойма Рэчы Паспалітай аб ураўнаванні ў правах дысідэнтаў з каталікамі

Рэлігійнае становішча на беларускіх землях

З дапамогай ментальнай карты «Рэлігійнае становішча на беларускіх землях» вызначце з’явы і падзеі, якія, на вашу думку, аказалі найбольшы ўплыў на лёс беларускіх зямель. Растлумачце свой выбар.

§ 0-19

§ 19. Рэлігійная сітуацыя на беларускіх землях у канцы X — сярэдзіне XIII ст.

1. Што такое рэлігія?
2. Якімі былі вераванні старажытных індаеўрапейцаў?

Асаблівасці язычніцкага светапогляду. Да прыняцця хрысціянства жыхары беларускіх зямель з'яўляліся язычнікамі. *Язычніцтва* — гэта рэлігійныя ўяўленні людзей, заснаваныя на пакланенні шматлікім божствам, што існавалі да ўзнікнення сусветных рэлігій. Назва паходзіць ад царкоўнаславянскага слова «языцы», пад якім раней разумеліся нехрысціянскія народы. Славянскае язычніцтва на тэрыторыі Беларусі мела падабенства з вераваннямі германскіх, балцкіх і іншых індаеўрапейскіх плямёнаў. Усе яны моцна шанавалі сваіх багоў, узводзілі спецыяльныя *свяцілішчы (капішчы)*, прыносілі ахвяры божствам крыніц і рэк, камяням і драўляным ідалам. Асабліва шанавалі імі бог-грамавержац. Вельмі пашыранымі былі культы продкаў і асобных жывёл. На старажытных прадметах часта сустракаюцца сімвалы сонца (крыжы, колы, свастыка і інш.).

З распадам радавых адносін, з'яўленнем маёмаснай і сацыяльнай няроўнасці ва ўяўленнях старажытных людзей складалася іерархія багоў. У гістарычных крыніцах захаваліся імёны багоў усходніх славян: Вялес, Пярун, Мокаш, Стрыбог, Дажджбог, Ярыла, Хорс. Заходнія славяне пакланяліся Белбогу, Чарнабогу, Яравіту, Святавіту, Трыглаву і інш. Невядома, якіх менавіта багоў шанавалі нашы продкі. Згодна са звесткамі тапанімікі, паданнямі, што захаваліся ў народнай памяці беларусаў, назвамі свят, найбольш вядомыя імёны трох багоў — Перуна, Вялеса і, магчыма, Ярылы.

Імя бога	Уяўленні аб богу	Функцыі
Пярун	Волат высокага росту з доўгай барадой, чорнымі валасамі, лукам і стрэламі. Маланкамі ён страляе ў чарцей, якія бягуць ад яго на зямлю і хаваюцца пад дрэвамі. Дуб – свяшчэннае дрэва Перуна	Бог нябеснага агню, грому і маланкі, вайны
Вялес	Магутны велікан з доўгімі валасамі і барадой. Паводле народных павер'яў, Вялес навучыў людзей займацца жывёлагадоўляй	Бог дабрабыту, падземнага свету, апякун хатняй жывёлы, ахоўнік багацця
Ярыла	Прыгожы малады хлопец у белым адзенні, з вянком на галаве і каласамі ў руках. Вясновым досвіткам ён ездзіць па палях на белым кані і дае плоднасць нівам	Бог сонца, вясенняй урадлівасці, пачуццёвага кахання

Месцы, дзе язычнікі ўшаноўвалі сваіх багоў, прыносілі ім ахвяры, называліся свяцілішчамі. Размяшчаліся яны на ўзвышшах, астравах сярод балот, на берагах рэк і азёр, каля крыніц. Свяцілішчамі маглі быць культавыя камяні, узгоркі, крыніцы, дрэвы або гаі.

У Беларусі захаваліся звесткі пра існаванне язычніцкіх свяцілішчаў каля аг. Войстам (Смаргонскі раён), в. Лоск (Валожынскі раён), г. п. Свір (Мядзельскі раён) і іншых мясцінах. Паводле легенды, запісанай у XIX ст., каля возера Валовае (г. Полацк) існавалі свяцілішчы Перуна і Бабы-Ягі. Да пачатку XX ст. на беразе р. Свіслач у Мінску таксама знаходзілася свяцілішча. Яно ўяўляла сабой невялікую пляцоўку, дзе рос вялізны дуб, стаяў святы камень і няспынна гарэла вогнішча.

Паколькі ўсходнія славяне займаліся земляробствам, у іх вераваннях існавалі шматлікія багі і духі зямлі, якія апекаваліся полем. Пору года ўвасаблялі наступныя божаствы: *Ярыла, Купала, Аўсень і Каляда*. Жыццё продкаў беларусаў было прасякнута верай у існаванне не толькі багоў, але таксама добрых (карысных) і злых (шкодных) сіл. Напрыклад, лічылася, што ў лесе жыве лесавік — гаспадар лесу. Звычайна ён уяўляўся вялікай і вельмі моцнай істотай, якая палохала людзей рогатам і прымушала іх блукаць па лесе. Вадзянік — дух з рагамі і лапамі — жыве ў вірах. Русалкі лічыліся, па-першае, духамі вады; па-другое, міфалагічнымі персанажамі культу ўрадлівасці, апынкунамі раслін; па-трэцяе, істотамі, здольнымі нашкодзіць чалавеку. Чур — дух продкаў — захоўваў жывых родзічаў ад няшчасцяў і нячыстай сілы. Адчура бярэ пачатак дамавік — дух, які прымаў выгляд гаспадара дома або старога дзеда. Ён ахоўваў хату і маёмасць. З развіццём родаплемянной арганізацыі стала зараджацца вера ў дапамогу духаў памерлых прабацькоў. Так узнік культ продкаў.

З земляробчай дзейнасцю, бытавым жыццём, грамадскімі адносінамі былі цесна звязаны абрады і святы продкаў беларусаў. Галоўнымі народнымі святамі з'яўляліся Каляды, Масленіца, Купалле, Дажынкi.

Свята	Змест свята
Каляды	Свята ў гонар зімовага сонцазвароту. Гэта пераломны перыяд, калі пачынаўся новы земляробчы год, і людзі пры дапамозе магіі жадалі паўплываць на тое, якім ён будзе
Масленіца	Свята ў гонар веснавага сонцазвароту. Лічыцца, што Масленіца адзначалася ў гонар бога Вялеса
Купалле	Свята ў гонар сонца і росквіту ўсіх жыццёвых сіл прыроды. Лічылася, што на Купалле зямля надае раслінам асаблівую жыватворную сілу
Дажынкi	Своеасаблівае імкненне людзей аддзякаваць «духам нівы» за атрыманы ўраджай.

Такім чынам, язычніцтва адлюстроўвала светапогляд нашых продкаў, якія жылі ў адзінстве з прыродай. Плямёны, што насялялі тэрыторыю Беларусі, адрозніваліся ўзроўнем грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця, што спрыяла з'яўленню асаблівасцяў у язычніцкіх вераваннях крывічоў-палачан, дрыгавічоў, радзімічаў.

3 «Гоцкай вайны» Пракопія Кесарыйскага

Славяне і анты лёсу не ведаюць і наогул не прызнаюць, што ён у адносінах да людзей мае якую-небудзь сілу, і калі ім вось-вось пагражае смерць з-за хваробы, або на вайне яны трапілі ў небяспечнае становішча, то даюць абяцанне: калі выратуюцца, адразу ж прынясуць богу ахвяру за сваю душу; пазбегнуўшы смерці, яны прыносяць у ахвяру тое, што абяцалі, і думаюць, што выратаванне імі куплена цаной гэтай ахвяры. Яны шануюць рэкі, німфаў і ўсякія іншыя божаствы, прыносяць ахвяры ўсім ім, і пры дапамозе гэтых ахвяр ажыццяўляюць варажбу.

Аб якіх рэлігійных уяўленнях славян можна даведацца з урывка?

Прычыны прыняцця і працэс распаўсюджвання хрысціянства. *Хрысціянства* — адна з самых пашыраных і развітых сусветных рэлігій, паслядоўнікі якой пакланяюцца адзінаму Богу, які стварыў свет і чалавека «паводле вобразу і падабенства свайго» (у адрозненне ад язычніцкага многабожжа).

Доўгі час вучоныя лічылі, што ўвядзенне хрысціянства на землях Беларусі адбылося адначасова з Кіевам і Ноўгарадам падчас праўлення кіеўскага князя Уладзіміра, паколькі прамыя звесткі аб хрышчэнні Беларусі адсутнічаюць.

Сучасныя беларускія гісторыкі звяртаюць увагу на тое, што прыняцце хрысціянства на Беларусі адбывалася іначай, чым на тэрыторыі Кіеўскай Русі (988 г.). Хрысціянізацыя беларускіх зямель прайшла больш спакойна, чым у іншых усходнеславянскіх землях. Тут не было масавых выступленняў насельніцтва ў абарону

язычніцтва. На старонках летапісаў няма звестак пра тое, як прыняла новую рэлігію Полацкая зямля. Магчыма, хрышчэнне Беларусі не было гвалтоўным, бо абмінуць такую падзею тагачасныя летапісцы не маглі. Хрысціянства пашыралася натуральным чынам на ўсім абшары княства. Прычым адбывалася гэта паступова, і пэўны час яно мірна суіснавала з язычніцтвам. Новая рэлігія патрэбная была для аб'яднання рознаэтнічных зямель вакол Полацка, каб

Пра якія рознаэтнічныя землі ідзе гаворка? Пра адказе выкарыстайце карту.

утварыць моцную дзяржаву.

Гісторыкі мяркуюць, што хрысціянства магло быць вядомае на беларускіх землях да яго афіцыйнага прыняцця ў Кіеве, і лічаць, што хрысціянскія погляды пранікалі ў свядомасць беларусаў паступова, мірным шляхам.

Гэтаму магло спрыяць тое, што князі праводзілі самастойную палітыку не толькі ў палітычным, але і ў духоўным жыцці. Яшчэ адной крыніцай знаёмства насельніцтва старажытнай Беларусі з хрысціянствам гісторыкі называюць скандынаваў (варагаў).

Чым можна растлумачыць той факт, што жыхары беларускіх зямель ведалі хрысціянства да яго афіцыйнага прыняцця?

Скандынаўскія сагі паведамляюць пра існаванне на тэрыторыі Беларусі ў X ст. першых храмаў. Падставу для такога меркавання дае «Сага пра хрышчэнне». Яна апавядае пра падзеі канца X ст., калі Полацкая зямля ўжо аформілася як самастойнае княства. Сага запісана ў XIII ст. і распавядае пра Торвальда Вандроўніка, які хрысціў Ісландыю, а пасля смерці быў прылічаны да святых. Ён здзейсніў вандроўку ў Іерусалім, дзе заслужыў вялікую пашану ў канстанцінопальскага патрыярха. Пасля вяртаўся на радзіму праз усходнеславянскія землі. «У Русіі» ён заснаваў манастыр Іаана Хрысціцеля, дзе быў пахаваны «ў высокай гары... каля царквы Іаана Хрысціцеля, блізу Полацка».

Пра што сведчыць факт існавання ў Полацку манастыра, заснаванага скандынаўскім місіянерам у канцы X ст.?

Па пытанні прычын прыняцця хрысціянства на ўсходнеславянскіх землях таксама няма адзінага меркавання. Савецкія гісторыкі (Б. Д. Грэкаў, П. А. Рапапорт) і сучасныя расійскія (М. В. Васільеў) прытрымліваюцца думкі, што новая рэлігія патрэбна была Уладзіміру, каб аб'яднаць сваю дзяржаву, падначаліць усходнеславянскія землі (разам з беларускімі) сваёй уладзе. У ад-розненне ад іх некаторыя навукоўцы сцвярджаюць, што хрысціянства спрыяла станаўленню Полацкага княства ў якасці самастойнай дзяржавы.

Разам з хрысціянізацыяй адбывалася фарміраванне царкоўнай арганізацыі. На чале духавенства стаяў *мітрапаліт*, які знаходзіўся ў Кіеве. Правам назначэння мітрапаліта карыстаўся *канстанцінопальскі патрыярх*. Кіеўская мітраполія складалася з *епархій* (царкоўных акруг) на чале з епіскапамі. Епархіі падзяляліся

на прыходы. На беларускіх землях утварыліся дзве епархіі: Полацкая ў 992 г. і Тураўская — у 1005 г. Першым вядомым полацкім епіскапам стаў епіскап Міна, прызначаны на кафедру ў 1105 г. Першым кіраўніком Тураўскай епархіі называюць епіскапа Фаму.

У XII ст. каля Полацка ўзніклі першыя *манастыры*. Адзін — Барысаглебскі — быў пабудаваны на беразе ракі Бельчыца, другі — Спаскі — у Сялыцы. Па ўскосных звестках, на тэрыторыі Тураўскай зямлі таксама былі заснаваны манастыры. Так, мужчынскі манастыр у Тураве з’яўляўся рэзідэнцыяй Кірылы Тураўскага.

На беларускія землі хрысціянства пранікала не толькі паводле грэка-візантыйскага ўзору (з Візантыі). Спроба пранікнення хрысціянства з захаду (па лацінскім (рымскім) узору) зафіксавана напачатку XI ст., калі тураўскі князь Святаполк ажаніўся з дачкой польскага князя Баляслава і запрасіў у Тураў епіскапа Рэйберна, які спрабаваў стварыць заходнюю епархію ў Тураве. Але гэтая спроба скончылася няўдаля.

Беларускі гісторык С. В. Тарасаў прапанаваў уласную версію распаўсюджвання хрысціянства на беларускіх землях. Яе сутнасць у тым, што:

кіеўскія князі не ажыццяўлялі хрышчэнне беларускіх зямель, бо Полацк на той час быў самастойнай дзяржавай, якая сапернічала з Кіевам і Ноўгарадам; хрысціянізацыя беларускіх зямель адбывалася не гвалтоўна, а шляхам «...мірнага ўрастання хрысціянства ў язычніцкае асяроддзе і ахапіла вельмі працяглы перыяд, аж да XIV—XV стст.»;

хрысціянізацыя тэрыторый Беларусі «ажыццяўлялася па схеме: князь — дружина — горад — вёска».

Дваяверства. Разглядаючы пытанне аб распаўсюджванні хрысціянства на ўсходніх славян, гісторыкі выкарыстоўваюць тэрмін «дваяверства». Яно выяўлялася ў тым, што частка людзей пасля прыняцця хрысціянства працягвала ўшаноўваць язычніцкіх багоў. З тым, што на Русі існавала дваверства, пагаджаліся нават гісторыкі праваслаўнай царквы. Некаторыя даследчыкі лічаць, што неабходна разглядаць гэтую з’яву як спалучэнне хрысціянства і язычніцтва.

Хрысціянства адносна хутка распаўсюдзілася сярод знатных людзей і гараджан. У сельскай мясцовасці гэты працэс ішоў марудна. Там язычніцтва глыбока ўкаранілася ў побыт сялян, было звязана з іх ладам жыцця, натуральнай гаспадаркай, залежнасцю ад прыроды.

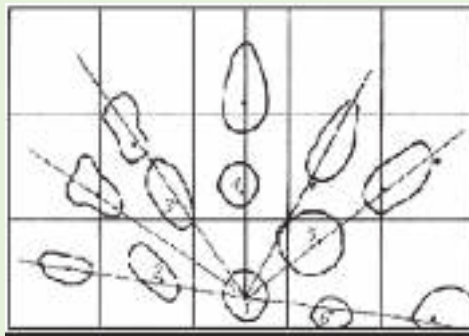
З пашырэннем уплыву царквы ў жыцці людзей стала адбывацца своеасаблівае спалучэнне язычніцтва і хрысціянства. Да некаторых старажытных народных свя-

таў (Каляды, Вялікдзень, Сёмуха, Купалле) царква прымеркавала свае рэлігійныя святы (адпаведна Нараджэнне Хрыстова, Уваскрэсенне Хрыстова, Святая Тройца, Іаан Хрысціцель). Узаемаўплыў дзвюх рэлігій прасочваўся ў адначасовым існаванні ў духоўнай культуры беларусаў вобразаў язычніцкіх багоў і хрысціянскіх святых — напрыклад, Пярун і Ілля, Ярыла і Юр'я. У беларускіх фальклорных творах (песнях, казках, паданнях, легендах) таксама адначасова прысутнічаюць язычніцкія і хрысціянскія героі.

Народная свядомасць паступова мянялася. Старыя багі, абрады або цалкам ліквідаваліся, або паступова «раствараліся» ў хрысціянстве. Тыя абрады, звычаі і персанажы, якіх хрысціянства не перамагло, былі прыстасаваны да Бібліі. Святары і прапаведнікі добра разумелі сілу таго ці іншага язычніцкага звычаю або абраду, таму імкнуліся дапасаваць іх да хрысціянскіх.

У 1993 г. у старажытным Тураве было знойдзена язычніцкае свяцілішча. Яно выяўлена ў пласце вакольнага горада пры даследаванні рэшткаў храма XII ст. Археолог П. Ф. Лысенка зрабіў выснову аб тым, што гэта быў адначасова збудаваны комплекс язычніцкага капішча, які ўключаў у сябе драўляную скульптурную выяву галоўнага бога (Перуна), змешчаную ў цэнтры пляцоўкі, і размешчаных вакол яго галоўных божастваў пантэона (Стрыбог, Дажджбог, Хорс, Сімаргл, Мокаш).

Язычніцкае капішча ў Тураве:

- 1 — Пярун, 2 — Стрыбог,
3 — Дажджбог, 4 — Хорс,
5 — Сімаргл, 6 — Мокаш

Пра што сведчыць, на вашу думку, гэты гістарычны факт?

З другога боку, святары вялі жорсткую барацьбу са старажытнай верай, што праяўлялася ў разбурэнні свяцілішчаў і забароне язычніцкіх абрадаў. Князі былі зацікаўлены ў развіцці сваіх дзяржаў паводле еўрапейскага ўзору. Такая падтрымка з боку ўлады скончылася паступовай перамогай хрысціянства як афіцыйнай дзяржаўнай ідэалогіі.

Уплыў хрысціянства на дзяржаваўтваральныя і культурныя працэсы.

Усталяванне хрысціянства на беларускіх землях садзейнічала ўмацаванню княжацкай ўлады, спрыяла развіццю феадальных адносін. У адрозненне ад язычніцтва

хрысціянская вера ў адзінага Бога адпавядала ідэі адзінаўладдзя ў дзяржаве, а значыць, была ёй апорай.

Прыняцце новай веры спрыяла ўсталяванню больш цесных міжнародных сувязяў з хрысціянскімі дзяржавамі, а ўсходняе хрысціянства прадвызначыла культурнае збліжэнне Полаччыны з Візантыяй.

Распаўсюджанне новай веры садзейнічала пашырэнню на сярэднявечных землях Беларусі пісьменнасці і адукацыі. Пры цэрквах і манастырах перапісвалі кнігі і адчынялі школы. У гарадах вялося летапісанне.

Хрысціянская вера выпрацоўвала і прыкметна ўзмацняла ў беларусаў мякка-сардэчнасць, міласэрнасць, гуманнасць.

Хрысціянізацыя, з аднаго боку, выцясняла народную культуру з паўсядзённага жыцця, але не знішчала яе. Культура беларускіх зямель X—XII стст. спалучала ў сабе язычніцкую і грэка-візантыйскую традыцыі. Гэта прывяло да ўзнікнення арыгінальных твораў літаратуры, архітэктуры, мастацтва. Язычніцкія традыцыі добра адлюстраваны ў вуснай народнай творчасці, каляндарна-абрадавых песнях, прысвечаных розным язычніцкім святам, сямейна-абрадавай паэзіі, казках, паданнях, легендах, замовах і інш. З другога боку, хрысціянства садзейнічала ўключэнню беларускіх зямель у еўрапейскую культуру.

Такім чынам, увядзенне хрысціянства стала не толькі велізарнай культурна-гістарычнай падзеяй, але і найважнейшым палітычным актам, які ўмацаваў духоўнае адзінства ўсходнеславянскіх зямель.

1. Вызначце падабенства язычніцкага светапогляду насельнікаў Беларусі і старажытных індаеўрапейцаў. Якія асаблівасці язычніцкіх уяўленняў на беларускіх землях можна назваць?
2. Складзіце лагічны ланцужок ці гекс, які б адлюстроўваў прычыны прыняцця хрысціянства на беларускіх землях, шляхі яго распаўсюджвання, а таксама вынікі гэтага працэсу.
3. Якія версіі існуюць у даследчыкаў па пытанні хрысціянізацыі беларускіх зямель? Чым можна растлумачыць факт хуткага распаўсюджвання хрысціянства на беларускіх землях?
4. Якімі фактамі пацвярджаецца існаванне на беларускіх землях дваяверства?
5. Назавіце станоўчыя вынікі ўвядзення хрысціянства.
6. Як прыняцце хрысціянства паўплывала на лёс Беларусі?
7. Карыстаючыся гісторыка-дакументальнымі хронікамі «Памяць», падрыхтуйце паведамленне ці прэзентацыю, прысвечаныя рэшткам язычніцкіх вераванняў у вашым раёне (горадзе, вёсцы), або выявіце язычніцкія рысы, характэрныя для народнага касцюма беларусаў пэўнага раёна.

§ 20. Рэлігійнае жыццё на беларускіх землях у сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст.

1. Калі на тэрыторыі Беларусі было прынята хрысціянства?
2. Што азначае паняцце «рэлігійная цярпімасць»?

Поліканфесійны характар грамадства ВКЛ. У канфесійных адносінах дзяржава характарызавалася прысутнасцю трох рэлігій: хрысціянства, іўдаізму і ісламу, прычым першая была прадстаўлена дзвюма канфесіямі: праваслаўем і каталіцтвам. Пасля ўтварэння ВКЛ у краіне прадпрымаліся неаднаразовыя спробы хрышчэння ў каталіцтва язычніцкіх балцкіх плямёнаў і распаўсюджвання ўплыву каталіцкай царквы на тэрыторыі, дзе пражывала праваслаўнае славянскае насельніцтва. Такая сітуацыя ў ВКЛ захоўвалася да канца XIV ст. Язычнікі Літвы і Жамойці слаба ўплывалі на ўнутраную палітыку дзяржавы. А першыя вялікія князі літоўскія апекавалі праваслаўную царкву. Яны разумелі, што падтрымка праваслаўнай царквы дапаможа ім аб'яднаць вакол Вільні ўсходнеславянскія землі. З другога боку, першыя князі ВКЛ выкарыстоўвалі рэлігію ў палітычных мэтах.

Захавалася інфармацыя, што князь Міндоўг на пачатку свайго кіравання прыняў «веру хрысціянскую з Усходу з многімі сваімі баярамі», г. зн. перайшоў з язычніцтва ў праваслаўе. Але гэтая версія не знайшла дакладнага пацвярджэння, таму не ўсе вучоныя яе прызнаюць. У 1253 г. Міндоўг прыняў каталіцтва. Хутчэй за ўсё, пераход князя ў праваслаўную веру, затым у каталіцтва з'яўляўся палітычным рашэннем з мэтай захавання ўлады.

А вось ягоны сын Войшалк, будучы язычнікам, жорстка абыходзіўся са сваімі падданымі, але затым, прыняўшы праваслаўную веру, рэзка змяніўся — пакінуў княжацкі пасад і пастрыгся ў манахі. Тры гады ён жыў у Палонскім манастыры (Украіна), а потым заснаваў манастыр каля Новагародка (Лаўрышаўскі манастыр). Яго вера, як сведчаць летапісы, уяўляла сабой парыў душы. Ён паставіў задачу ахрысціць язычніцкую Літву па праваслаўным абрадзе і нават у 1265 г. запрасіў святароў з Пскова. Але гэтая задумка не была здзейснена, бо там княжыў Даўмонт — забойца яго бацькі.

Вялікія князі літоўскія спрабавалі або стварыць асобную ад Кіева мітраполію, або прызначыць кіеўскім мітрапалітам свайго стаўленіка. З часоў княжання вялікага князя Гедзіміна пачаліся спробы стварэння асобнай праваслаўнай мітраполіі з цэнтрам у Новагародку. Са згоды канстанцінопальскага патрыярха Іаана XIII Гліка была арганізавана Літоўска-Новагародская мітраполія. У яе склад увайшлі тэрыторыі Полацкай і Тураўскай епархій. Увогуле да Крэўскай уніі 1385 г. праваслаўе было ў ВКЛ пануючай канфесіяй.

§ 20. п.3

Праваслаўная царква адыгрывала значную ролю ў грамадскім жыцці ВКЛ. Напрыклад, полацкія архіепіскапы ўваходзілі ў раду полацкага князя, прысутнічалі на з'ездах мясцовай знаці, падпісвалі дагаворы з іншымі княствамі і гарадамі. Царква разглядала традыцыйныя справы, звязаныя з парушэннем царкоўных асноў у сямейна-бытавым жыцці, — шлюбы не па «законе», іх скасаванне, распушта, блузнерства.

Канстанцінопальскі патрыярх, які не жадаў падзелу праваслаўнай царквы Вялікага Княства Літоўскага і Вялікага Княства Маскоўскага, прызначаў мітрапалітаў у Літоўска-Новагародскую мітраполію нерэгулярна. Пасля смерці першага літоўска-новагародскага мітрапаліта Феафіла ў 1330 г. новы мітрапаліт не быў пастаўлены, і епархія ВКЛ вярнулася пад уладу кіеўскага мітрапаліта. У 1355—1362 гг., 1414—1420 гг., 1458 г. адбываліся неаднаразовыя спробы аднаўлення мітраполіі.

Існуюць летапісныя звесткі аб тым, што вялікі князь Альгерд перайшоў у праваслаўную веру пры шлюбе з віцебскай княжнай Марыяй, а дзеці ад шлюбу з Марыяй у сталым узросце прынялі праваслаўе. Праўда, пахавалі князя па язычніцкім абрадзе.

Як перажытак язычніцтва да XVI—XVII стст. на Браслаўшчыне, Лепельшчыне, Аршаншчыне, Слонімшчыне захоўваўся курганны пахавальны абрад. У сведчаннях, якія адносяцца да канца XVI ст., ёсць цікавая інфармацыя пра язычніцкія звычаі сярод насельніцтва паўночнай Беларусі: «многія тут трымаюць у сваіх хатах адмысловых змеяў і кормяць іх», «у суседнім лесе ў іх ёсць дрэвы, якія яны ўшаноўваюць згодна з верай продкаў». Нават пасля 1917 г. у цэнтры Мінска пэўны час існавала язычніцкае свяцілішча.

Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі падрыхтуйце флаер, інфаграфіку або плакат аб Мінскім свяцілішчы (яго ролі ў жыцці насельніцтва).

Змяненне рэлігійнай палітыкі ў ВКЛ пасля заключэння Крэўскай уніі. Паколькі кіеўскі мітрапаліт у XIV ст. зрабіў сваёй рэзідэнцыяй Маскву, Вялікае Княства Маскоўскае стала рэлігійным цэнтрам усіх праваслаўных усходнеславянскіх зямель. Гэта садзейнічала пашырэнню ўплыву Маскоўскай дзяржавы не толькі ў рэлігійных, але і ў палітычных пытаннях. Канчатковае адасабленне праваслаўнай царкоўнай арганізацыі ВКЛ ад маскоўскай адбылося ў 1458 г. З гэтага часу на ўсходнеславянскіх землях сталі дзейнічаць дзве асноўныя

арганізацыі праваслаўнай царквы: мітраполія Кіеўская і ўсяе Русі, мітраполія Масквы і ўсяе Русі.

У канцы XIV — XVI ст. на беларускіх землях сталі з'яўляцца татарскія паселішчы. Ва ўмовах рэлігійнай цяжкасці татарам удавалася даволі доўга захоўваць свае племянныя традыцыі, культуру, мову. Ім дазвалялася свабодна вызнаваць іслам, будаваць мячэці. Аснову духоўнага жыцця яшчэ адной этнічнай групы — яўрэяў — складаў іўдаізм.

Вялікае Княства заставалася апошняй у Еўропе дзяржавай, дзе язычніцкая меншасць дамінавала над хрысціянскай большасцю. Такая сітуацыя ставіла Княства ў ізаляванае і вельмі няпэўнае становішча.

Хрысціянізацыя Літвы была непазбежнай умовай далучэння яе да еўрапейскай цывілізацыі. Выбар паміж Польшчай і Руссю азначаў для літоўскіх феадалаў не адмаўленне ад язычніцтва, а выбар паміж каталіцтвам і праваслаўем. Гэта быў не толькі палітычны, але і цывілізацыйны выбар. У такіх умовах пачаўся працэс збліжэння ВКЛ і Польшчы.

Рэлігійнае становішча змянілася пасля Крэўскай уніі 1385 г. Каталіцтва паступова пашырылася на беларускіх землях. Падтрымку каталіцкай царкве пачалі аказваць вялікія князі літоўскія, а каталіцтва набыло статус дзяржаўнай рэлігіі. Прывілеем 1387 г. Ягайла абавязаў усіх жыхароў-язычнікаў перайсці ў каталіцтва. Феодалы-каталікі атрымалі неабмежаваныя правы на валоданне зямлёй і былі вызвалены ад выканання шэрагу дзяржаўных павіннасцяў. На праваслаўных феадалаў гэтыя вольнасці не распаўсюджваліся.

У сакавіку 1388 г. папа Урбан VI зацвердзіў булу, якая дазволіла заснаваць Віленскае біскупства і першыя 7 *парафій*. Тэрыторыя біскупства ахоплівала этнічныя літоўскія і большую частку беларускіх зямель, акрамя паўднёва-заходніх. Да канца стагоддзя ў Вялікім Княстве Літоўскім існавала 12 касцёлаў, з іх шэсць — на тэрыторыі Беларусі. Ужо ў 1430 г. у ВКЛ налічвалася 27 касцёлаў, у тым ліку 12 — у Беларусі. У XIV—XV стст. дзейнічалі чатыры каталіцкія біскупствы: Кіеўскае, Луцкае (уваходзіла Берасцейская зямля), Жамойцкае і Віленскае. Біскупствы падзяляліся на дэканаты, апошнія — на парафіі. Першымі біскупамі былі палякі, а ў XVI ст. пачалі з'яўляцца біскупы са шляхецкіх родаў ВКЛ, што давала ім магчымасць дадаткова ўплываць на дзяржаўныя справы.

*Зыходзячы з вызначэння паняцця **поліканфесіянальнасці** як наяўнасці ў грамадстве (краіне) груп, у тым ліку і этнічных, якія вызнаюць розныя рэлігіі, дакажыце поліканфесіянальны характар грамадства Вялікага Княства Літоўскага.*

Як вы лічыце, які народ разумеюць гісторыкі пад язычніцкай меншасцю ў дачыненні да ВКЛ?

Адно з палажэнняў Гарадзельскай уніі 1413 г. сцвярджала, што толькі каталікі валодаюць і карыстаюцца эканамічнымі прывілеямі. Праваслаўныя феодалы былі пазбаўлены права выбіраць вялікага князя. Гэта дазвалялася толькі «панам і шляхціцам зямлі літоўскай, прыхільнікам хрысціянскай рэлігіі, Рымскай царквы падуладным». Пацвярджалася забарона на шлюбы паміж каталікамі і праваслаўнымі.

Каталіцкае хрышчэнне літоўцаў пазбавіла праваслаўную царкву надзеі на ролю галоўнай канфесіі ў Княстве. Становішча праваслаўнага насельніцтва адносна пагоршылася. Ператварэнне каталіцкай царквы ў буйнога землеўласніка закранула інтарэсы беларускіх сялян, мяшчан, праваслаўных святароў і манахаў. Прыняцце каталіцтва ў якасці дзяржаўнай рэлігіі абвастрыла рэлігійныя адносіны ў ВКЛ. З іншага боку, каталіцтва прынесла на беларускія землі новыя з’явы ў культуры.

Ідэя і спробы заключэння царкоўна-рэлігійнай уніі ў канцы XIV — пачатку XVI ст. Ідэя аб’яднання праваслаўя і каталіцтва ў адзіную хрысціянскую царкву выношвалася ў Еўропе на працягу некалькіх стагоддзяў, пачынаючы ад царкоўнага расколу 1054 г. Рым неаднойчы прапаноўваў імператару Візантыі ўмовы аб’яднання з праваслаўнай царквой пад сваім вяршэнствам. У ВКЛ ідэя царкоўнай уніі ўзнікла ў канцы XIV ст., пасля хрышчэння Літвы. Вялікія князі літоўскія, вышэйшае каталіцкае духавенства выступілі з ідэяй царкоўнай уніі, разлічваючы ліквідаваць раскол сярод феодалаў, умацаваць дзяржаўнае адзінства, пашырыць сувязі з каталіцкімі краінамі Заходняй Еўропы.

Першыя спробы ажыццявіць царкоўную унію ў ВКЛ былі зроблены ў 1396 г. вялікім князем Ягайлам і мітрапалітам Кіпрыянам. Яны выступілі з прапановай склікаць уніяцкі сабор у землях ВКЛ са славянскім насельніцтвам. Пазней прайшлі перамовы Ягайлы і Вітаўта аб уніі з прадстаўнікамі каталіцкай царквы. У 1418 г. пасольства ВКЛ, якое ўзначальваў кіеўскі мітрапаліт Рыгор Цамблак, наведала Канстанцу (Германія). Аднак усе гэтыя намаганні ажыццявіць ідэю уніі не мелі поспеху. Яе не ўдалося рэалізаваць і на Фларэнтыйскім саборы (1439 г.). Царкоўная унія была абвешчана, але яе не падтрымала праваслаўнае насельніцтва ВКЛ. А пасля краху Візантыйскай імперыі (1453 г.) многія аўтакефальныя (самастойныя) праваслаўныя царквы адмовіліся ад аб’яднання з каталіцкай.

Наступная спроба заключыць царкоўную унію ў ВКЛ была зроблена ўжо ў канцы XV — пачатку XVI ст. вялікім князем Аляксандрам і мітрапалітам Іосіфам Балгарыновічам. Аднак ва ўмовах няўдалай вайны з Маскоўскай дзяржавай (1500—1503 гг.) яна выклікала абвастрэнне сацыяльных і рэлігійных адносін у Княстве. Гэтым скарыстаўся Міхаіл Глінскі, які арганізаваў мяцеж супраць вялікага князя Жыгімонта I Старога. Пасля пытанне аб царкоўнай уніі доўгі час не ўзнімалася.

1. Вызначце, якую ролю адыгрывала праваслаўная царква ў палітыцы вялікіх князёў літоўскіх.
2. Назавіце прычыны стварэння ў ВКЛ асобнай праваслаўнай мітраполіі.

3. Чаму пасля Крэўскай уніі праваслаўе саступіла свае пазіцыі каталіцтву?
4. Складзіце картасхему ўплыву праваслаўя і каталіцтва на землях ВКЛ. Скарыстайцеся геаінфармацыйнымі сэрвісамі інтэрнэту (напрыклад, гугл-картамі).
5. Чым было абумоўлена хуткае распаўсюджанне каталіцтва ў ВКЛ у канцы XIV — XVI ст.?
6. Параўнайце становішча праваслаўнай і каталіцкай царквы ў ВКЛ у вывучаемы перыяд пры дапамозе табліцы. Пры неабходнасці скарыстайцеся дадатковымі крыніцамі інфармацыі.

Крытэрыі параўнання	Праваслаўная царква	Каталіцкая царква
Структура царквы		
Роля царквы ў грамадска-палітычным і духоўным жыцці		
Роля царквы ў гісторыі ВКЛ		

§ 21. Рэфармацыйны рух у ВКЛ

1. Калі пачалася Рэфармацыя ў Еўропе? Назавіце прычыны Рэфармацыі ў захаднееўрапейскіх краінах?
2. Якія змены адбыліся ў Заходняй Еўропе ў выніку Рэфармацыі?

Перадумовы Рэфармацыі ў ВКЛ. У XVI ст. на землях Беларусі распаўсюдзіліся ідэі Рэфармацыі. У Вялікім Княстве Літоўскім, як і ў іншых дзяржавах Еўропы, Рэфармацыя была цесна звязана з Рэнесансам, але ў адрозненне ад іх мела феадальны характар — асноўнымі прыхільнікамі ідэй Рэфармацыі былі шляхціцы. Для іх Рэфармацыя ўяўляла сабой адзін са сродкаў барацьбы за незалежнасць і ўмацаванне сваёй дзяржавы.

Актыўна дзейнічалі манаскія ордэны. Маючы падтрымку вялікіх князёў літоўскіх, у першай палове XVI ст. каталіцтва няўхільна ўмацоўвала свае пазіцыі ў ВКЛ. Касцёл стаў буйным землеўласнікам. Гэта выклікала незадавальненне магнатаў і залежнай ад іх шляхты. Праваслаўная царква ў Княстве была занадта *артадаксальнай* (кансерватыўнай) і не прымала змен, што адбываліся ў еўрапейскай адукацыі і культуры. Святары звычайна мелі нізкі ўзровень асветы і часта былі не здольныя канкураваць з добра адукаваным каталіцкім духавенствам.

Пашырэнне эканамічных сувязяў з суседнімі краінамі садзейнічала ўзмацненню культурнага абмену. На беларускіх землях стала вядомая гуманістычная

і рэфармацыйная літаратура. Адным з цэнтраў гуманістычнай думкі ў пачатку XVI ст. з’яўляўся Кракаўскі ўніверсітэт (Польшча), дзе набылі адукацыю вядомыя дзеячы Рэфармацыі — Сымон Будны, Лаўрэнцій Крышкоўскі, Пётр з Ганёндза і інш.

Рэфармацыя ў ВКЛ развівалася ў рэчышчы агульнаеўрапейскага руху. Значныя змены ў грамадска-палітычным і духоўным жыцці, пашырэнне міжнародных культурных і палітычных кантактаў, гаспадарчы ўздым, абвастрэнне ўнутрыпалітычных і сацыяльных супярэчнасцяў падрыхтавалі глебу для пашырэння Рэфармацыі на беларускіх землях.

Асноўныя кірункі, асаблівасці і наступствы рэфармацыйнага руху на беларускіх землях. Рэфармацыя прывяла да ўзнікнення новай галіны хрысціянства — *пратэстантызму*. Пратэстантызм (ад лац. *protestans* — той, хто публічна даказвае) — адзін з трох асноўных кірункаў хрысціянства (разам з каталіцтвам і праваслаўем), які ўзнік у выніку Рэфармацыі каталіцкай царквы. Для яго былі характэрны наступныя рысы: адмаўленне ад царкоўнай іерархіі, спрошчаны культ, адсутнасць манаства. Пратэстанцкае веравучэнне сцвярджала, што для выратавання душы верніка не патрабуецца пасрэдніцтва царквы. Таму адмаўлялася неабходнасць яе існавання. Адзінай крыніцай веры з’яўлялася Свяшчэннае Пісанне. Аспрэчвалася шанаванне святых, крыжа, ікон, мошчаў; адмаўлялася права царквы дараваць грахі. У другой палове XVI ст. большасць радных паноў ВКЛ перайшла ў пратэстантызм. Пратэстантызм у XVI ст. падзяляўся на некалькі плыняў: *лютэранства*, *англіканства*, *кальвінізм* і інш.

Асаблівасці развіцця Рэфармацыі на беларускіх землях

Першыя пратэстанцкія абшчыны ў ВКЛ узніклі ў першай палове XVI ст. У 1535 г. слупкі князь Юрый Алелькавіч выдзеліў зямельны ўчастак для лютэранскай царквы ў Слуцку. Аднак лютэранства тут не атрымала такога значнага пашырэння, як кальвінізм. Лютэранства вызнавалі ў асноўным мяшчане іншаземнага паходжання, пераважна ў Жамойці.

Кальвінісцкія абшчыны найлепшым чынам адпавядалі імкненню шляхты захаваць сваё пануючае палітычнае становішча ў краіне і ослабіць велікакняжацкую ўладу і каталіцкую царкву. Прыхільнікі кальвінізму патрабавалі адмены царкоўных падаткаў і царкоўнага землеўладання.

Пачаткам Рэфармацыі ў Беларусі лічыцца заснаванне канцлерам ВКЛ **Мікалаем Радзівілам Чорным** у 1553 г. у Берасці першай кальвінісцкай абшчыны. Пры яго падтрымцы пратэстанцкія абшчыны з малітоўнымі дамамі, школамі, шпіталямі, друкарнямі былі арганізаваны ў многіх беларускіх гарадах.

Былы кальвінскі збор у Заслаўі

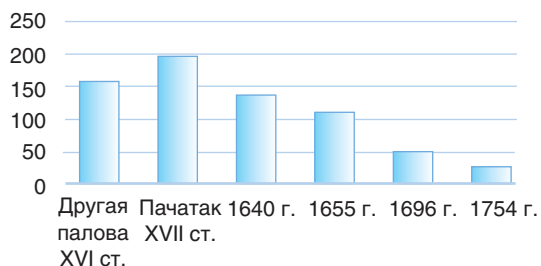
Мікалай Радзівіл Чорны — дзяржаўны і ваенны дзеяч ВКЛ. Удзельнічаў у вызначэнні палітыкі дзяржавы. Спрыяў шлюбу сваёй стрыечнай сястры Барбары з вялікім князем літоўскім Жыгімонтам II Аўгустам. Займаў пасады маршалка земскага, канцлера ВКЛ, ваяводы віленскага. Падтрымліваў палітычны саюз ВКЛ з Польшчай, аднак быў праціўнікам федэрацыі з ёю, адстойваў суверэнітэт ВКЛ. Пасля ад'езду Жыгімонта II Аўгуста ў Польшчу (1561 г.) быў абвешчаны намеснікам вялікага князя ў ВКЛ. Мікалай Радзівіл Чорны ўзначаліў рэфармацыйны рух у ВКЛ. На пачатку 1550-х гг. ён далучыўся да лютэранскай царквы, але праз 2 гады перайшоў у больш радыкальную плынь пратэстантызму — кальвінізм. Пры ім Берасце і Нясвіж сталі цэнтрамі пратэстантызму ў Беларусі. Ён адкрыў першую на тэрыторыі Беларусі друкарню. Пад яго кантролем у 1557 г. адбыўся першы з'езд пратэстантаў у Вільні. Была заснавана Літоўская правінцыя кальвінісцкай царквы. Кіраваў яе справамі правінцыяльны сінод. У 1560-я гг., падчас найвышэйшага ўздыму Рэфармацыі, у Беларусі дзейнічала каля 90 збораў (культавых устаноў). У кальвінізм пераходзілі магнаты і шляхта. Значна актывізавалася духоўнае жыццё, вырасла роля асветы, кнігадрукавання, шырока сталі вядомы рэнесансавыя ідэі, наладжваліся міжнародныя кантакты.

Як вы лічыце, чаму выява М. Радзівіла Чорнага змешчана на білбордах?

Білборд з выявай Мікалая Радзівіла Чорнага. Праект «Родныя даты». 2014 г.

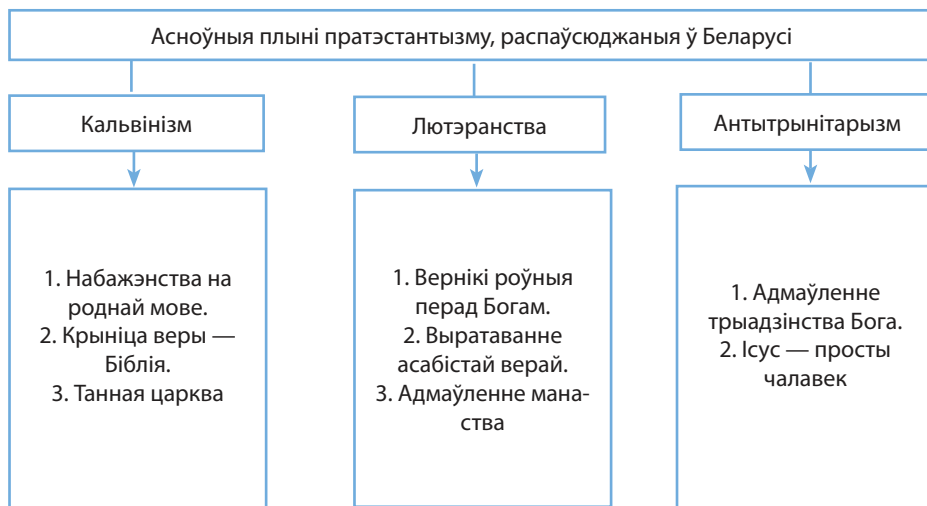
Даволі хутка ў цэнтральных і заходніх рэгіёнах Беларусі, дзе была больш пашырана каталіцкая царква, з’явіліся абшчыны кальвіністаў. Услед за Берасцем яны ўзніклі ў Беліцы, Клецку, Койданаве, Нясвіжы, Іўі, Лоску, Любчы, Заслаўі, Дуброўне, Смаргоні, Ашмянах і іншых гарадах.

Колькасць кальвінісцкіх абшчын на тэрыторыі ВКЛ у XVI—XVIII стст.

Якую выснову можна зрабіць з дыяграмы?

Плыні пратэстантызму ў Беларусі і асаблівасці іх веравучэння

Пры пратэстанцкіх абшчынах адкрываліся школы, шпіталі, друкарні і інш. Падтрымку Рэфармацыі аказалі Мікалай Радзівіл Руды, Астафій Валовіч, Ян Кішка, Ян Глябовіч, Юрый Зяновіч.

На працягу 1562—1565 гг. з асяроддзя кальвіністаў вылучылася плынь, якая атрымала назву **антытрынітарызм**. У Рэчы Паспалітай яе часта называлі *арыянства*.

Назва паходзіла ад імя святара Арыя, які жыў і прапаведаваў у IV ст. н. э. у Александрыі (Егіпет). Ён выступаў супраць догмату аб Святой Тройцы. Удзельнікі руху, якіх яшчэ ў Вялікім Княстве Літоўскім называлі «літоўскімі братамі», адмаўлялі Святую Тройцу, хрышчэнне немаўлят, прызнавалі Ісуса Хрыста не Богам, а чалавекам. Таксама антытрынітарыі выступалі супраць прыгонніцтва, прыватнай уласнасці.

Дайце вызначэнне паняццю «антытрынітарызм». Параўнайце яго з вызначэннем, змешчаным у слоўніку.

Прыхільнікаў гэтай плыні пераследавалі ў краінах Заходняй Еўропы, таму многія з іх знайшлі прытулак у ВКЛ, дзе актыўна ўдзельнічалі ў рэфармацыйным руху. Антытрынітарыі дзякуючы сваёй сацыяльнай праграме карысталіся шырокай падтрымкай сярод мяшчан і сялян. У гэтым руху выразна вылучаліся дзве плыні.

Плыні антытрынітарызму

Прадстаўнікі	Патрабаванні
Пётр з Ганёндза, Марцін Чаховіч, Лаўрэнцій Крышкоўскі і інш.	Крытыкавалі феадальнае грамадства, настойвалі на скасаванні прыгонніцтва, выступалі супраць дзяржаўнай улады, патрабавалі спыніць войны
Сымон Будны, Васіль Цяпінскі	Прызнавалі сацыяльныя праблемы, але часткова. Выступалі ў абарону дзяржаўнага ладу за яго паступовае ўдасканаленне

Правадыром і ідэолагам антытрынітарызму ў ВКЛ стаў **Сымон Будны** (1530—1593), выпускнік Кракаўскага ўніверсітэта. У 1558 г. ён быў запрошаны Мікалаем Радзівілам Чорным у віленскую пратэстанцкую абшчыну з абавязкам вучыць дзяцей. Затым у 1562 г. у Нясвіжы апублікаваў вядомыя творы «Катэхізіс» і «Апраўданне грэшнага чалавека перад Богам». Сымон Будны выступіў супраць догмату аб Святой Тройцы ў каталіцкай і кальвінісцкай інтэрпрэтацыі.

Сымон Будны — беларускі мысліцель-гуманіст эпохі Адраджэння, рэфарматар, тэолаг, філолаг, гісторык, педагог, прадаўжальнік традыцый Ф. Скарыны. У пачатку 1560-х гг. у С. Буднага ўзніклі сумненні наконт трактовкі асноўных палажэнняў хрысціянскай рэлігіі. У сярэдзіне 1560-х гг. ён стаў адным з ідэолагаў антытрынітарызму.

У 1574—1575 гг. у Лоскай друкарні быў выдадзены Новы Запавет з прадмовай і каментарыямі С. Буднага, а таксама яго ўласныя творы «Пра дзве сутнасці Хрыста», «Кароткі доказ, што Хрыстос не з'яўляецца такім жа Богам, як айцец...» і інш. Хрыстос для Буднага не Сын Божы, а выдатны чалавек і прапаведнік маральнай чысціні, і самым гэтым сцвярджаннем мысляр узносіў чалавека да «боскасці». У 1576 г. у творы «Пра галоўныя палажэнні хрысціянскай веры» ён абагульніў свае радыкальныя ідэі.

У 1583 г. апублікаваў твор «Пра свецкую ўладу», дзе даказваў, што валоданне ўласнасцю, праца на дзяржаўных пасадах, удзел у войнах не пярэчаць духу Евангелля.

За гэта быў выключаны з брацкай абшчыны. Але напрыканцы жыцця ён змяніў свае погляды і пайшоў на кампраміс са сваімі ранейшымі апанентамі.

Рэлігійна-філасофскія погляды Сымона Буднага былі наватарскімі і не мелі прэцэдэнта ў еўрапейскай думцы. Будны адхіліў вучэнне аб Тройцы і абвясціў сапраўдным толькі Бога «Айца», а Бога «Духа» трактаваў як атрыбут і творчую сілу Бога «Айца».

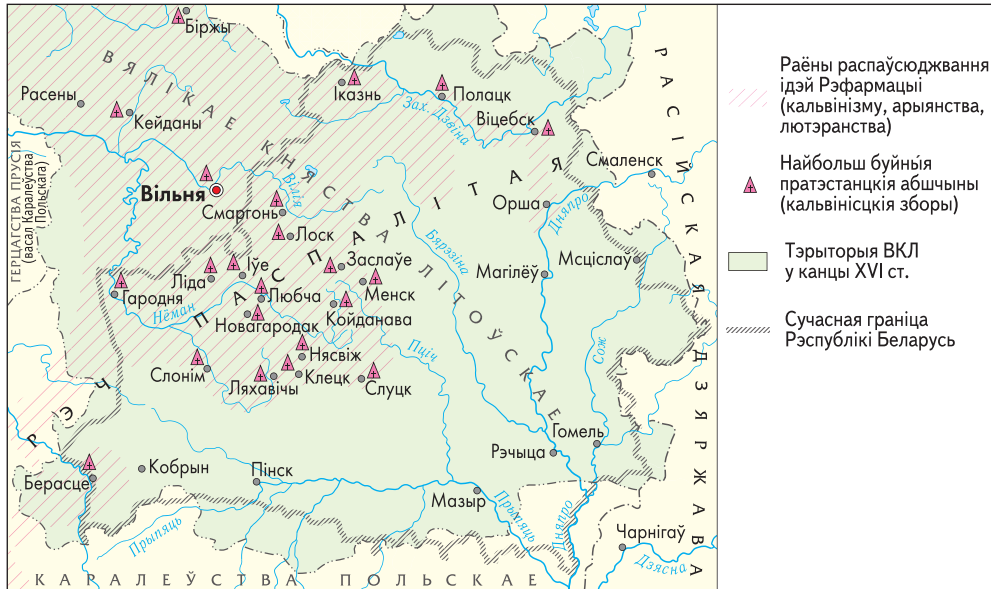
Фрагмент гравюры з кнігі С. Рэшкі «Пра атэізм і пустаслоўе евангелістаў»

Чаму аўтар гравюры паказаў С. Буднага на самую шыю ў пякельнай смале?

Цэнтрамі антытрынітарызму на Беларусі былі Іўе, Лоск, Любча, Новагародак, Клецк. Да сярэдзіны XVII ст. колькасць антытрынітарыяў дасягнула 10 тысяч чалавек. У склад абшчын уваходзілі прадстаўнікі розных слаёў грамадства, але пры гэтым асноўнае месца належала гарадскім нізам і рамеснікам. Яны далі радыкальнаму рэфармацыйнаму руху такіх правадыроў, як Пётр з Ганёндза, Марцін Чаховіц, Якуб з Калінаўкі і інш. Браты-прапаведнікі ў большай частцы былі простымі людзьмі, якія вылучыліся дзякуючы сваім здольнасцям і адукацыі, атрыманай за кошт мецэнатаў ва ўніверсітэтах Еўропы. Вярнуўшыся на радзіму, яны вялі такое ж жабрацкае жыццё, як і іх паства, што вызначала кірунак іх светапогляду. Аднак сярод іх была і частка шляхты, якая пад уплывам радыкальнай ідэалогіі адмаўлялася ад дзяржаўных пасадаў, маёмасці і пераходзіла да антытрынітарыяў. Сялян было значна менш, бо яны залежалі ад свайго пана і цалкам знаходзіліся пад яго ўплывам.

У другой палове XVI ст. у ВКЛ існавала каля 180—200 кальвінісцкіх, 10 лютэранскіх і каля 20 антытрынітарных абшчын. Пратэстанцкія суполкі знаходзіліся ў асноўным на літоўскіх землях, Падляшшы, паўночна-заходняй і цэнтральнай Беларусі.

Рэфармацыйны рух у ВКЛ

Назавіце гарады, якія з'яўляліся цэнтрамі пратэстантызму.

У сярэдзіне XVII ст. рэфармацыйны рух у ВКЛ згас. Зсталася народжаная ім пратэстанцкая царква, роля якой у духоўным і грамадска-палітычным жыцці паступова змяншалася. Галоўным вынікам Рэфармацыі ў ВКЛ можна лічыць тое, што яна адыграла прыкметную ролю ў развіцці і захаванні рэлігійнай талерантнасці ў грамадстве, спрыяла пашырэнню сувязяў з краінамі Цэнтральнай і Заходняй Еўропы.

Контррэфармацыя ў ВКЛ. Хуткае распаўсюджанне Рэфармацыі і павелічэнне колькасці яе прыхільнікаў сур'ёзна занепакоіла прадстаўнікоў каталіцкай царквы. Па ініцыятыве папы рымскага ў Еўропе пачалася **Контррэфармацыя** — рэлігійна-палітычны рух, які меў на мэце аднаўленне пазіцый, страчаных каталіцтвам падчас Рэфармацыі. Рым адхіліў магчымасць кампрамісу з пратэстантамі,

§ 21. п. 3

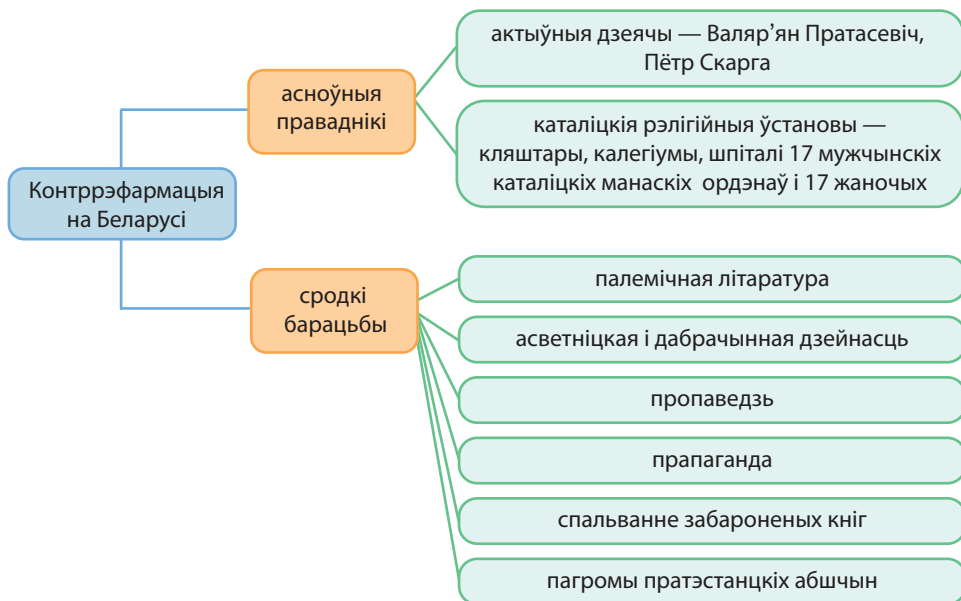
§ 22-1

§ 22-2

пацвердзіў безумоўны аўтарытэт папы ў справе веры, замацаваў выключна лацінскую мову набажэнстваў, увёў жорсткую царкоўную цэнзуру.

Контррэфармацыя на беларускіх землях

Якімі звесткамі можна дапоўніць схему?

У Вялікім Княстве Літоўскім пачаткам Контррэфармацыі даследчыкі лічаць 1569 г., калі ў Вільню прыехалі першыя 13 езуітаў. Іх запрасіў віленскі біскуп **Валяр'ян Пратасевіч** для барацьбы з Рэфармацыяй, бо значная частка яго паствы перайшла ў кальвінізм. Праз год у ВКЛ налічвалася ўжо 300 езуітаў. Сюды былі накіраваны таленавітыя багасловы, прапаведнікі, літаратары.

На Беларусі працэс Контррэфармацыі супаў па часе з Рэфармацыяй, што стала прычынай асабліва напружанай барацьбы. Аднак нормы рэлігійнай цягплівасці, выпрацаваныя стагоддзямі, не дапусцілі ў ВКЛ такіх жудасных і агідных формаў, як у Заходняй Еўропе.

Успомніце, якія формы прыняла Контррэфармацыя ў Заходняй Еўропе.

У ВКЛ Контррэфармацыя была накіравана не толькі супраць пратэстантызму, але і супраць праваслаўя. Беларускім землям у планах Рыма адводзілася роля пля-

цоўкі для пранікнення ў Маскоўскую дзяржаву, а потым — у Азію, да Індыі і Кітая. Польскія духоўныя і свецкія ўлады імкнуліся падчас Контррэфармацыі ліквідаваць поліканфесійны характар ВКЛ і ўмацаваць дзяржаўна-палітычнае адзінства Рэчы Паспалітай. Так, Стафан Баторый граматай 1577 г. забараніў будаваць у Вільні некаталіцкія храмы і школы, а Жыгімонт III Ваза называў сябе езуіцкім каралём. Пры падтрымцы манархаў у ВКЛ пачалі будаваць новыя касцёлы.

У сваёй барацьбе з рэфармацыйнымі ідэямі езуіты надавалі вялікую ўвагу адукацыі і выхаванню моладзі. У 1579 г. была адкрыта Віленская езуіцкая акадэмія (універсітэт) — цэнтр Контррэфармацыі на Беларусі. У Полацку (1580 г.) і Нясвіжы (1585 г.) пачалося будаўніцтва езуіцкіх калегіумаў (сярэдных навучальных устаноў). Была створана Літоўская правінцыя ордэна езуітаў з цэнтрам у Вільні (усяго налічвалася 35 правінцый ордэна). Езуіты фактычна ўзялі ў свае рукі справу адукацыі. Іх запрашалі ў дамы шляхты ў якасці хатніх настаўнікаў, і яны прапаведвалі ў шляхецкіх сем'ях каталіцкія ідэі. Пры калегіумах ствараліся тэатры, бібліятэкі. Для простага народа езуіты арганізавалі дабрачынныя прытулкі і шпіталі.

Таксама езуіты знішчалі забароненыя папамі рымскімі кнігі. Першы раз кнігі гарэлі ў Вільні ў 1579 г. Браты гэтага ордэна дамагаліся закрыцця пратэстанцкіх школ і друкарняў.

Галоўным вынікам наступу каталіцтва на праваслаўе стала заключэнне ў 1596 г. Берасцейскай уніі, якая пасля зацвярджэння яе каралём Рэчы Паспалітай афіцыйна ўтварыла новую ўніяцкую царкву замест традыцыйнай праваслаўнай. Супраць каталіцкай экспансіі былі вымушаны змагацца разам і пратэстанты і праваслаўныя. Нягледзячы на тое што ў Статут ВКЛ 1588 г. быў унесены артыкул аб верацярпімасці, гэта не змяніла сітуацыю. З цягам часу Контррэфармацыя перамагла і рэлігійная цярэнасць ВКЛ была скасавана.

Контррэфармацыя ў ВКЛ найбольш выразна выявілася ў формах місіянерска-прапаведніцкай дзейнасці (пераважна сярод заможнай шляхты і магнатаў), у павелічэнні ўладанняў каталіцкай царквы, стварэнні новых рэзідэнцый, касцёлаў, манаскіх ордэнаў, узрастанні яе ўплыву ў палітычным жыцці дзяржавы. Ва ўмовах ВКЛ Контррэфармацыя адмоўна адбілася не толькі на пратэстанцкім руху, але і на праваслаўнай царкве, якая не здолела арганізаваць ёй моцнага супрацьдзеяння. Многія праваслаўныя князі і паны (Слуцкія, Астрожскія, Вішнявецкія, Сангушкі і інш.), а таксама магнаты-пратэстанты і заможная шляхта паступова перайшлі ў каталіцтва. Мялецый Смятрыцкі ў сваім творы «*Трэнас*» (1610 г.) назваў 47 магнацкіх фамілій, якія пакінулі праваслаўную веру.

Асаблівым ганеннем з боку каталіцкай царквы і дзяржавы падлягалі антытрынітары. У 1647 г. былі зачынены ўсе іх школы і друкарні, праз год яны былі выгнаны з Рэчы Паспалітай. Каталіцкая царква брала пад свой кантроль адукацыю, навуку, мастацкую культуру і духоўнае жыццё.

Асаблівасці і наступствы Контррэфармацыі ў ВКЛ

Вызначце, што з пералічанага ў схеме з'яўляецца асаблівасцямі, а што — наступствамі.

Контррэфармацыя працягвалася і ў другой палове XVII — XVIII ст. пасля разгрому рэфармацыйнага руху. Сойм Рэчы Паспалітай прыняў шэраг законаў, якія каралі за адыход ад каталіцтва: 1668 г. — адыход ад каталіцтва прыраўноўваўся да дзяржаўнага злачынства, 1764 г. — за змену каталіцкай веры належала пакаранне смерцю. У 1733 г. праваслаўнай шляхце і духавенству было забаронена займаць пасады ў сенаце, сойме, судах і іншых дзяржаўных установах. У канцы XVII — XVIII ст. колькасць каталіцкіх парафій на Беларусі павялічылася са 153 да 277.

У другой палове XVII — XVIII ст. узмацніўся працэс клерыкалізацыі культуры. Навуковыя веды абвешчаліся грахоўнымі. Былі страчаны многія выдатныя дасягненні навукі і культуры папярэдніх стагоддзяў. Узровень адукацыі ў параўнанні з эпохай Адраджэння панізіўся. У аснову навучання былі пакладзены багаслоўе і лацінская мова. Выдавалася царкоўная літаратура пераважна на лацінскай і польскай мовах. На змену добраахвотнай паланізацыі прыйшла прымусовая. У выніку пастановы «Ураўнаванне правоў», прынятай у 1697 г., адбылося выпяцненне беларускай мовы з дзяржаўнага справаводства. Зацвердзілася польская мова. Масавая паланізацыя шляхты праз акаталічванне ў XVII ст. ускладніла працэс фарміравання беларускай народнасці.

1. Вылучыце асаблівасці Рэфармацыі на беларускіх землях.
2. Якое значэнне падзеі Рэфармацыі і Контррэфармацыі мелі для станаўлення еўрапейскай цывілізацыі?
3. Чым адрознівалася Контррэфармацыя ў ВКЛ і ў краінах Заходняй Еўропы? Якія формы і асаблівасці Контррэфармацыі на беларускіх землях вы можаце адзначыць?
4. Назавіце галоўныя вынікі Рэфармацыі і Контррэфармацыі. Складзіце схему або ментальную карту.
5. Ахарактарызуйце дзейнасць ордэна езуітаў у Беларусі.
6. Па рашэнні ЮНЕСКА 16 лістапада адзначаецца Сусветны дзень цяргімасці як заклік да ўзаемаразумення паміж народамі, незалежна ад іх рэлігій і расы. Што б сказалі ў гэты дзень славутыя ўдзельнікі Рэфармацыі і Контррэфармацыі? Выкажыце свае думкі ад імя М. Радзівіла Чорнага, С. Буднага, П. Скаргі.

§ 22. Канфесійнае становішча на беларускіх землях у канцы XVI — XVIII ст.

Якія планы мела каталіцкая царква ў дачыненні да насельніцтва Усходняй Еўропы?

Заклучэнне Берасцейскай царкоўнай уніі. Вялікае Княства Літоўскае геапалітычна знаходзілася на мяжы дзвюх хрысціянскіх канфесій (каталіцтва і пратэстантаў), якія былі шырока прадстаўлены ў дзяржаве. Гэта давала падставы Маскве і Рыму ўмешвацца ва ўнутраныя справы Княства.

Галоўнай прычынай заключэння уніі было імкненне да кансалідацыі царкоўных і свецкіх феадалаў ВКЛ і Польшчы пасля Люблінскай уніі, паводле

якой абедзве дзяржавы аб'ядноўваліся ў Рэч Паспалітую. У гэты ж час паміж каталіцкімі і праваслаўнымі феодаламі ВКЛ намецілася пэўная кансалідацыя ў супрацьдзеянні палітычным і рэлігійным прэтэнзіям з боку Маскоўскай дзяржавы.

Праваслаўныя іерархі ВКЛ не жадалі падпарадкоўвацца маскоўскаму патрыярху, які меў намер распаўсюдзіць сваю ўладу на ўсе землі былой Кіеўскай Русі. Акрамя гэтага яны разлічвалі захаваць свае ўладанні і дасягнуць роўнасці ў правах з каталіцкай царквой. Такая палітыка вярхоў праваслаўнага духавенства была выклікана размахам рэфармацыйнага руху і аслабленнем уплыву праваслаўнай царквы ў дзяржаве. Таму частка праваслаўнага духавенства пры падтрымцы каралёў Рэчы Паспалітай ініцыявала скліканне царкоўнага сабору з мэтай абвяшчэння уніі.

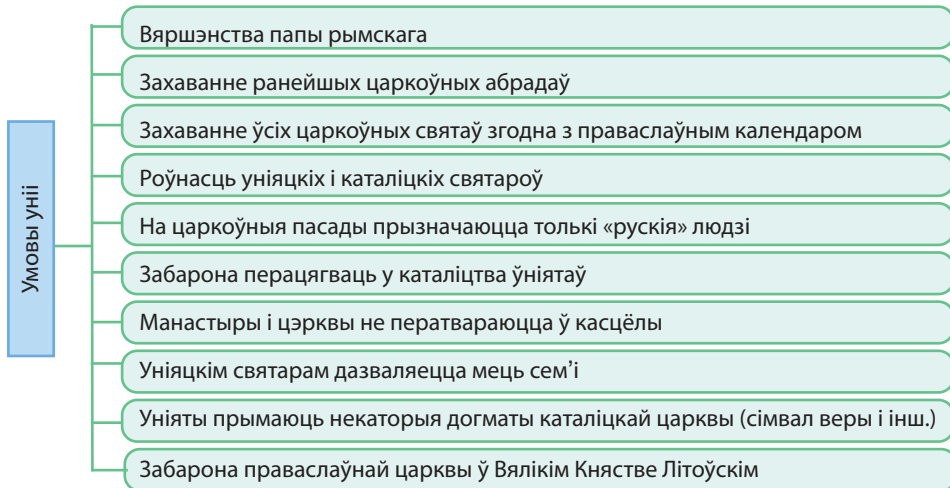
Імкненне каталіцкага духавенства да уніі было выклікана жаданнем падпарадкаваць праваслаўнае насельніцтва ВКЛ і пашырыць свой уплыў на Усход. Таксама каталіцкая царква і кароль Жыгімонт III Ваза бачылі ў заключэнні уніі сродак барацьбы супраць Рэфармацыі.

Галоўным тэарэтыкам уніі быў езуіт *Пётр Скарга*. У 1577 г. выйшла яго кніга «Аб адзінстве царквы Божай», у якой ён абгрунтаваў сваё бачанне уніі. Сутнасць ідэі П. Скаргі заключалася ў наступным: мітрапаліт кіеўскі выходзіць з-пад улады канстанцінопальскага патрыярха і падпарадкоўваецца папе рымскаму; праваслаўныя вернікі прызнаюць вяршэнства папы, але захоўваюць пры гэтым ранейшыя царкоўныя абрады.

У першай палове 1590-х гг. на шматлікіх сустрэчах з прадстаўнікамі Ватыкана праваслаўныя епіскапы прапаноўвалі свае ўмовы падначалення рымскаму папе. Ініцыятарамі уніі выступілі епіскап берасцейскі і ўладзімірскі *Іпацый Пацей* і епіскап луцкі *Кірыла Цярлецкі*. Іх падтрымалі кіеўскі мітрапаліт *Міхаіл Рагоза*, кароль *Жыгімонт III Ваза* і канцлер ВКЛ *Леў Сапега*. На царкоўным саборы вясной 1595 г. з намерам заключыць унію пагадзіліся ўсе праваслаўныя епіскапы, акрамя львоўскага і перамышльскага. Супраць уніі выступіла значная частка праваслаўнай шляхты, духавенства і гараджан.

У канцы 1595 — 1596 г. Іпацый Пацей і Кірыла Цярлецкі знаходзіліся ў Рыме, дзе ўмовы уніі былі зацверджаны рымскім папам Кліментам VIII. **6—9 кастрычніка 1596 г.** у Берасці на царкоўным саборы ўніяцтва было канчаткова аформлена як рэлігійны кірунак.

15 кастрычніка 1596 г. каралеўскім універсалам акт уніі быў зацверджаны. Афіцыйна праваслаўная царква ў ВКЛ перастала існаваць, была створана ўніяцкая царква. Але унію падтрымалі не ўсе праваслаўныя. Паўстанні гарадскога насельніцтва, адмова прызнаваць унію з боку некаторых святароў прывялі да расколу праваслаўнай царквы Рэчы Паспалітай. Большая частка вернікаў перайшла ва ўніяцтва, меншая (гараджане) засталася ў праваслаўі.

Умовы аб'яднання цэркваў

Пашырэнне ўніяцкай царквы на беларускіх землях. У працэсе ста-наўлення ўніяцкай царквы ў ВКЛ вылучаюць некалькі асноўных перыядаў. Першы — канец XVI — пачатак XVII ст. — перыяд жорсткага і гвалтоўнага на-вязвання уніі, што выклікала вострае супрацьдзеянне праваслаўнага насельніцтва. Назіралася супраціўленне з боку ся-лян, мяшчан, членаў праваслаўных брацтваў. Не прынялі унію многія шляхціцы праваслаўнага веравызнан-ня і пратэстанты. Справа даходзіла да адкрытых выступленняў. У 1623 г. у Віцебску ў час хваляванняў права-слаўнага насельніцтва быў забіты полацкі ўніяцкі архіепіскап Іасафат Кунцэвіч.

Пакутніцкая смерць Іасафата Кунцэвіча.
Мастак Ёзэф Зімлер. 1861 г.

Як, на вашу думку, ставіцца аўтар карціны да асобы І. Кунцэвіча?

Прымусовае насаджэнне ўніяцтва не прывяло да кансалідацыі грамадства. Вынікі аказаліся адваротнымі. Супярэчнасці на рэлігійнай глебе набылі небяспечны для дзяржавы характар.

Другі перыяд у станаўленні ўніяцкай царквы ў ВКЛ адносіцца да 30-х гг. XVII ст. Паколькі унія выклікала раскол сярод насельніцтва, кароль Рэчы Паспалітай Уладзіслаў IV Ваза ў 1632 г. аднавіў праваслаўную царкву ў Княстве. У гэты час пачалася рэформа ўніяцкай царквы — з'явіўся манаскі ордэн базыльян. Былі арганізаваны брацкія і базыльянскія школы.

Такое хуткае распаўсюджанне ўніяцкай царквы ў Беларусі можна патлумачыць тым, што яна мела дзейсную падтрымку з боку ўлады. Істотным было і тое, што ўніяцкае духавенства прыклала вялікія намаганні, каб новая царква па сваёй абраднасці не вельмі адрознівалася ад праваслаўнай і была цесна звязана з паўсядзённым жыццём простага народа. У літургічнай храмавай службе ўніяцкія святары карысталіся польскай, царкоўнаславянскай, беларускай і нават ла-

На працягу XVII — XVIII стст. уніяцтва было на беларускіх землях самым масавым веравызнаннем і ахоплівала да 80 % сялян, мяшчан, дробнай і сярэдняй шляхты. У канцы XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі склаўся наступны канфесійны малюнак: уніяты — 39%; каталікі — 38%; іўдзеі — 10%; праваслаўныя — 6,5%; рускія стараверы — 4%; пратэстанты — 1%; мусульмане — 0,8% насельніцтва.

Вынікі і значэнне Берасцейскай уніі

Напачатку грамадства ўспрымала ўніяцтва неадназначна, адбываліся хваляванні праваслаўных вернікаў у шэрагу гарадоў: Віцебску, Магілёве і інш.

Бар'ер каталіцтву і паланізацыі беларусаў у гарадах і вёсках

Цэнтр захавання культурных і моўных традыцый беларусаў

Да 1795 г. большасць насельніцтва Беларусі вызнавала ўніяцтва

Вынікі Берасцейскай уніі

цінскай мовамі. А ў звычайных зносінах з сялянамі і мяшчанамі, у пазацаркоўнай абраднасці яны размаўлялі з народам на беларускай «гаворцы».

Пасля войнаў другой паловы XVII ст. у рэлігійнай палітыцы Рэчы Паспалітай пачалі прасочвацца праявы нецярпімасці, абмежавання правоў праваслаўных. Вернікі пачалі пераходзіць ва ўніяцтва. Так, напрыканцы XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі засталася толькі адна праваслаўная епархія — Магілёўская. У гэты ж час уніяцкая царква на беларускіх землях ахоплівала больш за 1000 прыходаў, а па ўсёй Рэчы Паспалітай — больш за 9 тысяч.

Такім чынам, да канца XVII ст. насельніцтва Беларусі амаль цалкам стала прытрымлівацца ўніяцтва.

Праблема дысідэнтаў у Рэчы Паспалітай. Дзяржаўная канфесійная палітыка Рэчы Паспалітай разам з войнамі сярэдзіны XVII ст. і перамогай Контррэ-фармацыі прывяла да абвастрэння так званага дысідэнцкага пытання. *Дысідэнтамі* называлі асоб некаталіцкага веравызнання. У Рэчы Паспалітай да дысідэнтаў адносілі прыхільнікаў антытрынітарызму, кальвінізму, лютэранства і інш., а пасля Берасцейскай уніі і праваслаўных.

Прававыя гарантыі рэлігійнай цярпімасці ў адносінах да дысідэнтаў былі замацаваны Варшаўскай канфедэрацыяй **1573 г.** Потым гэтыя гарантыі пацвярджалі ўсе выбраныя каралі Рэчы Паспалітай. Пазней пануючае становішча заняло каталіцтва, што вымусала дысідэнтаў звяртацца за падтрымкай да суседніх дзяржаў. Гэта, у сваю чаргу, распальвала ў Рэчы Паспалітай ганенні супраць дысідэнтаў.

Рэлігійная нецярпімасць у Рэчы Паспалітай у XVII ст.

1616 г.	Праваслаўнай шляхце забаранялася выбіраць паслоў на вальны сойм
1648 г.	Антытрынітарыі былі выгнаны за межы Рэчы Паспалітай
1668 г.	Каталіцкай шляхце забаранялася пераходзіць у пратэстантызм ці праваслаўе
1673 г.	Дысідэнтам забаранялася атрымліваць шляхецтва
1676 г.	Праваслаўнаму духавенству і свецкім людзям забаранялася ўступаць у кантакты з канстанцінопальскім патрыярхам
1699 г.	Праваслаўным і пратэстантам забаранялася займаць пасады ў гарадской адміністрацыі

Спрэчныя сітуацыі звычайна вырашаліся не на карысць дысідэнтаў. Так, каралеўскай рэакцыяй на скаргу драгічынскіх уніятаў у 1676 г. аб «отобрании на схизму» іх цэркваў было жорсткае пакаранне «схізматыкаў». У Жлобіне кожны, хто адмаўляўся ад уніі, павінен быў заплаціць штраф у 10 злотых. З 60-х гг. XVII ст. пазбавілі права займаць пасады ў магістраце праваслаўных г. Пінска.

Пры дапамозе дадатковых крыніц інфармацыі вызначце, хто такія «схізматыкі».

Надзвычай востра дысідэнцкае пытанне паўстала на «нямым сойме» 1717 г., дзе ўнутраныя справы Рэчы Паспалітай вырашаліся праз пасрэдніцтва расійскага цара Пятра I. Сойм дазволіў дысідэнтам праводзіць правінцыяльныя саборы, але забараніў вольныя набажэнствы, якія дазваляліся ў прыватных дамах без пропаведзяў і без спеваў.

Успомніце, чаму сойм атрымаў назву «нямы».

Соймавая пастанова ўтрымлівала артыкул аб значным абмежаванні рэлігійнай свабоды праваслаўных і пратэстантаў: «Дысідэнтам веры Хрысціянскай, апроч даўніх збораў, ... новых збораў ставіць нельга, ... набажэнствы ў хатах робяць, і то казанні і спевы не дазваляюцца... Дадзеным трактатам зацвярджаем: калі ёсць якія зборы, дагэтуль і потым супраць ухвалы правоў узгаданых у гарадах і мястэчках, вёсках і дварах толькі што пабудаваных, без усялякай перашкоды зруйнаваць... А той, хто бачыў такія набажэнствы і казанні, яўна або патаемна зробленыя, або тэалагічных настаўнікаў да выканання абрадаў далучаў або добраахвотна прыходзячых прымаў, такім хай будзе паведамлена аб грашовым пакаранні, а потым выгнаць разам са сваімі прэдыкатамі».

Што прадугледжвала соймавая пастанова? Якіх правоў пазбаўляліся дысідэнты?

Дысідэнты ВКЛ актыўна карысталіся падтрымкай замежных дзяржаў. На працягу ўсяго XVIII ст. Прусія і Расія, вырашаючы свае палітычныя пытанні, прадастаўлялі адзінаверцам у Рэчы Паспалітай фінансавую і ваенную дапамогу. Асаблівае значэнне ў гэтай палітыцы апякунства мела дзейнасць Пятра I. У абарону праваслаўных расійскі манарх неаднойчы ўздываў на міжнародным

узроўні пытанне аб іх правах, вёў перамовы з Рымам, накіроўваў сваіх прадстаўнікоў на беларускія землі і нават фізічна распаўляўся з тымі, хто абражаў праваслаўе.

У выніку праводзімай палітыкі ў другой палове XVII — першай палове XVIII ст. з 200 пратэстанцкіх абшчын у ВКЛ засталася толькі 38. У праваслаўных адабралі каля 200 цэркваў.

Для вяртання сваіх палітычных і рэлігійных правоў дысідэнты арганізавалі ў 1767 г. *Торуньскую канфедэрацыю* (пратэстанцкая шляхта) і *Слуцкую канфедэрацыю* (праваслаўная і пратэстанцкая шляхта). Расія выкарыстала гэтыя канфедэрацыі як падставу для пашырэння свайго ўплыву ў Рэчы Паспалітай.

Такім чынам, становішча праваслаўнага і кальвінісцкага насельніцтва ў Беларусі было складаным. У той жа час канфесійная сітуацыя на беларускіх землях у другой палове XVII — XVIII ст. выглядала ўнікальнай, што тлумачыцца пэўнымі фактарамі:

- 1) дзейнасцю тут самай шматлікай у Рэчы Паспалітай кальвінісцкай абшчыны, якая карысталася падтрымкай замежных манархаў;
- 2) пражываннем праваслаўнага насельніцтва Рэчы Паспалітай пераважна на этнічнай тэрыторыі Беларусі, дзе захавалася апошняя ў Рэчы Паспалітай праваслаўная епархія і дзейнічалі буйныя праваслаўныя цэнтры ў Драгічыне, Слуцку, Смаленску і інш.;
- 3) суіснаваннем і супрацоўніцтвам дысідэнцкіх канфесій і іх апекуноў паміж сабой;
- 4) невысокай шчыльнасцю каталіцкіх парафій;
- 5) паступовым пашырэннем уніі.

*Пацвердзіце прыведзеныя асабліва-
васці гістарычнымі фактамі.*

1. Вызначце прычыны ажыццяўлення царкоўнай уніі ў ВКЛ. Прадстаўце адказ у выглядзе схемы.
2. Пералічыце рашэнні Берасцейскага сабора. Да якіх наступстваў яны прывялі?
3. Вызначце асноўныя перыяды ў працэсе пашырэння ўніяцкай царквы ў ВКЛ і дайце ім характарыстыку. Вынік работы аформіце ў выглядзе табліцы.
4. Ахарактарызуйце канфесійнае становішча ў ВКЛ у канцы XVI — XVIII ст. Для адказу складзіце ментальную карту (схему, гекс).
5. У чым заключалася праблема дысідэнтаў у ВКЛ?

6. Прачытайце дакумент і выканайце заданні да яго.

З данясення папскага нунцыя ў Польшчы Торэса аб барацьбе насельніцтва беларускіх зямель супраць Берасцейскай царкоўнай уніі

Хоць цяперашні польскі кароль Жыгімонт III прыкладаў роўныя намаганні да прымірэння схізматыкаў з Рымскай царквой і [да] звароту лютэран і кальвіністаў, аднак ён сабраў не гэтак багатыя плады сваіх намаганняў.

Народ, большай часткай прсты люд, які не мае права займаць пасады і атрымліваць староствы, не спакусіўся іх прыцягальнай сілай, каб шляхам адрачэння ад веры заслужыць каралеўскую ласку...

Са сказанага ўжо можна зрабіць выснову, што колькасць схізматыкаў у Польшчы вельмі значная і, верагодна, перавышае лік лютэран і кальвіністаў. Жывуць яны на Валыні, Падоллі, Украіне, але асноўным іх гняздом з'яўляецца Русь, якая дзеліцца на 3 часткі: Чырвоная Русь з гарадамі Львовам, Перамышлем, да якой належыць і Валынь; Белая Русь, што працягнулася ад Рыгі, сталіцы Ліфляндый, да Маскоўскай мяжы, уключаючы Полацк, Оршу, Віцебск, Магілёў; Чорная Русь, якая знаходзіцца паміж Літвой і Валынню, да Кіева з гарадамі Пінскам, Новагародкам і Оўручам...

Праваслаўныя ўпэўнены, што іх веравызнанне самае лепшае ў свеце, і вельмі не любяць, калі часам хто-небудзь з іх пераходзіць на лацінскае веравызнанне.

Бачачы, аднак, што апошняе так узнеслася над іх веравызнаннем, яны жывуць у пастаяннай асцярозе, як бы іх зусім не знішчылі...

Не паддаецца апісанню, наколькі рускі народ ненавідзіць рымскіх каталікоў. Гэтая нянавісць даходзіць да такой ступені, што, убачыўшы рымска-каталіцкага ксяндза, яны плююць на зямлю ад жаху і агіды.

Гэтым тлумачыцца тое, што мала русінаў пераходзіць ва унію і што перашкоды ў звароце іх большыя, чым у звароце лютэран і кальвіністаў...

Практыкум

1. Вызначце пры дапамозе карты рэгіёны Беларусі, дзе праваслаўе было найбольш распаўсюджана.
2. Каго ў дакуменце называюць схізматыкамі? Дайце тлумачэнне гэтаму паняццю.
3. Чаго баяліся праваслаўныя паводле звестак дакумента?
4. Якімі гістарычнымі падзеямі гэта было выклікана?

АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ V «РЭЛІГІЙНАЕ СТАНОВІШЧА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ»

Насельніцтва беларускіх зямель да прыняцця хрысціянства прытрымлівалася язычніцкіх вераванняў. Хрысціянства ўсталявалася на тэрыторыі Беларусі позна і прынесла радыкальныя змены ва ўсіх сферах жыцця. Але нават пасля яго пера-

могі язычніцтва не знікла і з'яўлялася неад'емнай часткай штодзённага жыцця насельніцтва. Назіралася перапляценне язычніцкіх і хрысціянскіх вераванняў і звычаяў. Нават зараз існуе вялікі пласт самабытнай народнай культуры, у якой захаваліся рэшткі язычніцтва, — святы, звычаі, вусная народная творчасць і г. д.

Прыняцце хрысціянства ў X ст. становіцца паўплывала на развіццё старажытнай культуры. Сфарміравалася духоўная і матэрыяльная культура: пісьменства, адукацыя, архітэктура, мастацтва, музыка і інш. Дзякуючы хрысціянству ўсходнеславянскія народы далучыліся да заходнееўрапейскай культуры.

З XIV ст. грамадства на тэрыторыі ВКЛ было поліканфесійным і прытрымлівалася розных рэлігійных поглядаў. Тут пражывалі беларусы, літоўцы, рускія, палякі, татары, яўрэі. Татарам у ВКЛ было дазволена вызнаваць сваю веру і будаваць мячэці. Яўрэі не змешваліся з мясцовым насельніцтвам, жылі адасоблена і вызнавалі іўдаізм.

З цягам часу хрысціянскія канфесіі (праваслаўе, каталіцтва, пратэстантызм) сталі «палітычна залежнымі» — ішла канкурэнтная барацьба за месца ва ўладзе краіны і за заможных вернікаў. Кожная з хрысціянскіх канфесій перажыла часы росквіту, актыўнай асветніцка-адукацыйнай дзейнасці і складаныя часы ганенняў і заняпаду. Акрамя гэтага, усе канфесіі ў Беларусі адчувалі моцны ўплыў з боку розных іншаземных рэлігійных цэнтраў, якія бралі на сябе функцыю апекі сваіх адзінаверцаў на беларускіх землях.

У падобных гістарычных абставінах апынуліся мусульмане і іўдзеі Беларусі. Урад то падтрымліваў іх, надзяляючы прывілеямі, то істотна абмяжоўваў рэлігійную і паўсядзённую дзейнасць.

Такім чынам, рэлігійная сітуацыя на беларускіх землях была дастаткова складанай і супярэчлівай, аднак міжканфесійныя адносіны на тэрыторыі Беларусі вызначаліся цягпамасцю і здольнасцю да дыялога.

Працуем з вучэбным тэкстам

Складзіце тэзісы па адным з наступных пытанняў.

1. Язычніцкія вераванні ўсходніх славян на беларускіх землях.
2. Увядзенне хрысціянства на беларускіх землях.
3. Уплыў Рэфармацыі на духоўнае развіццё беларускіх зямель у XVI — першай палове XVII ст.
4. Усталяванне ўніяцтва ў Беларусі ў канцы XVI — XVII ст.

Працуем з паняццямі

Дайце тлумачэнне паняццям *язычніцтва*, *дысідэнты*, *пратэстантызм*, *Рэфармацыя*, *кальвінізм*, *антытрынітарызм*, *уніяцтва*, *праваслаўныя брацтвы*, *пантэон*, *ідал*, *свяцілішча*, *хрысціянства*, *дваверства*, *Контррэфармацыя*, *езуіты*. Падзяліце

прыведзеныя паняцці па групам. Дадайце да іх імёны гістарычных дзеячаў, якія мелі дачыненне да гэтых паняццяў. Дайце агульную назву кожнай аб'яднанай групе паняццяў і гістарычных дзеячаў.

Працуем з картасхемай

1. Пры дапамозе геаінфармацыйных сэрвісаў (напрыклад, Google Maps, myHistro, Tour Builder, StoryMap JS і інш.) падрыхтуйце картасхему «Помнікі культуры архітэктуры сярэдзіны XVI — XVIII ст.». Да кожнага помніка архітэктуры дадайце яго малюнак або фотаздымак, складзіце апісанне.

2. Падрыхтуйце картасхему, на якой пазначце ўсе месцы, дзе адбыліся падзеі канфесійнай гісторыі Беларусі.

Сістэматызуем веды

1. Запоўніце сінхранічную табліцу найважнейшых падзей у рэлігійнай гісторыі Беларусі і краін Еўропы сярэдзіны XVI — XVIII ст. Краіны і крытэрыі для сінхранізацыі вызначце самастойна.

Падзея \ Краіна				Беларусь
Прыняцце хрысціянства				922 г., 1005 г.

Дайце табліцы назву.

2. Падрыхтуйце схему або ментальную карту «Перыяды канфесійнай гісторыі Беларусі». Па выніках работы складзіце «візітную картку» аднаго з перыядаў.

3. Вызначце, якую ролю адыгрывала рэлігія ў грамадстве на тэрыторыі Беларусі ў IX—XVIII стст. Якую палітыку праводзілі вялікія князі літоўскія ў дачыненні да праваслаўнай і каталіцкай канфесій?

4. Ахарактарызуйце ролю езуітаў у ажыццяўленні Контррэфармацыі.

Аналізуем і разважаем

Пацвердзіце гістарычнымі фактамі высновы.

1. Язычніцтва захоўвалася ў свядомасці крывічоў-палачан нават у XI ст., калі афіцыйнай рэлігіяй стала хрысціянства.

2. Рэфармацыя пакінула глыбокі след у гісторыі як заходнееўрапейскіх дзяржаў, так і Вялікага Княства Літоўскага.

3. У Рэчы Паспалітай з сярэдзіны XVII ст. нарастала рэлігійная нецярпімасць да некаталікоў.

Працуем з гістарычнымі крыніцамі

Прачытайце ўрывак з дакумента, адкажыце на пытанні і зрабіце выснову.

УРЫЎКІ З ЛІСТА КАНЦЛЕРА ВКЛ ЛЬВА САПЕГІ АД 12 САКАВІКА 1622 г. УНІЯЦКАМУ БІСКУПУ ІАСАФАТУ КУНЦЭВІЧУ

Вялебны ў Бозе айцец біскуп Полацкі!

Мне не дае вялікага задавальнення ўступаць з Вашай міласцю ў спрэчку, аднак бачу, што Ваша міласць працягвае з упартасцю стаяць на сваім...

...Гэта праўда, што я з'яўляюся аўтарам уніі, я ад гэтага не адмаўляюся, але я не змог уявіць, што Ваша міласць будзе звяртаць ва унію людзей гвалтоўнымі дзеяннямі, між тым як сам Гасподзь Бог запрашае да сябе ўсіх наступным чынам: прыйдзіце да мяне ўсе і г.д.

Зусім па-іншаму складваецца справа з Вашай міласцю: поўныя земскія суды, поўныя гарадскія суды, поўныя трыбуналы, поўныя ратушы, поўныя канцылярыі позваў [павесткі], скаргаў, нараканняў, у якіх сказана, што зацвярджаецца не унія, а зацвярджаюцца сваркі, парываецца і знішчаецца любоў, якая звязвае чалавечую супольнасць. На соймаках і ў кожным кутку краіны досыць сумятні і ўзаемных сварак...

...Яўрэям, татарам не забаронена ў дзяржавах яго Вялікасці караля спраўляць сваю рэлігію, у той час як хрысціянам забаронена гэта рабіць, адсюль і нараджаюцца словы, што лепш аддацца пад уладу паганцаў турак, чым цяпець такі гвалт над сваім сумленнем...

...Што ж тычыцца палачан і іншых бунтуючых супраць Вашай міласці, то скажу: магчыма, яны і бунтаўшчыкі. Але Ваша міласць сама дала ім падставу для бунту і зрабіла іх бунтаўшчыкамі. Бо яны былі паслухмяныя Вашай міласці, хадзілі ў царкву Вашай міласці. Чаму ж тады Ваша міласць іх адкінула ад сябе?.. Вось чаму мы не жадаем, каб гэта бескарысная унія прынесла і чыніла шкоду грамадству і дзяржаве...

*Гісторыя Беларусі XVI—XVIII стст.: хрэстаматыя.
С. 65—66*

1. Вызначце, з чым быў не згодны канцлер Леў Сапега.
2. Выкажыце ваша асабістае меркаванне па пытанні ўвядзення ўніі ў ВКЛ.
3. Растлумачце прычыны рэлігійных канфліктаў пасля заключэння Берасцейскай уніі.

4. Вызначце мэты стварэння ўніяцкай царквы з боку праваслаўных і каталікоў.
5. Вызначце, якія знешнепалітычныя абставіны ў 70—80-я гг. XVI ст. сталі перадумовай для выпявання думкі аб утварэнні на тэрыторыі ВКЛ уніяцкай царквы.

Даследуем

Правядзіце краязнаўчыя даследаванні па адной з наступных тэм.

1. Роля культавых камянёў у светапоглядзе беларусаў (на прыкладзе краязнаўчага матэрыялу вашай мясцовасці).
2. Спалучэнне хрысціянскіх і язычніцкіх вераванняў у этнічнай свядомасці беларусаў, традыцыях і абрадах.
3. Народны каляндар беларускай народнасці.
4. Праваслаўныя брацтвы і іх дзейнасць у канцы XVI — першай палове XVII ст.

Творчыя заданні

Язычніцкія перажыткі ў культуры беларусаў.

Вандроўка па рэлігійных святынях Беларусі.

Праваслаўныя манастыры XII—XVIII стст. у Беларусі.

Ілюстраваны каталог «Каталіцкія манастыры XIV—XVIII стст. у Беларусі».

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ

Выкарыстоўваем

Гістарычную інфармацыю для характарыстыкі культурных працэсаў на беларускіх землях у IX—XVIII стст.;

гістарычную карту для лакалізацыі працэсаў развіцця культуры на беларускіх землях у IX—XVIII стст.

Развіваем уменні

Вызначаць асаблівасці культурных працэсаў на тэрыторыі Беларусі на падставе гістарычных крыніц;

шукаць і крытычна аналізаваць гістарычную інфармацыю па гісторыі культуры беларускіх зямель у IX—XVIII стст.

Вучымся самастойна

Параўноўваць, сістэматызаваць і абагульняць гістарычныя факты аб развіцці культуры на беларускіх землях і рабіць аргументаваныя вывады;

характарызаваць помнікі культуры Беларусі, створаныя ў IX—XVIII стст.

Даследуем

Феномены культуры Беларусі IX—XVIII стст.;

культурныя працэсы на тэрыторыі вашай малой радзімы.

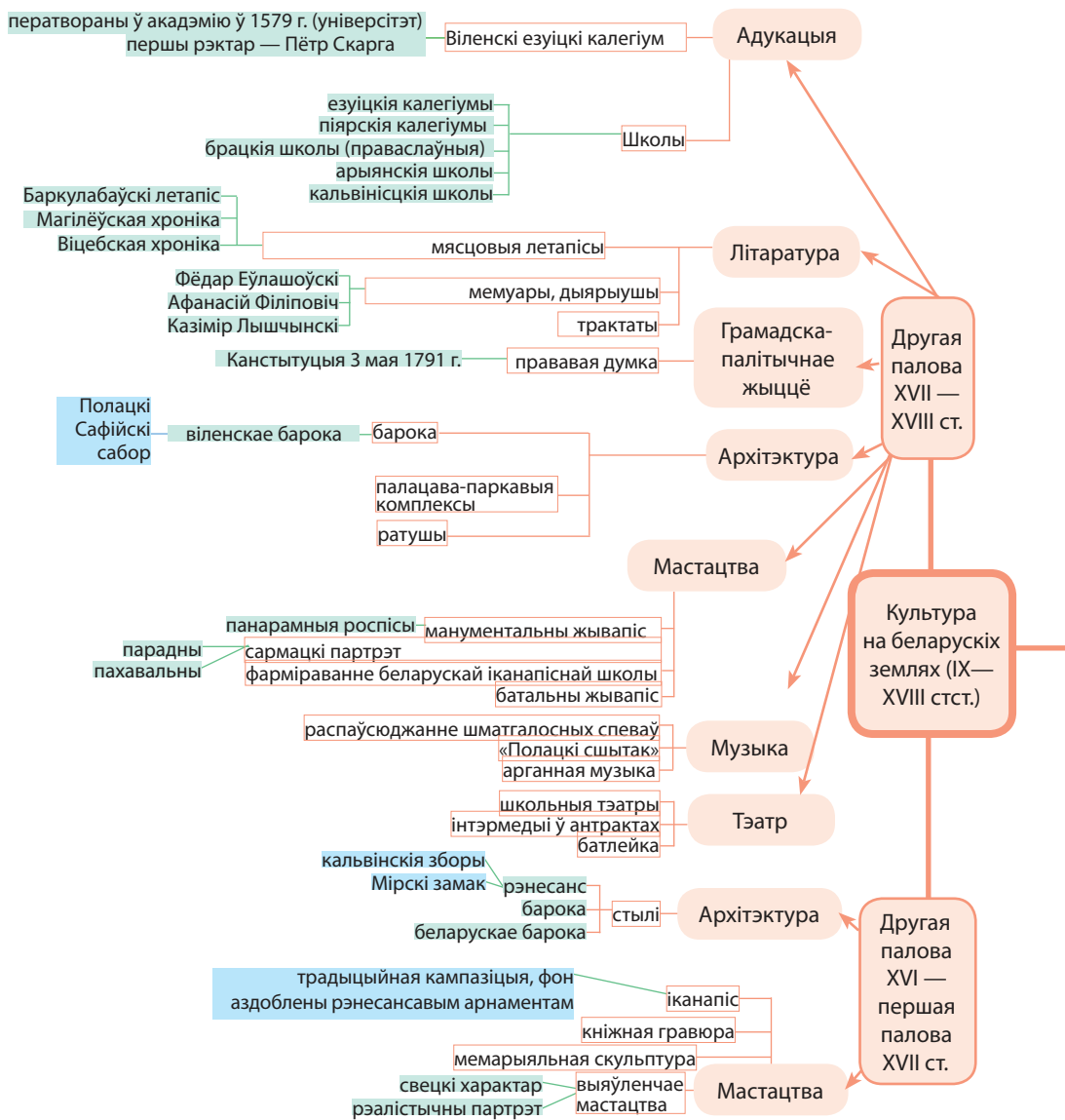
Развіццё культуры на беларускіх землях у IX — XIII стст. знаходзілася пад моцным уплывам візантыйскай культуры, узоры якой пранікалі спачатку ў гарады, а затым і ў асяродак шматлікага сялянства. Працэс быў паступовы, бо адбывалася

фарміраванне дзвюх формаў культуры: арыстакратычнай і народнай. На беларускіх землях склалася свая версія грэка-візантыйскай культуры, якая найбольш ярка праявілася ў пісьменстве, архітэктуры і дэкаратыўна-прыкладным мастацтве.

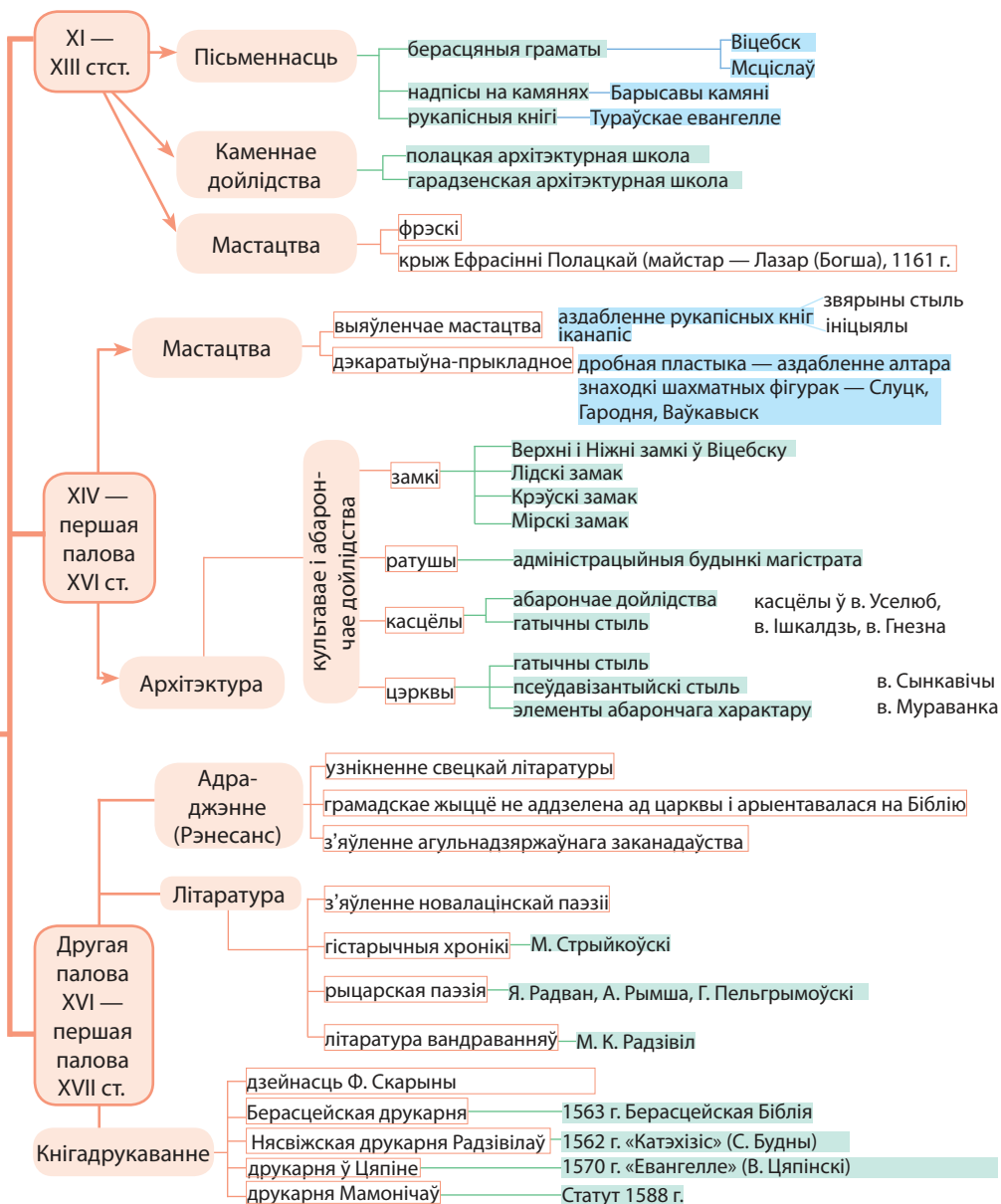
З утварэннем шматнацыянальнай дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага, пашырэннем яе палітычных, эканамічных і культурных стасункаў з Каралеўствам Польскім, Свяшчэннай Рымскай імперыяй і іншымі краінамі, хрышчэннем Літвы па каталіцкім абрадзе адбывалася паступовае пранікненне на беларускія землі заходнееўрапейскай культурнай традыцыі. У эпоху Адраджэння культура ВКЛ па асноўных прыкметах была блізкая да Паўночнага Рэнесансу. На беларускіх землях яна развівалася ва ўмовах рэлігійнай цяжкісці і апоры праваслаўнага насельніцтва на грэка-візантыйскую, старажытнарускую культуру. У канцы XVI — сярэдзіне XVIII ст., ва ўмовах Контррэформацыі, культура Беларусі ў адрозненне ад паступовага палітычнага і эканамічнага заняпаду Рэчы Паспалітай развівалася ў многіх кірунках на аснове мясцовых традыцый і спалучэння каталіцкай і праваслаўнай культур. І толькі ў другой палове XVIII ст. адбылося актыўнае пранікненне на беларускія землі ідэй Асветніцтва, якое садзейнічала фарміраванню свецкіх напрамкаў культурнага жыцця.

Дата	Падзея
XI ст.	Стварэнне першай рукапіснай кнігі на тэрыторыі Беларусі — Тураўскага евангелля
Сярэдзіна XI ст.	Будаўніцтва гарадскіх умацаванняў у Навагродку
1044—1066 гг.	Будаўніцтва Сафійскага сабора ў Полацку
XI—XII стст.	Сфарміравалася полацкая архітэктурная школа
Першая палова XII ст.	Сфарміравалася гарадзенская архітэктурная школа
Сярэдзіна XII ст.	Узведзены Барысаглебская царква ў Бельчыцах і Спаса-Праабражэнская царква ў Сяльцы (паблізу старажытнага Полацка)
XII ст.	«Барысавы камяні» каля Заходняй Дзвіны, «Рагвалодавы камяні» каля Оршы. Берасцяныя граматы ў Віцебску, Мсціслаўлі
XII ст.	Будаўніцтва Ніжняй царквы, княжацкага палаца, Барысаглебскай і Прачысценскай цэркваў у Гародні
1161 г.	Стварэнне крыжа Ефрасінні Полацкай
1276—1288 гг.	Будаўніцтва Камянецкай вежы дойлідам Алексам па загадзе вальнскага князя Уладзіміра Васількавіча

XIII ст.	Аршанскае евангелле
1320-я гг.	Будаўніцтва Лідскага замка
1330-я гг.	Будаўніцтва Крэўскага замка
XIV ст.	«Сказанне аб літоўскіх (віленскіх) пакутніках», «Хаджэнне архімандрыта Аграфенія ў Святую Зямлю»
Пачатак XV ст.	«Хаджэнне Ігнація Смаляніна ў Царград і Ерусалім»
XV ст.	Жыровіцкае евангелле з мініяцюрамі
XIV—XV стст.	«Летапісец вялікіх князёў літоўскіх»
1446 г.	Беларуска-літоўскі летапіс 1446 г.
XVI ст.	Будаўніцтва Мірскага замка
Пачатак XVI ст.	Будаўніцтва Міхайлаўскай царквы ў Сынкавічах
Пасля 1520 г.	Будаўніцтва Маламажэйкаўскай царквы ў Мураванцы
1517 г.	Выданне Ф. Скарынам «Псалтыра» ў Празе
1523 г.	Выданне паэмы «Песня пра зубра» М. Гусоўскага
1562 г.	Выданне С. Будным «Катэхізіса» ў Нясвіжы
1563 г.	Выданне Берасцейскай Бібліі
1579 г.	Адкрыццё Віленскага ўніверсітэта
1617 г.	Адкрыццё Слуцкай кальвінісцкай школы
1650 г.	Трактат К. Семяновіча «Вялікае мастацтва артылерыі»
1651 г.	Трактат А. Алізароўскага «Аб палітычнай супольнасці людзей»
1687 г.	Трактат К. Лышчынскага «Аб неіснаванні Бога»
1709 г.	Трактат С. Шчукі «Зацьменне Польшчы»
1740 г.	Заснаванне М. К. Радзівілам тэатра ў Нясвіжы
1769 г.	Заснаванне А. Тызенгаўзам тэатра ў Гародні
1771 г.	Заснаванне М. К. Агінскім тэатра ў Слоніме
1773 г.	Утварэнне Адукацыйнай камісіі
1776 г.	Пачатак выдання «Газеты Гродзенскай» — першай газеты на тэрыторыі Беларусі

Культура на беларускіх землях (IX—XVIII стт.)

Пры дапамозе ментальнай карты «Культура на беларускіх землях...» вызначце, якія культурныя дасягненні з'яўляюцца найбольш знакавымі для беларускіх зямель таго часу. Растлумачце свой адказ.

§ 23

§ 23. Культура беларускіх зямель у IX—XIII стст.

1. У чым розніца паміж элітарнай, народнай і масавай культурай?
2. Якія віды матэрыяльнай і духоўнай культуры вы ведаеце?

Пісьменства і літаратура. Найбольш раннія ва Усходняй Еўропе ўзоры тэкстаў, напісаныя кірыліцай, датуюцца першай трэцю Х ст. Сістэматычнае выкарыстанне кірыліцы пачалося з 70-х гг. Х ст., што звязана са зборам, улікам і апячатваннем даніны спецыяльнымі замкамі-цыліндрамі (пломбамі).

Разам з прыняццем хрысціянства ўмацоўвалася сувязь з Візантыяй праз запрашэнне адтуль прапаведнікаў. Каля 1000 г. у Ноўгарадзе мясцовыя жыхары пісалі ўжо тэксты на царкоўнаславянскай мове. На княжацкіх пячатках актыўна выкарыстоўваліся кірыліца і грэчаскі алфавіт. Перакладаліся богаслужэбныя кнігі. Таксама пачалі пісаць свае казанні і жыцці мясцовыя рэлігійна-асветніцкія дзеячы.

У XI—XIII стст. пашырылася пісьменнасць сярод нязнатнага насельніцтва беларускіх зямель. Аб гэтым сведчыць распаўсюджанне бытавога пісьма на васковых таблічках і бяросце. На тэрыторыі Беларусі карысталіся пераважна таблічкамі: археолагі знайшлі больш за 50 пісалаў па воску. Пісалы вядомыя з XI ст. Іх выраблялі спачатку з косці, а пазней з жалеза, пакрытага цынкам ці меддзю. Перавагай васковых таблічак была іх шматразовасць — верхні слой заціраўся лапаткай, затым вострым канцом пісала наносілі новы запіс. Падобны від пісьма існаваў да з'яўлення паперы. Таксама ў Беларусі карысталіся і таннай бяростай. Археолагі знайшлі тры берасцяныя граматы: дзве ў Мсціславе і адну ў Віцебску. Надпісы на іх датычацца штодзённага жыцця гараджан. Найбольш старажытная берасцяная грамата (XI ст.) знойдзена ў Ноўгарадзе. Яе напісаў Жыравіт, жыхар Полацка або Віцебска. Берасцяную грамату канца XIII ст. выявілі ў Віцебску. У ёй Сцяпан просіць Няжылу купіць яму «жыта за 6 грыўняў». У фрагменце граматы пачатку XIII ст. з Мсціслава гаворыцца аб пакупцы пшаніцы на 4,5 грыўні.

Падчас археалагічных раскопак на тэрыторыі Беларусі выяўлены прадметы XII ст., у асноўным прасліцы і амфары, з надпісамі. Яны фіксуюць тагачасныя імёны, а таксама асаблівасці лексікі: «Настасіно праслен» (Пінск), «Ярополче вино» (Пінск), «Бабіно праслен» (Віцебск). У Берасці быў знойдзены самшытавы грэбень, на якім выразаны 13 літар алфавіта ад «А» да «Л». Ён лічыцца самым старажытным букваром на тэрыторыі Беларусі.

Зусім іншы тып пісьма сярэднявечнай Беларусі — гэта *графіцы* (надпісы на сценах цэркваў або на надмагільных і межавых камянях). У большасці сваёй яны носяць памінальны характар, утрымліваюць зварот да Бога з заклікам абараніць аўтара надпісу. Такі надпіс уяўляўся самым слушным і непасрэдным спосабам

звароту да Бога, і верагоднасць дапамогі, як лічылася, узростала пры дакладным указанні імя просьбіта, яго паходжання ці царкоўнага сану. Надпіс XI ст. быў выяўлены ў Сафійскім саборы ў Полацку. На вялікім плоскім камені ў падмурку выдрапаны імёны людзей, якія будавалі сабор: «Давид, Тоума, Микоула», а таксама «Петъръ, Воришь».

Помнікамі пісьменнасці ў Беларусі з'яўляюцца надпісы XII ст. на валунах. Так, полацкі князь Барыс (памёр у 1129 г.) загадаў выбіць крыжы і кароткія надпісы з яго імем на вялікіх валунах (Барысавы камяні). Тое ж зрабіў на велізарным камяні вышынёй у 3 м яго сын Рагвалод у 1171 г. (Рагвалодаў камень).

Пячаткі мясцовых князёў атрымалі распаўсюджанне з канца X ст. Гэты працэс быў звязаны з пашырэннем перапіскі і заключэннем міжнародных дагавораў. На пячатцы змяшчалі, як правіла, вобраз святога-ахоўніка і надпіс імя ўладальніка. У Тураве, Бярэсці, Ваўкавыску былі выяўлены пячаткі з надпісамі тураўскага князя Ізяслава Яраславіча. Свінцовыя «віслыя» пячаткі з надпісамі знойдзены ў Гомелі, Гародні, Віцебску, Пінску. На пячатцы з Менскага замчышча змяшчалася выява святога Глеба.

Эпіграфіка — дапаможная гістарычная і філалагічная дысцыпліна, якая вывучае надпісы. Звычайна надпісы рабіліся на сценах пабудов, на абразях, крыжах, пячатках і іншых прадметах. Сфрагістыка — навука, якая вывучае пячаткі і гісторыю іх існавання. У Візантыі, а потым і ва ўсходнеславянскіх землях былі распаўсюджаны «віслыя» пячаткі, якія адціскаліся на пласцінах са свінцу, золата, серабра ці воску і прывешваліся да дакументаў на шнурках.

Хрыстос на пячатцы
Ефрасінні Полацкай.
XII ст.

Аверс адбітка пячаткі
Ізяслава (986—1001 гг.)

Найбольш старажытным помнікам усходнеславянскай эпіграфікі і сфрагістыкі з'яўляецца надпіс на полацкай пячатцы канца X ст. У Ноўгарадзе была знойдзена свінцовая віслая пячатка, якая належала полацкаму князю Ізяславу. Відаць, полацкі князь накіраваў у Ноўгарад грамату, напісаную на пергаменце, і да яе была прымацавана гэтая пячатка. На ёй адлюстраваны княжацкі знак «трызубец» і зроблены надпіс «Изас/лав/ос». У тым жа горадзе выяўлена свінцовая пячатка Ефрасінні Полацкай. На ёй было напісана: «Г/оспод/и помози Рабе своеи Ефросини нарецаемой».

Успомніце, што такое летапісы і хронікі.

Гісторыя Старажытнай Русі была прадстаўлена ў летапісах. Яны з'явіліся ва Усходняй Еўропе ў XI ст. У аснове большасці ўсходнеславянскіх летапісаў знаходзіцца тэкст «Аповесці мінулых гадоў». Магчыма,

існаваў Полацкі летапіс, але яго арыгінал не знойдзены. З верагоднасцю можна казаць і пра існаванне Новагарадскага летапісу. Навукоўцы мяркуюць, што з гэтага твора падрабязная інфармацыя аб дзейнасці князёў Міндоўга і Войшалка трапіла на старонкі Галіцка-Валынскага летапісу XIII ст.

Полацкі летапіс — летапіс, існаванне якога гіпатэтычна дапускаецца некаторымі гісторыкамі, але які не захаваўся. Мог быць складзены ў Полацку ў XII ст. На думку некаторых даследчыкаў, урывкі з гэтага летапісу ёсць у Кіеўскім летапісе: пад 1159 г. размешчана апавяданне аб вяртанні на полацкі прастол раней выгнанага палачанамі князя Рагвалода Барысавіча. Інфармацыя пададзена відавочцам з яркімі дэталямі. Другім доказам з'яўляецца фрагмент (пад 1180 г.) з Іпацьеўскага спісу пра паход кіеўскіх, чарнігаўскіх і полацкіх князёў сумесна з наўгародцамі пад Друцк, залежны ад смаленскіх князёў. Пра мясцовы, полацкі запіс сведчаць дакладная дата падзеі і падрабязны пералік імёнаў князёў.

Асноўную частку сярэднявечнай літаратуры складалі царкоўныя тэксты. Найбольшае пашырэнне атрымалі *апракасы*, або выпісы з тэкстаў евангелляў, размешчаныя у пэўнай паслядоўнасці, каб іх было зручна чытаць падчас царкоўнай службы. Да такіх кніг адносіцца *Тураўскае евангелле* XI ст. Гэта самая старажытная рукапісная кніга на тэрыторыі Беларусі. Яна была напісана царкоўнаславянскай мовай, аздоблена вялікімі загаловачнымі літарамі-ініцыяламі, намалёванымі чырвонай, зялёнай і сіняй фарбамі.

Акрамя службовых царкоўных кніг ва Усходняй Еўропе сталі з'яўляцца тэксты павучальнага характару. Да іх адносяцца жыцці святых — біяграфіі людзей, якія ахвяравалі сваё жыццё служэнню Богу і царкве. Жыццёвая літаратура (*агіяграфія*) выкарыстоўвалася для выхавання, чыталася не толькі ў манастырах, але і пры двары князя і баяр. На тэрыторыі Беларусі былі створаны жыцці Ефрасінні Полацкай і Кірылы Тураўскага. Таксама адукаваныя людзі чыталі пра жыццё князёў-пакутнікаў Барыса і Глеба, ігумена Аўраамія Смаленскага і інш.

Найбольшую папулярнасць набылі «Словы» тураўскага епіскапа Кірылы. Яго называлі «Златавустам». «Словы» заўважалі няправільныя паводзіны як князя, так і простага чалавека, указвалі на парушэнні хрысціянскай маралі, паказвалі, як трэба выпраўляцца.

Найбольш каштоўнымі помнікамі пісьменнасці з’яўляюцца рукапісныя кнігі XI—XIII стст. Іх пісалі на пергаменце. Рукапісныя аркушы складвалі ў сшыткі. Вкладкамі служылі дзве дошкі, а сама кніга мела выгляд скрынкі. Перапісванне кніг праводзілася пры манастырах, а часцей нават пры рэзідэнцыях епіскапаў. Гэтай справай займаліся прафесійныя перапісчыкі. Кнігі яны аздаблялі каляровымі мініяцюрамі і загалоўнымі літарамі. Кнігі былі дарагімі рэчамі. На іх кошт уплывалі матэрыял, якасць аздаблення (чарніла і фарбы).

Тураўскае евангелле XI ст.

Першая старонка «Слова на ўзнясенне Гасподняе» Кірылы Тураўскага паводле спісу XIII ст.

Полацкая і гарадзенская архітэктурныя школы. З прыняццем хрысціянства на беларускіх землях з’явілася манументальная архітэктурна-прадстаўленая мураванымі храмамі. Для царкоўнага будаўніцтва былі характэрныя новыя тэхналогіі: выкарыстанне плінфы, барабанны купал, аздабленне сцен. Развівалася і свецкае будаўніцтва. Пачалі ўзводзіць уязныя гарадскія брамы. Пазней у выніку заходнееўрапейскага ўплыву з’явіліся вежы абарончага тыпу (*данжоны*). Разам з каменем у архітэктуры выкарыстоўвалася і драўніна. Яе ўжывалі для ўзвядзення княжацкіх рэзідэнцый, гарадскіх пабудоў, абарончых сцен дзядзінца і горада.

У XI—XIII стст. склалася *полацкая архітэктурная школа*, заснаваная на візантыйскай культурнай традыцыі. Вядомы яе прыклад — Полацкі Сафіійскі сабор, які пабудаваў грэчаскі майстры ў сярэдзіне XI ст. Да нашых дзён захавалася Спаса-Праабражэнская царква ў Полацку (XII ст.). Яна ўяўляла сабой новы тып будынкаў. Круглы барабан яе купала абапіраецца на квадратны пастамент, упрыгожаны «какошнікамі» стральчатой формы. Яны ствараюць вежападобны выгляд царквы. Таксама археолагі выявілі ў храме фрэскавую размалёўку сцен, цагляныя ліштвы

на вокнах, вонкавую галерэю і прыбудаваную ўсыпальніцу. Цэрквы Бельчыцкага манастыра не захаваліся. З фотаздымкаў, зробленых перад іх разбурэннем, відавочна, што храмы мелі вялікую колькасць фрэсак, утрымлівалі розныя элементы вонкавага аздаблення.

Барысаглебская царква
Бельчыцкага манастыра.
Фота І. Хозерава. 1928 г.

Макет
Сафійскага сабора
XI ст.

Напластаванне фрэсак
розных эпох у Спаса-
Прэабражэнскай царкве
Спаса-Ефрасіннеўскага
манастыра. Сучасны стан

Рэшткі Ніжняй царквы ў Гродна. XII ст.
Сучасны стан

Пісьмовыя крыніцы захавалі імя дойліда Спаса-Прэабражэнскай царквы — *Іаана*. На асобных цагляных ёсць імёны арцельных майстроў. Полацкая архітэктурная школа садзейнічала распаўсюджанню мураванага дойлідства ў Віцебску і на тэрыторыі Смаленскага княства. Аб гэтым сведчаць аднолькавы тып будаўнічых матэрыялаў і знакі майстроў-цагельнікаў.

Вучоныя таксама вылучаюць *гарадзенскую архітэктурную школу* на прыкладзе храмаў XII ст., якія захаваліся на Замкавай гары ў Гародні, і асобнай Каложскай царквы. Дойліды пры будаўніцтве сцен

храмаў выкарыстоўвалі шліфаваныя камяні і плінфу. Унутраная прастора цэркваў была падзелена на некалькі частак з дапамогай *нефаў* (*слупавых канструкцый*).

		
Прачысценская царква (фрагмент гравюры «Сапраўднае апісанне горада Гродна ў Літве») М. Цюндт. 1568 г.	Каложская (Барысаглебская) царква да разбурэння. Мастак Э. Глоўна. 1850-я гг.	Фрагмент часткі дэкору паўночнага фасада Каложскай (Барысаглебскай) царквы

Найбольш прывабнай адметнасцю гарадзенскіх храмаў з’яўлялася іх дэкаратыўнае афармленне. Фасады цэркваў былі багата ўпрыгожаны крыжовымі кампазіцыямі з рознакаляровых маёлікавых плітак і шліфаваных камянёў, падбраных па колеры. Такім чынам дасягаўся эфект святочнасці. Сцены храмаў усярэдзіне не тынкаваліся, вапна, якая выступала са швоў муроўкі, проста загладжвалася. Акрамя таго, па ўсёй паверхні сцен у пэўным парадку размяшчаліся *галаснікі* — керамічныя гаршкі, умураваныя ў сцены дзеля паляпшэння акустыкі.

Архітэктура на беларускіх землях у XI—XIII стст. зазнала моцны ўплыў візантыйскай тэхнікі пабудовы і аздаблення царкоўных і свецкіх будынкаў. На аснове мясцовых традыцый з’яўляліся новыя падыходы ў манументальнай архітэктуры.

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. На развіццё дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва істотна паўплываў працэс хрысціянізацыі. Царкве патрабавалася забеспячэнне кнігамі, абразамі, іншымі рэчамі, без якіх немагчыма было праводзіць богаслужэнні. Узвядзенне сабораў і рэзідэнцый епіскапаў суправаджалася вырабам аtryбутаў улады — вопраткі, напастольных крыжоў.

Інтэр’есы царквы супадалі з патрэбамі свецкай улады. Князі імкнуліся за кошт упрыгажэння рэзідэнцый, галоўных гарадоў, цэркваў узяць свой статус, паказаць сваю заможнасць, веліч, узвысіцца над іншымі. Гэта спрыяла развіццю рамёстваў, звязаных з ювелірным майстэрствам, пісаннем і аздабленнем кніг.

Часам свецкія і царкоўныя асобы, якія належалі да аднаго роду, мелі магчымасць прыносіць у культуру сваёй зямлі нешта ўнікальнае. Так, Ефрасіння Полацкая змагла набыць для Полацка копію чудатворнай іконы Божай Маці Адзігітрыі Эфескай, па яе заказе майстар *Лазар (Богша)* у 1161 г. зрабіў шасціканцовы крыж.

Крыж Ефрасінні Полацкай.
Фотаздымак 1920-х гг.

*Правядзіце даследаванне, прысвечанае
лёсу крыжа. Дзе ён можа знаходзіцца
зараз?*

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва ў гэты час вылучылася ў самастойны кірунак творчасці. Адбывалася спецыялізацыя рамеснікаў па асобных відах дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, удасканаліваліся тэхніка апрацоўкі матэрыялу, тэхналагічныя прыёмы, больш разнастайнымі становіліся формы і тыпы твораў. Зберагліся шматлікія мастацкія вырабы, зробленыя з дрэва, прылады працы і прадметы побыту, аздобленыя арнаментальнай контурнай разьбой. У XII ст. атрымала значнае пашырэнне разьба па косці. У Полацку, Гародні, Тураве, Пінску і іншых гарадах знойдзены касцяныя тронкі нажоў, грабяні, лыжкі, накладкі на зброю, упрыгожаныя геаметрычным арнаментам у тэхніцы гравіроўкі. Сапраўдныя творы мастацтва ўяўляюць сабой шахматныя фігуры з косці, знойдзеныя ў Ваўкавыску, Лукомлі, Гародні. У ювелірных вырабах пачалі шырока ўжываць філігрань, гравіроўку, залачэнне, ліццё.

Ферзь з Лукомля.
XII ст.

Посуд (фрагменты). Шкло. XII ст.
Віцебск. Верхні замак

Грабяні. Косць.
X—XI стст. Віцебск

Культурныя працэсы ў IX—XIII стст. на беларускіх землях развівалася вельмі актыўна. Пераймаліся і перапрацоўваліся ўзоры візантыйскай літаратуры, архітэк-

туры, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва, ствараючы своеасаблівую палітру мясцовага культурнага жыцця.

1. Назавіце найбольш раннія рукапісныя творы ўсходнеславянскага пісьменства ў Беларусі.
2. Вызначце, у чым заключалася гістарычнае значэнне з'яўлення славянскага пісьменства.
3. Прывядзіце доказы факту існавання летапісання на беларускіх землях у XI — першай палове XIII ст.
4. Вызначце, аб чым сведчаць помнікі эпіграфікі і сфрагістыкі ў Беларусі.
5. Параўнайце полацкую і гарадзенскую архітэктурныя школы.
6. Ахарактарызуйце дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі ў IX — першай палове XIII ст.
7. Назавіце фактары, якія ўплывалі на развіццё культуры беларускіх зямель у IX—XIII стст. Пабудуйце схему па тэме параграфа.
8. Знайдзіце ў дадатковых крыніцах інфармацыі звесткі аб культурных каштоўнасцях IX—XIII стст. у Полацку ці Гарадні. Пры магчымасці наведайце музеі гэтых гарадоў. Складзіце буклет-даведнік (або аўдыягід) для сучасных вандроўнікаў. Можна скарыстацца аўдыягідам [izi.travel](http://vandroutka.by) або парталам <http://vandroutka.by>.

§ 24. Культура беларускіх зямель у XIV—XVI стст.

Які ўплыў аказвала царква на духоўнае жыццё грамадства ў Сярэднявеччы?

Характар культурных працэсаў у ВКЛ. Адметнай асаблівасцю культуры Беларусі XIV—XVI стст. быў яе паступовы пераход ад візантыйскіх да заходнееўрапейскіх узораў архітэктуры, выяўленчага мастацтва і літаратуры. Пашырэнне заходнееўрапейскай культуры адбывалася праз кантакты з крыжацкімі ордэнамі, стасункі з Каралеўствам Польскім, уплыў каталіцкай царквы.

Паступова фарміравалася тэрыторыя Вялікага Княства Літоўскага. Пры Гедзіміне новая дзяржава выступала ў якасці цэнтра збірання зямель былой Кіеўскай Русі. Дзейнасць вялікіх князёў літоўскіх стала падавацца як працяг старажытнарускай гісторыі. Але ў пачатку XVI ст. адбыліся карэнныя змены ў палітычнай культуры. У летапісах замацавалася ўяўленне аб «рымскім» (антычным) паходжанні дынастыі Ягелонаў, яе сувязі з заходнееўрапейскай італьянскай культурай. Пры гэтым у асяродку шляхты на польскі ўзор пашыралася ідэя аб выключнай ролі ў грамадстве *сарматаў* — старажытных плямёнаў, ад якіх нібыта паходзіць шляхта. Таму лічылі, што сапраўдным шляхціцам можна толькі нарадзіцца. Саслоўе шляхты паступова ператварылася ў дамінуючы стан, а князь успрымаўся як першы сярод роўных.

Актыўныя стасункі з Тэўтонскім ордэнам, Польшчай і Чэхіяй па-свойму адбіваліся на развіцці *элітарнай культуры* Беларусі: узбраенні, архітэктуры, культуры двара. У працэсе хрысціянізацыі літоўскіх зямель ВКЛ склаўся народны культ святога Казіміра. Ён спалучаў у сабе гістарычную постаць Казіміра (сына вялікага князя Казіміра Ягайлавіча) і старажытныя ўяўленні пра Казіміра як ахоўніка рамяства і гандлю. У XV ст. набылі папулярнасць паданні пра пакутнікаў-францысканцаў і трох віленскіх пакутнікаў, у якіх раскрываецца пераход грамадства ад язычніцтва да хрысціянства.

Архітэктура. Знешняя пагроза, якая зыходзіла ад крыжакоў, садзейнічала развіццю абарончага дойлідства. У ВКЛ сталі будаваць каменныя замкі і княжацкія рэзідэнцыі. На тэрыторыі краіны з'явілася лінія замкаў для аховы, найперш ад паходаў нямецкіх рыцараў. Сярод іх можна вылучыць замкі ў Новагародку, Гародні, Лідзе, Крэве.

Для ўзвядзення сцен і вежаў дойліды выкарыстоўвалі *«пальчатку»* — буйнапамерную, т. зв. «літоўскую», цэглу і *бут* — неапрацаваны прыродны камень. Муруўка сцен, якія мелі таўшчыню да 3 м, была трохслаёвай або «лускавай»: вонкавая частка выкладвалася з цэглы, а прастора паміж цаглянамі напаўнялася бутам і вапнавай рошчынай з дамешкамі дробнага камення і бітай цэглы. Верхняя частка сцен, вуглы, скляпенні і адкосы выкладаліся з цэглы.

У XIV—XV стст. замкі будавалі на цяжкадаступных для ворага месцах, пагорках, узвышшах, у сутоках рэк. Часта выкарыстоўвалі месцы ранейшых старажытнарускіх умацаванняў, таму яны мелі нерэгулярную планіроўку. Узвядзенне дадатковых перашкод — валоў і равоў — павялічвала непрыступнасць новага замка. Адным з самых буйных ваенных комплексаў падобнага роду з'яўляецца Новагародскі замак, створаны на месцы драўлянага ўмацавання XI ст. Замак меў сем вежаў. З паўднёва-заходняга боку яго атачала сістэма равоў і валоў. За сценамі знаходзіліся шэраг жылых і гаспадарчых пабудов, храм і княжацкі палац. Даследчыкі лічаць, што комплекс выкарыстоўваўся як рэзідэнцыя.

Рэканструкцыя Новагародскага замка.
Мастак В. Сташчанюк

Рэканструкцыя Гарадзенскага замка
кан. XIV — пач. XVI ст. Мастак Я. Вайцяхоўскі

На месцы драўлянага Гарадзенскага замка XI ст. пасля пажару 1398 г. па загадзе князя Вітаўта быў узведзены мураваны. Замак складаўся з пяці вежаў і палаца, што размяшчаліся па перыметры Замкавай гары, якая з’яўлялася натуральным умацаваннем. Паступова яго абарончая роля паменшылася, і ў XVI ст. ён быў перабудаваны ў каралеўскую рэзідэнцыю Стафана Баторыя ў стылі рэнесанс.

Таксама замкі будавалі на штучных узвышшах да 5—10 м. Яны мелі рэгулярную форму, часцей квадрата, і масіўныя вежы па вуглах. Такія замкі-кастэлі на тэрыторыі Беларусі былі ўзведзены ў Лідзе (Гродзенская вобласць) і Крэве (Смаргонскі раён Гродзенскай вобласці).

Выява Медніцкага замка на памятнай манеце Літвы. 2006 г.

Від на Лідскі замак зверху

Крэўскі замак. Рэканструкцыя. Стан на XIV ст. Мастак А. Шулаеў

У XIV ст. з’явіліся цалкам мураваныя замкі-кастэлі, квадратныя ў плане, з адной ці дзвюма вежамі (Крэва, Ліда, Трокі, Меднікі). Для Лідскага замка, узведзенага ў 1320-я гг. на насыпе ў сутоцы Лідзеі і Каменкі, характэрнае дыяганальнае размяшчэнне вежаў і высокія сцены, які ўтваралі трохі скошаны чатырохвугольны двор. Крэўскі замак, узведзены ў 1330-я гг. на штучным поплаве ў даліне ракі Крывянка, паўтараў канструкцыйнае рашэнне Лідскага замка, але адрозніваўся тым, што адна з вежаў выступала за перыметр сцяны, што надавала ўмацаванню больш абарончых магчымасцяў.

З XVI ст. многія замкі сталі выконваць прадстаўнічыя функцыі, бо зрабіліся ўласнымі рэзідэнцыямі магнатаў. Замкі павінны былі паказаць моц роду. Так, былі закладзены рэзідэнцыі Іллінічаў у Міры (Карэліцкі раён Гродзенскай вобласці), Гаштаўтаў у Геранёнах (Іўеўскі раён Гродзенскай вобласці).

З распаўсюджаннем каталіцкай царквы былі закладзены новыя храмы. Першыя касцёлы будавалі мясцовыя дойліды пераважна з дрэва. Касцёлы і манастыры

размяшчаліся ў прасторы горада не ізаляванымі комплексамі, як у Заходняй Еўропе, а бліжэй да адміністрацыйнага і гандлёвага цэнтра. Са старэйшых мураваных каталіцкіх храмаў вылучаецца Троіцкі касцёл у в. Ішкалдзь (Баранавіцкі раён Брэсцкай вобласці), закладзены ў 1472 г. Касцёл з’яўляецца храмам зальнага тыпу з 5-граннай алтарнай апсідай. Хаця храм не мае ўзнёслай вертыкальнай кампазіцыі, багатага скульптурнага афармлення, яго масіўныя сцены, паўцыркульныя аконныя праёмы, стрэльчаты ўваход сведчаць аб гатычным культавым дойлідстве.

Змены ў эканамічнай палітыцы дзяржавы абумовілі перанясенне на землі ВКЛ нямецкага гарадскога права на самакіраванне. А разам з ім з’явіліся спецыяльныя адміністрацыйныя будынкі магістратаў — *ратушы*. Яны павінны былі адлюстроўваць статус горада, быць дастаткова прасторнымі для размяшчэння скарбу, мець залы для пасяджэнняў рады і суда.

У Беларусі ратушы пачалі будаваць з XIV ст. Узводзілі іх у гарадах на рыначных плошчах, часам аб’ядноўвалі з гандлёвымі, гасціннымі радамі, арсеналамі. Будавалі з дрэва, цэглы. Будынкі ратуш мелі звычайна простыя і манументальныя формы. Галоўным памяшканнем ратушы была парадная зала (на другім паверсе) для ўрачыстых актаў, пасяджэнняў магістрата і да т. п. Частка памяшканняў ратушы (падвалы, першыя паверхі) адводзілася пад крамы, сховішчы і інш. У канцы XVI ст. усе вялікія беларускія гарады мелі ратушы, у асноўным драўляныя. У час шматлікіх пажараў яны звычайна гарэлі, і таму там, дзе магістраты валодалі значнымі сродкамі, узводзіліся мураваныя будынкі. На жаль, большая частка не захавалася, а некаторыя з іх загінулі ў XX ст. падчас войнаў.

У архітэктуры XVI ст. набіраў моц стыль рэнесанс. Ён вылучаўся кампактнасцю аб’ёмаў і сціпласцю дэкору. Прыкладам з’яўляецца кальвінская царква ў Сморгоні, пабудаваная на сродкі шляхецкага роду Зяновічаў. Рэнесансавыя будынкі часта захоўвалі ранейшыя абарончыя элементы. У прыватнасці, заслаўская кальвінская царква (збор) размешчана на месцы старажытнага замка — на высокім узгорку, акружаным ровам і валам з чатырма землянымі бастыёнамі. У гэтым стылі ў канцы XVI ст. пад кіраўніцтвам архітэктара Марціна Забароўскага быў перабудаваны замак у мястэчку Мір. Таксама рэнесансавым характарам вызначаўся палацава-замкавы комплекс у Смалянах (Аршанскі раён Віцебскай вобл.). Яго называлі «Белы Ковель», таму што ён быў узведзены з белай цэглы і невялікіх камянёў.

Гарадзенская ратуша.
Галоўны фасад на пач.
XX ст. Пабудавана ў 1513 г.
Знішчана ў 1946 г.

Менская ратуша. *Невядомы мастак.* Кан. XVIII ст.
Першая згадка ў 1582 г.
Адноўлена ў 2004 г.

Нясвіжская ратуша.
Пабудавана ў 1596 г.

Беларуская готыка. *Беларуская готыка* — стыль у архітэктуры XV — першай трэці XVI ст., для якога характэрнае спалучэнне раманскага, гатычнага стыляў, стылю рэнесанс і традыцый візантыйскай архітэктуры. Асаблівасцю храмаў беларускай готыкі з'яўляецца пераход ад сіметрычных двухвежавых будынкаў да чатырохвежавых. Гэта давала магчымасць выкарыстоўваць іх у абарончых мэтах.

На мяжы XV—XVI стст. элементы гатычнага стылю праніклі і ў праваслаўнае дойлідства. З'явіліся ўнікальныя цэрквы-крэпасці ў Сынкавічах і Мураванцы. Храмы былі пабудаваны з чырвонай брусковай цэглы. Вокны і дзверы ўяўляюць сабой спісчастыя аркі з малой стралой уздыму. Для ўстойлівасці сцен выкарыстаны контрфорсы. Тарцы двухсхільнага даху закрыты востраканцовымі шчытамі. Унутры храмавая прастора завяршаецца скляпеннямі рознай канфігурацыі. З каталіцкіх храмаў сваім абарончым характарам вылучаецца Фарны касцёл у Новагародку.

Шчып Сынкавіцкай
царквы. Сучасны выгляд

Троіцкі касцёл у Ішкалдзі.
Мастак Э. Паўловіч. 1848 г.

Фарны касцёл у Новага-
родку. Сучасны выгляд

Такім чынам, беларуская готыка стала галоўным стылем манументальнай архітэктуры беларускіх зямель ВКЛ. Яна сумяшчала ў сабе як мясцовыя, так і заходнеўрапейскія асаблівасці. Была характэрная для храмаў розных хрысціянскіх канфесій.

Агульнадзяржаўнае летапісанне ў ВКЛ. Агульнадзяржаўнае летапісанне складалася на тэрыторыі ВКЛ дастаткова позна — толькі ў першай палове XV ст. На гэта паўплывалі працэсы дэцэнтралізацыі ў Княстве да канца XIV ст., а таксама адсутнасць патрэбы ў запісе дзяржаўных падзей з боку вялікага князя і яго двара. Бо толькі са з’яўленнем складанай сістэмы кіравання (канцылярыі, Паноў-Рады) узнікла неабходнасць у захоўванні і выкарыстанні інфармацыі гістарычнага характару: міжнародных дагавораў і велікакняжацкай карэспандэнцыі.

Адбылася падзея, якая змяніла стаўленне феадалаў да гісторыі ВКЛ. У першай трэці XV ст. было прынята рашэнне аб каранаванні вялікага князя Вітаўта і ператварэнні ВКЛ у новае еўрапейскае каралеўства. Для падмацавання высокага статусу і дасягненняў вялікага князя ў Смаленску быў створаны *«Летапісец вялікіх князёў літоўскіх»*. Галоўнай мэтай твора з’яўлялася адлюстраванне ролі ВКЛ у выратаванні рэгіёна ад мангола-татараў і ўслаўленне імя Вітаўта. Праца над летапісам перапынілася ў 1446 г.

Верагодна, пры вялікім князю Казіміру Ягайлавічу першы агульнадзяржаўны летапіс яшчэ задавальняў палітычную эліту дзяржавы. Аднак з узмацненнем ролі Паноў-Рады, асобных магнацкіх родаў узнікла патрэба ўпісаць іх продкаў-заснавальнікаў у гісторыю Княства. Пры гэтым вялікія князі ў пачатку XVI ст. выступалі за адасабленне ад усходнееўрапейскай гісторыі, і хуткі пераход у заходнееўрапейскую гістарычную традыцыю быў прадвызначаны. Гэта прывяло да разумення гісторыі дзяржавы як гісторыі ўладароў і народаў. Была складзена *«Хроніка Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага»*. У ёй гісторыя ВКЛ паказана праз паходжанне княжацкай дынастыі і асобных магнацкіх родаў ад рымляніна Палямона і яго падручных, якія збеглі з Рыма да Літвы. Важнай зрабілася інфармацыя аб першых хрысціянах-каталіках на землях ВКЛ. Так, Гаштаўты сцвярджалі, што іх продак Пётр быў каталіком раней за Ягайлу.

У другой трэці XVI ст. адбываўся паступовы заняпад дзяржаўнага летапісання ў ВКЛ. Створаная ў сярэдзіне XVI ст. *«Хроніка Быхаўца»* знаходзілася пад моцным уплывам польскіх хронік, часам пераказвала іх змест. Шляхта імкнулася ўсвядоміць сваю ролю ў грамадстве, не ўспрымала выключную ролю магнатаў і вялікіх князёў. Адбыўся перагляд падыходаў да дзяржаўнай гісторыі.

Пачатак кнігадрукавання. Развіццё кнігадрукавання ў канцы XV — першыя дзесяцігоддзі XVI ст. адыграла вялікую ролю ў фарміраванні культурных і сацыяльных перадумоў беларускага і славянскага кнігадрукавання. Славянскія друкаваныя кнігі садзейнічалі распаўсюджванню ў Беларусі традыцыйных па сваім змесце кірылічных выданняў.

Пачынальнікам беларускага і ўсходнеславянскага кнігадрукавання з’яўляецца *Францыск Скарына*. Беларускае кнігадрукаванне пачалося адразу на еўрапейскім узроўні. Выданні Скарыны вылучаюцца высокай якасцю друку, характэрнымі мастацкімі, гравюрнымі і арнаментальнымі ўпрыгажэннямі, шрыфтам і іншымі

мі кампанентамі выдавецкай эстэтыкі і майстэрства. А каментарыі да выданняў былі разлічаны на ўспрыманне простымі («паспалітымі») людзьмі. У прадмовах Скарыны прасочваюцца прыметы іншых літаратурных жанраў, якія пазней атрымалі развіццё ў беларускай літаратуры і пісьменнасці.

Кнігі Скарыны аказалі значны ўплыў на духоўную культуру Беларусі, стымулявалі ўзнікненне кнігадрукавання ў Маскоўскай дзяржаве і Украіне, распаўсюджваліся ў шматлікіх рукапісных копіях.

Як вы лічыце, чаму гэты помнік, прысвечаны Ф. Скарыне, І. Фёдараву і П. Мсціслаўцу, называецца «Летапісец»?

Летапісец. Вільня, 1973 г.

Паслядоўнікі Ф. Скарыны

Імя, прозвішча	Кнігадрукарская дзейнасць
Сымон Будны	У 1562 г. заснаваў у Нясвіжы друкарню, дзе выдаў, пераклаўшы на старабеларускую мову, «Катэхізіс». У далейшым займаўся выдавецкай дзейнасцю ў Лоску
Васіль Цяпінскі	Заснаваў друкарню ў сваім маёнтку Цяпіна, у якой надрукаваў у 70-я гг. XVI ст. перакладзенае ім на старабеларускую мову «Евангелле»
Пётр Мсціславец	Узяў удзел у заснаванні першай друкарні ў Маскве. У 1564 г. Іван Фёдарав і Пётр Мсціславец выдалі ў ёй першыя рускія друкаваныя кнігі. Вярнуўшыся ў ВКЛ, яны надрукавалі ў Заблудаве (Польшча) у 1569 г. «Евангелле вучыцельнае». Затым Мсціславец пераехаў у Вільню, дзе заснаваў сумесна з братамі Мамонічамі друкарню
Віленскія купцы Мамонічы	Іх друкарня з 1574 да 1623 г. выпусціла каля сотні кніг рознага зместу, у тым ліку Статут ВКЛ 1588 г.
Спірыдон Собаль	У 1630 г. заснаваў у Куцейне пад Оршай друкарню, дзе выдаў шэраг кніг, сярод якіх некалькі падручнікаў. Потым друкаваў кнігі ў магілёўскіх друкарнях

Помнік В. Цяпінскаму і С. Буднаму ва ўнутраным дварыку БДУ ў Мінску.
Скульптар І. Голубеў. 2000 г.

§ 24-1

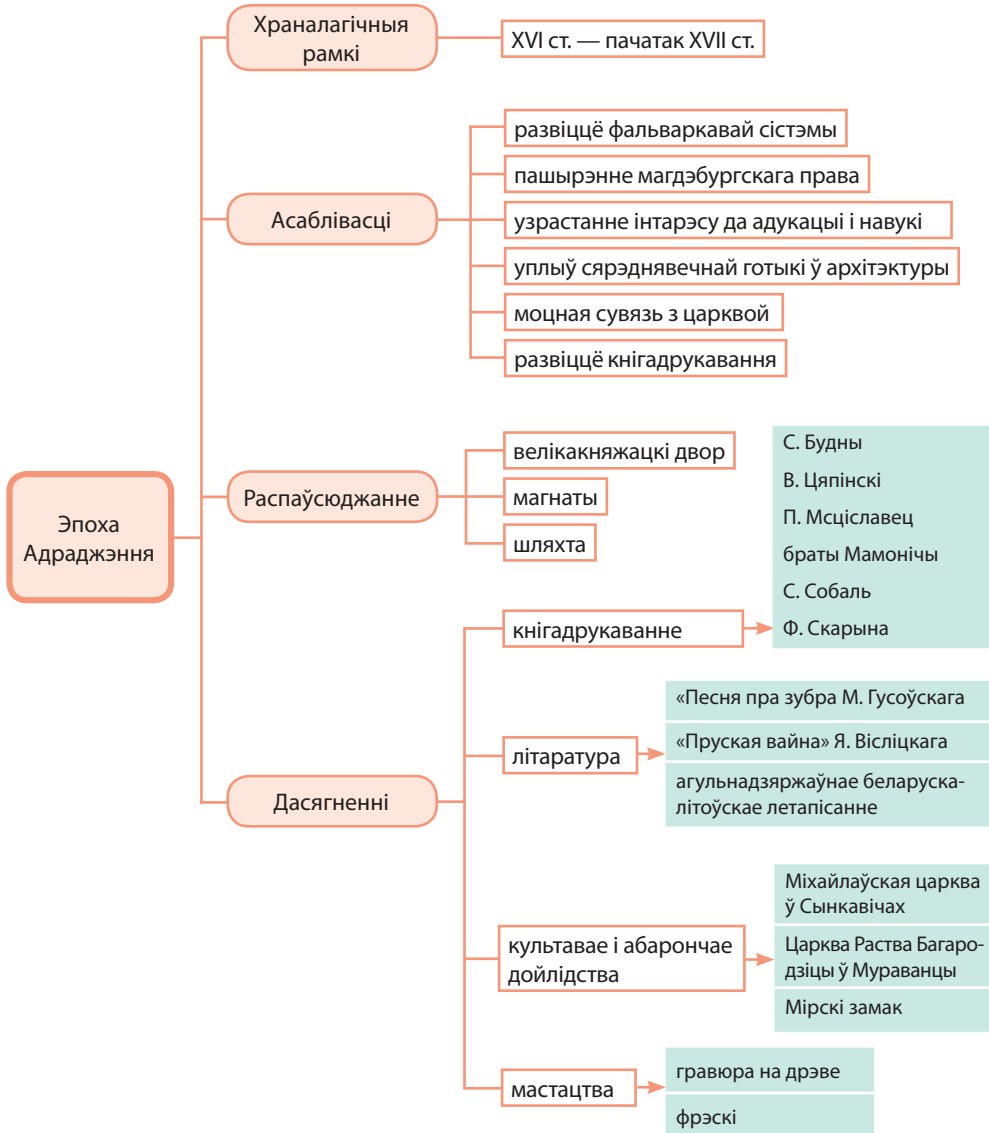

Прадумайце і запішыце пытанні, якія маглі задаць адзін аднаму В. Цяпінскі і С. Будны. Аб чым і чаму яны спрачаюцца? Чым можа скончыцца іх размова?

Асаблівасці культуры эпохі Адраджэння на беларускіх землях. Эпоха Адраджэння пачалася на тэрыторыі Беларусі пад уплывам агульнаеўрапейскіх працэсаў у пачатку XVI ст. Даследчыкі вылучаюць два этапы ў развіцці рэнесансавай культуры Беларусі. Першы этап характарызуецца развіццём кнігадрукавання, пачаткам фарміравання агульнадзяржаўнага заканадаўства (Статут 1529 г.), зараджэннем новаляцінскай паэзіі, пашырэннем стылю рэнесанс у манументальнай і культавай архітэктуры, мастацтве. Другі этап ахоплівае другую палову XVI — пачатак XVII ст. У гэты час на беларускіх землях распаўсюджвалася свецкая (нецаркоўная) культура, узніклі новыя формы жыцця і побыту насельніцтва, адбылася змена светапогляду шляхты і часткова мяшчан, сфарміравалася творчае асяроддзе паэтаў, мастакоў, навукоўцаў, грамадскіх, дзеячаў.

Змена сярэднявечнай культуры на рэнесансавую на беларускіх землях адбылася пазней, чым у Заходняй Еўропе. Гэта было абумоўлена аддаленасцю Беларусі ад краін Заходняй Еўропы і сувяззю Адраджэння з рэфармацыйным рухам. Дакладнае перанясенне заходнееўрапейскай Рэфармацыі на беларускія землі было немагчымым, бо на тэрыторыі ВКЛ існавалі і праваслаўная, і каталіцкая канфесіі. Гэта спрыяла ўсталяванню цярпимасці як да хрысціянскіх цэркваў, так і да іншых рэлігій.

Сітуацыя шматмоўя ў ВКЛ стварыла добрую глебу для развіцця літаратуры на розных мовах, станаўлення прававых і філасофскіх ідэй. З'яўляліся творы гуманістычнага характару, у якіх значную ролю адыгрываў пошук ідэальнага чалавека, кіраўніка, маці, падданага дзяржавы. Неабходна падкрэсліць, што лепшыя дасягненні элітарнай культуры знаходзілі адлюстраванне і ў культуры мяшчан, і нават у асяродку сялян.

Культура эпохі Адраджэння на беларускіх землях

Карыстаючыся схемай, раскажыце пра асаблівасці культуры эпохі Адраджэння на беларускіх землях.

Элітарная культура развівалася пад уплывам Паўднёвага (пераважна італьянскага) і Паўночнага (нямецкага і галандскага) Адраджэння. Пэўную ролю адыграла практыка накіравання шляхецкай моладзі на вучобу ў еўрапейскія ўніверсітэты, якая пашырылася ў XVI ст. Таксама актывізавалася дыпламатычная дзейнасць службовых асоб ВКЛ за мяжой. Дзякуючы пераезду ў Беларусь мастакоў і літаратараў абнавіліся інтэлектуальныя колы грамадства. Мецэнатамі для творцаў становіліся не толькі вялікія князі і вялікія княгіні, але і магнаты, і епіскапы.

Развіццё гарадской культуры характарызаваўся перасяленнем у гарады замежнікаў, пераважна немцаў і яўрэяў. Паступова ў XVI ст. да іх далучыліся мясцовыя татары. Актыўныя сацыяльныя працэсы спалучыліся з культурнымі кантактамі з замежжам у выніку развіцця знешняга гандлю.

Такім чынам, развіццё культуры Беларусі ў другой палове XIII — XVI ст. адбывалася ва ўмовах візантыйскага і заходнееўрапейскага культурнага памежжа, што дазволіла сфарміраваць характэрныя рысы духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народа.

1. Назавіце і ахарактарызуйце фактары, якія вызначалі развіццё беларускай культуры ў другой палове XIII — пачатку XVI ст. Вызначце, якія фактары пераашкаджалі развіццё беларускай духоўнай культуры.
2. Вызначце, як развівалася кніжная справа на тэрыторыі Беларусі. Апішыце працэс узнікнення кнігадрукавання ў Вялікім Княстве Літоўскім. Выкарыстайце веды, атрыманыя вамі ў 7-м класе і падчас вывучэння сусветнай гісторыі ў 10-м класе.
3. Назавіце не менш за тры фактары, што ўплывалі на складанне беларуска-літоўскага летапісання.
4. Вызначце новыя з'явы ў развіцці архітэктуры. Што сабой уяўляла беларуская готыка?
5. Распрацуйце маршрут для экскурсіі (даведнік або карту) па славутасцях вашай мясцовасці (раёна, вобласці) другой паловы XIII — XVI ст.

§ 25. Барока ў культуры Беларусі

1. Успомніце, што такое барока.
2. У якіх сферах культуры праяўлялася барока?

Пачатак барока ў культуры Беларусі. Эпоха барока ў Беларусі цесна звязана з Контррэфармацыяй, якая разгарнулася ў Еўропе ў другой палове XVI — пачатку XVII ст. На беларускіх землях барока праявілася найперш у распаўсюджанні сарматызму — ідэалогіі, якая садзейнічала афармленню замкнёнага шляхецка-

га саслоўя. Яна грунтавалася на ідэі выключнасці шляхты (нашчадкаў сарматаў) у параўнанні з іншымі сацыяльнымі групамі насельніцтва.

Шляхціц-сармат — гэта патрыёт Польшчы, абаронца саслоўя, таленавіты прамоўца, гасцінны, шчыры гаспадар, схільны да свабоды. Вылучыўся мясцовы сарматызм, які параўноўваў польскага шляхціца і велікакняжацкага шляхціца, але не супрацьпастаўляў іх адзін аднаму.

Укараненню барока ў культурнае жыццё беларускіх зямель садзейнічаў ордэн езуітаў. Яго члены актыўна дзейнічалі ў сферы адукацыі, архітэктуры, тэатра. Ордэн заснаваў шмат шпітальных і калегіумаў па ўсёй Заходняй Еўропе. Ужо ў другой палове XVI ст. езуіцкая адукацыя стала дамінуючай на тэрыторыі Беларусі. У 1579 г. кароль Стафан Баторый адкрыў Віленскую езуіцкую акадэмію (універсітэт). Канкурэнцыю езуітам у сферы адукацыі складалі першапачаткова праваслаўныя брацтвы, затым пратэстанцкія і праваслаўныя школы.

Калегіум езуітаў у Оршы (сучасны выгляд)

Эпоха барока характарызуецца дамінаваннем польскай культурнай традыцыі ў Беларусі, заняпадам старабеларускай мовы, кірылічнага кнігадрукавання. Пачалася т. зв. «эміграцыя культуры» — выезд за мяжу прадстаўнікоў культуры ВКЛ. Але, на думку даследчыкаў, менавіта ў гэтую эпоху пачалося фарміраванне беларускага жывапісу, драўлянай пластыкі, гравюры, хутка развіваўся тэатр, адраджаўся манументальны жывапіс.

Літаратура і кніжная справа. У першай палове XVII ст. працягвалася развіццё друкарскай справы ў Вялікім Княстве Літоўскім. Друкаваная кніга стала даступнай для больш шырокага кола людзей. Яна выконвала адукацыйныя і асветніцкія функцыі. У той час вучыліся чытаць не толькі па Псалтыры, але і з дапамогай буквароў — напрыклад, выкарыстоўвалі Еўсеўскі буквар 1618 г. (Еўе — зараз г. Вевіс у Літве).

У 2016 г. беларускія навукоўцы звярнулі ўвагу на асобнік буквара, які зараз знаходзіцца ў Лондане, а быў надрукаваны ў Еўі ў 1618 г. Справа ў тым, што да апошняга часу кнігазнаўцы лічылі першым беларускім букваром выданне Спірыдона Собаля. Буквар Собаля ўбачыў свет у 1631 г. у друкарні Куцеінскага манастыра і меў назву «Букварь сиречь начало учения детям, начинающим чтению извыкати». Аб існаванні яшчэ ранейшага «Буквара» было вядома па ўскосных звестках англійскіх бібліёграфаў, але праверыць дакладнасць згаданага факта не ўдавалася. «Еўеўскі буквар» 1618 г. захоўваецца ў закрытым для знешняга свету зборы лонданскіх барыстараў (карпарацыі адвакатаў). Да 400-гадовага юбілею Буквар быў выдадзены факсімільным выданнем Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі.

Еўеўскі буквар.
1618 г.

Пры дапамозе інтэрнэт-рэсурсаў знайдзіце выявы старонак гэтага буквара, а ў школьнай бібліятэцы адшукайце сучасны буквар. Параўнайце два выданні. Ці аднолькавая іх роля? Чым яны падобныя? Чым адрозніваюцца?

У першай палове XVII ст. актыўна развівалася палемічная літаратура. Аўтары — праваслаўныя, каталікі, уніаты, пратэстанты — імкнуліся даказаць слушнасць свайго хрысціянскага веравучэння. Утварыўся саюз праваслаўных і пратэстанцкіх прапаведнікаў супраць каталіцкіх ідэолагаў. Сярод апошніх вылучаецца постаць першага рэктара Віленскага ўніверсітэта *Пятра Скаргі* — майстра палемікі ў друку.

Вокладка
«Перэгрынацыі»
Мікалая Крыштафа
Радзівіла Сіроткі.
1601 г.

Пошук знакамітых продкаў з боку шляхты і магнатаў садзейнічаў стварэнню гербоўнікаў і родавых легендаў. У сярэдзіне XVII ст. прафесар Віленскага ўніверсітэта езуіт *Альберт Вюк-Каяловіч* напісаў «Гісторыю Літвы», у якой шмат увагі надаў паходжанню шляхецкіх родаў. Гісторыя паступова аддалялася ад багаслоўя і займала сваё асобнае месца сярод навук пра чалавека.

Пашыралася мемуарная літаратура ў форме *дыярыушаў* (дзённікаў) — напрыклад, дыярыушы *Фёдора Еўлашоўскага*, *Афанасія Філіповіча*; літаратура падарожжаў («Перэгрынацыя» *Мікалая Крыштафа Радзівіла Сіроткі*); біяграфіі («Авантуры майго жыцця» *Саламеі Пільштыновай-Русецкай*).

Прапануйце сваю вокладку для афармлення такога твора.

Магнацкія роды спрабавалі сцвердзіць сваю ролю ў гісторыі не толькі ў творах літаратуры, але і іканаграфічнымі сродкамі. У іх рэзідэнцыях сталі з'яўляцца родавыя галерэі і альбомы.

Тэатр. На тэрыторыі Беларусі актыўна развіваўся школьны тэатр. Ён паходзіў са школярскіх і студэнцкіх пастацовак на рэлігійныя тэмы. Пастацовкі арганізавалі навучэнцы каталіцкіх і ўніяцкіх калегіумаў, пратэстанцкіх школ. Але і вучні праваслаўных школ не адмаўляліся ад удзелу ў падобных відовішчах. Сюжэты ствараліся на евангельскія, старазапаветныя або антычныя тэмы, а пры іх раскрыцці выкарыстоўвалася шматмоўе (латынь, польская, старабеларуская мовы).

Яшчэ адным запатрабаваным сярод простага насельніцтва відам тэатральнага мастацтва заставаўся лялечны тэатр — **батлейка**. Яго пастацовкі ажыццяўлялі таленавітыя акцёры-самародкі. Сюжэты датычыліся гісторыі Божлага нараджэння, а ў якасці інтэрмедый уключаліся сцэнкі з удзелам персанажаў са штодзённага жыцця. Батлеечныя пастацовкі былі разлічаны на простага глядача, і тэксты гаварылі пераважна на старабеларускай мове.

Пры магнацкіх рэзідэнцыях пастаянна знаходзіліся артысты, пастацовашчыкі і музыканты. Яны ўдзельнічалі ў правядзенні пахавальных цырымоній, баяў, маскарадаў і г. д. Таксама артысты выступалі ў прыватных пастацоваках, дзе глядачамі былі сем'і магнатаў. Да ўдзелу ў пастацоваках прыцягвалася мясцовая шляхта. Фактычна да XVIII ст. такія напалову аматарскія трупы ператварыліся ў прыдворныя тэатры. Пры рэзідэнцыях магнатаў адкрываліся школы для навучання музыкантаў, артыстаў балета. Рэжысёрамі прыватных пастацовак з'яўляліся замежныя драматургі.

Пры двары нясвіжскага магната *Міхала Казіміра Радзівіла (Рыбанькі)* быў арганізаваны прыватны тэатр, у спектаклях якога ўдзельнічалі (на ўзор французскіх каралёў) сям'я князя, кадэты яго ваеннай школы і нават прыгонныя сяляне. Апошнія пасля мастацкай падрыхтоўкі атрымлівалі заробак за ўдзел у пастацоваках. Жонка магната — *Францішка Уршуля* — пісала лібрэта да опер. Радзівілы мелі некалькі пляцовак для сцэнічных пастацовак, што стварала магчымасць паказаць розныя сюжэты: ад камерных сцэн да ваенных баталій. Падобныя тэатры і музычныя калектывы мелі Агінскія ў Слоніме, Сапегі ў Ружанах. У літаратуры такі тып тэатра атрымаў назву прыгоннага. Аднак у пастацоваках былі заняты пераважна прафесійныя артысты і музыкі, запрошаныя з-за мяжы. Удзелу прыгонных сялян ніхто не адмаўляе. Іх падрыхтоўка і ўдзел у пастацоваках дазвалялі зрабіць творчую кар'еру і ўзняцца па сацыяльнай лесвіцы за кошт свайго таленту і працаздольнасці.

Батлейка. Марка. 2000 г.

Партрэт гетмана
Януша Радзівіла.
Мастак *Барталамей
Штробель*. 1634 г.

Партрэт
Станіслава Шчукі.
Невядомы мастак.
Каля 1735—1740 г.

Пахавальны партрэт

Выяўленчае мастацтва. У XVII — першай палове XVIII ст. эстэтычныя прынцыпы барока праніклі ў розныя віды выяўленчага мастацтва. Свецкі жывапіс характарызуецца развіццём такіх жанраў, як партрэт і батальнае мастацтва. Гэта забяспечвала патрэбы шляхты і магнатэрыі ў візуалізацыі гісторыі свайго роду і яго ўнёску ў праслаўленне дзяржавы. Даследчыкі вылучаюць рыцарскі, парадны, пахавальны партрэты.

Найбольшай папулярнасцю сярод шляхты карыстаўся так званы *«сармацкі партрэт»*. Ён характарызуецца сімвалічнымі ў сваіх элементах адзеннем і ўпрыгажэннямі, рэалістычнай выявай асобы, атрыбутамі годнасці і прыналежнасці да роду і дзяржаўнай сістэмы ВКЛ.

Сярод партрэтаў другой паловы XVI — першай паловы XVIII ст. вылучаюцца *парадны* і *пахавальны партрэты*. Іх мэта — прадставіць асобу. Але прызначэнне зусім рознае. Парадны партрэт сведчыў аб статусе асобы: атрыманне дзяржаўнай пасады, шлюб, прыдбанне маёмасці, змена тытула ці герба ўладальніка. Магнацкія роды Радзівілаў, Сапегаў, Агінскіх стварылі цэлыя галерэі фамільных партрэтаў, каб пацвердзіць сваю магутнасць і шматлікасць. Для размяшчэння партрэтаў выкарыстоўваліся доўгія прахадныя галерэі палацаў, а таксама залы бібліятэк.

Ва ўмовах безупынных баявых дзеянняў шляхціц або магнат маглі памерці далёка ад месца пахавання роду — радавой усыпальніцы. Таму ўзнікла традыцыя прымацавання да трунаў партрэта і герба, па якіх труны распазнавалі. З часам такі партрэт зрабіўся сімвалам памяці аб продку. На выяве сталі з'яўляцца элементы герба, імя, пасады, тытулы і нават звесткі пра маёмасць. Ствараліся не толькі мужчынскія, але і жаночыя пахавальныя партрэты.

Батальны жанр у выяўленчым мастацтве прадстаўляў знакавую бітву ці падзею дыпламатычнага характару — напрыклад, «Прыезд Міхала Казіміра Радзівіла з пасольствам да Рыму», з імкненнем прадставіць яе як мага падрабязней. Для такіх твораў была характэрная прамалёўка не толькі асноўных дзеючых асоб, але таксама прыроды і ўмоў асяроддзя.

Прыезд Міхала Казіміра Радзівіла з пасольствам да Рыму. Мастакі Пітэр ван Блумен, Нікаля Вівіяні Кадацы. Канец XVII ст.

Якія элементы карціны дазваляюць вызначыць, што гэта батальны жанр? Дамысліце вобраз карціны: уявіце, што адбылося за 3 хвіліны да таго моманту, які адлюстраваны на ёй. Што адбылося пасля?

У іканапісе таксама намеціліся істотныя змены. Пад уплывам еўрапейскага малюнка і друкаванай прадукцыі ў аснову сюжэта абразоў сталі ўключацца выявы горада, прыроды, дэkorу. Уніяцкія і праваслаўныя іканапісцы актыўна адыходзілі ад агульнапрынятых канонаў, перасталі выкарыстоўваць адваротную перспектыву, пачалі ўключаць паўсядзёжныя сюжэты ў сюжэты біблейскія.

Так, месца чорта заняў асман ці татарын, а рымскія воіны «апранулі» сучасныя даспехі. У каталіцкай царкве пачалося шанаванне абразоў Багародзіцы. Гэта праяўлялася ў іх каранаванні — спецыяльным рытуале, стварэнні адмысловых срэбных ці залатых акладаў-рамак на абраз.

Партрэт біскупа Юрыя Радзівіла. Невядомы мастак. XVII ст.

Архітэктура. Асабліва яскрава культура барока праявілася ў архітэктуры, як царкоўнай, так і свецкай. Распрацоўваліся каноны архітэктуры барока — своеасаблівыя порцікі, праёмы і аздабленне вокнаў, унутраны і знешні дэкор. Усё гэта знайшло ўвасабленне ў магнацкіх рэзідэнцыях. Першым узорам такіх навацый стала рэзідэнцыя Радзівілаў у Нясвіжы. Палацавы комплекс складаўся з асноўнага будынка, ўзмоцненай земляной фартыфікацыі, уязной брамы, замкнёнага двара і асобнага парку.

Новыя палацава-замкавыя комплексы былі закладзены ў Быхаве, Ляхавічах, Слуцку. Сталі перабудоўваць дзяржаўныя замкі. У гарадах ратушы пачалі ўзводзіць у стылі барока. Яны сталі шматфункцыянальнымі. Некаторыя ратушы ўпрыгожваў гарадскі гадзіннік.

Аднак перамены ў свецкай архітэктуры непараўнальныя з тымі, што адбываліся ў сакральным будаўніцтве. Храмавае будаўніцтва ў стылі барока пачалі развіваць розныя манаскія каталіцкія ордэны. Першыняства сярод іх належала езуітам. Яны стваралі не проста храм, а цэлы царкоўны комплекс, які ўключаў храм, прыбудаваны да яго калегіум, кляштарныя памяшканні. Для аздаблення звонку і ўнутры храма дазвалялася выкарыстоўваць як роспіс сцен, ляпніну, так і розныя скульптурныя фігуры святых. Многія абразы займелі сваю цудатворную гісторыю, якая прадугледжвала вылучэнне для яе своеасаблівай прасторы ў храме.

Асноўным тыпам храма стала трохнефавая базіліка. Шматпавярховасць дазваляла выкарыстоўваць хоры для размяшчэння вялікіх арганаў і ўладкавання спецыяльных гаспадарчых памяшканняў. Знешне храм ператвараўся ў дамінуючы манументальны аб'ект гарадской ці сельскай прасторы. Будынак храма на высокім месцы быццам узносіўся над горадам.

У пачатку XVIII ст. на тэрыторыі ВКЛ атрымаў пашырэнне стыль т. зв. *віленскага барока*. Яго з'яўленне стала вынікам змен у прапарцыях званіц-вежаў і дэкоры храмаў, прыўнесеныя стылем ракако. Узорам гэтага архітэктурнага кірунку стала творчасць *Яна Глаўбіца* (перабудова Сафійскага сабора ў Полацку, бернардынскага касцёла ў Менску).

20-метровы цэнтральны алтар касцёла Францыска Ксаверыя ў Гродне (1736 г.). Дрэва, таніраванае пад мармур (сучасны выгляд)

Касцёл Святога Іосіфа. Менск. 1652 г. (сучасны выгляд)

Сафійскі сабор у Полацку пасля перабудовы (сучасны выгляд)

У стылі барока будавалі не толькі каталіцкія храмы, але і праваслаўныя цэрквы і синагогі. Асаблівасцю апошніх з’яўлялася захаванне функцыянальнасці — храмы служылі не толькі для малітвы, яны таксама былі месцам уратавання для яўрэяў горада.

Эпоха барока далучыла культуру беларускіх зямель да заходнееўрапейскай культуры. Аднак з прычыны шматканфесійнасці і поліэтнічнасці дзяржавы гэтыя працэсы праходзілі шляхам прыстасавання розных відаў мастацтва да мясцовых умоў, што заклала асновы самабытнай культуры барока ва Усходняй Еўропе.

1. Назавіце фактары, якія садзейнічалі развіццю культуры барока на беларускіх землях.
2. Вызначце асноўныя рысы культуры барока на тэрыторыі Беларусі.
3. Ахарактарызуйце развіццё літаратуры і кніжнай справы ў ВКЛ у XVII — першай палове XVIII ст.
4. Вызначце, чаму ВКЛ называлі самай тэатральнай краінай Еўропы.
5. Як паўплывалі ідэі барока на развіццё выяўленчага мастацтва Беларусі?
6. Вызначце галоўныя дасягненні культуры барока Беларусі ў XVII — першай палове XVIII ст. Прадстаўце іх у выглядзе схемы.
7. Падрыхтуйце паведамленні (флаеры, інтэрактыўныя плакаты, пасты для сацыяльных сетак), прысвечаныя помнікам архітэктуры эпохі барока на тэрыторыі Беларусі або ў вашай мясцовасці.

§ 25. п. 5

§ 25.1

§ 26

§ 26. Уплыў Асветніцтва на развіццё культуры Беларусі

§ 26-1

1. Што такое Асветніцтва?
2. Назавіце асноўныя ідэі, прапанаваныя ідэолагамі Асветніцтва.

§ 26-2

Асаблівасці культуры Асветніцтва на беларускіх землях. *Асветніцтва* —

гэта грамадска-палітычны і культурны рух, які ахапіў Еўропу ў першай палове XVIII ст. і прадугледжваў змену феадальнага ладу, правядзенне буржуазных рэформаў і *секулярызацыю культуры*. У Рэчы Паспалітай Асветніцтва супала з палітычным крызісам краіны і праўленнем саксонскай дынастыі Ветынаў (Аўгуст II, Аўгуст III).

Асветніцтва на беларускіх землях не атрымала значнага пашырэння з прычыны адсутнасці галоўнага яго рухавіка — буржуазіі. Гэтую ролю ўзялі на сябе асобныя прадстаўнікі магнатаў і інтэлектуалы-царкоўнікі (выкладчыкі школ, святары каталіцкай канфесіі і інш.).

Рэформы ў Рэчы Паспалітай зрабіліся рэальнасцю з каранацыяй Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Яшчэ да 1764 г. узнікла патрэба змяніць парадак работы вальнага сойма. Таксама наспела неабходнасць ажыццяўлення школьнай рэформы, бо спатрэбіліся кадры для войска і эканомікі дзяржавы. Прыкладам для яе стала рэформа школ ордэна піяраў, якую ажыццявіў Станіслаў Канарскі.

У Рэч Паспалітую праз Прусію паступала інфармацыя аб буржуазных рэформах, праведзеных у Галандыі, Англіі і Францыі. Своеасаблівай рэакцыяй на яе стаў рух *фізіякратаў*, прадстаўнікі якога прызнавалі зямлю і земляробства адзінай крыніцай багацця, а сельскагаспадарчую працу — адзінай вытворчай працай. На беларускіх землях вядомым прыхільнікам ідэй фізіякратаў з'яўляўся магнат *Іахім Храптовіч*, маршалак і канцлер ВКЛ. Ён бачыў перспектыву развіцця эканомікі

краіны ў распаўсюджанні навуковых ведаў, пашырэнні новых тэхналогій у сельскай гаспадарцы. Храптовіч прапагандаваў ідэі прафесійнай адукацыі, даступнай для ўсіх людзей, і вызвалення сялян ад прыгнёту.

У архітэктуры, выяўленчым мастацтве і літаратуры ідэі Асветніцтва адбіліся па-рознаму. У архітэктуру Беларусі Асветніцтва прынесла з сабой *класіцызм*, які не стаў дамінуючым стылем і меў свае асаблівасці. Царкоўная архітэктура працягвала развівацца ў рэчышчы барока, аднак элементы дэкарацыі зрабіліся больш стрыманымі.

Палац у Жэмыслаўлі
(сучасны выгляд)

Працягвала развівацца свецкая архітэктура. У ёй пераважаў стыль загарадных рэзідэнцый, узорам якіх сталі каралеўскія Лазенкі ў Варшаве. На тэрыторыі Беларусі была створана копія каралеўскага палаца ў аг. Жамыслаўль (Іўеўскі раён Гродзенскай вобласці). У стылі класіцызму было створана або перабудавана шмат палацава-паркавых ансамбляў (Гомель, Валожын, Ружаны, Слонім, Дзярэчын і інш.).

У выяўленчым мастацтве далей развіваліся партрэтны жанр і манументальны жывапіс, які пераважна забяспечваў унутранае аздабленне храмаў.

Характэрную асаблівасць літаратуры Асветніцтва ўяўлялі творы з выкарыстаннем некалькіх моў. Польская мова стала мовай шляхты і элітарнай культуры. Аднак «простая» мова, на якой гаварыла асноўная маса насельніцтва беларускіх зямель, пачала выкарыстоўвацца ў літаратуры як процівага «панскай» мове. На «простай» мове размаўлялі не толькі сяляне, але і святыя, і героі батлеечнага тэатра.

У XVIII ст. узрасла запатрабаванасць гістарычных твораў. Акрамя гербоўнікаў папулярнасць набылі біяграфіі выдатных асоб. Выхадзец з Пінскага павета гісторык *Адам Нарушэвіч* апісаў жыццё і дзейнасць гетмана ВКЛ Яна Хадкевіча. У далейшым гісторык стварыў шматтомную *«Гісторыю польскага народа»* — першую свецкую гісторыю Рэчы Паспалітай.

Грамадска-палітычная думка. З другой паловы XVIII ст. можна казаць пра пашырэнне французскіх ідэй вальнадумства і грамадзянскасці, якія патрабавалі вызваленне грамадства з-пад кантролю царквы, ператварыць патрыятызм у агульную справу.

3 мая 1776 г. пачала выходзіць першая газета на тэрыторыі Беларусі — *«Газета Гродзенская»*. Раней пачаўся выпуск «Кур’ера Віленскага». На старонках гэтых выданняў змяшчалася інфармацыя пра паўсядзённае жыццё людзей, навіны краю, гістарычныя нарысы. Папулярнасцю сярод адукаваных колаў грамадства карысталіся «каляндарыкі» — зборнікі карыснай інфармацыі па штодзённых справах, гісторыі. «Палітычныя каляндарыкі» ў 1730—1740-я гг. выдаваў Ян Пашакоўскі, пазней яго справу працягнуў Францішак Папроцкі.

Распрацуйце такі каляндарык. Тэму вызначце самастойна.

Пашыралася ідэя адукацыі грамадства. Традыцыйная сармацкая культура шляхты пачала разглядацца як з’ява, якая запавольвала развіццё дзяржавы. З такімі ідэямі выступалі фізіякраты. Ствараліся грамадскія таварыствы, якія займаліся пашырэннем ведаў сярод шляхты і нават простага народу. Асноўная ўвага надавалася выхаванню, таму ідэі Ж. Ж. Русо набылі папулярнасць у Рэчы Паспалітай. Ідэалізацыя выхавання прывяла да пераасэнсавання ролі простага чалавека. Як у Францыі, так і ў Рэчы Паспалітай пашыраліся ідэі вызвалення сялян ад прыгону. Напрыклад, ураджэнец Берасцейшчыны багаслоў Міхал Карповіч асуджаў прыгоннае права. Падобных ідэй прытрымліваўся і Іахім Храптовіч. Адам Нарушэвіч адкрыта называў прыгон прычынай крызісу Рэчы Паспалітай.

Прадстаўнікі грамадска-палітычнай думкі ВКЛ і іх галоўныя ідэі

Прадстаўнікі грамадска-палітычнай думкі	Творы	Галоўныя ідэі
Станіслаў Шчука, беларускі шляхціц	«Зацьменне Польшчы»	Крытыкаваў палітычны лад Рэчы Паспалітай, прапанаваў ліквідаваць панаванне магнатаў і шляхты ў грамадскім жыцці краіны і правесці рэфармаванне палітычнай сістэмы ў мэтах умацавання цэнтральнай улады
Казімір Лышчынскі	«Аб неіснаванні Бога»	Атэістычныя погляды
Георгій Каніскі, праваслаўны дзеяч	«Гістарычныя звесткі аб епархіі Магілёўскай»	Лічыў Бога першапрычынай усяго існага. Паважліва адносіўся да поглядаў Каперніка і Галілея, збіраў архіўныя крыніцы па гісторыі праваслаўнай царквы ў Беларусі. Каніскі таксама выступаў супраць усёўладдзя магнатаў у Рэчы Паспалітай і прапагандаваў неабходнасць моцнай цэнтральнай улады
Саламон Майман	«Крытычныя даследаванні аб чалавечым духу...»	Першы каментатар і крытык вядомага нямецкага філосафа Імануіла Канта
Казімір Нарбут, філосаф і выкладчык	«Логіка, або Навука разважання і меркавання пра прадметы навукі»	Лічыў, што філасофія павінна служыць грамадству. Нарбут падтрымліваў рэформы ў краіне, выказваў сваё захапленне будаўніцтвам Каралеўскага канала, развіццём мануфактур і г. д.
Бенядзікт Дабшэвіч, дэкан тэалагічнага факультэта Віленскай акадэміі	«Тэзісы ва ўніверсальную філасофію»	З павагай ставіўся да навукі, да выхавання і адукацыі, выступаў за падзел сфер навукі, філасофіі і рэлігіі

Ігнаці Масальскі, першы старшыня Адукацыйнай камісіі	Школьныя праграмы	Па яго ініцыятыве вучэнне фізіякратаў прапавядалася нават у касцёлах. У сваіх пастырскіх пасланнях ён гаварыў пра надзённыя праблемы людзей, неабходнасць пераадолення адсталасці краіны, больш эфектыўнага выкарыстання зямлі. Масальскі актыўна выступаў супраць прыгоннага права, за права сялян на валоданне зямлёй, за сумеснае навучанне сялянскіх і шляхецкіх дзяцей. Ён запрасіў у Рэч Паспалітую вядомага французскага вучонага-фізіякрата Н. Бадо, веў перапіску з Д. Дзідро
--	-------------------	--

У другой палове XVIII ст. з'явіліся палітычныя праекты ўзмацнення краіны.

3 «Логікі, або Навукі разважання і меркавання пра прадметы навукі» Казіміра Нарбута

Логіка — гэта навука, якая вучыць, як спасцігнуць і спазнаць ісціну, або, што адно і тое ж: гэта мастацтва правільнага мыслення...

Логіка падзяляецца на прыродную (прыроджаную) і штучна вынайздзеную, або тэарэтычную. Людзі ў сваіх думках ці ў выкарыстанні розуму захоўваюць пэўныя законы, хоць звычайна іх ясна і не ўсведамляюць. Суджэнні аб прадметах і высновы звычайны чалавек выказвае ў адпаведнасці з прыродным (прыроджаным) парадкам, нават знаходзіць у суджэннях іншых памылкі, не ўсведамляючы і не ведаючы, з дапамогай якіх законаў ён гэта робіць, бо ніколі не вывучаў логікі. Такім жа чынам просты народ правільна называе словы і рэчы, звязвае, узгадняе і захоўвае часы, не ведаючы ніякіх граматычных правілаў. Значыць, прыроджаная логіка — ёсць выкарыстанне розуму без яснага ўсведамлення правілаў, неабходных для гэтага...

Логіка прыроджаная ў сваю чаргу падзяляецца на чыста прыроджаную і набытую частым выкарыстаннем розуму, бо здольнасць выкарыстання сіл душы вынікае з дваістай крыніцы: з прыроднай схільнасці і частага практыкавання, што не толькі ў логіцы, але і ва ўсіх іншых навуках назіраецца. Напрыклад, у мастацтве спеваў мы набываем лёгкасць не толькі ад частага практыкавання, але і ад прыроджанай здольнасці да спеваў...

5. Таму што логіка з'яўляецца... навукай, яна абавязана даць абгрунтаваныя правілы, якім яна прапаноўвае, і паказаць, што яны прыводзяць наш розум да пазнання ісціны і перасцерагаюць яго ад памылак... Наш розум мае пэўныя, уласцівыя яму законы, якімі кіруецца ён у сваіх дзеяннях. Напрыклад, лягчэй набывае веды аб прадметах адзінкавых і больш лёгкіх, а потым пераходзіць ужо да больш складаных...

Дакажыце, што погляды Казіміра Нарбута адпавядалі ідэям Асветніцтва.

Навуковыя дасягненні. У пашырэнні навуковых ведаў і развіцці розных галін навукі на беларускіх землях Рэчы Паспалітай эпоха Асветніцтва займае вядучае месца. Падрыхтоўку будучых навукоўцаў ажыццяўлялі піярскія школы ў другой трэці XVIII ст. Іх выпускнікі спрыялі развіццю навуковай думкі і свецкай адукацыі ў ВКЛ.

Навукоўцы ВКЛ эпохі Асветніцтва і іх дасягненні

Навуковец	Ідэі	Творы
Казімір Нарбут, асветнік, філосаф і настаўнік, член ордэна піяраў, прафесар філасофіі	Выказваўся за рэформы дзяржавы. Бачыў выйсце з цяжкага эканамічнага становішча ў будаўніцтве каналаў, якія б дазволілі Рэчы Паспалітай развіваць унутраны і знешні гандаль	Падручнік па логіцы на польскай мове «Логіка, або Навука разважання і меркавання пра прадметы навукі», аўтар курса «Эклектычная філасофія» і рукапісаў на лацінскай мове. Пераклаў з французскай мовы на польскую кнігу «Ваенная навука прускага караля для яго генералаў»
Мацей Догель, дыпламат, гісторык	Імкнуўся папулярызаваць гістарычныя веды пра Рэч Паспалітую	Апублікаваў «Кодэкс дыпламатаў» — зборнік міждзяржаўных актаў, які раскрываў самастойнасць палітыкі дзяржавы на працягу некалькіх стагоддзяў
Марцін Пачобут-Адлянцікі, рэктар Галоўнай школы ВКЛ, астраном і матэматык	Заснаваў астранамічную абсерваторыю, дзе не толькі вывучаў планеты Сонечнай сістэмы, але і вызначаў каардынаты населеных пунктаў Беларусі. Запрасіў вядомых выкладчыкаў, сярод якіх былі хімікі, фізіёлагі, батанікі — менавіта яны заклалі падмурак прыродазнаўства ў Вільні	Быў выдаўцом «Віленскага палітычнага календара» (з 1774 г.)

Томаш Гусаржэўскі, гісторык, прафесар Галоўнай школы ВКЛ	Прапагандаваў асветніцкае разуменне гісторыі. Гусаржэўскі выказаў ідэю прагрэсіўнага развіцця чалавецтва па ўзыходзячай лініі, спрабаваў аддзяліць царкоўную гісторыю ад свецкай	«Уводзіны ва ўсеагульную гісторыю, асабліва царкоўную»
Караль Вывіч, гісторык, географ	Лічыў, што гісторыя — гэта сукупнасць змен у палітычным жыцці, звычаях, рэлігіі, навучы, мастацтве, эканоміцы. Важнае месца адводзіў ролі эканомікі ў грамадскім жыцці, у прыватнасці, эканамічнаму развіццю Рэчы Паспалітай. Галоўнай крыніцай багацця краіны лічыў гандаль, які мог пашырацца толькі на падставе развіцця прамысловасці і земляробства	Падручнікі па гісторыі: «Паходжанне сучасных дзяржаў і народаў» і «Кароткае сістэматычнае выкладанне ўсеагульнай гісторыі»
Адам Нарушэвіч, паэт, гісторык	Вызначыў тры праблемы ў гісторыі Рэчы Паспалітай: узаемаадносіны царквы і дзяржавы, паходжанне прыгоннага права, заняпад Рэчы Паспалітай і шляхі яго пераадолення	«Гісторыя польскага народа»

Вызначце сферы навуковых інтарэсаў вучоных другой паловы XVIII ст. Як вы лічыце, пад уплывам якіх ідэй сфарміраваліся іх погляды?

З трактата К. Лышчынскага «Аб неіснаванні Бога»

«Бог не з'яўляецца творцам чалавека, а чалавек з'яўляецца творцам Бога, так як выдумаў сабе Бога з нічога. ...Бог і хімера — адно і тое ж».

«Чалавек — творца Бога, а Бог — стварэнне чалавека. Мы не адчуваем ні ў нас саміх, ні ў другіх... загаду розуму, які сведчыць нам пра адкрыццё Божае.

...Рэлігія ўстаноўлена людзьмі безрэлігійнымі для таго, каб яны шанаваліся... Вера ў Бога ўведзена бязбожнікамі. Страх Божы ўнушаны не маючымі страху, каб баяліся...

Просты народ падмануты ў сваім прыгнечанні... ілжывай верай пра Бога... Такім чынам — Бога няма».

Абраз «Нараджэнне Хрыстова»
з Баркулабаўскага манастыра. XVIII ст.

Мастацкая культура. На тэрыторыі Беларусі мастацкая культура ў другой палове XVIII ст. так і не стала цалкам свецкай. Па-ранейшаму захоўваліся традыцыі іканавісцы, аднак абразы сталі ствараць не толькі на дрэве, але і на палатне. Акрамя таго, адчувалася набліжэнне да асноўных заходнееўрапейскіх мастацкіх стыляў. Так, «Мадонна ў вянку» з Докшыц нагадвае па стылі школу П. Рубенса. Шматпланавы алтарны роспіс XVIII ст. стаў вельмі блізкім да графікі і жывавісцы Заходняй Еўропы. Падобныя працы назіраліся не толькі ў каталіцкай і ўніяцкай, але і ў праваслаўнай царкве.

Адбыліся змены ў стылі напісання абразоў. Малюнак стаў больш зразумелым для шырокіх слаёў насельніцтва (магілёўская школа, «Нараджэнне Хры-

стова» з Баркулабаўскага манастыра). Калі чалавек прыходзіў у храм, то павінен быў адчуць падабенства вобразаў прыроды, горада, адзення да сучаснасці. Цыкл «Страсці Хрыстовы», як і цыклы, прысвечаныя жыццю святых, імкнуўся раскрыць сэнс Евангелля і закласці адпаведную манеру паводзін.

Для эпохі Асветніцтва характэрнае распаўсюджанне асаблівага стылю познебарочнага прымітыву. Большасць уніяцкіх абразоў выкананы мастакамі, якія не дахоп прафесійнай падрыхтоўкі кампенсавалі рэалізмам і экспрэсіяй. Такі стыль захоўваўся ва ўніяцкай царкве і ў пачатку XIX ст.

Аднак найбольшага развіцця дасягнуў партрэтны жанр. У першай палове XVIII ст. у ім адчуваўся ўплыў французскай школы і дрэздэнскага каралеўскага двара, калі пачалі з'яўляцца вялікія серыі парадных сядзібных партрэтаў — напрыклад, партрэты Радзівілаў, аздобленыя лаўравымі вянкамі. Ствараліся спецыяльныя партрэты, якія прысвечаліся першапродкам роду ці памерлым асобам, чые выявы не захаваліся. Падобныя партрэты павінны былі паказаць сувязь паміж прадстаўнікамі розных родаў і легендарную гісторыю сям'і.

У канцы XVIII ст. сфарміравалася акадэмічная мастацкая школа жывавісцы ў Вільні. Францішак Смуглевіч не толькі заснаваў кафедру жывавісцы і малюнка, але і прымаў удзел у фіксаванні і рэканструяванні мастацкага мінулага ВКЛ. Яго алоўку належаць замалёўкі інтэр'ераў Троцкага замка князя Вітаўта, страчаныя сёння.

Вострая брама ў Вільні.
Мастак Ф. Смуглевіч. Канец XVIII ст.

Падпісанне мірнай дамовы пад Хацінам.
Мастак Ф. Смуглевіч. Канец XVIII ст.

Манументальны жывапіс зрабіўся больш дасканалым. Ад XVIII ст. захавалася каля 15 помнікаў, большасць з якіх знаходзілася ў сталіцы ВКЛ (напрыклад, універсітэцкі касцёл Св. Яна) ці магнацкіх рэзідэнцыях (Нясвіж). Размалёўкі 1760-х гг., што аздаблялі будынкі знутры, — гэта паасобку размешчаныя сцэны аднаго цыкла ці сюжэтныя кампазіцыі.

Уражае каларыстыка: адценні розных колераў ствараюць ілюзію аб'ёму прасторы. Цікава тое, што кампазіцыі часам пераймаюць працы галандскага мастака П. Рубенса. Зварот да яго творчасці быў характэрны для тагачаснага жывапісу.

У падобнай манеры ўпрыгожваліся ў асноўным нешматлікія манастырскія касцёлы (піяраў, базільян). Прыходскія цэрквы мелі больш танны інтэр'ер, у якім акцэнт рабіўся на алтарнай частцы. Асобныя мастакі і арцелі мастакоў працавалі па ўсёй дзяржаве. Таму адны і тыя ж аўтары маглі пакінуць свае творы і ў Шчучыне, і ў Луцку, і ў Любліне.

Рэформы Адукацыйнай камісіі. На сойме 1773 г. была заснаваная Камісія па нацыянальнай адукацыі, якая атрымала назву *Адукацыйнай камісіі*. Яна ўяўляла сабой свецкую ўстанову па арганізацыі школьнай справы ў Рэчы Паспалітай. Перад камісіяй была пастаўлена задача — стварыць новы тып адукацыі. У яе ўваходзілі вядомыя палітыкі і педагогі, такія як І. Патоцкі, Я. Снядэцкі, І. Храптовіч і інш. У аснове дзейнасці камісіі знаходзіліся прынцыпы новай еўрапейскай філасофіі, перавагі прыродазнаўчых, эканамічных і гуманітарных навук.

Рэформа ажыццяўлялася паэтапна. На першым этапе школа на тэрыторыі дзяржавы мусіла падпарадкоўвацца толькі дзяржаве. Быў распрацаваны Статут для навучальных устаноў. На тэрыторыі Беларусі дзейнічалі Літоўскі і Беларускі дэпартаменты, якія былі прыпісаны да Галоўнай школы ВКЛ.

Інфаграфіка «Адукацыйная камісія»

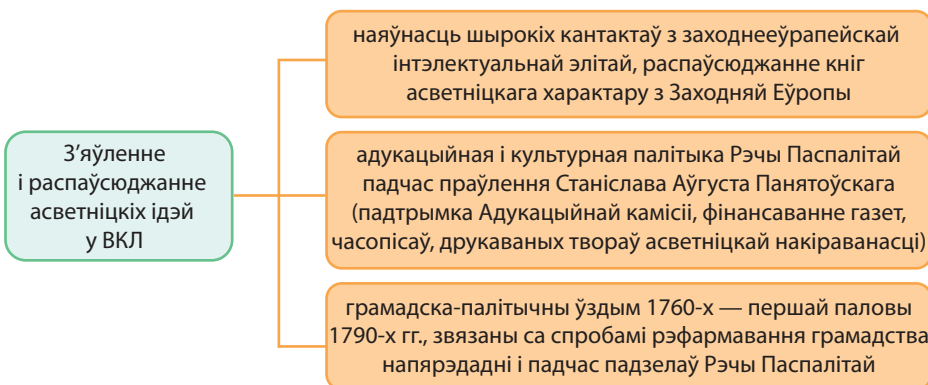

Ахарактарызуйце дзейнасць Адукацыйнай камісіі.

Другі этап прадугледжваў набор і падрыхтоўку кадраў для свецкай адукацыі і стварэнне спецыяльнай вучэбнай літаратуры, праграм, падручнікаў. Настаўнікаў-езуітаў паступова замянялі на свецкія кадры. Асабліва ўвага надавалася пачатковай адукацыі.

Камісія дзейнічала да канца мая 1794 г. Пасля Таргавіцкай канфедэрацыя стварыла замест яе асобныя камісіі для Польшчы і ВКЛ. У 1793 г. на гарадзенскім сойме зноў адбылося іх аб'яднанне, але неўзабаве знікла сама Рэч Паспалітая.

Праца камісіі была прагрэсіўнай з'явай для Рэчы Паспалітай. Ажыццяўлялася фарміраванне новага грамадства на аснове еўрапейскіх каштоўнасцяў эпохі Асветніцтва. Аднак дзейнасць камісіі не была падтрымана большай часткай шляхты, перад якой стаяла больш надзённая праблема змагання за свае саслоўныя і рэлігійныя правы. Досвед камісіі быў улічаны толькі пры рэформе асветы Аляксандра I у Расійскай імперыі.

Шляхі ўзнícнення і распаўсюджання асветніцкіх ідэй у ВКЛ

1. На якія праблемы звярнулі ўвагу прадстаўнікі грамадска-палітычнай думкі ў другой палове XVII — XVIII ст.? Выкарыстайце для адказу табліцу «Прадстаўнікі грамадска-палітычнай думкі ВКЛ і іх галоўныя ідэі». Складзіце ментальную карту.
2. Вызначце асаблівасці развіцця мастацтва і архітэктуры ў другой палове XVIII ст.
3. Чаму адукацыя стала рухавіком палітычных ідэй і культурных змен у Рэчы Паспалітай другой паловы XVIII ст.?
4. Якія галіны навукі пачалі развівацца ў Беларусі ў эпоху Асветніцтва і чаму?
5. Вызначце асноўныя ідэі і асаблівасці эпохі Асветніцтва ў ВКЛ. Пабудуйце схему, гекс або ментальную карту.
6. Падрыхтуйце інфаграфіку, прысвечаную аднаму з дзеячаў эпохі Асветніцтва.

АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ VI «КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ»

Практыкум

Культура Беларусі фарміравалася паступова на працягу стагоддзяў, сумяшчаючы ў духоўнай і матэрыяльнай дзейнасці як народныя, так і элітарныя элементы. Пры асэнсаванні мастацтва неабходна ўлічваць уплыў міграцыйных працэсаў і сумежных культур, запазычванне некаторых асаблівасцяў культуры, перанясенне асобных рыс беларускай культуры ў культуру бліжэйшых суседзяў.

У перыяд Высокага Сярэднявечча культура на славянскіх землях ВКЛ фарміравалася пад моцным уплывам візантыйскіх элітарных традыцый. На землі Усходняй Еўропы разам з хрысціянствам пачало пранікаць пісьмо, рукапісная кніга, традыцыя агіяграфічнай літаратуры і летапісання. Разам з тым у манументальнай архітэктуры паступова фарміраваліся свае дойлідскія школы (полацкая і гарадзенская), асаблівасці дэкару і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва. На беларускіх зямлях вылучаліся асаблівасці мастацтва поўначы і поўдня (у межах Полацкага і Тураўскага княстваў, а з прыходам эпохі раздробленасці — і памежнага балта-славянскага рэгіёна Панямоння).

У час складання дзяржаўнай тэрыторыі ВКЛ культура беларускіх зямель развівалася інтэнсіўна — фарміравалася пісьмовая культура на аснове старабеларускай мовы, якая на працягу XIV—XV стст. стала дзяржаўнай і заставалася афіцыйнай мовай справаводства да канца XVII ст. У культуры беларускіх зямель адчуваўся сінтэтычны ўплыў візантыйскай і заходнееўрапейскай культур у выяўленчым мастацтве, архітэктуры, літаратуры.

Эпохі Адраджэння і барока дазволілі сфарміраваць своеасаблівыя мастацкія стылі на тэрыторыі Беларусі на аснове заходнееўрапейскіх традыцый. Гэта беларускае барока, сармацкі пахавальны партрэт, уніяцкі абраз, кніжная гравюра.

У другой палове XVIII ст. элітарная культура на беларускіх землях падпала пад уплыў французскай філасофскай школы. Разам з інтэлектуальнымі пераўтварэннямі ў асяродку магнатаў і заможнай шляхты адбывалася перайманне новых элементаў культуры Асветніцтва. З'явіліся тэатр і перыядычны друк, была заснавана Адукацыйная камісія, што дало пачатак шведскай сістэме адукацыі. У гэты перыяд адбылося пранікненне класіцызму ў шведскую і культавую архітэктуру.

Пры гэтым беларуская культура захавала свой каларыт у народных традыцыях. Казачны і песенны фальклор, арнаменталістыка, народнае дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва дазваляюць убачыць яе асаблівасці, якія вытрымалі выпрабаванне часам.

Працуем з вучэбным тэкстам

Складзіце тэзісы, гекс або ментальную карту па адной з наступных тэм.

1. Асаблівасці развіцця архітэктуры беларускіх зямель у XI—XVIII стст.
2. Развіццё літаратуры на беларускіх землях у X—XVIII стст.

3. Гісторыя развіцця кніжнай справы ў Беларусі.
4. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва: асаблівасці, этапы, характарыстыка развіцця.
5. Выяўленчае мастацтва на беларускіх землях у XII—XVIII стст.

Працуем з паняццямі

Дапоўніце прапанаваны пералік паняццяў па тэме раздзела тымі, якія, на ваш погляд, павінны абавязкова ведаць вучні 10-га класа для поўнага асэнсавання тэмы «Культура Беларусі, X—XVIII стст.» і раскрыцця ўсіх яе паняццяў: *Адраджэнне, Асветніцтва, барока, гатычны стыль, класіцызм, народная культура, полікультурнасць, раманскі стыль, сарматызм*.

Складзіце з гэтых паняццяў воблакі слоў па кожнай тэме раздзела. У кожным з іх вызначце найбольш істотнае паняцце, якое характарызуе ўсю тэму. Па адным з воблакаў складзіце крыжаванку.

Сістэматызуем веды

1. Запоўніце табліцу «Дасягненні культуры Беларусі X—XVIII стст.». Дапоўніце яе важнымі (на ваш погляд) з’явамі з гісторыі культуры Беларусі, якія не ўвайшлі ў пададзены пералік. Растлумачце, чаму вы абралі менавіта іх.

Х — першая палова XIII ст.	Другая палова XIII — першая палова XVI ст.	Другая палова XVI — першая палова XVIII ст.	Другая палова XVIII ст.

Тураўскае евангелле, дзейнасць прыгоннага тэатра Радзівілаў у Нясвіжы і Слуцку, стварэнне Адукацыйнай камісіі, адкрыццё ўніверсітэта ў Вільні, выданне «Катэхізіса» Сымонам Будным, выданне «Буквара» Спірыдонам Собалем, агіяграфічная літаратура, выданне «Газеты Гродзенскай», выданне «Буквара языка славенскага» Сімяонам Полацкім, Ефрасіння Полацкая, Францішак Смуглевіч, выданне граматыкі Мялеціем Смятрыцкім, будаўніцтва Нясвіжскага замка, «Словы» Кірылы Тураўскага, «Песня пра зубра» Міколы Гусоўскага, узвядзенне Барысаглебскай царквы ў Гародні, выданне Берасцейскай (Радзівілаўскай) Бібліі, узвядзенне Сафійскага сабора ў Полацку, віленская мастацкая школа.

2. Вызначце з’явы і падзеі з культурнага жыцця беларускіх зямель, якімі можна дапоўніць ментальную карту ў пачатку раздзела «Культура Беларусі», і складзіце новую карту.

3. Падзяліцеся на групы і падрыхтуйце ілюстраваны даведнік па адной з дадзеных тэм. Падчас работы выкарыстайце дадатковыя крыніцы.

1. Письменства ў XI — першай палове XIII ст.
2. Архітэктура беларускіх зямель у X — першай палове XIII ст.
3. Жывапіс і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва ў X — першай палове XIII ст.
4. Беларуская готыка.
5. Агульнадзяржаўнае летапісанне ў ВКЛ у XV—XVI стст.
6. Эпоха Адраджэння ў Беларусі (характарыстыка паняцця, прычыны і сутнасць з’явы, асноўныя кірункі развіцця).
7. Развіццё літаратуры ў Беларусі (асноўныя жанры, назвы твораў, прозвішчы аўтараў).
8. Развіццё адукацыі ў Беларусі ў XVI—XVIII стст. (тыпы навучальных устаноў (лакалізацыя на картасхеме), іх характарыстыка, найбольш значныя навучальныя ўстановы ў ВКЛ).
9. Мастацтва (асноўныя жанры, іх характарыстыка, пералік твораў і іх аўтараў).

Разважаем

1. Як падзеі грамадскага жыцця ўплываюць на развіццё культуры? Выкажыце сваю думку.
2. Ці неслі ідэі асветнікаў пагрозу для краін, дзе панавала абсалютная манархія? Абгрунтуйце свой адказ.

Творчыя заданні

1. Падрыхтуйце план віртуальнага музея. Дайце музею назву. Зрабіце план залаў. Прадумайце, якія экспанаты складуць экспазіцыю і як яны будуць размешчаны, намалуйце іх або дадайце іх фотаздымкі.
2. Падрыхтуйце аповед-«экскурсію» пра пэўны экспанат (на ваш выбар) з дасягненняў культуры Беларусі для розных груп экскурсантаў: 1) вучняў 2-га класа; 2) вучняў 8-га класа; 3) бацькоў; 4) замежных турыстаў.
3. Падрыхтуйце даведнік архітэктурных помнікаў Беларусі або вашага краю, што датычацца XI—XVIII стст. Апішыце іх, раскажыце гісторыю стварэння паводле наступнага плана:
 - а) як называецца і дзе знаходзіцца помнік;
 - б) да якога перыяду адносіцца яго стварэнне;
 - в) прызначэнне збудавання;
 - г) канструкцыя;
 - д) памеры;
 - е) форма (стыль);
 - ж) аздабленне;
 - з) афарбоўка;
 - і) сувязь з навакольнай мясцовасцю.

4. Уявіце, што вам прапанавалі паўдзельнічаць у дабрачынным аўкцыёне па зборы сродкаў на аднаўленне архітэктурных помнікаў культуры Беларусі. Падрыхтуйце каталог аўкцыённых пазіцый з ілюстрацыямі і апісаннем.

Даследуем

Прыняцце хрысціянства і візантыйскі ўплыў на культуру беларускіх зямель.

Архітэктурныя збудаванні на тэрыторыі Беларусі XI—XIII стст.

Беларуска-літоўскія летапісы як гістарычна-літаратурныя творы.

ВКЛ — краіна замкаў.

Палацы і палацава-паркавыя ансамблі другой паловы XVI — XVIII ст. у Беларусі.

Статуты ВКЛ — выдатныя помнікі прававой думкі XVI ст.

Мацей Стрыйкоўскі — «бацька» гісторыі ВКЛ.

Нясвіж і Радзівілы ў XVI—XVIII стст.

ВЫНІКОВАЕ АБАГУЛЬНЕННЕ

1. Выкажыце асабістыя адносіны і дайце ацэнку наступным гістарычным падзеям і з’явам:

- 1) пераход да земляробства і жывёлагадоўлі ў першабытным грамадстве;
- 2) роля хрысціянства ў развіцці дзяржавы і грамадства ў перыяд Сярэднявечча;
- 3) горад і вёска на беларускіх землях у Новы час;
- 4) гандлёвыя сувязі беларускіх зямель у перыяд Сярэднявечча і ў Новы час;
- 5) роля вялікіх князёў літоўскіх у гісторыі Беларусі;
- 6) роля асветнікаў у гісторыі Беларусі;
- 7) рашэнні Люблінскага сойма;
- 8) Рэфармацыя ў Беларусі;
- 9) заключэнне Берасцейскай царкоўнай уніі;
- 10) войны сярэдзіны XVII — пачатку XVIII ст. на беларускіх землях;
- 11) падзелы Рэчы Паспалітай.

2. Складзіце стужку часу (пры магчымасці ілюстраваную) або храналагічную інфаграфіку па наступных тэмах:

- 1) «Гістарычныя з’явы, якія паўплывалі на якасныя пераўтварэнні ў жыцці грамадства»;
- 2) «Вялікія князі літоўскія і тэрытарыяльны рост ВКЛ»;
- 3) «Развіццё гарадоў на беларускіх землях»;
- 4) «Асноўныя падзеі канфесійнай гісторыі Беларусі»;
- 5) «Падзеі гісторыі Беларусі ў мастацкай культуры».

3. Уважліва разгледзьце першы форзац. Як вы лічыце, чаму менавіта гэтым гістарычным дзеячам усталяваны помнікі на тэрыторыі Беларусі? Выкажыце свой пункт гледжання.

4. Распрацуйце гістарычныя гульні па форзацах вучэбнага дапаможніка. Стварыце правілы гульні і заданні, звязаныя з жыццём і дзейнасцю гістарычных дзеячаў, якім устаноўлены помнікі (форзац 1); з гісторыяй гарадоў беларускіх зямель (форзац 2). Пагуляйце ў гульні з аднакласнікамі.

5. Уявіце, што вам трэба будзе зняць фільм пра аднаго з гістарычных дзеячаў XI—XVIII стст. Вызначце, каго вы выбераце ў якасці галоўнага героя, і складзіце кароткі сцэнарый: адбярыце герояў фільма, факты, пракаментуйце іх. Растлумачце сваё стаўленне да выбранай гістарычнай асобы.

6. Складзіце партрэт аднаго з прадстаўнікоў культуры XII—XVIII стст. Вынік прадстаўце ў выглядзе біяграфічнай даведкі, артыкула ў фармаце Вікіпедыі, прэзентацыі, буклета, рэзюмэ, старонкі ў сацыяльных сетках. Пры неабходнасці выкарыстайце дадатковыя крыніцы інфармацыі.

7. Знайдзіце ў матэрыялах перыядычнага друку, інтэрнэту інфармацыю аб археалагічных знаходках апошніх гадоў на тэрыторыі Беларусі. Якія з гэтых знаходак, на ваш погляд, могуць дадаць новыя факты ў гісторыю Беларусі?

8. Стварыце даведнік аб гістарычных дзеячах, з’явах культуры, якія, на ваш погляд, найбольш істотна паўплывалі на гісторыю Беларусі.

9. Складзіце ваш уласны топ-10 архітэктурных помнікаў Беларусі XI—XVIII стст., якія захаваліся на тэрыторыі Беларусі да нашых дзён.

10. Якія даследчыя ці праектныя работы вы ажыццявілі ў гэтым годзе? Што вас зацікавіла ў гэтай працы? Ці будзеце вы працягваць даследаванні ў наступным годзе?

ПАМЯТКІ

Як працаваць з гістарычным дакументам

1. Уважліва прачытайце дакумент. Высветліце яго паходжанне: калі ён быў напісаны і кім, да якога віду крыніц адносіцца (афіцыйны дакумент, пісьмо, дзённік, літаратурны твор).

2. Высветліце, пра якую гістарычную падзею, з’яву або працэс ідзе гаворка ў дакуменце.

3. Вызначце пазіцыю аўтара дакумента: ён з’яўляецца афіцыйнай асобай і прадстаўляе дзяржаву ці гэта асабістыя ўражанні ўдзельніка або сведкі падзеі.

4. Назавіце прычыну вывучаемай падзеі, з’явы або працэсу, яе храналагічныя рамкі.

5. Падумайце, якія гістарычныя ўмовы садзейнічалі падзеі, што апісваецца, узнікненню з’явы, зараджэнню новых ідэй, пачынанняў, правядзенню рэформаў.

6. Дайце характарыстыку дзяржаўным і палітычным дзеячам; падрыхтуйце паведамленне па першакрыніцы.

7. Выкажыце меркаванне аб тым, якім чынам вывучаны дакумент (група дакументаў) дапамог зразумець грамадскія з’явы вывучаемага гістарычнага перыяду.

Як працаваць з дакументамі дзяржаўнага характару

(граматы, указы, загады, законы, прамовы дзяржаўных дзеячаў, пратаколы дзяржаўных мерапрыемстваў і г. д.)

1. Калі, дзе, чаму з’явіўся гэты дакумент? Апішыце гістарычныя ўмовы яго стварэння.

2. Растлумачце асноўныя (ці новыя) паняцці, якія ўжываюцца ў тэксце дакумента.

3. Інтэрэсы якіх слаёў, класаў, груп грамадства выказваюць артыкулы гэтага дакумента ці ўвесь дакумент?

4. Чым адрозніваецца гэты дакумент або яго асобныя артыкулы ад падобных, якія існавалі раней, ці аналагічных у іншых краінах?

5. Да якіх вынікаў, змен у дзяржаве і грамадстве прывяло або магло прывесці ўвядзенне гэтага дакумента?

6. Прыдумайце гісторыю, якая ілюструе дзеянне гэтага дакумента (судовая справа, выступ апазіцыі і г. д.).

Як працаваць з дакументамі гістарычнага характару

(хронікі, летапісы, гістарычныя сачыненні)

1. Якія гістарычныя факты апісваюцца ў дакуменце?

2. Пакажыце на карце месца, дзе адбываліся апісаныя ў дакуменце падзеі.
3. Вызначце час, у які адбываліся згаданыя падзеі, калі ён не ўказаны ў дакуменце або дадзены ў іншай (нехрысціянскай) сістэме летазлічэння.
4. Як аўтар тлумачыць прычыны, выкладае ход і ацэньвае значэнне гістарычных падзей?
5. Вызначце стаўленне аўтара да пададзеных ім фактаў. Як яго пазіцыя звязана з характарам дакумента, абставінамі яго стварэння?
6. У чым пазіцыя аўтара супадае (не супадае) з сучасным пунктам гледжання на мінулае? Чым гэтае супадзенне (несупадзенне) можна растлумачыць?
7. Ацаніце значнасць дакумента ў параўнанні з аналагічнымі гістарычнымі крыніцамі гэтага перыяду або прысвечанымі тым жа гістарычным падзеям.

Як працаваць з гістарычнай карцінай

1. Разгледзьце карціну, прачытайце подпіс да яе. Вызначце, якія гістарычныя падзеі, з'явы або працэсы на ёй прадстаўлены. Сяднясіце час, калі яны адбываліся, і час стварэння карціны.
2. Калі на карціне паказаны людзі, звярніце ўвагу на выразы іх твараў, іх фігуры, навакольную абстаноўку, ландшафт.
3. Падумайце, якімі гукамі мог быць напоўнены эпізод, прадстаўлены на карціне. «Паслухайце» гэтыя гукі.
4. Раскажыце пра прадстаўлены эпізод ад асобы аднаго з персанажаў, пакананага на карціне. Для выступлення выкарыстайце ўсё, што вы ўбачылі і «пачулі».
5. Падумайце, ці будуць расказы розных «відавочцаў» падзеі аднолькавымі. Чым яны могуць адрознівацца?
6. Абмяркуйце ў класе, ці можа мастацкі твор аб'ектыўна прадставіць гістарычную падзею.

Як працаваць з выявай помніка гістарычнаму дзеячу

1. Вызначце, якому гістарычнаму дзеячу альбо падзеі прысвечаны помнік.
2. Раскажыце, аб чым і што паведамляе помнік.
3. Якія знакі, сімвалы выкарыстаў скульптар для перадачы асноўнай думкі, трансляцыі каштоўнасцяў?
4. Якім чынам арганізавана перадача паведамлення?
5. Як помнік функцыянуе ў грамадскай прасторы?
6. Да якіх дзеянняў ці высноў заклікае помнік?

Як ахарактарызаваць гістарычнага дзеяча

1. Звесткі аб жыццёвым шляху (паходжанне, найбольш значныя факты з біяграфіі), умовы, якія паўплывалі на фарміраванне асобы дзеяча, яго поглядаў.

2. Асабістыя якасці (інтэлектуальныя, маральныя, валявыя).
3. Жыццёвыя прынцыпы, ідэалы, матывы паводзін.
4. Спосабы дзеяння і сродкі дасягнення мэтаў.
5. Інтэрэсы якой сацыяльнай групы выказваў гістарычны дзеяч? Пералічыце кола яго сяброў, аднадумцаў, а таксама кола ворагаў, праціўнікаў.
6. Роля дадзенай асобы ў гісторыі, вынікі і значэнне дзейнасці.
7. Вашы адносіны да гэтага гістарычнага дзеяча.
8. Мастацкая, публіцыстычная і навуковая літаратура, якая змяшчае звесткі пра згаданага дзеяча.

Як стварыць ментальную карту

1. Вызначце асноўную тэму (ідэю) і размясціце яе ў цэнтры. Галоўны элемент карты павінен утрымліваць вобраз усёй праблемы або цэнтральнае пытанне — таму ён павінен вылучацца на фоне іншых. Размясціце астатнія элементы карты пачынаючы з правага верхняга вугла, рухаючыся па стрэлцы гадзінніка.

2. Вызначце тэмы (ключавыя словы) першага ўзроўню. Яны павінны мець кароткія назвы, паколькі гэта катэгорыі, якія дапамагаюць сфармуляваць думку. Часам, калі яны залішне абстрактныя, да іх можна прымацоўваць выявы.

3. Другі ўзровень тэм — зона, дзе пачынаюць фарміравацца ідэі. Вы можаце выбраць канкрэтызуючае заключэнне, якое завяршае тэму першага ўзроўню, або асобную ідэю, што адносіцца да яе. Назвы тэм другога ўзроўню таксама павінны быць кароткія і складацца з аднаго-двух слоў.

4. Трэці і наступныя ўзроўні — гэта канкрэтызацыя ідэй. Не пераходзьце да іх, пакуль не завершаны і не ўпарадкаваны другі ўзровень. Пры неабходнасці на гэтым узроўні можна звяртацца да апісальных фраз.

5. Выхад на чацвёрты ўзровень непажаданы, паколькі гэта ўскладняе чытанне карты. Калі патрабуецца далейшая канкрэтызацыя або дэтальнае апісанне, то можна выкарыстоўваць нататкі, якія прымацоўваюцца да інфармацыі трэцяга ўзроўню (у электронных картах). У маляванай карце гэтую інфармацыю можна аформіць пры дапамозе «стыкера».

6. Словы павінны быць выразнымі, лёгкімі для прачытання.
7. Выкарыстоўвайце розныя колеры. Кожная галіна можа мець свой колер.
8. Прастора карты павінна быць запоўнена, але не дапускайце перагружанасці.
9. Калі галіны празмерна «разрасліся», іх можна аб'яднаць агульным контурам, каб яны не змешваліся з суседнімі галінамі, што маюць адносіны да іншага сэнсавага блока.

Як пабудавец гексы

Гексы — гэта шасцівугольнікі (часцей, у выглядзе сотаў), у якіх прадстаўлены веды па пэўным аспекце. Кожны з шасцівугольнікаў далучаецца да другога дзякуючы паняццёвым сувязям. Гексы могуць быць намалёваны ў швытку або зроблены з паперы. Пры дапамозе гексаў можна скласці стужку часу або зрабіць іх поўнаасцю ілюстраванымі. Напрыклад:

1. Уважліва прачытайце тэкст, на падставе якога патрэбна скласці схему з гексаў. Вылучыце ключавыя тэрміны, словазлучэнні, прозвішчы і імёны асоб, даты і падзеі (у залежнасці ад мэты выкарыстання), якія раскрываюць сутнасць вывучаемага пытання альбо тэмы.

2. Запішыце вылучаныя словы ў шасцівугольнікі такім чынам, каб бакі шасцівугольнікаў з лагічна звязанымі паміж сабою словамі судакраналіся. Памятайце, што ў адным шасцівугольніку можа змяшчацца толькі адзін аб’ект (падзея, з’ява, асоба). Некаторыя шасцівугольнікі могуць быць галоўнымі або падсумоўваючымі інфармацыю з групы іншых шасцівугольнікаў — іх можна вылучыць пэўным колерам.

3. Расцлумачце сувязі паміж гексамі. Пры неабходнасці намалюйце стрэлкі, каб паказаць узамасувязь.

4. Памятайце, што гексы могуць не складацца ў пчаліныя соты, а мець разнастайную форму, але заўсёды павінны быць звязаны паміж сабой.

5. Выпраўце памылкі: прыбярыце неключавыя словы, дадайце інфармацыю, якой нестae.

6. Складзіце расказ, выкарыстоўваючы інфармацыю гексаў.

Як складаць тэзісы

Тэзісы — гэта выкладанне асноўных ідэй, палажэнняў без іх аргументацыі.

1. Уважліва прачытайце тэкст.
2. Выдзеліце ў ім галоўныя ідэі, палажэнні і вывады.
3. Коротка сфармулюйце гэтыя палажэнні і запішыце.

Як падрыхтаваць інфаграфіку

Інфаграфіка — адзін са спосабаў візуалізацыі інфармацыі. Інфаграфіка — гэта набор малюнкаў, дыяграм і мінімальнага тэксту, які дае прасты агляд для разумення тэмы.

Асноўнай мэтай інфаграфікі з’яўляецца інфармаванне аб якой-небудзь праблеме, з’яве, аб шэрагу фактаў. Інфаграфіка можа быць карыснай, калі неабходна: даць кароткі агляд тэмы; растлумачыць складаны працэс; паказаць вынікі даследавання або дадзеныя апытання; падвесці вынік доўгім паведамленнем, тэкстам, артыкулам; параўнаць і супаставіць некалькі працэсаў, падзей.

Этапы стварэння інфаграфікі павінны быць наступнымі:

1. Выбар тэмы будучай інфаграфікі. Вызначце асноўную тэму або ідэю будучай інфаграфікі.
2. Даследаванне тэмы (вылучэнне дадзеных) і збор інфармацыі.
3. Аналіз інфармацыі. Падзяліце інфармацыю на раздзелы, часткі, пункты. Кожны раздзел уявіце асобным малюнкам або графікам. Падбярыце патрэбныя візуальныя вобразы, знаёмыя вашай аўдыторыі, якія часта ёю выкарыстоўваюцца.
4. Стварэнне эскіза для ідэі (лепш зрабіць эскіз на паперы, каб не марнаваць час на кампануюку ў рэдактары інфаграфікі). Падбярыце ілюстрацыі (малюнкi), якія адлюстроўваюць асноўныя палажэнні для выяўлення на інфаграфіцы.
5. Рэдагаванне эскіза.
6. Дызайн (непасрэднае стварэнне інфаграфікі).

Інфаграфіка можа быць статычнай, інтэрактыўнай, відэаінфаграфікай. Інфаграфіка можа быць створана пры дапамозе інтэрнэт-сэрвісаў або алоўкаў і маркераў.

Як стварыць комікс (графічны раман)

Комікс — маляваная гісторыя, апавед у малюнках.

1. Для таго каб стварыць комікс, неабходна адказаць на шэраг пытанняў. Адказы на іх і будуць планам па стварэнні комікса: 1. Якая тэма комікса? (Пра што ён?) 2. Хто героі комікса? 3. Як яны выглядаюць? 4. Дзе адбываецца дзеянне? 5. Якія ў герояў рэплікі? 6. Як развіваюцца падзеі ў коміксе?

2. Выберыце фармат. Коміксы могуць быць аднакадравыя (адзін малюнак), мнагакадравыя (шэраг паслядоўных малюнкаў) або ў выглядзе кніжак (ілюструюць доўгія гісторыі).

3. Напішыце сцэнарый. Даўжыня і колькасць дэталей будучы залежаць ад стылю вашага комікса. У аднакадравым коміксе дастаткова некалькіх рэплік. Аднак усё роўна варта ўсё запісаць, каб ацаніць, як будзе чытацца гісторыя.

4. Раскадроўка. Падзяліце сцэнарый на фрагменты ў рамках. Кожная рамка — асобная сцэна. Накідайце эскізы рамак. Пераканайцеся, што дыялог не запаўняе большую частку рамкі. Не толькі комікс, але і кожны яго кадр павінен несці ў сабе закончанаць, быць самастойнай адзінкай. Заўсёды памятайце, што чытачы рухаюцца злева направа і зверху ўніз. Паміж кадрамі павінны існаваць лагічныя сувязі. Яны нададуць праекту цэласнаць і асэнсаванасць.

5. Намалуйце комікс. Дадайце воблакі з дыялогамі. Расфарбуйце комікс.

Комікс можа быць падрыхтаваным пры дапамозе алоўкаў, фарбаў або інтэрнэт-сэрвісаў.

СЛОЎНІК

А

Агароднікі — феадальна-залежныя сяляне, якіх сялілі на невялікіх дзялянках зямлі і абавязвалі выконваць пэўныя павіннасці.

Агіяграфія — жанр царкоўна-рэлігійнай літаратуры, апавяданні пра жыццё людзей, прылічаных да ліку святых.

Адраджэнне — эпоха ў гісторыі культуры Заходняй Еўропы і ВКЛ, адметная свецкім характарам, антыфеадальнай і антыклерыкальнай накіраванасцю, а таксама антрапацэнтрызмам, індывідуалізмам, вальнадумствам, свабодалюбівымі і патрыятычнымі настроямі.

Адукацыйная камісія — свецкая ўстанова па арганізацыі і кіраўніцтве сістэмай школьнай асветы ў Рэчы Паспалітай.

Анімізм — вера ў існаванне духаў і душ, у іх уплыў на жыццё людзей і жывёл.

Антытрынітарызм — плынь у пратэстантызме, прыхільнікі якой адмаўляюць догмат пра трыадзінства Бога.

Арнамент — узор з рытмічна ўпарадкаваных элементаў для аздаблення твораў выяўленчага, дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.

Археалагічная культúra — гістарычная агульнасць археалагічных помнікаў, што існавалі на акрэсленай тэрыторыі прыкладна ў адзін час і з'яўляюцца аднастайнымі па сваёй матэрыяльнай культуры.

Асáдныя сяляне — адна з асноўных катэгорый феадальна-залежных сялян у ВКЛ, галоўнай павіннасцю якіх быў чынш.

Асіміляцыя — страта часткай соцыуму ці цэлым этнасам сваіх адметных рысаў і замена іх на запазычаныя ў іншага этнасу.

Аўтаномія — самастойнае ажыццяўленне дзяржаўнай улады ці кіравання, якое прадастаўлена якой-небудзь частцы дзяржавы.

Аўтахтónнае насельніцтва — першае мясцовае, карэннае насельніцтва на пэўнай тэрыторыі.

Б

Бабылі́ — катэгорыя беззямельных сялян у ВКЛ з XVI ст.

Базілі́ка — тып будынка прамавугольнай формы, які складаецца з няцотных па колькасці (1, 3 або 5), розных па вышыні нефаў.

Ба́лты — група індаеўрапейскіх плямёнаў і народаў, якія гавораць ці гаварылі на балцкіх мовах або іх дыялектах (літоўцы, латышы і інш.).

Баро́ка — стыль у еўрапейскім мастацтве канца XVI — сярэдзіны XVIII ст., які ўзнік на аснове традыцый позняга Адраджэння. Адметныя рысы барока — урачыстасць, кантраснасць, ускладненасць формаў, параднасць, пышны дэкор.

Ба́йры — ваеннаслужылыя людзі ў ВКЛ.

Берасцяныя граматы — помнікі пісьменнасці XI—XIV стст., зробленыя на бяросце, выяўленыя падчас археалагічных раскопак старажытнарускіх гарадоў.

Біскуп — духоўны сан у каталіцкай царкве, які адпавядае сану епіскапа ў праваслаўнай царкве.

Біскупства — царкоўна-адміністрацыйная адзінка каталіцкай царквы ў Вялікім Княстве Літоўскім і Рэчы Паспалітай.

Брацтвы — рэлігійныя арганізацыі насельніцтва ВКЛ у XV—XVIII стст., якія ствараліся пры цэрквах, манастырах, касцёлах, кляштарх. Б. клапаціліся аб іх стане, адкрывалі прытулкі, шпіталі, школы, друкарні.

Бурмістр — выбарная асоба ў магістраце гарадоў з магдэбургскім правам, якая ўзначальвала гарадскую раду.

В

Вало́ка — асноўная зямельная мера і адзінка абкладання сялян павіннасцямі ў ВКЛ; складала каля 21,36 га.

Вало́чная памёра — аграрная рэформа ў ВКЛ у XVI — першай палове XVII ст.; комплекс мерапрыемстваў па паляпшэнні землекарыстання і абкладанні сялян павіннасцямі.

Ваяво́да — намеснік вялікага князя, адміністрацыйны, гаспадарчы і судовы кіраўнік ваяводства.

Ваяво́дства — адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ў ВКЛ у XV—XVIII стст.

Верв — сельская абшчынная арганізацыя ў Старажытнай Русі.

Ве́ча — народны сход на Русі і ў іншых славянскіх народаў, які збіраўся для абмеркавання агульных спраў і непасрэднага вырашэння надзённых пытанняў грамадскага, палітычнага і культурнага жыцця.

Віленскае баро́ка — умоўная назва мастацкай сістэмы позняга барока ў манументальнай культавай архітэктуры Беларусі (1730—1770-я гг.). Архітэктурныя помнікі віленскага барока вызначаюцца пластычнасцю аб’ёмаў, маляўнічасцю сілуэта, створанага шмат’яруснымі скразнымі ажурнымі вежамі, фігурнымі атынкаванымі франтонамі, якія надаюць галоўнаму фасаду прасторавую структуру.

Войт — кіраўнік мясцовай адміністрацыі ў гарадах і вёсках ВКЛ.

Во́ласць — 1) сукупнасць зямельных уладанняў, якія належалі адной асобе, на Русі і ў ВКЛ; 2) адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка на Русі і ў ВКЛ, населеная сялянамі-даннікамі, якія ўтваралі тэрытарыяльную абшчыну.

Во́тчына — форма зямельнай уласнасці ў Сярэднявеччы, якая перадаецца ў спадчыну.

«**Вялікае перасяленне наро́даў**» — масавыя міграцыі германскіх, славянскіх, цюркскіх, іранскіх і іншых плямёнаў на тэрыторыі Рымскай імперыі і ў суседнія землі ў IV—VII стст.

Г

Гало́та — 1) безземельная шляхта ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай; 2) бяднейшыя пласты сацыяльных груп ВКЛ і Рэчы Паспалітай (напрыклад, казацкая галота).

Галоўны Трыбуна́л ВКЛ — найвышэйшы апеляцыйны суд ВКЛ з 1581 г.

Гарадзі́шча — рэшткі старажытнага ўмацаванага паселішча або горада.

Гаспада́р — тытул манарха ў ВКЛ.

Гасці́нец — упарадкаваная вялікая дарога ў ВКЛ.

Гва́лты — адпрацовачная феадальная павіннасць усіх працаздольных сялян ВКЛ.

Ге́нрыхавы арты́кулы — акт, які вызначыў асновы дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай і паўнамоцтвы караля польскага і вялікага князя літоўскага.

Ге́тман — кіраўнік узброеных сіл дзяржавы ў ВКЛ і Польшчы ў XV—XVIII стст.

Гібе́рна — падатак на ўтрыманне войска ў Рэчы Паспалітай.

Госць — буйны прадстаўнік купецтва ў ВКЛ, які вёў замежны гандаль.

Го́тыка — мастацкі стыль, пашыраны ў краінах Еўропы ў XII — пачатку XVII ст., для якога характэрны востраканцовыя будынкі, спічастыя скляпенні, багаты арнамент.

Грамада́ — сялянская абшчына ў ВКЛ.

Гры́ўня — сярэбраны плацёжны злітак, грашовая адзінка XI—XIV стст.

Д

Данжо́н — галоўная шмат'ярусная вежа феадальнага замка, якая служыла месцам апошняй абароны, або асобна пастаўленая абарончая вежа.

Да́ннікі — катэгорыя феадальна-залежных сялян ВКЛ у XIV—XVI стст., галоўнай павіннасцю якіх была выплата натуральнай даніны.

Двары́шча — гаспадарчая адзінка і аб'ект абкладання сялян феадальнымі павіннасцямі на паўднёвым захадзе Беларусі ў XIV—XVI стст.

Дзесяці́на — ахвяраванне царкве дзясятай часткі даходаў ад гарадоў.

Дзядзі́нец — умацаваная частка старажытнага горада.

Дзя́кла — прадуктовая рэнта за зямельны надзел, якая збіралася на карысць землеўладальніка з сялян ВКЛ.

До́мніца — печ для атрымання жалеза непасрэдна з жалезнай руды шляхам яе ператварэння ў крыцу.

Дым — сялянская гаспадарка, адзінка падаткаабкладання ў ВКЛ у XIV—XVIII стст.

Ды́рхэм — сярэбраная арабская манета.

Дысіда́нты — вернікі-хрысціяне, якія не прытрымліваліся пануючага веравызнання, пераважна ў краінах, дзе дзяржаўнай ці пануючай рэлігіяй з'яўлялася каталіцтва або пратэстантызм.

Дэна́рый — сярэбраная манета дзяржаў Заходняй Еўропы сярэдзіны VIII — пачатку XII ст.; сярэбраная манета ВКЛ у XIV—XV стст.

Е

Езуіты — члены каталіцкага манаскага ордэна Таварыства Ісуса.

Епіархія — хрысціянская царкоўна-адміністрацыйная адзінка ў межах пэўнай тэрыторыі, падначаленая епіскапу.

З

Зёмская даўніна — у ВКЛ вызначаны законам тэрмін, на працягу якога было магчымае аднаўленне парушанага права.

Злоты — адзінка грашовага ліку ў 30 грошаў, якая ўзнікла ў Польшчы ў канцы XV ст.

І

Індаеўрапейцы — народы, якія сфарміраваліся ў розныя перыяды каменнага і бронзавага вякоў на тэрыторыі ад сучаснай Індыі да заходняй часткі Еўропы, размаўлялі на блізкіх мовах агульнага паходжання і мелі шмат агульных рысаў у матэрыяльнай і духоўнай культуры.

Інкарпарацыя — уключэнне ў склад, далучэнне.

Інфлянты — Лівонія, назва зямель Усходняй Прыбалтыкі ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

К

Кагál — яўрэйская абшчына.

Кадыфікацыя — з'ядзенне ў адзіную ўзгодненую сістэму (у кодэкс) законаў краіны, што адносяцца да пэўнай галіны права.

Казакі — сацыяльная супольнасць, саслоўе, якое існавала ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай у XV—XVII стст.

Калегіумы — навучальныя ўстановы ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай у XVI—XVIII стст.

Кальвінізм — адна з найбуйнейшых плыняў пратэстантызму.

Канфедэрацыя — у Рэчы Паспалітай часовы саслоўны палітычны саюз шляхты для дасягнення пэўнай мэты.

Канцлер — службовая асоба ў ВКЛ у XV—XVIII стст.

Кардынальныя правы — сістэма нормаў дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай у XVI—XVIII стст.

Карона Польшкая — назва ўласна Польшчы.

Касініеры — у час паўстання 1794 г. сяляне, якія былі ўзброены косамі, насаджанымі вертыкальна на кіі.

Каталіцкія брацтвы — рэлігійна-дабрачынныя арганізацыі насельніцтва ў ВКЛ, якія былі створаны для абароны веры і правоў каталікоў. Каталіцкія брацтвы спрыялі пашырэнню ў беларускіх гарадах польскай культуры, утрымлівалі прытулкі, шпіталі, дапамагалі старым і хворым «братам», іх удовам і сіротам выдаваліся пенсіі і інш.

Кашталён — пасада ў ВКЛ, адміністратар замка і прылеглых тэрыторый.

Кірмаш — форма правядзення гандлю ў выглядзе перыядычных з’ездаў гандляроў у пэўнай мясцовасці на працягу вызначанага тэрміну.

Класіцызм — кірунак у еўрапейскай мастацкай культуры другой паловы XVII — пачатку XIX ст., у аснове якога — прызнанне антычнага мастацтва найвышэйшым узорам, ідэалам, а твораў антычнасці — мастацкай нормай. Архітэктуры класіцызму ў цэлым уласцівая рэгулярнасць планіроўкі і выразнасць аб’ёмнай формы.

Клерыкалізацыя — кантроль царквы над сферамі грамадскага і культурнага жыцця.

Ключнік — службовая асоба мясцовай адміністрацыі ВКЛ у XV—XVI стст.

Кляштар — каталіцкі манастыр.

Куніца — 1) апрацаваная шкурка куніцы, якая да XVI ст. у ВКЛ выкарыстоўвалася як сродак плацяжу; 2) адзін з пашыраных відаў чыншу ў XV—XVII стст. за арэнду зямлі і г. д.; 3) плата нявесты-сялянкі, якая выходзіла замуж у чужую воласць.

Курган — насып з зямлі над старажытным пахаваннем.

Л

Лаўнік — член магістрата ў гарадах ВКЛ, якія мелі магдэбургскае права. Разам з войтам разглядаў крымінальныя справы гараджан.

Ліберум вета — у XVI—XVIII стст. у Рэчы Паспалітай права дэпутата сойма спыніць пасяджэнне і адмяніць усе прынятыя на ім пастановы сваім вусным пратэстам.

М

Магдэбургскае права — гарадское права, якім кіраваліся гарады ВКЛ.

Магістрат — выбарны адміністрацыйны і судовы орган гарадскога самакіравання ў гарадах, якія мелі права на самакіраванне.

Магія — абрады, дзеянні або слоўныя формулы-заклінанні, якімі чалавек імкнуўся ўздзейнічаць на сілы прыроды, лёс і прадметы.

Магіаты — буйныя федалы-землеўладальнікі, прадстаўнікі радавітай знаці, арыстакратычныя вярхі класа федалаў, нашчадкі ўдзельных князёў.

Манастыр — рэлігійная абшчына ў манахаў або манахак у праваслаўі і ўніятстве.

Мануфактура — прадпрыемства прамысловай вытворчасці, заснаванае на падзеле працы і ручной рамеснай тэхніцы.

Маршалак зёмскі — найвышэйшы ўраднік у ВКЛ у пачатку XV — XVIII ст., які кіраваў дваром вялікага князя, прымаў замежных паслоў, вышэйшых ураднікаў дзяржавы, назіраў за этыкетам і г. д.

Мезаліт — сярэдні каменны век, перыяд паміж палеалітам і неалітам. Пачатак мезаліту звязаны з заканчэннем ледавіковага перыяду ў Еўропе. Завяршаецца з распаўсюджаннем земляробства ў розных мясцовасцях.

Менталітэт — своеасаблівы спосаб мыслення, склад розуму асобнага чалавека або якой-небудзь супольнасці людзей.

Мётрыка ВКЛ — збор матэрыялаў велікакняжацкай канцылярыі ВКЛ XV—XVIII стст. з копіямі дакументаў, якія выдаваліся ад імя гаспадара.

Морг — зямельная мера (0,71 га).

Мястэчка — у ВКЛ у XV—XVIII стст. невялікі населены пункт гарадскога тыпу, малы горад.

Мячэць — культавы будынак у ісламе, месца агульнай малітвы.

Мяшчэне — гарадское падатковае саслоўе ў ВКЛ у XIV—XVIII стст.

Н

Найвышэйшая Рада ВКЛ — часовы рэвалюцыйны ўрад у ВКЛ (Літве і Заходняй Беларусі) у час паўстання 1794 г.

Народнасць — устойлівая супольнасць людзей, заснаваная на агульнасці мовы, тэрыторыі, эканамічнага жыцця і культуры, якая складаецца ў працэсе разлажэння племянных адносін і папярэднічае нацыі. Характарызуецца наяўнасцю этнічнай свядомасці, саманазвы, асаблівасцямі псіхічнага складу.

Неаліт — новы каменны век, перыяд развіцця чалавецтва, якім завяршаецца каменны век. Характарызуецца развіццём вытворчай гаспадаркі, з'яўленнем шліфававых прылад працы і керамікі.

Неандэртальцы — старажытныя людзі, якія жылі ў эпоху палеаліту.

Непахожыя сяляне — феодална-залежныя сяляне ў ВКЛ, пазбаўленыя права на пераход ад аднаго феодала да другога.

Неўры — старажытныя плямёны, якія, паводле сведчання Герадота, жылі ў VI—V стст. да н. э. на поўнач ад скіфаў-земляробаў, магчыма, займалі поўдзень сучаснай Беларусі.

Неф — выцягнутае памяшканне, частка інтэр'еру (звычайна ў будынках тыпу базілікі), прастора храма ад увахода да алтара, радзей цывільнага будынка, абмежаваная па баках радамі слупоў, калон або аркадай.

П

Павёт — адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ў ВКЛ.

Падскарбі зёмскі — кіраўнік скарба (казны) ВКЛ.

Падымнае — асноўны дзяржаўны зямельны падатак у Рэчы Паспалітай у XVII—XVIII стст.

Пакта канвэнта — пагадненне публічна-прававога характару паміж шляхтай Рэчы Паспалітай і новаабраным каралём.

Палеаліт (ст.-грэч. «старажытны» і «камень») — старажытнакаменны век — найстаражытнейшы перыяд у гісторыі чалавецтва. Палеаліт характарызуецца паваненнем каменных прылад працы, здабываннем ежы ў асноўным праз паляван-

не на буйных жывёл, а таксама з'яўленнем бліжэй да канца палеаліту *Homo sapiens* — чалавека сучаснага выгляду.

Памёсце — форма феадальнага зямельнага ўладання, пры якой уладальнік быў абавязаны несці ваенную ці іншую службу дзяржаве.

Папёрня — даўняе прадпрыемства па вырабе паперы.

Парафія — у каталіцкай царкве прыход, ніжэйшая тэрытарыяльная царкоўна-адміністрацыйная адзінка епархіі (дзяцэзіі).

Партачы — на Беларусі ў XVI—XVIII стст. рамеснікі, якія жылі ў горадзе або паблізу яго і не ўваходзілі ў рамесныя цэхі.

Пасад — гарадское гандлёва-рамеснае паселішча за межамі ўмацаванняў дзядзінца або вакольнага горада.

Пасольская ізба — ніжэйшая палата сойма Рэчы Паспалітай.

Паспалітае рушэнне — шляхецкае апалчэнне ў ВКЛ.

Пастаянная Рада — вышэйшы орган дзяржаўнай улады Рэчы Паспалітай у 1775—1794 гг.

Пахожыя сяляне — феадальна-залежныя сяляне ў ВКЛ у XV — першай палове XVII ст., якія карысталіся правам вольнага пераходу ад аднаго феадала да другога.

Пенязь — адзінка грашовага ліку і манета ў ВКЛ у XV — пачатку XVII ст.

Плінфа — шырокая і плоская абпаленая цэгла.

Праабшчына — чалавечы статак.

Прасал — у XVII—XIX стст. дробны гандляр, які гандляваў сваім таварам па вёсках і мястэчках.

Пратэстантызм — адзін з асноўных кірункаў у хрысціянстве. Узнік як тэрмін для вызначэння ўсіх кірункаў Рэфармацыі пасля пратэсту князёў і гарадоў Германіі ў 1529 г. супраць рашэння імператара Свяшчэннай Рымскай імперыі аб забароне далейшага распаўсюджвання некаталіцкіх хрысціянскіх рухаў. У XVI ст. распаўсюдзіўся па ўсёй Еўропе, а ў XVII ст. пашырыўся па-за яе межамі. У выніку ўзніклі і арганізацыйна аформіліся пратэстанцкія царквы: лютэранская, кальвінісцкая, англіканская, ад якіх утварыўся шэраг рэлігійных групавак і аб'яднанняў.

Р

Ракако — стыль у еўрапейскай архітэктуры і мастацтве XVIII ст. Адметнымі рысамі ракако з'яўляюцца вытанчанасць, большая дэкаратыўная нагружанасць інтэр'ераў і кампазіцый, грацыёзны арнаментальны рытм, вялікая ўвага да міфалогіі, асабістага камфорту.

Рагуша — будынак, у якім размяшчаліся органы гарадскога самакіравання.

Род — калектыў кроўных родзічаў; асноўная сацыяльна-эканамічная ячэйка першабытнага грамадства.

Рээстр — спісы, вопісы, а таксама кнігі ў судах ВКЛ.

Рэфармацыя — рэлігійны і грамадска-палітычны рух у Еўропе у XVI — першай палове XVII ст.

С

Сарматызм — ідэалогія, якая садзейнічала заканадаўчаму афармленню замкнёнага шляхецкага саслоўя. Асноўным яго пастулатам было паходжанне шляхецкага саслоўя ад племені сарматаў, што давала гэтаму саслоўю права на выключнае становішча ў дзяржаве.

Сармацкі партрэт — форма параднага рыцарскага партрэта, уласцівая выяўленчаму мастацтву ВКЛ перыяду XV—XVIII стст. Чалавек у такіх творах паказваўся па вызначанай схеме — у парадным адзенні, у атачэнні прадметаў, што не толькі адлюстроўвалі мадэль, яе ўнутраны свет, характар, але і перадавалі прыналежнасць да той ці іншай саслоўнай групы насельніцтва, дазвалялі даведацца пра становішча асобы ў грамадстве.

Саха́ — драўляная (акрамя металічных сашнікоў — нарогаў) вупражная воўрыўная прылада.

Секулярыза́цыя культу́ры — размежаванне свецкай і царкоўнай культуры.

Сёлішча — старажытнае неўмацаванае паселішча.

Сена́т — дзяржаўная рада манарха і вышэйшая палата сойма Рэчы Паспалітай.

Сінаго́га — культавы будынак у іўдаізме.

Скамаро́хі — народныя акцёры.

Скарбова́я камі́сія — цэнтральны калегіяльны орган дзяржаўнай улады Рэчы Паспалітай у галіне фінансаў і эканомікі.

Славя́не — этнамоўная супольнасць, што належыць да індаеўрапейцаў.

Служба́ — 1) сялянскі зямельны ўчастак у ВКЛ да аграрнай рэформы Жыгімонта II Аўгуста; 2) адзінка для вымярэння вайскавой службы баяр-шляхты ў XV—XVI стст.

Сме́рды — назва сельскага насельніцтва на Русі з XI ст.

Сойм — найвышэйшы прадстаўнічы орган у ВКЛ у XV — першай палове XVI ст. і Рэчы Паспалітай у другой палове XVI — XVIII ст.

Соймі́к — сход шляхты павета.

Ста́роста — у ВКЛ у XVI—XVIII стст. службовая асоба, якая кіравала адміністрацыйнай акругай (паветам).

Сфрагі́стыка — дапаможная гістарычная дысцыпліна, якая вывучае пячаткі і гісторыю іх існавання.

Т

Талака́ — даўні народны звычай калектыўнай дапамогі ў гаспадарчых работах у беларусаў і іншых славянскіх народаў.

Ты́сяцкі — кіраўнік гарадскога апалчэння ў старажытнарускіх гарадах.

У

Універса́л — від прававога акта ў Рэчы Паспалітай, выдаваемага вярхоўнай уладай (зварот да насельніцтва).

Ўнія — аб’яднанне, саюз.

Уніяцкая царква — грэка-каталіцкая царква, узнікшая ў выніку Берасцейскай уніі 1596 г., калі іерархі праваслаўнай царквы ВКЛ прызналі вяршэнства папы рымскага і прынялі асноўныя догматы каталіцтва з захаваннем праваслаўнай абраднасці.

Ф

Фальварак — від феадальнага зямельнага ўладання ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай; двор феадала з комплексам будынкаў і ўгоддзяў, заснаваны на працы залежных сялян і арыентаваны на вытворчасць збожжа на продаж.

Фальклёр — вусная народная творчасць.

Федэрацыя — адзіная саюзная дзяржава, створаная на добраахвотнай аснове, з адзіным заканадаўствам, агульнымі органамі ўлады і кіравання.

Х

Халупнікі — беззямельныя і малазямельныя сяляне на Беларусі ў XVI—XIX стст.

Харугва — арганізацыйна-тактычная адзінка шляхецкай кавалерыі.

Ц

Цівун — кіраўнік феадальнага двара-маёнтка.

Цэхі — аб’яднанні рамеснікаў адной ці некалькіх прафесій у феадальных гарадах.

Цяглыя сяляне — у ВКЛ у XV—XVIII стст. феадальна-залежныя сяляне, галоўнай формай павіннасці якіх была паншчына.

Ч

Чопавае — падатак з вырабу і продажу моцных напояў у Польшчы і ВКЛ.

Чынш — грашовая рэнта ў Беларусі і Літве ў XV — першай палове XIX ст.

Чэлядзь нявольная — у ВКЛ у XIV—XVI стст. найбольш бяспраўная катэгорыя залежнага сельскага насельніцтва, якая не мела зямлі і іншых сродкаў вытворчасці, жыла пры двары феадалаў.

Ш

Школьны тэатр — тэатр пры духоўных навучальных установах (акадэміях, брацкіх школах, калегіумах).

Шляхецкія вольнасці — комплекс правоў і прывілеяў шляхты Рэчы Паспалітай XVI—XVIII стст., на падставе якіх сфарміравалася ідэалагічная дактрына «заламай вольнасці» — культу павагі свабод кожнай асобы шляхецкага стану.

Шпіталь — у ВКЛ у XV—XVIII стст. установа для апекі над састарэлымі, бяздомнымі, беднымі і хворымі.

Шышы — назва людзей, што ваявалі супраць царскай улады, у афіцыйных дакументах Расіі з сярэдзіны XVII ст.

Э

Эканомія — буйны дзяржаўны маёнтак, від дзяржаўнага зямельнага ўладання ў ВКЛ, прыбыткі з якога ішлі на ўтрыманне велікакняжацкага двара і асабістыя патрэбы вялікага князя.

Эпіграфіка — дапаможная гістарычная і філалагічная дысцыпліна, якая вывучае змест і формы старадаўніх надпісаў, нанесеных на рэчы або натуральныя ці штучныя паверхні.

Этнаграфія — навука, якая вывучае бытавыя і культурныя асаблівасці этнасаў, праблемы іх паходжання (этнагенезу), рассялення (этнагеаграфіі) і культурна-гістарычнага ўзаемадзеяння.

Этнічная мэншасць — сукупнасць людзей, для якіх крытэрыем кансалідацыі і ідэнтыфікацыі з’яўляюцца этнічныя характарыстыкі.

Этнічная тэрыторыя — тэрыторыя кампактнага рассялення пэўнага народа, з якой цесна звязаны яго паходжанне і гісторыя.

Ю

Юрыдыкі — у ВКЛ адміністрацыйна адасобленыя часткі гарадоў ці прадмесцяў.

Змест

Як працаваць з вучэбным дапаможнікам	3
УВОДЗІНЫ	6
§ 1. Асаблівасці гісторыі Беларусі ад старажытных часоў да канца XVIII ст.	6
Раздзел I	
ПЕРШАБЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ	16
§ 2. Старажытнае насельніцтва Беларусі	20
§ 3. Гаспадарчая дзейнасць і сацыяльныя адносіны ў старажытны перыяд	27
§ 4. Рэлігійныя ўяўленні і духоўная культура старажытнага насельніцтва Беларусі	33
АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ I «ПЕРШАБЫТНАЕ ГРАМАДСТВА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ»	41
Раздзел II	
ЭТНІЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ	48
§ 5. Балты і славяне на тэрыторыі Беларусі	52
§ 6. Фарміраванне беларускай народнасці	58
АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ II «ЭТНІЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ»	62
Раздзел III	
СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ	68
§ 7. Першыя дзяржаўныя ўтварэнні на тэрыторыі Беларусі	74
§ 8. Княствы на тэрыторыі Беларусі ў перыяд раздробленасці	83
§ 9. Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага	87
§ 10. Становішча беларускіх зямель у XIV — першай палове XV ст.	93
§ 11. Дзяржаўная ўлада і мясцовае кіраванне ў ВКЛ у другой палове XIV — першай палове XVI ст.	104
§ 12. Беларускія землі ў складзе Рэчы Паспалітай у другой палове XVI — XVII ст.	110
§ 13. Уключэнне беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі	117
АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ III «СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ»	126
Раздзел IV	
САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКІХ ЗЯМЕЛЬ	132
§ 14. Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у IX — сярэдзіне XIII ст.	136

§ 15. Развіццё феадальных адносін на беларускіх землях у сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст.	142
§ 16. Гарады, рамёствы і гандаль на беларускіх землях у сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст.	147
§ 17. Сацыяльна-эканамічнае становішча беларускіх зямель у другой палове XVI — першай палове XVII ст.	153
§ 18. Сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель у другой палове XVII — XVIII ст.	160
АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ IV «САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКІХ ЗЯМЕЛЬ»	168
 Раздзел V	
РЭЛІГІЙНАЕ СТАНОВІШЧА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ	172
§ 19. Рэлігійная сітуацыя на беларускіх землях у канцы X — сярэдзіне XIII ст.	176
§ 20. Рэлігійнае жыццё на беларускіх землях у сярэдзіне XIII — першай палове XVI ст.	183
§ 21. Рэфармацыйны рух у ВКЛ	187
§ 22. Канфесійнае становішча на беларускіх землях у канцы XVI — XVIII ст.	197
АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ V «РЭЛІГІЙНАЕ СТАНОВІШЧА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ»	204
 Раздзел VI	
КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ	209
§ 23. Культура беларускіх зямель у IX—XIII стст.	214
§ 24. Культура беларускіх зямель у XIV—XVI стст.	221
§ 25. Барока ў культуры Беларусі.....	230
§ 26. Уплыў Асветніцтва на развіццё культуры Беларусі	238
АБАГУЛЬНЕННЕ ПА РАЗДЗЕЛЕ VI «КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ»	248
 ВЫНІКОВАЕ АБАГУЛЬНЕННЕ	252
ПАМЯТКІ	254
СЛОЎНІК	260

(Назва ўстановы адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			
20 / 20			

Вучэбнае выданне

Белазаровіч Віктар Аляксандравіч
Кудраўцава Святлана Анатольеўна
Любы Андрэй Уладзіміравіч

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ са старажытных часоў да канца XVIII ст.

Вучэбны дапаможнік для 10 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання
(з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню)

Рэдактар *Н. Б. Кучмель*
Дызайн вокладкі *Л. І. Мелава*
Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютарная вёрстка *А. У. Смалюк*
Карэктары *І. С. Балабановіч, В. Р. Ермаковіч, І. В. Летуновіч*

Падпісана да друку 20.02.2020. Формат 70×90 ¹/₁₆. Папера афсетная № 1.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 19,90. Ул.-выд. арк. 14,60+0,40 форз. Тыраж 18 474 экз. Заказ .

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных
выданняў № 1/159 ад 27.01.2014. Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.
Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

Правообладатель Выдавецкі цэнтр БДУ